

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТӢ**

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ЦЕНТР ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ**

**NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
CENTER OF WRITTEN HERITAGE**

**«МЕРОСИ ШАРҚ»
(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)
№ 2 (2), 2022**

**«НАСЛЕДИЕ ВОСТОКА»
(НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ)
№ 2 (2), 2022**

**«EAST HERITAGE»
(SCIENTIFIC JOURNAL)
No. 2 (2), 2022**

ДУШАНБЕ - 2022

«МЕРОСИ ШАРҚ»

Муассис:

Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ
Маҷалла соли 2022 таъсис ёфтааст.
(Ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мегардад)

САРМУҲАРИИР:

Давлатов Раҳматқарим

Мирзокаримович – н.и.т., директори Маркази мероси хаттӣ

МУОВИНИ САРМУҲАРИИР:

Ғиёсиев Меҳриддин – н.и.п., мудири шуъбаи иттилоот, робитаҳои илмӣ ва омӯзиши тамаддуни Шарқи Маркази мероси хаттӣ

МУҲАРИРИ МАСЪУЛ:

Муҳаммадиев Алӣ – н.и.ф., мудири шуъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва навири мероси хаттии Маркази мероси хаттӣ

ҲАЙАТИ ТАҲРИР:

Раҳимӣ Фарҳод Қодир – академик, Президенти АМИТ

Муҳаммад Абдурахмон – ноиби Президенти АМИТ, д.и.с., профессор

Искандаров Қосимшо – д.и.т., Саркотиби илмӣ АМИТ

Парвона Ҷамшед – д.и.ф., профессор

Умар Сафар – д.и.ф., профессор

Ҳочамуродов Олимҷон Ҳамроевич – д.и.ф., профессор

Муллоҷонов Сайфулло Кӯчакович – д.и.т., профессор

Мирзоев Ниёз Мирзобадалович – д.и.т., профессор

Муҳаммадиев Алӣ – н.и.ф.

Шарифов Маҳмадёр – н.и.ф.

Ғиёсиев Меҳриддин Илёсиддинович – н.и.п.

Ализода Сайидхоҷаи Саидумар – н.и.ф.

Қодиров Ғиёсиддин – н.и.т.

Шарифов Амриддин Нуриддинович – н.и.т.

Байзоев Азим – н.и.ф., дотсент

Раҳматулоева Заррина – н.и.ф., дотсент

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

Франссис Ришар – (Фаронса), Шариф Шукуров – (Россия),

Александр Хейзер – (Германия), Садри Саъдиев – (Ўзбекистон),

Комилҷон Раҳимов – (Ўзбекистон).

«Мероси Шарқ»

Маркази мероси хаттии
назди Раёсати АМИТ.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги

Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №249/мқ-97, аз 02.06.22

ба қайд гирифта шудааст.

Тел.: (+99237) 221-32-02

Нишонии мо: 734025, ш. Душанбе,
кӯчаи Ш. Хусейнзода 35.

Маркази мероси хаттии назди

Раёсати АМИТ, хучраи 14, Идораи

маҷаллаи “Мероси Шарқ”,

E-mail: Merosisharqi@gmail.com

«НАСЛЕДИЕ ВОСТОКА»

Учредитель:

Центр письменного наследия
при Президиуме НАНТ

Журнал основан в 2022 г.

(Издаётся на трёх языках: таджикский, русский и английский)

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Давлатов Рахматкарим

Мирзокаримович – к.и.н., директор ЦПН НАНТ

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Гиёсиев Мехриддин – к.п.н., *заведующий отделом информации, научной связей и изучения культуры Востока ЦПН НАНТ*

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:

Мухаммадиев Али – к.ф.н., *заведующий отделом текстологии, исследование и изучение письменного наследия ЦПН НАНТ*

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Рахими Фарход Кодир – *академик, Президент НАНТ*

Мухаммад Абдурахмон – *вице-президент НАНТ, д.п.н., профессор*

Искандаров Косимшо – *д.и.н., гл. ученый Секретар НАНТ*

Парвона Джамшед – *д. ф. и., профессор*

Умар Сафар – *д.ф.н., профессор*

Ходжамуродов Олимджон Хамроевич – *д.ф.н., профессор*

Муллоджанов Сайфулло Кучакович – *д.и.н., профессор*

Мирзоев Ниёз Мирзобадалович – *д.и.н., профессор*

Мухаммадиев Али – *к.ф.н*

Шарифов Махмадёр – *к.ф.н*

Гиёсиев Мехриддин Илёсиддинович – *к.п.н*

Ализода Сайидходжан Саидумар – *к.ф.н*

Кодиров Гиёсиддин – *к.и.н*

Шарифов Амриддин Нуриддинович – *к.и.н*

Байзоев Азим – *к.ф.н., доцент*

Рахматулова Заррина – *к.ф.н., доцент*

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Франссис Ришар – *(Франция), Шариф Шукуров* – *(Россия),*

Александ Хайзер – *(Германия), Садри Садиев* – *(Узбекистан),*

Комилджон Рахимов – *(Узбекистан).*

«Наследие Востока»

Центр письменного наследия

при Президиуме НАНТ.

Журнал зарегистрирован Министерством

культуры Республики Таджикистан

№249/жр-97, 02.06.22

Тел.: (+99237) 221-32-02

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул.

Ш. Хусейнзода 35.

Центр письменного наследия

при Президиуме НАНТ, каб. 14,

редакция журнала «Наследие Востока»,

E-mail: Merosisharqi@gmail.com

«EAST HERITAGE»

Founder:

Center of the written heritage
under the Presidium of the NAST
The journal was founded in 2022.

EDITOR-IN-CHIEF OF THE JOURNAL:

Davlatov Rahmatkarim

Mirzokarimovich – *c.h.s., director of the Center of the written heritage*

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Ghiyosiev Mehridin – Candidate of Pedagogical Science Head of the Department of Information, Scientific Communication and Study of the Culture of the East of the Center for Written Heritage of the NAST

RESPONSIBLE EDITOR:

Muhammadiev Ali – candidate of philological sciences, Head of the Department of Textology. Preparation and publication of the written heritage of the Center for Written Heritage of the NAST

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Rahimi Farhod Kodir – academician, President of the NAST

Muhammad Abdurahmon – *Vice President of the NAST, d.p.s., professor*

Iskandarov Kosimsho – *d.h.s., Chief scientific secretary of the NAST*

Parvona Jamshed – *d.ph.s., professor*

Umar Safar – *d.ph.s., professor*

Khojamurodov Olimjon Hamroevich – *d.ph.s., professor*

Mullojonov Sayfullo Kucharovich – *d.h.s., professor*

Mirzoev Niyoz Mirzobadalovich – *d.h.s., professor*

Muhammadiev Ali – *c.ph.s*

Sharifov Mahmadyor – *c.ph.s*

Ghiyosiev Mehridin Ilyosiddinovich – *c.p.s*

Alizoda Sayidkhajai Saidumar – *c.ph.s*

Qodirov Ghiyosiddin – *c.h.s*

Sharifov Amriddin Nuriddinovich – *c.h.s*

Bayzoev Azim – *c.ph.s., associated-professor*

Rahmatuloeva Zarrina – *c.ph.s., associated-professor*

INTERNATIONAL EDITORIAL COLLEAGUE:

Francis Richard - (*France*), **Sharif Shukurov** - (*Russia*),

Alexander Haizer - (*Germany*), **Sadri Sadiev** - (*Uzbekistan*),

Komiljon Rahimov – (*Uzbekistan*).

«East Heritage»

Center of the written heritage
under the Presidium of the NAST
The journal was registered by the Ministry of

Culture of the Republic of Tajikistan

No. 249/mj-97 dated 02.06.2022

Tel.: (+99237) 221-32-02

Address: 734025, Dushanbe,
35 Sh.Huseynzoda Str.

Center of the written heritage under
the Presidium

of the NAST, office №14, editorial office
of the journal “East Heritage”,

E-mail: Merosisharqi@gmail.com

© MMX. 2022

ТАЪРИХ

ТДУ: 008(575.3:54)

СИНТЕЗИ ФАРҲАНГИ ТОЧИКОН ВА МАРДУМОНИ ҲИНД

Раҳматуллоева З.¹

Халқҳои тоҷику ҳинд, ки дар асоси умумияти таърихӣ ҳинду-ориёӣ ташаккул ёфта, аз замонҳои басо қадим, аз китобҳои муқаддаси “Ведо” ва “Авасто” ғизои таърихӣ гирифтаанд ва бо шарофати он, муносибати мо бо ин давлати сулҳҷӯву дӯстқарин дар давоми асрҳо наздик ва мустақамтар мегашт. Хешовандии забони авестӣ бо забони санскритии ведӣ, мавҷуд будани устураву худоёни муштарак далел бар онанд, ки ҳиндуҳо ва эронитаборон асилтарин фарзандони қавми аввалияи ориёӣ мебошанд. Мусаллам аст, ки сарзамини Ҳиндустон чун маркази илму адаб ва фарҳанг муаррифӣ шуда, дар он ҷо ганҷинаи бузурги осори хаттӣ ва бадеии мардуми форсизабон низ маҳфуз аст. Майлу рағбати мардуми мо нисбат ба фарҳангу фалсафаи Ҳиндустон ҳамеша беандоза буд ва ин хусусият сол ба сол қувват мегирад. Олими маъруфи тоҷик, аллома Бобоҷон Ғафуров ба сарзамини устураҳо, ба ҳазинаи бепоёнӣ арзишҳои фарҳангӣ ва ахлоқӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир менамуд ва маҳз бо ташаббуси эшон барои омӯзиши ин сарвати бебаҳо муҳаққиқону олимони тоҷик сафарбар карда шуданд ва дар ин замина як силсила таҳқиқотҳои пурқимати илмӣ роҷеъ ба масоили мухталифи таърихӣ, адабӣ, фарҳангӣ ва ғайра рӯи ҷоп омаданд ва ин раванд то имрӯз дар амал аст. Замоне, ки Тоҷикистон соҳибистиклолиро ба даст овард, кишвари Ҳиндустон аз ҷумлаи аввалин давлатҳое буд, ки истиқлолияти комили Тоҷикистонро ба расмият шинохт ва бо мо робитаҳои дипломатиро барқарор намуд, ки дар таърихи давлатдорӣ ҷумҳуриамон як воқеаи муҳим арзёбӣ мешавад. Дастовардҳо дар давоми муносибатҳои дипломатии ҳар ду кишвар дар соҳаи иқтисод, тиҷорат ва махсусан фарҳанг хеле густариш ёфтаанд. Қобили зикр аст, ки ин робитаҳо байни халқҳои тоҷику ҳинд таърихи беш аз дуимҳазорсоларо дар бар мегирад. Бозёфтҳои илмӣ бостоншиносӣ, аз қабili калонтарин маъбади буддӣ дар водии Вахш бо номи Аҷинатеппа, ёдгориҳои буддоии дар водии Ҳисори имрӯза кашфу таҳқиқшуда аз ин робитаю пайвандҳо гувоҳӣ медиҳанд.

Роҳи Абрешим, ки аз Осиёи Миёна ва ҳатман аз сарзамини Синд (баъд ба Ҳинд иваз шуд) мегузашт, ба раванку инкишофи робитаҳои тиҷоратӣ бозаргонии ин ду сарзамин, ки дар натиҷа додугирифтӣ фарҳангӣ низ ривож ёфт, мусоидат мекард.

“Бо яке аз ҳамин гуна қорвонҳо ҳаким Барзуя китоби ҳикматомези санскритро бо номи “Панчатантра” ба Эронзамин меорад. Дар асри XI ин китоб ба забони паҳлавӣ ба суриёниву арабӣ тарҷума мешавад. Махсусан тарҷумаи озоди арабии адиби эронӣ Хусрави Рӯзбех, ки бо таҳаллуси Ибни Муқоффаъ маъруф аст, бо номи “Калила ва Димна” зуд шухрат пайдо мекунад” [5,19].

Китоби “Калила ва Димна” ба вижа дар байни форсизабонон машҳур мешавад ва то давраҳои гуногуни таърихӣ борҳо таҳриру такмил ёфта, баъдан сардафтари адабиёти форсии тоҷикӣ Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ин асари саршори ҳикматро ба талаботи маънавии замон ва ҳулуқу одоби халқи худ мувофиқ қунонида, бо қамолӣ маҳорат ва устодӣ ба риштаи назм мекашад. Асари маъзур инчунин аз тарафи Абулмаолии Насрулло, Аҳмади Қоней, Хусайн Воизи Қошифӣ ва адибони дигар низ таҳриру такмил ёфта, мавриди таваҷҷуҳи оммаи мардум ва аҳли адаб қарор мегирад.

Дар деворнигораҳои маъбади дар арки Панҷакент ёфтшуда ду тасвири аз олиҳа Шива-Шива Махешаварамутӣ ва Шива Натараҷа наққошӣ шудааст, ки аз робитаҳои фарҳангии Сугди қадим бо Ҳинди бостон гувоҳӣ медиҳанд.

Қолиби таъкид аст, ки ҳақимулмашриқ Абуалӣ ибни Сино аз муваффақиятҳои афкори

1. Раҳматуллоева Зарина – номзади илмӣ филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи ҳинди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

илмии мардуми сарзамини Ҳиндустон, хусусан аз илми ҳисоб, нучум, тиб, фалсафа ва олами набототу ҳайвоноти он сарзамин огоҳии хуб доштааст. “ Ӯ дар “Ал-Қонун ” махсусан дар китобҳои дувуми панҷуми он, ки ба тасвири дорувориҳои содаю мураккаб ва тарзи ҳосил кардани кор фармудани онҳо бахшида шудаанд, қариб 30 навъ давоҳои ҳиндӣ ва инчунин дорувориҳоеро зикр мекунад, ки онҳо дар асоси маводҳои ҳиндӣ тайёр карда мешуданд ва худ яке аз унсурҳои асосии онҳоро маводҳои баромади ҳиндидошта ташкил медоданд. (Абуали ибн Сина. Канон врачебной науки, кн.2, Ташкент, 1956) “ [1, 77].

Робитаҳои мутақобилаи чандинасраи фарҳангии ҳиндуҳо ва мардуми форс-тоҷик дар Ҳиндустон, махсусан дар замони ҳукумронии Темуриён Ҳинд боиси боз ҳам наздикшавии ин фарҳангҳо мегардад. Бо ворид шудани аввалин хонадони ин сулола забони форсии тоҷикӣ дар сатҳи давлату ҳукумат ба ҳайси забони расмӣ ва ҳуҷҷатнигорӣ мақоми баланд пайдо мекунад.

“ Пас аз соҳиб шудан бар тахти Дехлӣ ва, баъдан дар айёми аъқоби Бобур - Акбар, Ҷаҳонгир ва Шохҷаҳон мардуми ниҳоят зиёде аз мамлакатҳои ҳамҷавор, хусусан Эрон, Мовароуннаҳр рӯ ба тарафи Ҳинд оварданд. Агар қисмати ками онҳо ҳамчун гадову дарвеш ва барои дарёфти кути лоямун ба Ҳинд омада бошанд, аммо аксарияти онҳо бо касбу пешаҳо ва ҳунару малакаҳои гуногун воридаи Ҳинди Бобурӣ мешуданд “ [7, 103].

Салотини Дехлӣ ва ҳокимони музофотҳои Ҳинд анъанаҳои сулолаҳои Сомониён, Ғазнавиён ва Ғуриёнро идома дода, дар атрофи худ шоирон, муаррихону сарояндагон, навозандагон, маъруфро гирд оварда буданд. Темуриён нисбат ба аҳли илму адаб ва ҳунармандону меъмрон бо эҳтироми хосса муносибат менамуданд. Онҳоро мавриди тарбияту инояти худ қарор дода, барои эҷоду сайқал додани ҳунарашон шароитҳои хубе фароҳам меоварданд. Дар Дехлӣ маркази адабӣ ташкил карда, дар сарзамини Ҳиндустони ғасбшуда анъанаҳои адабиёти тоҷикии форсиро ривож медоданд. Дар ин чода, ғазолияту эҷодиёти шоирони мумтоз Амир Хусрави Дехлавӣ, Ҳасани Дехлавӣ, Масъуди Дехлавӣ, Садриддини Олӣ, Ҳамидуддини Роҷа, Мавлоно Ориф, Садри Бӯстон ва садҳо шоирону суҳанварон лоиқӣ таҳсинанд.

Ба Ҳиндустон мардуми аз Мовароуннаҳру Хуросон меомада ҳамроҳи худ, урфу одат, ҳунар, либосҳо, ғазоҳои миллӣ, меваю сабзавотҳои зодгоҳи худро меоварданд. То ба имрӯз бархе аз номҳои ин ашёҳо тағйир наёфта, бо номи аслии худ дар истифодаи мардуми Ҳиндустон, бахусус қисмати шимолии он мебошанд. Бояд зикр кард, ки маҳз дар даврони Темуриён синтези фарҳанги мусулмонону ҳиндуҳо авҷ гирифт. “Дар даврони Бобур дар ҳудуди салтанати вай ҳунарҳои санъатҳои гуногун, монанди меъмории, наққошӣ ва хаттотӣ низ рӯ ба рушду тараққӣ ниҳода буданд. Махсусан, меъмории ҳиндӣ пас аз рӯзи кор омадани Темуриён Ҳинд, оғоз аз аҳди Бобур ба тағйирот бархурд кард” [7, 118].

Дар баробари инкишофи афзун шудани марказҳои адабию фарҳангӣ, инчунин ҳунарҳои зиёд тараққӣ мекарданд. Аз ҷумлаи ҳунарҳои дараҷаи аввал дар замони ҳукумронии Ҳумоюн ҳунари меъмории буд, ки намунаҳои беҳтарини он ба монанди Фатҳпур Сикрӣ ва Пурана Қила (Қалъаи кӯҳна) ба ҳисоб рафта, то ба имрӯз таваҷҷуҳи ҳазорон тамошобинонро ба худ ҷалб мекунад. Ҳунарҳои наққошӣ ва хаттотӣ ҳам дар ин давра ба марҳалаи инкишофи воқеӣ расида буд. Ба вижа, дар давраи ҳукумронии Ҳумоюн, ки худ бевосита бо маҳсули наққошии рассоми мумтоз Камолуддин Беҳзод аз наздик ошноӣ пайдо карда буд, омезиши сабки форсӣ ва ҳиндӣ ба вуҷуд меояд.

Дар аҳди Акбар кори тарҷумонӣ махсусан баъди барпо кардани “Доруттарҷума” рушд ёфт. Ӯ донандагон мумтози забонҳои санскрит, арабӣ, форсӣ ва забонҳои таҳҷоии Ҳиндро, ки бо он шумораи зиёди мардум (серистеъмолтарин лаҳҷаи “кҳари болӣ” ном дошт) ҳарф мезаданд, ҳамчунин карда, онҳоро ба тарҷумаи асарҳо ҷалб мекард. Яке аз муқаддастарин ва маъруфттарин китобҳои бостонии мардуми Ҳинд бо номи “Маҳабҳарата” ва “Рамаяна” маҳз аз тарафи ҳайати “Доруттарҷума” ба забони форсӣ сураи гирифт.

Дар замони салтанати худ Акбаршоҳ ба санъати латиф, яъне ҳунари мусиқӣ ва сонавозӣ ҳам майлу рағбати беандоза дошт. Дар базмҳои дарборӣ ҳунармандон иборат аз зану

мард даъват мешуданд ва бо санъати навозандагию овозхониашон дили ҳозиринро мафтун месохтанд. “ Нодиракорони ҳиндӣ ва эронӣ ва тӯронӣ ва кашмирӣ аз марду зан ишратафзои базми хумоюн”[7, 317]. Дар “Ойини Акбарӣ” Абулфазли Алломӣ рӯйхати санъаткоронро ки ба “ гӯяндагӣ, танбӯрнавозӣ, хонандагӣ, найнавозӣ, ғичакӣ, сурной ва ғайраҳо” машгул буданд, оварда онҳоро як-як бо ному насабашон, вобаста ба нисбати маҳаллӣ ва чигунагии риштаи ҳунарашон дар нақшаи муайян нишон додааст. Яке аз намоёндагони мумтози ин соҳа шоир, носир, адабиётшинос, мусикишинос, муаррих ва навозандаи маъруф Амир Хусрави Деҳлавӣ (1253-1325) мебошад, ки дар асари энциклопедии худ “Эъҷози Хусравӣ” на танҳо масъалаҳои умумии назариявии мусиқӣ ва назмро мавриди таҳқиқ қарор додааст, балки дар бораи мутрибони барҷастаи асрҳои XIII—XIV маълумоти пурқимат медиҳад. Ба шарофати фаъолияти эҷодии Амир Хусрави Деҳлавӣ дар асрҳои минбаъда забони форсии тоҷикӣ (дарӣ) на танҳо дар Мовароуннаҳру Хуросон ва Эрон, балки дар Ҳинд мақоми забони илмӣ мусикиро касб кард. Ё пурмахсултарин суханварони адабиёти форсӣ махсуб ёфта, дар густариши адабиёти форсии шибҳикораи Ҳинд ва реша паҳн кардани унсурҳои асосии он бештар аз ҳама хидмат кардааст. Ба осори Амир Хусрави Деҳлавӣ арбоби барҷастаи ҳинд Ҷавоҳирлаъл Неҳру баҳои баланд дода навишта буд: “ Ман мисоли дигареро намедонам, ки суруди 600 сол пеш таълифшуда то имрӯз дар байни халқ шухрату маҳбубият дошта бошад ва бидуни тағйири матн иҷро бишавад”” [5 , 21].

Аз миёни аҳди темуриён Акбар шахси дурандешу сиёсатмадори оқил баромад. Ё ба хо-тири пойдор нигоҳ доштани ҳокимияти худ донишмандону олимони ҳиндро низ ба кор даъват карда, бо роҷаҳову ашрофзодагони ҳинду муносибатҳои дӯстонаро таҳким мебахшид. Барои салотини темурӣ, (ба вижа Акбару Ҷаҳонгир) миллияту мазҳаби афрод аҳаммияти ҷиддӣ надошт, эшон танҳо ба пояи донишу хиради онҳо эҳтиром мегузоштанд. Бо тасарруф кардани Ҳиндустон аз тарафи шоҳигарии Англия, ҳокимияти Темуриёни Бузург ҳам таназзул ёфт.

Дар натиҷаи ҳокимияти чандсадсолаи худ, намоёндагону пайвандони сулолаи ҳукумрон, тоҷирону сарбозон ва дигар муҳочироне, ки дар Ҳиндустон муқимӣ гаштанд, дар баробари паҳн кардани забону фарҳанги форсии тоҷикӣ, забону фарҳанги мардуми таҳҷоиро низ аз худ карда буданд, ки дар натиҷа вожаҳои зиёди форсии тоҷикӣ ба забони мардуми таҳҷой (лаҳҷаи кҳари болӣ) ворид шуд ва ин боиси тавлиди забони нав бо номи забони “урду” гардид. Қобили зикр аст, ки вожаи “ ҳиндӣ ” ва “Ҳиндустон”-ро мусулмонҳо номгузорӣ карданд. Таъсири мутақобила ва таъсири мутақобилаи забонҳо - форсӣ ва кҳари болӣ (ҳиндӣ) танҳо яке аз ҷанбаҳои таъсири мутақобилаи фарҳангӣ аст. Бояд таъкид кард, ки калимаҳои тоҷикии иқтибосгашта ба қонуниятҳои дохилии забони ҳиндӣ мувофиқ шудаанд, яъне тағйири фонемаҳо дар онҳо ба мушоҳида мерасад. Тақвияти ин гуфтаҳо мо дар номи меваҳо ва сабзавот мушоҳида карда метавонем: анор–анар, олу–алу, бодом–бадам, нашпотӣ–нашпатӣ, ангур, анҷир, pista, себ, тарбуз–тарбуча, харбуз– харбуча, олу–алу бухара ва ғ.. Номи ҳодисаҳои табиат: барф–барф, бориш–барӣш ва амсоли ин. Номи парандаҳо:уқоб–уқаб, булбул, майна, кабутар, баз (бач), номи хӯрокҳо, узвҳои шахс, номи ҳайвонот ва ғ.. Тавассути забони форсии тоҷикӣ ба забони ҳиндӣ инчунин калимоти зиёди арабӣ ва туркӣ низ дохил шуданд, ки ба таври фаровон имрӯз ҳам дар муоширати мардум ҳастанд. Дар маҷмӯъ, вожаҳои забони тоҷикӣ қисмати муҳимтарини таркиби луғавии ҳиндустонӣ (ҳиндӣ, урду) мебошанд. Дар забони ҳиндӣ гарчанде баъзе вожаҳои тоҷикӣ муродифи ҳиндӣ дошта бошанд ҳам (масалан, осмон–акаш, овоз–свар, агар–йадӣ ва амсоли ин), аммо онҳо дар муоширати зинда кам истифода мешаванд.

Бо мурури замон, дар Ҳиндустон синтези фарҳангии ҳиндуҳо ва мусулмонон дар тамоми соҳаҳои фарҳанг: меъморӣ, ҳайкалтарошӣ, наққошӣ, мусиқӣ, санъати рақс, либос, ҳаёти ҳаррӯза, урфу одатҳо, қоидаҳои рафтор, усулҳои пухтупаз, расму оинҳо, идҳо ва ғайра зоҳир мешавад. Намунаҳои он то замони мо ҳам расида омадаанд ва ҷолибияти ин омезиш дар он аст, ки бархе аз инҳо ҷӣ дар ном ва шакл бо ҳамон номи аслии худ имрӯз ҳам дар истеъмол ҳастанд. Масалан, либосҳои аҳди темуриёни Ҳинд бо номи либосҳои муғулӣ машҳур

шуда, онҳо аз чониби муғулҳо дар нимчазираи Ҳинд дар тӯли ҳукумронияшон дар асрҳои XVI-XVIII таҳия шуда буданд. Баъзеи онҳо имрӯз дар Ҳиндустон ба шакли либоси миллӣ қабул шудаанд ва бо номҳои тоҷикӣ аз қабилҳои курта пойчома, шол, курта, шалвор, камзӯл, руймол машҳуранд. Дар Ҳиндустон либоси занона навъҳои зиёд дошта, бо фарҳанг, дин ва иқлими маҳаллӣ робитаи зич доранд. Масалан, дар Гучарат қанон “орҳнӣ” (шол), “ҷолӣ” (камзӯлча) ва гҳагра (пешдоман) мепӯшанд, дар Ҳиндустони ғарбӣ ва шимолӣ “сарӣ” ва “гҳагра ҷолӣ”, дар қисмати ҷанубӣ бошад, сарӣ ва духтарони ҷавон “патту-павадай”-ро ба бар кардаанд. Дар баробари ин ҳама либосҳои зикршуда, либосҳои “шалвор-камиз” ва ё “курта-почома”, дар Ҳиндустон хеле маъмул аст. Бисёре аз ҳунармандони мумтози синамои Ҳинд маҳз ҳамин навъи либосро мепӯшанд. Ин либос, ҷӣ гунае ки аз номаш маълум аст, аз куртаи болоӣ ва почома иборат буда, қисмати пеши курта бо гулдӯзию зардӯзиҳои бениҳоят нафис оро дода мешаванд. Ба ин либос, боз шолӣ аз матои ҳамранг интиҳобшуда, ки “дупатта” ном дорад, зам карда шудааст. Бо дуптата сару китфро мепӯшонанд, ки ин қоида дар Ҳиндустон мусулмонон қорӣ кардаанд ва он аз даврони исломӣ ва фарҳанги қадимаи форсӣ бармеояд. Ин падида дар Покистон ва Афғонистон маъмул аст. Тарзи дӯхти курта-почома ё шалвор-камиз ба дӯхти перохани тоҷикӣ монанд аст.

Мардон ҳам дар баробари пӯшидани либосҳои анъанавии худ, ба монанди шервонӣ, лунгӣ, деҳотӣ, боз бо омадани мусулмонҳо курта, тоқӣ (тӯпӣ-гирдшакл буда, гулдӯзӣ карда мешавад) ва почома мепӯшидагӣ шуданд. Имрӯзҳо ҳам ин анъана идома дорад. Калимаи “почома” аслан аз забони форсӣ омадааст, ки маънояш “либос барои пойҳо” мебошад.

Санъати заргарӣ ҳам дар аҳди теуриён рушд мекунад. Худи мардуми Ҳинд аз қадимулайём бо ҳунари заргариаш, дар тамоми ғӯшаҳои олам машҳур гашта буд. Табиати зебо ва муҳити атроф ба ҳунармандон барои офаридани навъҳои гуногуни ороишоти заргарӣ илҳом мебахшид. Мактаби заргарии ҳиндустонӣ таърихи қадима дорад. Мардуми ин сарзамин, ҳам марду ҳам зан ҳамеша худро бо зару зеварҳои гуногун зинат медоданд ва ин анъана дар замони муосир каме коста шуда бошад ҳам, вале мактабҳои заргарӣ дар авҷи камолоти худ машҳур ҳастанд. Пас аз сарпарастии муғулҳо заргарии суннатии ҳиндӣ бештар зинат ёфт ва дар истехсоли онҳо усулҳои навоварона истифода шуданд. Омезиши услуби Осиёи Марказӣ бо ҳунариҳои ҳиндӣ боиси пайдо шудани ҷавохироти ҷолиб ва беҳамто гардид, ки ҷаҳон то ҳол надида буд. Қори заргарии Минакарӣ дар ин давр бемисл буд.

Дар замони теуриёни Ҳинд ашрофзодаҳои мусулмон ва роҷаҳои ҳинду дар интиҳоби ороишот ҳавасмандии зиёд доштанд. Бисёр заргарону устоҳои моҳири ҳиндуву мусулмон аз тиллову нуқра ороишоти зебову нафис сохта, онҳоро бо сангҳои қиматбаҳо оро медоданд. Сангҳои фирӯза ва лочувард дар байни мусулмонҳо бештар истифода карда мешуд. Дар ҷараёни қор устоҳо ҳунари якдигарро омӯхта, ороишоти ҳиндӣ бо навъи ороишоти заргарии мусулмонҳо омезиш меёфт ва як шакли нав пайдо мекард. Яке аз онҳо “қундон” ном дорад ва маънояш “тилло” мебошад. Ин навъи ороишот дар байни ашрофзодаҳои муғул хеле машҳур шуда буд. Қундон аз гарданбанд ва ғӯшвораҳо иборат буда, бо сангҳои қиматбаҳо оро дода мешавад. Шаклу намуди ғӯшворҳои “қундон” ба ғӯшворҳои “ҳалқаҳои балдоқӣ” шабоҳат доранд. Бо услуби ороишотии “низом” барои саллаҳои мусулмонҳо як навъи ороишот бо номи “сарпечӣ” месохтанд, ки дар дохили ҷаҳорҷӯбаи он сангҳои зумурраду алмос ҷой карда мешуд. Имрӯзҳо ҳам мардуми ҳинд баъзе ороишоти заргариро бо номҳои аслиашон, яъне тоҷикӣ ном мебаранд. Чунончи, базубанд, гулӯбанд, ҷанҷир (занҷира), муҳра ва ғ..

Ҳунари ҷитгарӣ ҳам дар Ҳиндустон хеле машҳур аст ва ин навъи ҳунар дар Тоҷикистон замоне маъмул буд, вале имрӯзҳо устодони ин нави ҳунар ангуштшумор мондаанд. Ҷитгарӣ – ҳунари тайёр кардани газвори ҷит, ки аз нахи пахта бофта ва ба он нақшу нигор андохта мешавад. Ҷитгар – бофанда, он ки ба ҷит нақшу нигор меандозад. Ҷит, матои сабуки бофтааст. Ҷитбофӣ дар мамлакатҳои Шарқ аз қадим маъмул буд. Ҷитгарӣ ҳунарист, ки бо истифодаи қолабҳои махсус матоъҳои сафеди пахтагинро оро медоданд. Рангҳои, ки дар ҷитгарӣ истифода мешаванд, аз растанӣ, пӯсти меваву решаҳои дарахтон таҳия мешаванд. Ҳунари ҷитгарӣ аз насл ба насл, аз авлод ба авлод мегузарад. Фарқи ҷитгарии ҳиндӣ аз

читгарони мо дар интихоби мавзуъ мебошад. Ҳунармандони ҳинду дар матоъ симоҳои мазҳабии худ Кришна ва Радҳаро низ тасвир мекунанд, дар ҳоле ки тоҷикон гулҳоро мекашанд.

Шишакарӣ - як намуди гулдӯзӣ, ки дар он шиша (ойиначаҳо, ки шакли даврашакл, се-кунчаро доранд) ба матоъ часпонида мешавад. Гарчанде номи ин ҳунар бо калимаи тоҷикӣ муаррифӣ шавад ҳам, вале ягон маводе оид ба ин намуди ҳунар дастрас карда натавонистем. Шишаро дар ҳудуди мо ба таври дигар истифода мекарданд. Дар соли 1952 боқимондаҳои устохонаи шишасозиро аз Панҷакенти қадим бостоншиносон пайдо карданд. Зарфҳои шишагии ин давра, суроҳӣ, паймона ва ҷомҳо иборат буданд. Микдоран кам будани ин далели он аст, ки маҳсулоти шишагӣ ба таври васеъ марида истифода қарор надоштааст ва барои нигоҳ доштани атриёт ва ҳар гуна лавозимоти ороишӣ истифода мебуданд. Ҳунарҳои кашададӯзӣ, қолинбофӣ ва ғ., ки бо ҳамин номҳо муаррифӣ мешаванд, дар ҳар ду кишварҳо ривоч ёфта, шабоҳати кори онҳо аз доду гирифти фарҳангӣ гувоҳӣ медиҳанд.

Болотар ишора карда шуд, ки дар замони салотини Темуриёни Ҳинд санъати меъмори, кандакорӣ, рассомӣ хеле инкишоф ёфта буд. Дар Ҳиндустон бисёр қасру масҷидҳо, мақбараҳо аз тарафи меъмори ҳунарманде, ки аз Бухорову Самарқанд ва дигар шаҳрҳои Мовароуннаҳру Хуросон даъват карда мешуданд, сохта шуда, наққошону рассомон онҳоро оро медоданд. Деворҳои ин қасру дарборҳо бо қавоиди исломӣ мунаққаш мегаштанд. Манъи тасвири мавҷудоти зинда дар ислом рушди санъати тасвирии ҳиндувонро сушт карда, дар айни замон навъҳои нави ороиши меъмори ба вучуд овард. Килки рассом бо як нозукӣ ва маҳорат дар рӯи деворҳо, дар муқова ва саҳифаҳои китобҳо бо рангҳои зебо гулу дарахтон, парандаву ҳайвонотро кашада, ба онҳо ҷон мебахшид. Ба ороиши қасрҳо инчунин ҳунармандони ҳиндӣ низ ширкат доштанд. Дар замони Акбаршоҳ расмҳо бо манзараи шикор бениҳоят машҳур буданд. Қасру масҷид, мадрасаҳо ва оромгоҳҳои шахсиятҳои таърихӣ бо санъати меъмории исломӣ сохта шуда, номи ҳокимони муғулро бо зебоии худ дар таърихи Ҳинд ҷовидона сабт кардаанд. Имрӯз ҳам оромгоҳи “Тоҷмаҳал”-ро бо унвони “Назм дар рӯи санг” ёдовар мешаванд.

Ҳаёти Темуриёни бузург, мардумони ба Ҳиндустон хичраткарда дар рӯйхати таомҳои ҳиндӣ, боз таомҳои тоҷикиро низ зам кардаанд. Яке аз маъмултарини он самбӯса, ки дар ҳиндӣ бо номи “самоса” машҳур аст, мебошад. Хӯроки миллии мо оши палов, ки онро ҳиндуҳо “пулав” мегӯянд, дар ҷойи дувум меистад. Тарзи тайёр кардани он аз оши палови мо қариб, ки фарқ надорад. Хӯрокҳои ба монанди рӯғанҷӯш, бирёнӣ, қима, кабоб, панир, ҳалвоҳо бо писта ва бодом, гулпанир, нон, ширмол, кулча, чапотӣ, тафтонӣ (нони танӯрӣ) ва ғ. имрӯз ҳам дар ошхонаҳои Ҳиндустон пухта мешаванд.

Ҳамин тариқ, халқҳои тоҷику ҳинд равобити қадимию доманадори илмӣ ва фарҳангӣ доранд. Роҳи абрешим, ки аз Осиёи Миёна ва Ҳинд мегузашт, ба инкишофи муносибатҳои тичоратии ин ду кишвар низ мусоидат мекард. Асрҳои XVI-XVII давраи пуравҷтарини инкишофи равобити фарҳангии халқҳои Осиёи Миёна ва Ҳиндустон ба шумор меравад. Ҳукумати Темуриёни Ҳинд (1526-1857) ҳам, ки бо ташаббуси ҳокими донишманд Захириддини Бобур ва ворисонаш таъсис ёфта буд, барои ривочу густариши илму адаб ва равобити фарҳангӣ замина муҳайё менамуд. Дар ин давра шоирону донишмандони зиёде, ки дар ватани худ қадр надоштанд, роҳи Ҳиндро пеш мегиранд. Барои густариш ва сайқал додани маҳорату истеъдоди онҳо тамоми шароит муҳайё карда шуда, бо дастгирии шоҳони темурӣ марказҳои адабӣ дар музофотҳои гуногун кушода мешуданд. Ин давраи таърихӣ барои рушду паҳн шудани забони форсӣ заминаи беҳтарине буд. Дар баробари инкишофи забону адабиёт дигар санъату ҳунарҳои мардуми Мовароуннаҳру Хуросон аз қабili санъати рассомӣ, меъмори, хаттотӣ, мусиқию дигар намудҳои ҳунармандӣ инкишоф ёфта, бо мурури замон дар Ҳиндустон бо қасбу ҳунарҳои мардуми бумӣ то ҷое омезиш ёфта, як сабку саликаи навро тавлид кард. Калимоти зиёд ба забонҳои мардуми Ҳинд, баҳусус ба лаҳҷаи кҳари болӣ ворид шуда, як забони нав- забони урдуро бо алифбои арабиасос ба вучуд овард. Бо гузашти замон, мардуми ҳиндзамин бо мардуми аз Мовароуннаҳру Хуро-

сон омада, то чое ҳамватану ҳамфарҳанг гаштанд.

Кишвари Ҳинд ба тамаддуни ҷаҳонӣ бисёр мутафаккирон, шоирону донишмандонро, ки дар ҳамин давраи салотини Деҳлӣ тарбият ёфта буданд, пешкаш кард. Бо таназул ёфтани давлати темуриёни Ҳинд ва Ҳиндустонро ба зери тасарруфи худ даровардани Британияи Кабир, агарчи робитаҳо байни Мовароуннахру Хуросон сушт шуда бошанд ҳам, вале пурра канда нашуданд, зеро ҳамзистӣ, он муносибат, расму анъанасҳое, ки тӯли ин садсолаҳо дар зиндагонӣ ва рӯзгори мардуми форс-тоҷик ва ҳиндустиноҳо мустаҳкам ҷой гирифта буданд, ҷовидонӣ монданд. Бо шарофати сохибистиклол шудани Тоҷикистон ин муносибатҳои дӯстона, дубора барқарор шуданд. Боздидҳои расмӣ давлатии роҳбарони кишварҳо ва намоёндагони ҳукумат, аҳли илму фарҳанги Тоҷикистону Ҳиндустон ба давлатҳои ҳамдигар муносибатҳои дӯстонаро бештар таҳким мебахшанд ва умед аст, ки ин робитаҳо минбаъд боз ҳам ривож пайдо карда, самараҳои хуб хоҳанд дод.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Алимардонов Амрияздон. Маҳозину-т-таҳқиқ [Матн] / Амрияздон Алимардонов. – Душанбе: ҶДММ, Сифат-офсет, 2018. к.1. – 396 с.
2. Бобомуродова Маҳбуба. Лексикаи ифодакунандаи ҳунари мардумӣ дар забони тоҷикӣ [Матн] / Маҳбуба Бобомуродова // Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Шуъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – Душанбе: – Дониш, №2, 2019. – С.149-153.
3. Капранов В.А. Таджикско-персидская лексикография в Индии XVI- XIX вв. [Текст] / В.А. Капранов– Душанбе: Дониш, 1987. – 224 с.
4. Майдинова Г. М. История таджикских костюмов [Текст] / Г. М. Майдинова. – Душанбе, 2004. – 280 с.
5. Муллоаҳмад, Мирзо. Ҳиндустон-Тоҷикистон: 25 соли дӯстӣ [Матн] / Мирзо Муллоаҳмад. – Душанбе: Эр-граф, 2018. – 242 с.
6. Раҳматуллоева Заррина. Сайри гули истиқлол [Матн] / Раҳматуллоева Заррина. – Душанбе: Адабиёт ва санъат. 13.09.2012, № 37 (1644). – С.3.
7. Саидҷаъфаров Озод. Вазъи сиёсӣ ва адабии Ҳиндустон дар асрҳои XVI- XVII [Матн] / Озод Саидҷаъфаров. – Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2014. – 480 с.
8. Шаҳобова Ш. Булбули Ҳиндустон [Матн] / Ш. Шаҳобова. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 64 с.
9. राधाकुमुद मुखर्जी, हृद्दि सभ्यता, नई दिल्ली, राजकमल प्रकाशन, 2007, पृ. 336
https://ru.wikipedia.org/wiki/Одежда_в_Индии
<https://studbooks.net/kulturologiya/musulmanskaya>, вақти даромад, соати 5.08 (07.02.23)
<https://ravshanfikr.tj/ilm-amaorif/leksikai-ifodakunandai-unar-oi-mardum-dar-zaboni-to-ik.html>

СИНТЕЗИ ФАРҲАНГИ ТОҶИКОН ВА МАРДУМОНИ ҲИНД

Равобити фарҳангии Мовароуннахру Эрон бо Ҳиндустон дар давраи Салтанати Деҳлӣ (1206-1526) хеле ривочу густариш меёбад. Ин робитаҳо ба тамаддуни башар як зумра донишмандону адабиётшиносони варзидаро пешкаш мекунад, ки Унсурӣ, Фаррухӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Ҳасани Деҳлавӣ ва даҳҳо дигарон аз ҷумлаи онҳоянд. Донишмандону муҳаққиқони Осиёи Марказӣ ханӯз аз асри IX-XI ба омӯзишу таҳқиқи илмии Ҳиндустон шуруъ карда, дар ин ҷода комёб ҳам гаштаанд. Дар тули ҳукумронии салотини Темуриёни Ҳинд, барои донишмандону шоирон шароити хубе фароҳам оварда шуд, ки дар натиҷа аз Эрон Мовароуннахр як зумра суҳанварон ба Ҳинд ҳиҷрат карданд ва бо дастгирии шоҳони шеърдӯст дар ин ҷо марказҳои адабӣ кушода шуд. Дар баробари онҳо мардуми гуногунтоифаи форс-тоҷик ҳам барои дарёфти рӯзгори бехтаре ба Ҳинд рӯ оварданд, ки дар натиҷаи солиёни зиёд паҳлу ба паҳлу зистан бо мардуми таҳҷой, урфу одат, касбу пешаҳо ҳам ба ҳам омезиш ёфтанд. Шоҳони аҳди Темурӣ забони форсии тоҷикиро хуб медонистанд ва онро бисёр эҳтиром мекарданд. Маҳз бо шарофати онҳо забони форсии тоҷикӣ дар сатҳи давлату ҳукумат ба сифати забони расмӣ эълон шуда, мақоми баландро соҳиб мегардад ва бо таъсиси “Доруттарҷума” бисёр асарҳои машҳуру муқаддаси ҳиндуҳо аз санскрит ба за-

бони форсии тоҷикӣ тарҷума карда мешаванд. Калимаҳои зиёди форсӣ-тоҷикӣ ба лаҳҷаи серистеъмолтарини Ҳиндустон қарӣ боӣ ворид шуда, дар натиҷаи омезиши ду забон, забони урду тавлид мешавад.

Калидвожаҳо: муносибат, фарҳанг, осори хаттӣ, салотини Дехлӣ, шоир, маркази адабӣ, синтез, калима, мусиқӣ, ҳунар, донишманд.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳматуллоева Заррина Асламшоева – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи ҳинди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ – 17.

Тел: (+ 992) 907-90-70-56.

СИНТЕЗ ТАДЖИКСКОЙ И ИНДИЙСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В период правления Делийских правителей (1206-1526 гг.) культурные связи между Восточным Ираном и Индией быстро развивались. Благодаря этим близким связям родились великие учёные и поэты, такие как Унсури, Фаррух, Амир Хусрави Дехлеви, Хасан Дехлави и другие. Начиная с IX-XI вв. ученые и исследователи Средней Азии начали изучать и исследовать Индию и преуспели в этом. В период правления династии Тимуридов в Индии были созданы благополучные условия для жизни и творческой деятельности ученых и поэтов, в результате чего много поэтов и ученые иммигрировали в Индию из Ирана и Мовереуннахра, а позднее, при поддержке правителей Великих Моголов в некоторых городах были открыты литературные центры. Также, в поисках лучшей жизни в Индию стали приезжать ремесленники, художники и другие простые люди из разных слоев иранского общества. В результате длительного пребывания с местным населением, знакомства с его бытом и обычаями культура мусульман и индусов начала постепенно и незаметно смешиваться. Правители Темуридов в совершенстве владели персидским языком и именно благодаря им персидский язык был объявлен официальным языком на государственном уровне и приобрел высокий статус, а с учреждением «Доруттарджума» многие известные и священные произведения индусов были переведены с санскрита на персидский язык. Многие персидско-таджикские слова вошли в наиболее распространенный диалект Индии кхари-боли, и в результате слияния двух языков возник язык урду.

Ключевые слова: отношение, культура, письменные произведения, Делийский правитель, поэт, литературный центр, синтез, слово, музыка, искусство, ученый.

Сведения об авторе: Раҳматуллаева З.-Таджикский национальный университет, доцент кафедры индийской филологии факультета языков Азии и Европы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.

Тел: (+ 992) 907-90-70-56

SYNTHESIS OF TAJIK AND INDIAN CULTURE

During the reign of the Delhi rulers (1206-1526), cultural ties between Eastern Iran and India developed rapidly. Thanks to these close connections, great scientists and poets were born, such as Unsuri, Farrukh, Amir Khusravi Dehlavi, Hassan Dehlavi and others. Starting from the IX-XI centuries. scientists and researchers of Central Asia began to study and explore India and succeeded in this. Starting from the IX-XI centuries. scientists and researchers of Central Asia began to study and explore India and succeeded in this. During the reign of the Timurid dynasty in India, favorable conditions were created for the life and creative activity of scientists and poets, as a result of which many poets and scientists immigrated to India from Iran and Moverunnahr, and later, with the support of the rulers of the Great Moguls, literary centers were opened in some cities. Also, in search of a better life, artisans, artists and other ordinary people from different strata of Iranian society began to come to India. As a result of a long stay with the local population, acquaintance with its way of life and customs, the culture of Muslims and Hindus began to gradually and imperceptibly mix. The rulers of the Temurids were fluent in Persian, and it was thanks to them that the Persian

language was declared the official language at the state level and acquired a high status, and with the establishment of Doruttarjum, many famous and sacred works of the Hindus were translated from Sanskrit into Persian. Many Persian-Tajik words entered the most common dialect of India, Khari-Boli, and as a result of the merger of the two languages, the Urdu language arose.

Key words: relationship, culture, writings, Delhi, dynast poet, literary center, synthesis, word, music, art, scientist.

Information about the author: Rakhmatullaeva Z. – Tajik National University, associate professor of the Department of Indian Philology of the Faculty of Languages of Asia and Europe. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Av. 17.

Tel: (+992) 907-907-056

ТДУ: 008

НАСКАЛЬНЫЕ НАДПИСИ УЩЕЛЬЯ АЛМОСИ

(Предварительные результаты исследований)

Бобомуллоев Б.С. Ходжаев Ш. Бобомуллоев М.Г.¹

Учитывая природный ландшафт Таджикистана, у археологов не всегда есть возможность выявления новых памятников, особенно находящихся в труднодоступных горных местностях. Но, по счастливой случайности это могут сделать местные жители, которые сообщают о них археологам. Так, например, в 1932 г. местным чабаном Джураали была обнаружена корзина с документами на горе Муг. Позже оказалось, что находка является сенсационной так как это, были первые текстовые документы на согдийском языке, обнаруженные на территории исторического Согда. В дальнейшем, изучение этих документов привело к открытию городища древнего Пенджикента.

Аналогичная ситуация сложилась и на этот раз. В ходе служебного пребывания научному сотруднику Национального музея Таджикистана Мухсину Бобомуллоеву в село Шол района Хисор удалось побеседовать с местным жителем Сангиновим Хаитали. При расспросах о том, какие интересные вещи он встречал в этих местностях, Хаитали в частности сообщил о том, что в горах он видел странные надписи, вырезанные на скале. Будучи человеком образованным и работавшим в свое время геологом в этих краях, он также добавил, что надписи не были похожи на арабскую вязь и латиницу.

Заинтересовавшись этим крайне важным сообщением, вскоре была организована первая экспедиция с целью достоверности этой информации². Участникам экспедиции пришлось преодолеть шестичасовой путь по узким горным тропам, где местами приходилось буквально карабкаться по скалам, чтобы добраться до заветной цели. Но, благополучно, все ожидания участников экспедиции оправдались. Действительно, на скале были высечены надписи на древней письменности.

Скала с надписями находится на самой северной части ущелья у правого притока реки Алмоси, в очень пейзажном местечке известном среди местного населения под названием Ходжа Мафрадж (рис.1). Памятник находится на высоте 2950 м, откуда, далее на север располагаются растянувшиеся с востока на запад 4000-4600 метровые пики Гиссарского хребта. С этой точки открывается обзор практически на всю местность, особенно хорошая видимость на правую и левую долины речушек, притоков реки Ходжа Мафрадж.

По прибытии, на местности были предприняты разведывательные работы в результате, которого был обнаружен второй камень с древними надписями на этой же письменности. Вскоре была организована вторая экспедиция в результате которого был обнаружен третий камень надписями³. Таким образом, в целом надписи были зафиксированы на трех скальных поверхностях. Они были условно подразделены на камень 1, 2 и 3 согласно очередности их нахождения. Ниже приводится их подробное описание.

Камень 1. Это основная скала с надписями, которая выполнена на скальном выходе пирамидальной формы, возвышающейся примерно 8-10 м над местностью (рис.2).

1. Бобомуллоев Бобомулло - Ходими илмии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардуминосии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон; Ходжаев Шерали - Осорхонаи миллии Тоҷикистон, мудири шӯъбаи бостоншиносӣ ва сиккашиносӣ, н.и.т; Бобомуллоев Мухсин - Осорхорнаи, сармутахассиси шӯъбаи бостоншиносӣ

2. Экспедиция была проведена с 16 по 18 июля 2022 г. В составе экспедиции принимали участие Бобомуллоев Бобомулло, Бобомуллоев Мухсин, Сангинов Хаитали, Сангинов Хусниддин.

3. Экспедиция была проведена с 22 по 26 августа 2022 г. В составе экспедиции принимали участие Ходжаев Шерали, Бобомуллоев Мухсин, Абдурахмон Шарифзода, Сангинов Хаитали, Сангинов Хусниддин.

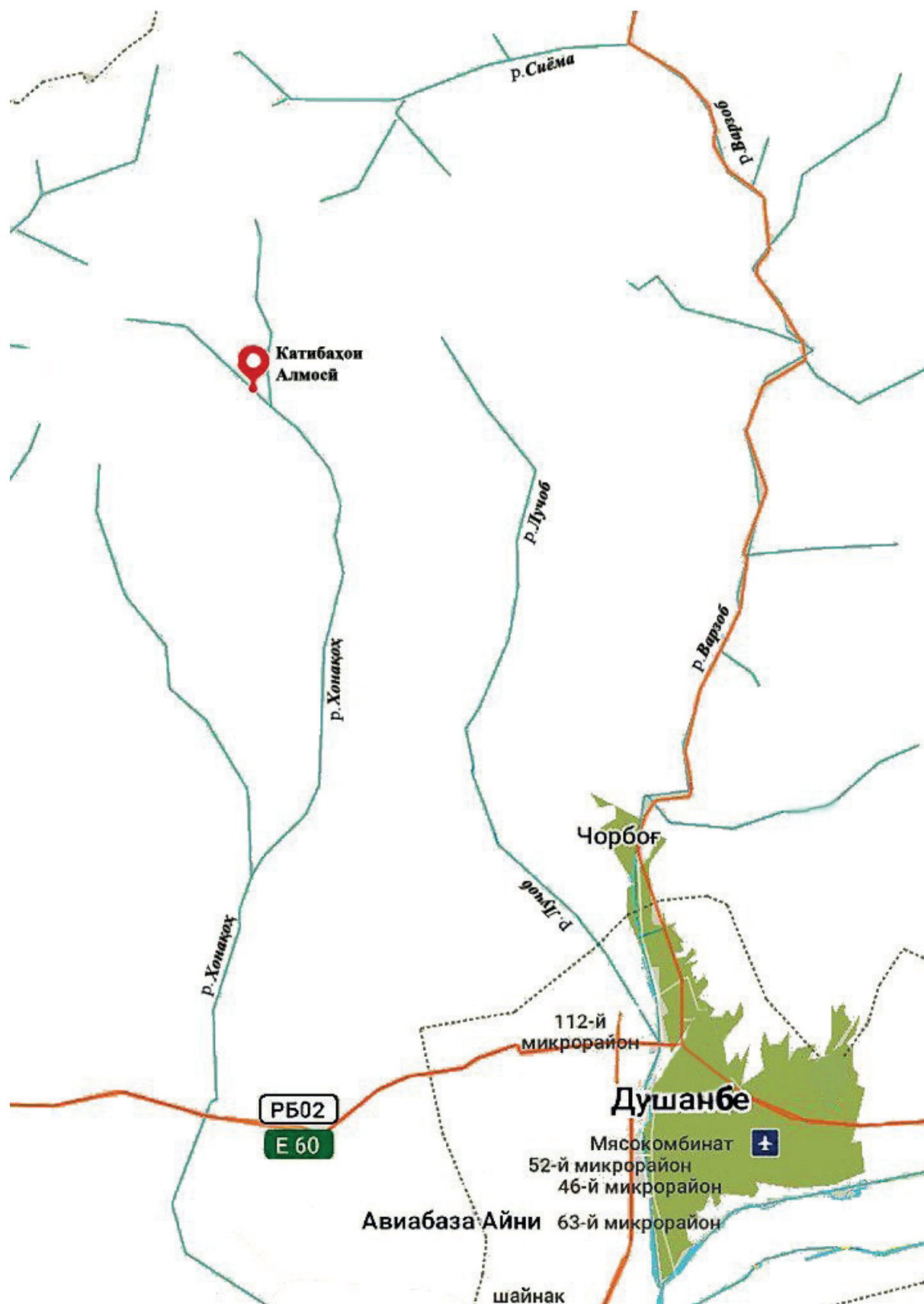

Рисунок 1. Локализация наскальных надписей Алмоси.

Рисунок 2. Основная скала с надписями (камень 1)

По словам Сангинова Хаитали, когда он здесь был в первый раз надписей было значительно больше¹. К большому сожалению, из-за частых лавин фрагменты с надписями выпали у подножия скалы. Надписи выбиты на ровной поверхности скалы покрытая интенсивным пустынным загаром. На фоне темного цвета скалы более свежая выбивка знаков читается достаточно хорошо. Сохранившая часть надписей составляет три строки, где насчитывается 23 отдельных знаков (рис.3). Размеры знаков: высота 10-14 см, ширина линий

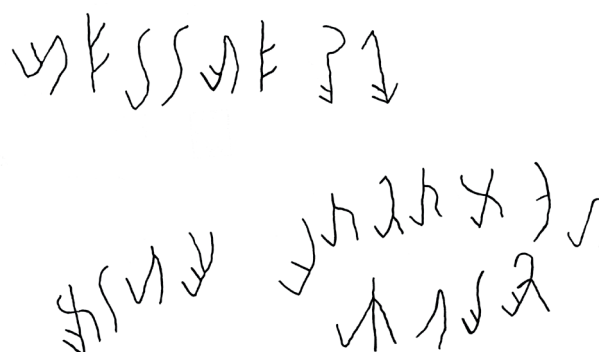

Рисунок 3. Камень 1 (фрагмент). Знаки на «неизвестной письменности»

разная от 0,5 до 1 см, глубина выбивки до 0,7 см. Техника исполнения: сначала осуществлялась выбивка затем были прорезаны линии знаков. Скальная поверхность с надписями ориентирована на восток.

Необходимо отметить, что скала с надписями примыкает к юго-восточному углу камен-

1. По словам нашего информатора Сангинова Хаитали еще в 1979 г., когда он был здесь впервые, надписями была покрыта значительная часть скалы. Даже в 2016 г, когда он был здесь в последний раз, надписей было значительно больше чем сейчас. Эту информацию подтвердили также местные чабаны, которые в это время пасли свой скот в богатых лугах местности Ходжа Мафрадж.

ного сооружения. В северной части, примерно одну треть площади внутри каменного сооружения занимает могильник (рис.4). Насчитывается более 40 погребений различных размеров. Зафиксированы камни, уложенные в ряд, в некоторых же случаях, камни образуют скопления типа курумов.

Рисунок 4. План каменного сооружения. 1-3 – камни с древними надписями

Камень 2. Находится в 30 м ниже от камня 1. Надписи выбиты на валуне темно-коричневого цвета значительных размеров. Размер поверхности на котором выбиты надписи примерно 6х1,60 м. Здесь, целостность надписей относительно лучше, чем в первом случае. Надписи выбиты на трех наиболее ровных участках валуна, насчитывается 36 отдельных знака (рис.5). Техника исполнения, а также размеры знаков абсолютно идентична тому что на камне 1. Скальная поверхность с надписями имеет ориентирована на север.

Однозначно, что письменность в двух первых камней один и тот же, так как некоторые знаки повторяются. По манере исполнения и степени патинизации скальной поверхности можно утверждать, что оба надписи выполнены в одну и ту же историческую эпоху. Судя по размещению надписей на поверхность скалы можно сделать утверждать, что данная письменность читается с права налево.

Текст на камне 1 и 2 выбит на пока неизвестном для науки письме, которая до сих пор не дешифрована. Общеизвестно арамейская основа этой письменности.

В качестве ближайшей аналогии можно привести знаки из Санги Навишта, где среди комплекса петроглифов в частности была зафиксированы два таких знака [2, 72]. В свое время, скорее всего из-за неимения примеров, авторами статьи эти знаки были идентифицированы как тамги. Один из знаков встречается среди надписей Алмоси. Санги Навишта находится на расстоянии около 30 км по прямой к востоку от надписей Алмоси. Мы склон-

ны считать, что зафиксированные в Санги Навишта знаки представляют ту же письменность что в Алмоси.

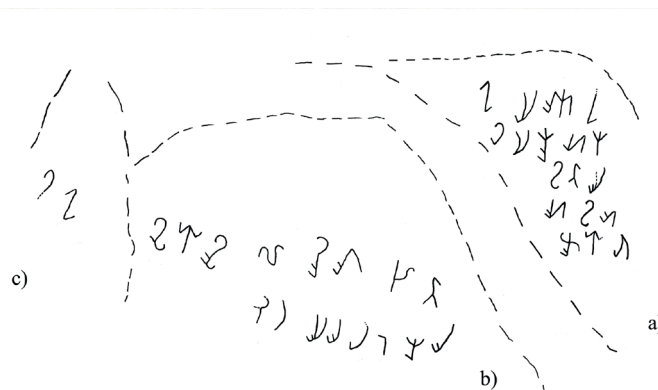

Рисунок 5. Камень 2. Знаки на «неизвестной письменности»

В качестве прямых аналогий можно привести надписи трилингва из Дашти Навур в Афганистане, где, как и в нашем случае были зафиксированы надписи на неизвестной письменности и греческим письмом, а также на письменности кхарошти [6]. Согласно исследованиям французского лингвиста, Ж. Фусмана надписи на этой же неизвестной письменности были обнаружены в Сурх Котале [6, 72], а также на вазе в найденной районе Кундуза [6, 74] в Афганистане. Серебряный слиток с такой же письменностью была обнаружена при раскопках сокровищницы дворца Ай-Ханум в Афганистане [5, 83].

Необходимо упомянуть надпись на серебряной чаше из кургана Иссык выполненный на этой же письменности, в связи с чем А.К. Акишев определяет его как письменность сакской среды [1, 55-56].

Камень 3. Был обнаружен среди травяной заросли во время проведения второй археологической экспедиции. Она располагается в 8 м от нагромождения скальных обломков у основания основной скалы с надписями (камень 1). Он представляет из себя крупный скальной обломок треугольной формы. Есть все основания полагать, что этот фрагмент обвалился от камня 1 в результате разрушения скальной поверхности. На этом камне высечен текст греческим письмом на бактрийском языке (рис. 6).

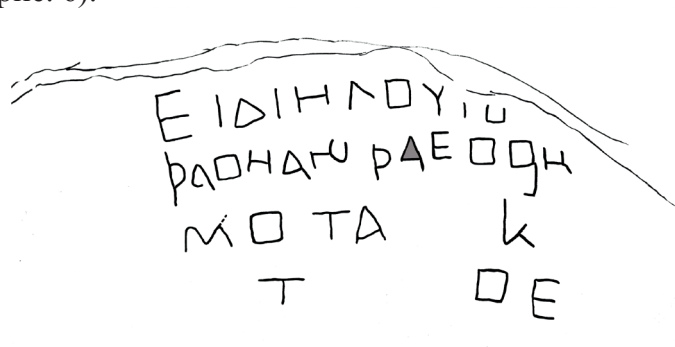

Рисунок 6. Камень 3. Греческая письменность на бактрийском языке

ΕΙΔΙΝΛΟΥ...
ΡΑΟΝΑΝΡΑΕ ΟΟΗ-
ΜΟ ΤΑΚ-
ΤΟΕ

Согласно Николасу Симс-Вильямсу – одному из крупных специалистов, занимающимся исследованием бактрийского языка, надпись переводится следующим образом: «Это... царь царей Вима Такту».

К сожалению, сохранилась незначительная часть текста. Но, все же оно дает в распо-

ряжение ученых ценный научный материал. Самое главное это сохранившиеся слова «шахиншах Вима Такту», т.е. царь царей Вима Такту. Шахиншах – это традиционно высший руководящий титул иранских царей. Вима Такту является сыном основателя Кушанского царства – Куджулы Кадфиз время правления которого приходится на 80-90 гг. н.э. Благодаря этому можно установить точную дату выбивки надписи на скале.

В Гиссарской долине зафиксированы большое количество памятников кушанской эпохи. Наиболее крупными и хорошо изученными памятниками этого периода являются Душанбинское и Шахринауское городища. Археологические раскопки на городище древнего Душанбе свидетельствуют о мощных слоях греко-бактрийского времени. Уже в эпоху кушан Душанбе перерастает в достаточно большой по размерам город своего времени с укрепленными стенами [4]. При раскопках Душанбинского некрополя в частности была обнаружена надпись на венчике хума сделанная греческими буквами на тохарском (точнее на так называемом хотано-сакском) языке [3, 92-93]. Почему важно упоминание Душанбинского и Шахринауского городища для интересующей нас темы? Потому что от месторасположения наших надписей, если спускаться по реке Хонако ущелья Алмоси, то легко можно попасть в Душанбинское городище. А если, спускаться по долине реки Каратаг, то можно прямо попасть в Шахринауское городище. Поэтому, с большой долей уверенности можно говорить, что существует культурно-историческая связь между группой населения оставившими надписи на скалах Алмоси и упомянутыми синхронными памятниками.

Открытие новых наскальных надписей в ущелье Алмоси пополняет археологическую карту Таджикистана новыми, столь редкими памятниками письменного наследия. Наряду со знаменитыми надписями Сурх Котала и Рабатака в Афганистане она играет важную роль в изучении древней истории Центрально Азиатского региона.

В будущем году продолжается научные работы по изучению этого памятника и его окрестностей. Планируются работы по восстановлению на место упавших частей скалы, что поможет воссозданию всего древнего текста.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Акишев А.К. Курган Иссык. Искусство саков Казахстана / А.К. Акишев. –М.: «Искусство». 1978. –132 с.
2. Мухтаров А.М., Ранов В. А. Рисунки на камне Санги Навишта у кишлака Зидди /А.М. Мухтаров, В.А. Ранов // Известия АН Таджикской ССР, Отделение общественных наук. №4 (70), Душанбе: – 1972. – С .68-75.
3. История города Душанбе (с древнейших времен до наших дней) // – Душанбе: «Дониш». 2004. – 295 с.
4. Ранов В.А. Соловьев В.С. Душанбе – город древний / В.А. Ранов, В.С. Соловьев. – Душанбе: «Дониш». 1993. – 176 с.
5. Bernard Paul, Garczynski Paul, Guillaume Olivier, Grenet Frantz, Ghassouli Nader, Leriche Pierre, Liger Jean-Claude, Rapin Claude, Rougeulle Axelle, Thoraval Joël, de Valence Régis, Veuve Serge. Campagne de fouille 1978 à Ai Khanoum (Afghanistan). In: Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient. Tome 68, –1980. pp. –104.
6. Fussman G. Documents épigraphiques kouchans. // Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient. Tome 61, – Paris: – 1974. pp. – 1-76;

КАТИБАҲОИ БОСТОНӢ ДАР ДАРАИ АЛМОСӢ (Натичаи корҳои аввалияи саҳроӣ)

Дар мақола кашфи макони нави катибаҳои бостонӣ, ки тобистони соли 2022 бозёфт шудааст баррасӣ мешавад. Катибаҳо дар мавзеи дар байни аҳолии маҳаллӣ маъмул бо номи Хоча Мафраҷ дар болооби дараи Алмосии қаторкухи Ҳисор пайдо шудаанд. Дар

умум катибаҳо дар рӯи се харсанг ба қайд гирифта шудаанд. Харсангҳое, ки дар он бо хатти ханӯз ба илм «номаълум» ҳакоқӣ шудаанд эҳтимолан хатти «сақой» ё «кӯшонӣ» бошад, аҳамияти баланди илмӣ доранд. Дар харсанги аввал 23, дар дувум 36 аломати алоҳидаи ин хат боқӣ мондааст. Инчунин, дар ин ёдгорӣ навиштаҷот бо забони бохтарӣ, ки бо хатти юнонӣ ҳакоқӣ шудааст, мавҷуд аст. Дар он номи «шоҳаншоҳ Вима Такту» сабт шудааст. Маводҳои дар мақола баррасишуда бори аввал ба муомилоти илмӣ ворид карда шуда, метавонад ҳамчун сарчашмаи пураарзиш барои омӯзиши мероси хаттии қадимии Осиёи Марказӣ истифода шавад.

Калидвожаҳо: катиба, Алмосӣ, хати бостон, «хати номаълум», хати юнонӣ, Вима Такту.

Маълумот дар бораи муаллифон: Бобомуллоев Б.С., Ходими илмӣ Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардуминосии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

E-mail: bobo_bobomullo@yahoo.com **Тел:** (+992) 988378888.

Хочаев Ш., Осорхонаи миллии Тоҷикистон, мудири шуъбаи бостоншиносӣ ва сиккашиносӣ, н.и.т.

E-mail: sheralikhojaev@mail.ru **Тел:** (+992) 918668216.

Бобомуллоев М.Ғ., Осорхонаи, сармутахассиси шуъбаи бостоншиносӣ.

E-mail: b.muhsin@mail.ru **Тел:** (+992) 555556891.

НАСКАЛЬНЫЕ НАДПИСИ УЩЕЛЬЯ АЛМОСИ (Предварительные результаты исследований)

В статье речь идет об открытии нового пункта древних наскальных надписей летом 2022 года в Таджикистане. Надписи были обнаружены в местечке известном среди местного населения под названием Ходжа Мафрадж в верховьях ущелья Алмоси Гиссарского хребта. В общем, найдено три скальных поверхности с надписями. Большой интерес представляют скалы с неизвестной письменностью, возможно на т.н. «сакском» или «кушанском письме». В первом пункте насчитывается 23, во втором 36 отдельных знаков этого письма. На памятнике также зафиксированы надписи греческим письмом на бактрийском языке, в котором упоминается имя «царя царей Вима Такту». Рассматриваемые в статье материалы впервые вводятся в научный оборот и представляют ценнейший источник для изучения древнего письменного наследия Центральной Азии.

Ключевые слова: надписи, Алмоси, древнее письмо, неизвестная письменность, греческое письмо, Вима Такту, дешифровка.

Сведения об авторах: Бобомуллоев Б.С., Институт истории археологии и этнографии Национальной Академии Наук Таджикистана, научный сотрудник.

E-mail: bobo_bobomullo@yahoo.com **Тел:** (+992) 988378888.

Ходжаев Ш., Национальный музей Таджикистана, заведующий Отделом археологии и нумизматики, к.и.н.

E-mail: sheralikhojaev@mail.ru **Тел:** (+992) 918668216.

Бобомуллоев М.Ғ., Национальный музей Таджикистана, главный специалист отдела археологии и нумизматики,

E-mail: b.muhsin@mail.ru **Тел:** (+992) 555556891.

ROCK INSCRIPTIONS IN ALMOSE GEORGE (Results of preliminary study)

The article deals with the discovery of a new location of ancient rock inscriptions in the summer of 2022 in Tajikistan. The inscriptions were found in a place known among the local population as Khoja Mafraj in the upper reaches of the Almosi gorge of the Hissar Range. In general, three rock

surfaces with inscriptions were found. Of great interest are rocks with unknown writing, possibly on the so-called. "saka" or "kushan script". In the first paragraph, there are 23, in the second 36 separate characters of this letter. In the monument also inscriptions in Greek on Bactrian language has been registered, which mentions the name of "king of kings Vima Taktu". The materials considered in the article are introduced into scientific circulation for the first time and represent the most valuable source for studying the ancient written heritage of Central Asia.

Key words: inscriptions, Almosi, ancient writing, unknown inscriptions, Greek inscriptions, Vima Tactu, deciphering.

Information about the authors: Bobomulloev B.S., A.Donish Institute of history, archaeology and ethnography of the National academy of sciences of Tajikistan, senior researcher.

E-mail: bobo_bobomullo@yahoo.com **Тел:** (+992) 988378888.

Khojaev Sh., National museum of Tajikistan, Head of Department of Archaeology.

E-mail: sheralikhoev@mail.ru **Тел:** (+992) 918668216.

Bobomulloev M.G, National museum of Tajikistan, Department of Archaeology.

E-mail: b.muhsin@mail.ru **Тел:** (+992) 555556891.

РАВОБИТИ ҲИНДУСТОН БО АФҒОНИСТОН ДАР ДАВРОНИ СУЛТАИ БРИТАНИЯИ КАБИР

Раҷабалиев Х.¹

Дар миёнаҳои асри XVIII дар Ҳиндустон ширкати “Ост-Индия”-и англисӣ ва фаронсавӣ мавқеи худро дар минтақаҳои наздизоҳилӣ мустаҳкам карда, барои заиф гардонидани нуфузи давлат дар байни феодалҳои маҳаллӣ задухӯрдҳои шадидро ба роҳ андохт. Моҳи январи соли 1761 ширкати англисии “Ост-Индия” дар Ҳиндустон бар фаронсавиҳо ғалаба ба даст оварда, батадрич ба воситаи ин ширкати бонуфузи Англия тамоми қаламрави Ҳиндустонро дар солҳои 40-уми асри XIX зер тасарруфи ҳеш даровард ва ба мустамликаҳои худ таъдир дод [3, 16].

Муҳаққиқи тоҷик Раҷабов Ҳ. дар таҳқиқоти худ дар ин маврид қайд кардааст: “Мардуми Ҳинд ба хоҳири сарзамини дигареро зер даст кардан, тороч намудан ва ё ягон манфиати дигар қустуҷӯ кардан, ҳеҷ гоҳ қадаме аз марзи кишвари худ берун нагузоштааст. Вале аҷнабиён ба ин мамлакати афсонавӣ ба хоҳири торочӣ сарватҳои бебаҳояш борҳо ҷангу зӯрвариро пеш гирифта, сар даровардаанд. Аз ҷумла, Искандари Мақдунӣ дар соли 327-и то солшумории нав, ташкилҳои салтанати Деҳлӣ дар соли 1206, империяи муғулҳои бузург аз 21-уми апрели соли 1526 то 21-уми сентябри соли 1858, ғоратгарии бисёрқаратаи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ аз соли 971 то соли 1030 ва қуштору торочгарии Нодиршоҳ (1688-1747), ки амалҳои нобахшиданианд, мардуми онро дар асорат нигоҳ медоштанд” [18, с.11].

Аз ҷумла, идомадиҳандагони сиёсати зер даст кардани мардуми боигарии Ҳиндустон, аҷнабиёни манфиатҷӯ мустамликадорони англис буданд, ки дар асрҳои XVIII, XIX ва XX, дақиқтараш аз нимаи дууми асри XVIII то соли 1947, яъне на камтар аз 200 сол Ҳиндустонро мустамлика намуда, мардуми онро дар истисмор ва зулму асорат нигоҳ медоштанд.

Масалан, агар мо аз замони пойдории Императори бузурги муғулии Ҳинд таҳлил кунем, бахшҳои муҳими Афғонистонро императори муғулии Ҳинд (1526 - 1761) ба зер иттиҳоди худ дароварда буд ва барои муддате Кобулро ба пойтахти тобиствонаи худ таъдир кард. Аммо бо таъсиси империяи Дурронӣ дар Афғонистон соли 1747 дубора таҳҷуми пайи ҳам аз ҷониби афғонҳо бар Ҳиндустон оғоз шуд [12, 350].

Дар солҳои 50-уми асри XVIII, баъди барҳам хӯрдани империяи Муғулҳои бузург, иттиҳоди Маратҳа қудрати асосии Ҳиндустон ба шумор мерафт. Сарварони ин давлат дар назди худ вазифа гузошта буданд, ки ҳокимияти худро дар тамоми қаламрави Ҳиндустон паҳн кунанд, вале ин мақсади онҳо амалӣ нагардид. Ҳокимони нисбатан пурқуввати сулолаи Синдҳи дар Гвалиора, Голкхаран, Индур, Гаеквар, Барод, Бхонси ва Нагпур ба сарвари давлати Маратҳа иттиҳод накарда, даъвои ҳокимияти олиро мекарданд. Дар ин вақт Аҳмадшоҳи Дурронӣ аз тарафи шимолу ғарб ба Ҳиндустон ҳуҷум кард. Муҳорибаи ҳалқунанда байни қувваҳои ин ду давлат дар моҳи январи соли 1761 дар ҳамвории Панипат ба амал омад [16, 421]. Дар ин муҳориба лашкари Дурронӣ ғолиб баромад. Вале истилогарони афғон дар ин ҷо ҳокимияти худро мустаҳкам карда натавонистанд ва дар охири солҳои 60-уми асри XVIII қаламрави Маратҳаро тарк намуданд.

Қаламрави Афғонистон дар замони ҳукумронии Аҳмадшоҳи Дурронӣ ниҳоят васеъ мешавад. Соли 1761 сарҳади давлати ӯ дар ҷанубу шарқ то наздикии Деҳлӣ расида буд. Вале дар натиҷаи муборизаи сикхҳо (асосгузори ин давлат яке аз арбобони маъруфи давлати Ҳиндустон Ранҷит Сингх буд) Дурронӣҳо қариб тамоми Панҷобро аз даст доданд. Бо вучуди ин Кашмир, Синд, Бахавалпур ва Калкута, то барҳам хӯрдани империяи Дурронӣҳо дар ҳаёти ин давлат қарор дошт.

Баъди вафоти Аҳмадшоҳи Дурронӣ дар соли 1773 ба тахти подшоҳии Афғонистон пи-

1. Раҷабалиев Ҳайрулло - докторанти PhD-и соли сеуми Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ..

сари ӯ Темуршоҳ менишинад. Барои аз хавф эмин нигоҳ доштани ҳокимияти худ Темуршоҳ пойтахти давлати Афғонистонро аз Қандаҳор ба Кобул мекӯчонад. Кӯшиши Темуршоҳ барои пурзӯр кардани ҳокимияти марказӣ он қадар натиҷаи дилхоҳ намедихад ва моҳи март соли 1823 Ранчит Сингх дар наздикии Пешовар ба афғонҳо ғолиб омада, Пешоварро ба даст медарорад. Ин маркази муҳимми тиҷоратӣ ва фарҳангӣ аз қаламрави Афғонистон берун мемонад.

Баъди таъсис ёфтани “Ҳинди бритониёӣ” дар миёнаҳои асри XIX забткориҳо аз ҷониби саркардаҳои ин кишвар ба Афғонистон низ зиёд ба назар мерасид. Дар ин вақт ду империяи бузург - Англия ва Русия бо ҳам рақобат мекарданд, ки Афғонистон дар наздикии заминҳои ишғолкардаи Русия ва Ҳиндустон дар зери мустамликаи Англия қарор доштанд. Британияи Кабир мехост, ки Афғонистонро низ ба мустамликаи худ табдил диҳад. Хатари ворид гардидани аскарони рус ба Ҳинди Бритониёӣ зиёд ба назар мерасид. Бинобар ин, англисҳо рӯйро ба қорҳои дохилии Афғонистон даҳлат карда, мехостанд ҳар чи зудтар ин кишварро ба зери итоати худ дароварда, ба ҳадафу мақсадҳои худ бирасанд.

Дар ин вақт (солҳои 20-уми асри XVIII) ба пешвои яке аз қabilaҳои қавми бориқзай Дӯстмуҳаммадхон муяссар мешавад, ки пойтахтро ба даст дароварда, бар зидди парокандагии сиёсии Афғонистон мубориза барад. Вале ин иқдом бо сабаби бадшавии вазъияти байналхалқӣ натиҷаи дилхоҳ намедихад ва Дӯстмуҳаммадхон дарк менамояд, ки хатари асосӣ ба Афғонистон аз ҷониби Ҳинди бритониёӣ ба назар мерасад. Аз ин хотир ӯ Русияро иттифоқии худ интихоб карда, ба Петербург ҳайати дипломатӣ ва сафир равон мекунад [16, 422]. Соли 1837 дар байни Англия ва Русия барои Ҳирот муҳолифат ба амал омад, Англия мехост, ки ин шаҳри муҳимми стратегӣ дар ғарби Афғонистон ва наздикии марзҳои Эронро ишғол намояд. Аммо ҳукумати Русия намехост, ки ин давлат ба сарҳадҳои Осиёи Марказӣ наздик шавад. Аз ин сабаб, Англия дар Афғонистон сиёсати истилогаронаи ҳокимони қочори Эронро дастгирӣ намуда, тирамоҳи соли 1837 ба воситаи онҳо Ҳиротро муҳосира мекунад. Дӯстмуҳаммадхон ва бародарони ӯ, ки дар Қандаҳор ҳукмронӣ мекарданд, тавассути миёнаравии намояндаи Русия Поручик Ян Виткевич бо Эрон шартномаи дӯстӣ бастанд. Ҳамин тариқ, аз нав муттаҳидшавии Афғонистон ва ташкили давлати муттамарказ бо мушқилиҳои зиёде амалӣ мешуд.

Баъди аз Афғонистон даст кашидани Русия дар моҳи сентябри соли 1838 кӯшунҳои Эрон аз вилояти Ҳирот бароварда шуданд. Англия дар зери ниқоби аз нав барқарор кардани тоҷу тахти шоҳ Шучоъ, ки лӯхтаки он буд, ба Афғонистон лашкари 22 ҳазорнафараи Ҳинди бритониёиро равон кард, ки моҳи апрели соли 1839 Қандаҳорро ишғол намуд [14, 72-73]. Амалдорон ва фармондеҳони ҳарбии ба англисҳо фурӯхташудаи афғон ба Дӯстмуҳаммадхон хиёнат карданд ва ӯ маҷбур шуд, ки аввал ба Балх ва баъд ба Бухоро фирор намояд. Вале моҳи ноябри соли 1840 Дӯстмуҳаммадхон бо сабабҳои номаълум, ғайриҷашмдошт аз мубориза даст кашида, худро ба асорати англисҳо супорид ва англисҳо бошанд ӯро ба Ҳиндустон фиристоданд [14, 73].

Баҳори соли 1841 дар Афғонистон ҷанги умумихалқӣ зидди англисҳо авҷ гирифт, ки дар он тоҷикон, паштунҳо ва ҳиндуҳо, ки аз ҷониби хориҷиён маблағгузорӣ мешуданд, фаъолона ширкат варзида, шаби 2-юми ноябри ҳамон сол ба англисҳо зарбаи саҳт зада, ҳокимиятро ба даст гирифтанд [9, 81]. Аз маҳалҳо ба ёрии шӯришгарон дастаҳои фидоӣ ба қabilaҳои афғонӣ омада, урдӯгоҳи англисҳоро ба муҳосира гирифтанд. Лашкари истилогарон маҷбур шуд, ки қисми зиёди силоҳи вазнини худро ба ихтиёри шӯришгарон гузошта, ақибнишинӣ кунад. Бо мақсади аз даст надодани мавқеи худ ва аз афғонҳо қасос гирифтани Ҳинди Бритониёӣ дар соли 1841 аз нав ба Кобул лашкар кашид. Лашкари Ҳинди Бритониёӣ Кобулро ишғол намуда, онро талаву тороч ва ҳазорон нафар шаҳрвандонро ба қатл расонд [9, 95]. Вале халқ ба муқобили истилогарони ҳинду англис бо қувваи даҳчанд ба муқобила бархост, ки дар натиҷа қувваҳои истилогар аввал Кобул ва баъд тамоми Афғонистонро тарк карда, тоҷу тахти онро ба Дӯстмуҳаммадхон супориданд.

Дӯстмуҳаммадхон баъди аз нав ба сари қудрат омадан сиёсати муттаҳидсозии мамла-

катро идома дод. Дар амалӣ намудани ин сиёсат ӯ ба лашкари худ таъя мекард. Англичҳо ба нокомии худ нигоҳ накарда аз ишғоли Афғонистон даст накашиданд. Онҳо истилои ин мамлакатро вазифаи наздиктарин ва муҳимтарини худ қарор доданд. Соли 1850 ба англичҳо муяссар мешавад, ки бо кӯмаки намоёндагӣҳо ва лашкари Ҳинди Бритониёи Панҷобро бо мушқилиҳои ниҳоят зиёд ишғол кунанд [14, 71-72]. Дӯстмуҳаммадхон кӯшиши аз дасти англичҳо баргардонидани ин қаламрави Афғонистонро накард. Ӯ лашкари худро барои ишғоли Қандаҳор ва Ҳирот ва инчунин ба мақсади тобеъ кардани хонигариҳои хурди тоҷику ўзбек, ки байни Ҳиндукушу Амударё сокин буданд, равон мекунад. Дӯстмуҳаммадхон ин хонигариҳоро ҳам ба давлати худ тобеъ намуда, соли 1856 Қандаҳор ва соли 1863 Ҳиротро ба тасарруф даровард.

Солҳои 1857-1859 дар Ҳиндустон ба муқобили мустамликадорони англис шӯриши калоне ба амал омад, ки он ба номи “Шӯриши сипоҳиён” машҳур аст [18, с. 13]. Ҳарчанд дар ин шӯриш асосан аскарони англисии баромадашон аз Ҳиндустон ширкат варзиданд, вале он дар байни халқи ин мустамликаи Британия ҳамоовозии калон пайдо намуд. Англичҳо тавассути аскарони Ҳинди бритониёӣ ба муқобили халқи ин мамлакат (Ҳиндустон) мубориза мебарданд ва онҳоро дар забт намудани мустамликаҳои нав, аз ҷумла дар Афғонистон истифода мекарданд. Ба мустамликадорони англис муяссар гардид, ки бо мушқилии зиёд шӯриши сипоҳиёнро паҳш кунанд.

Дар чунин шароити вазнину даҳшатбор ҳиндуҳо умр ба сар мебарданд ва наметавонишанд ҳамчун кишвари соҳибистиклол бо дигар кишварҳо муносибатҳои сиёсӣ, тиҷоратӣ ва дӯстона барқарор кунанд. Ҳатто бо ҳамсоякишварҳои худ, аз ҷумла бо Афғонистон, низ муносибати дӯстӣ барқарор карда наметавонишанд, гарчанде мардуми осоишта аз сиёсати хасмона ранҷи зиёд медид ва хостори барқарор кардани муносибатҳои дӯстона буд.

Соли 1863 Дӯстмуҳаммадхон вафот кард ва барои ба даст овардани тоҷу тахти Афғонистон дар байни писарони ӯ муборизаи мусаллаҳона оғоз гардид, ки дар натиҷаи ин муборизаҳо соли 1868 Шералихон ғолиб баромада, амири Афғонистон эълон шуд.

Шералихон баъди баргараф кардани мушқилотҳои дохилии худ ба Ҳинди бритониёӣ сафар карда, ба навгонӣҳо, ки Англия дар он ҷо карда буд, шиносӣ пайдо менамояд. Ӯ баъди баргаштан ба кишвари худ иқдом ба ислоҳоти давлатӣ намуда, баъзе навгонӣҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти кишвар ба амал овард. Масалан, таъсис додани мақомоти махсуси машваратӣ, ташкил кардани политесияи давлатӣ ва инчунин дар соҳаи ҳарбӣ, сиёсӣ, тиҷорату фарҳанг навгонӣҳои зиёде ворид сохт.

Дар ин миён англичҳо бар шӯриши сипоҳиён, ки дар боло зикр шуд, пирӯзӣ ба даст оварда, монеи ташаккули давлати муттамаказ ва дорои сиёсати мустақил гаштанд.

Соли 1873 ҳукумати Русия Англияро бовар кунонид, ки “Афғонистонро минтақаи манфиатҳои худ намешуморад” [7, 23]. Баъди ин Англия сипоҳи худро ба наздикии сарҳади Афғонистон ва Ҳиндустон оварда, ҷо ба ҷо кард ва ба ҷанги зидди Афғонистон омодагӣ гирифт. Аз ин кор Шералихон ба ташвиш афтада, сафирони худро ба Русия фиристод, то ки дар мубориза бо нерӯҳои англис пуштибонии русҳоро ҷалб кунад. Дипломатҳои афғон дар ин сафар як микдор аз уҳдаи кори худ баромада, дастаи начандон калони аскарони русро ба сарҳади кишварашон меоранд ва дар баҳори соли 1878 намоёндагони дипломатии Русия бо сардории Столетов ба Кобул низ ташриф меорад [16, 245]. Вале ин вақт дар Конгресси байналхалқии Берлин (1878) дар масъалаи сиёсати байни Русия ва Англия ҳусни тафохум ба амал омад. Барои ҳамин, лоиҳаи Созишномаи Русия ва Афғонистон, ки Столетов ба Петербург оварда буд, тасдиқ нашуд. Аз тарафи дигар, Англия аз Шералихон талаб кард, ки намоёндаи хоси ин кишвар Н. Чемберленро (ӯро дастаи ҳарбиён ҳамроҳӣ мекарданд) қабул намояд.

Дар назди дипломати англис вазифае меистод, ки мутобиқи он Афғонистон бояд муносибатҳои худро бо Русия қатъ кунад ва ба қушодани намоёндагони англис дар Кобул, Балх ва Ҳирот иҷозат бидиҳад. Вале фиристодагони Англия ба Афғонистон роҳ дода нашуданд. Гуфтушуниди амир бо Столетов ва рад карда шудани қабули намоёндагони англис ба дасти

Англия ин баҳонаро дод, ки чанги нави зидди Афғонистонро оғоз кунад. Дар баробари ин, ба Афғонистон талаби қатъӣ фиристода шуд, ки ҳамаи талабҳои Англия бетаъхир қонё гардонида шаванд. Ба ҷавоби талаб интизор нашуда, моҳи ноябри соли 1878 артиши 35000 нафараи Англия ва Ҳинди бритониёӣ зада даромад [21, 450].

Ќузъу томҳои артиши мамлакат алайҳи душман ба таври бояду шояд муқовимат карда натавонистанд. Англичҳо аз зиддиятҳои дохилӣ низ зиёд истифода бурда, дар Кобул ва вилоятҳои алоҳидаи Афғонистон муҳолифатҳо таъкил карданд. Ин ҳолат Шералихонро маҷбур намуд, ки дар Кобул ба ҷойи худ писараш Яъқубхонро таъин намуда, худ ба Маъзори Шариф фирор кунад ва дар он ҷо баъди бемории вазнин 20-уми феввали соли 1879 аз олам мегузарад.

Билохира, ягон хоҳиши англичҳо иҷро намегардад ва ин боис мешавад, ки чанги навбатӣ оғоз гардад. Дар ин чанг англичҳо Ҳинди Бритониёиро хеле зиёд истифода намуда, бо қўмаки лашкари ин кишвар, англичҳо тавонистанд шаҳри Кобул, Қандаҳор ва Ғазнинро соли 1880 ба даст дароранд ва бар зидди шўришгарон экспедитсияи калони ҷазодиҳӣ таъкил намоянд [21, 29].

Яъқубхон баъди вафоти падари худ ба сари тахт нишаста, бо роҳу усулҳои нав ба Ҳинди бритониёӣ, яъне Англия меҳаҳад як муносибати бидуни чангу хараша барқарор кунад. Амири ҷавон ба саркардаҳои Ҳинди Бритониёӣ тавассути нома ду маротиба муроҷиат кард, ки чангу низоъ ва ғоратгароиро нисбати кишвараш бас кунанд. Сафири Русия дар Лондон Шувалов низ ба ҳукумати Англия чандин номаи эътирозӣ равон кард, вале ин номаҳо бе ҷавоб монданд.

Яъқубхон ба сипоҳиёнаш фармуд, ки муқобилиятро бар зидди ҳинду англичҳо бас кунанд. Ў 26 майи соли 1879 дар маҳаллаи Гандумак бо ҳамроҳии намояндаи масъули ҳукумати Ҳинди бритониёӣ Луи Каванияри ба зерӣ созишномаи барои Афғонистон асоратовар имзо гузошт [14, 133]. Аз рӯйи он Афғонистон минбаъд бо давлатҳои хориҷӣ мустақилона робита карданро аз даст дод. Ноҳияҳои Сибӣ, Пишмӣ ва Куррам таҳти идораи англичҳо даромаданд ва назорат ба гузаргоҳҳо аз болои ағбаҳо низ ба ихтиёри англичҳо гузашт. Амири Афғонистон акнун ба резиденти Англия дар Кобул иттилоот мекард.

Вале халқи Афғонистон ба тақдир тан навода, дастаҳои фидоӣ аз гирду атрофи кишвар ҷамъ шуда, ба маркази шаҳр меоянд. Соли 1879 дастаҳои фидоӣ бинои намояндагии Англияро ба даст дароварда, англичҳои дар он бударо қатл мекунанд. Яъқубхон ба ҷойи он ки ба ҳаракати муқовимати халқ бар зидди истилогарони англис роҳбарӣ кунад, баръакс, ба тобеони худ фармуд, ки фармонҳои намояндагони англисро бе ҷуну ҷаро иҷро кунанд.

Аммо, дастаи фидоӣ аз ин амали подшоҳашон бисёр хашмгин шуда, муқовиматро боз ҳам шадидтар менамоянд. Истилогарон Яъқубхонро баъди шикасти муқовимат аз тахту тоҷ маҳрум намуда, ба Ҳиндустон бадарға карданд.

Маркази муборизаи озодихоҳонаи зиддианглисӣ акнун вилояти Ғазна шуд, ки аз тамоми ғўшаю канори мамлакат ба ин ҷо дастаҳои фидоӣ ҷамъ меомаданд. Яке аз дастаҳои пурқувваттарини фидоӣ бо сардории Муҳаммадҷонхони Вардак (собик афсари қисми артиллерии амир Шералихон) буд.

Охирҳои соли 1879 қариб буд, ки дастаи Робертсон шикаст хўрад, аммо аз ҷониби аскарони Ҳинди бритониёӣ ба онҳо қўмак расида, Муҳаммадҷонхон маҷбур шуд, ки бо ҳамроҳии артишаш Кобулро тарк кунад [14, 173].

Акнун вақти он расида буд, ки ҳокимро ба сари тахт шинонад, то вазро ба эътидол дароварда тавонад. Ин ҳоким Абдурахмонхон буд, ки худ англичҳо вайро оварда, ба сари тахт шинонданд.

Дар ин солҳо дар Ҳиндустон ҳаракати миллию озодихоҳӣ боло мерафт, бо вучуди он ки низомии мустамликавӣ аъзои ин ҳаракатҳоро ҷазо меод. Соли 1878 нойиби шоҳ Литтон дар бораи силоҳ қонун баровард, ки аз рӯйи он ба ҳиндуҳо соҳиби силоҳи оташфишон будан манъ карда шуд. Вале ин ҷораҳо барои режими мустамликавии англис натиҷаи дилхоҳ

надоданд. Соли 1880 дар Англия Ҳизби либералҳо (1859-1988) ба сари қудрат омада, дар Ҳинди бритониёӣ зулми мустамликавиرو каме сабуктар қунонида, бисёре аз қонунҳои зид-дихалқиро бекор карданд [21, 54]. Ҳамин тавр, то соли 1919 сиёсати хориҷии Афғонистон дар зери назорати Британия боқӣ монд.

Амир Амонуллоҳон баъди қатли падараш Ҳабибуллоҳон моҳи феввали соли 1919 ба тахт нишаста, 18 августи ҳамон сол истиқлоли Афғонистонро аз Англия эълон намуд. Гарчанд ки мардуми афғон аз ин хабар хушҳолӣ мекарданд, аммо ин боиси нигаронии тамоми мустамликадорони англис, аз ҷумла Ҳинди бритониёӣ гардид. Халилуллоҳи Халилӣ, муҳаққиқ ва сиёсатмадори Афғонистон дар мавриди марғи амир Ҳабибуллоҳон менависад, ки Амонуллоҳон қотили падари ҳудаш Ҳабибуллоҳон буд [21, 33].

3 марти соли 1919 ҳукумати Афғонистон ба ҳукуматдорони Ҳинди британиёӣ дар бораи аз нав баррасӣ кардани муносибати тарафҳо дар асоси баробарҳуқуқӣ муроҷиат кард [10, 123]. Вале дар ҷавоби баъд аз якуниммоҳ ба Қобул расида, аз Амонуллоҳон талаб карда мешуд, ки шартҳои созишномаи асоратовари қаблӣ риоя карда шаванд. Маълум буд, ки ғосибони англис нияти ба Афғонистон ташкил кардани ҳучумҳои худро доранд.

Дар мустаҳкам кардани мавқеи байналмилалӣ Афғонистон ва пешғирӣ намудани ҳучумҳои ғоратгаронаи англисҳо, ҳукумати Амонуллоҳон (мисли ҳукуматдорони пештараи ин кишвар) ба Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Федеративии Русия умед мебаст. Русияи Шӯравӣ соли 1919 истиқлоли Афғонистонро ба расмӣ таъйин карда, дар байни Афғонистон ва ҶШС ҶР муносибатҳои дипломатӣ барқарор гардида, дар ин бора созишнома ба имзо расид. Русияи Шӯравӣ ваъда дод, ки дар мубориза бар зидди империализм ба Афғонистон ёрӣ хоҳад расонд.

Моҳи майи соли 1919 Афғонистон бар зидди Англия ҷанг оғоз намуд [7, 148]. Артиши ҳуб мусаллаҳ ва аз ҷиҳати шумора ҷандин баробар зиёди Англия аз самти Хайбар ба қаламрави Афғонистон ворид шуда, ният дошт, ки Қобулро ишғол кунад. Артиши Афғонистон, ки дар сарҳадҳои ҷанубӣ ва ҷанубу шарқӣ мустақар буд, аз ҳисоби қабिलाҳои маҳаллӣ пурра гардида, ба забткорон муқобилияти шадид нишон медод. Нерӯҳои ҳарбии Русияи Шӯравӣ дар Осиёи Марказӣ бар зидди сипоҳиёни англис ба ҳучум гузаштанд. Миёнаҳои моҳи майи соли 1919 қабिलाҳои паштун бар зидди англисҳо шӯриш бардоштанд. Ин вақт низ дар Ҳинди бритониёӣ ҳаракати миллию озодихоҳии зидди Британияи Кабир боз ҳам вусъат ёфта, аҳолии англисҳоро дар Афғонистон вазнинтар кард.

Оғози болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар Ҳиндустон дар шароити нав сурат мегирифт. Бинобар ин, Конгресси миллии Ҳиндустон ба ҳулосае омад, ки империализми Англис танҳо тавассути ҳаракати оммавӣ ба гузашт розӣ мешавад. Ба ҳамин хотир Конгресси миллии Ҳиндустон ба густариш додани муборизаи оммавӣ шурӯъ кард. Яке аз шаклҳои муборизаи оммавии ин ҳизб муқобилият бидуани зӯроварӣ “сатиаграҳа” (истодагарӣ барои ҳақиқат) буд.

Муқобилият бидуни зӯроварию Маҳатма Карамчанд Ганди ҳанӯз аз соли 1916 таълиф мекард. Маҳатма Ганди дар мамлакат роҳбари Конгресси миллии Ҳинди бритониёӣ эътироф шуд ва таълимоти ӯ дар бораи роҳҳои муборизаи озодихоҳии Ҳинди бритониёӣ ғояи расмӣи ин ҳизб гардид. Шурӯъ аз соли 1918 Конгресси миллии Ҳинди бритониёӣ ба ҳизби оммавии зиддиимпериалистӣ мубаддал гардид. Маҳатма Ганди ҳамчун сарвари Конгресс намоишҳои оммавии мардуми ҳиндро ташкил мекард. Ин тадбир барои ба муборизаи миллию озодихоҳӣ ҳамроҳ шудани табақаҳои васеи аҳолии мамлакат мусоидат менамуд.

Ақидаҳои Маҳатма Ганди барои ҳамаи табақаҳои ватанпарвари Ҳинди бритониёӣ наздик ва фаҳмо буданд. Дар ақидаҳои сиёсии Маҳатма Ганди тамаддуни буржуазӣ ва санъати мошинӣ ба зери танқиди саҳт гирифта шудааст. Ӯ ҷонибдори истеҳсолоти қосибӣю ҳунармандӣ буд. Маҳатма Ганди маҳз онҳоро воситаҳои эҳёи иқтисодии Ҳинди бритониёӣ медонист ва дар пеши худ вазифа гузошт, ки ҳамаи табақаҳои ҷомеаи Ҳиндустонро барои мубориза бар зидди империализми Англия муттаҳид созад. Вай муқобили муборизаи синфӣ буда, буржуазияи Ҳиндустонро роҳбари табиӣ ҳаракати зиддиимпериалистӣ меҳисобид.

Ба ҳаракати зиддиимпериалистӣ ҳодисаи моҳи апрели соли 1919 дар Амритсари Панҷоб рӯйдода қувват бахшид. Ҳукуматдорони Англис аз он шаҳр ду нафар сарвари ҳаракати миллию озодихоҳии Ҳиндустон – Китчлу ва Сатапаларо пеш карданд. Бо нияти эътироз зидди ғайриқонунӣ пеш карда шудани ин ду нафар дар майдони Чалианвала – Багии ин шаҳр гирдиҳамоии 20 ҳазорнафара ба амал омад. Лашкари Англис роҳҳои даромад ба майдонро баста, ба сӯи чамъодагон оташ кушод. Дар натиҷа садҳо нафар одамон ҳалок шуда, ҳазорон нафар захм бардоштанд. Ҷавобан ба ин дар тамоми мамлакат намоиши эътирозии мардум ба амал омад. Дар Лоҳур намоиш ба шӯриш табдил ёфт. Воқеаҳои Панҷоб ба тамоми рафти минбаъдаи ҳаракати миллию озодихоҳии Ҳиндустон таъсир расонданд. Дар Момбай, Аҳмадобод, Калкутта ва шаҳрҳои дигари Ҳиндустон намоишҳои оммавӣ сар шуданд.

Ҳамаи ин Англияро маҷбур сохт, ки баъди як моҳи оғози ҷанг, 3 июни соли 1919, бо афғонҳо дар бораи сулҳ гуфтушунидро сар кунад. Созишномаи пешакии сулҳи байни Афғонистон ва Англия 8-уми августи ҳамон сол дар шаҳри Равилпиндии Ҳинд ба имзо расид [10, 191]. Мувофиқи ин созишнома Англия истиқлоли давлатии Афғонистонро эътироф кард. Истиқлоли Афғонистонро ҷандин давлати дигари ҷаҳон, аз ҷумла Эрон, Туркия ва ҚШС ФР низ эътироф намуданд ва дар байни онҳо муносибатҳои дипломатӣ барқарор гардид. Созишномаи ниҳии сулҳи Англия ва Афғонистон дар Ҳинди бритониёӣ моҳи ноябри соли 1921 баста шуд.

Дар шароити истиқлоли давлатӣ солҳои 20 – ум дар Афғонистон ислоҳоти муҳим доир гардид. Мақсад аз ислоҳот рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва идораи самараноки давлати Афғонистонро таъмин намудан буд. Зимни ислоҳот дастгоҳи идораи марказӣ ва маҳаллӣ мустақкам карда шуд ва соли 1923 аввалин Конститусияи Афғонистон эълон гардид, ки дар он дахлнопазирии моликият ва манзил дар назди қонун баробар буданд. Дар баробари ин қонунҳо, яқчанд қонунҳои дигар низ ҷорӣ гардид, ки мардуми осоишта аз ин қонунҳои баровардаи ҳукумат розӣ ва бисёр ҳам бо як руҳияи болида ҷонибдорӣ ин қонунҳо мешуданд [7, 148- 152].

Дар ин вақт дар Ҳиндустон аз қонунҳои баровардаи англисҳо вазъияту ҳолати мардум рӯз то рӯз душвортару мураккабтар мегардид ва бар зидди гузаронидани ислоҳоти конститусионӣ тобистони соли 1920 Конгресси миллии Ҳиндустон дар зерӣ роҳбарии Маҳатма Ганди маъракаи итоатнакунии шаҳрвандӣ, ки шиори он “свараҷа” – “истиклол” буд, гузаронид. Мардуми ҳинду аз қор дар муассисаҳои англисӣ даст кашиданд ва дар баъзеи маҳалҳо қатораҳо аз ҳаракат бозмонданд. Дар маҳаллаи Чаури Чаура аҳолии маҳаллӣ аз қирдори мустамликадорон ба қаҳру ғазаб омада, яқчанд нафар пулисро ба қатл расонида, принсипи мубориза бидуни зӯроварию дастури амали худ қарор меоданд [21, 220].

Ҳукуматдорони Англия масъалаи забти Афғонистонро як тараф гузошта, таъкибот бар зидди созмонҳои ҷамъиятию сиёсӣ ва, махсусан, бар зидди Конгресси миллии Ҳиндустонро ҷиддӣ карданд ва созмонҳои зиёди маҳаллияро барҳам доданд. Баъди ин ҳама зулму ситам аз миллион нафар аъзои Конгресси миллии Ҳиндустон ҳамагӣ шумораи камаш боқӣ монда буду ҳалос. Мустамликадорони Англия барои паст кардани ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон аз омилҳои динӣ устокорона истифода мебарданд. Созмонҳои динию мазҳабии Ҳинду – “Маҳасабҳа” ва Лигаи мусулмониро бо ҳам ҷанг меандохтанд [21, 331]. Соли 1923 дар байни ин ду ҷамоаи динӣ задухӯрд ба амал омад. Лигаи мусулмонӣ маъракаи ба дини мусулмонӣ гардонидани пайравони дини ҳиндуяро оғоз мекард ва ҳинду “Маҳасабҳа” низ мусулмонҳоро.

Ин гуна ҳаракатҳои зиддианглисӣ дар Ҳиндустон сабаб мешуд, ки Афғонистон то як муддати муайян ба пешравиҳо ноил гардад ва муносибатҳои дӯстонаи худро бо мардуми Ҳинд идома диҳад.

Моҳи апрели соли 1920 яке аз фаъолони дини ислом Мавлавӣ Абдулбарихон чунин иброз дошта буд: “Мусулмонҳо дар Ҳиндустон рӯзи хуб надоранд ва аз ҷониби ҳукуматдорон ҳамавақт дар зерӣ зулму ситам қарор доранд. Барои мусулмонҳо дар ин кишвар ҷой намедиҳанд ва мегӯянд, ки ба ҳамон кишваре равед, ки дар он дини исломро пайравӣ ку-

нанд” [21, 160]. Ягона кишваре, ки ба дарди мусулмонҳои Ҳиндустон даво буд, ин кишвари Афғонистон ба ҳисоб мерафт.

Амонуллоҳон-шоҳи кишвари Афғонистон дар яке аз баромадхояш ба ин масъала тавачҷуҳи хоса зоҳир намуда, чунин ибраз намуд: “Барои мардуми Ҳинд (вай дар назар дошт мусулмонҳое, ки гуреза шуда меоманд) ин кишвар ҳамавақт дарвозааш кушода аст” [7, 147]. Амонуллоҳон барои гурезаҳое, ки аз Ҳиндустон ба Афғонистон омада буданд, то як муддати муайян ба манзили зист ва ҳӯрокаву озукаворӣ таъмин менамуд ва барои хориҷиён, ки ба ин кишвар ташриф меоварданд (аз ҷумла ҳиндуҳо) оинномаи махсусе тартиб дода буд.

Ин оиннома аз 8 параграф иборат буда, барои муҳочироне, ки мусалмон буданд, бартариятҳои зиёде дода шуда буд. Масалан, барои ҳар як нафар муҳочир 6 – порча замини ҳосилхез, инчунин барои шахсони оиладор 8 – порча замини ҳосилхез дода мешуд ва то ҷамъоварии ҳосил барои калонсолон ҳар моҳ маводи ҳӯрока дар ҳаҷми 5 сер (35 кг) орд ва барои ноболиғон 3 сер (21 кг) орд ҷудо карда мешуд [7, 147]. Ҳамаи муҳочирон барои се сол аз пардохти андоза замин озод гардида буданд. Муҳочироне, ки қобилияти дарку фаҳм ва дорои ихтисосҳои гуногун буданд, ба корҳои давлатӣ ҷалб мешуданд. Аммо ҳамаи ин имкониятҳои фароҳамовардашуда муҳочирони ҳиндиро қаноатманд намекард ва ба ҳукумати Афғонистон пешниҳод карданд, ки ҷавонони ҳиндуҳо дар муассисаҳои ҳарбӣ – таълимӣ қабул намуда, барои таҳсил ва ҷойи ҳоби онҳо мусоидат намоянд.

Ҳукумати англис аз ин фурсати муносиб истифода бурда, бе мамоният мардуми Ҳиндро ба Афғонистон иҷозаи рафтани меод. Дар қорвони аввал муҳочирони Ҳинди бритониёӣ 25 ҳазор нафар зану мард ба Афғонистон рафтанд [7, 148].

Дар ҳамаи вақт дар Ҳиндустон зиёда аз 1 миллион нафар мусулмон умр ба сар мебард, ки диққати ҳамаи онҳоро қонунҳои баровардаи шоҳи Афғонистон Амонуллоҳон ҷалб менамуд ва ба сӯи ин кишвар раҳсипор мешуданд [7, 148]. Дар ин ҳолат ҳамаи деҳқонони афғон маҷбур буданд, ки ба онҳо қисмате аз заминҳои худро пешниҳод кунанд ва онҳо ҳам низ зиндагӣшонро пеш баранд.

Ҳаракати миллию озодихоии мардуми Ҳиндустон дар ин солҳо (1923 – 1927) давраи буҳронро аз сар мегузаронид ва бо вучуди ин, табақаҳои фақири мамлакат – қоргарон ва кишоварзон ба таври муташаккил ҳам набошад, бар зидди мустамликадорони англис муқориза мебарданд.

Ҳамин тариқ, Ҳиндустон ва Афғонистон бо таъсири зиёди кишварҳои абарқудрат, дар вазъияте қарор доштанд, ки наметавонистанд пурра муносибатҳои худро барқарор ва мустаҳкам намоянд. Забтқориҳои қоратқориҳои зиёде дар тӯли таърих аз ҷониби амирону сарварони ин ду кишвар байни якдигар сурат мегирифт, мардумонашон, ки дар ҳамаҷағҳи қарор доштанд, муносибату равобиташро дар ҳама гуна шароиту вазъият дар сатҳи олии нигоҳ меоштанд.

Маҳатма Қарамчанд Ганди бо кӯмаки мардуми Ҳинд тавонист, бо роҳи бидуни даст задан ба ифроту ваҳшату террор истиқлоли Ҳиндустонро аз англисҳо ба даст орад ва равобите, ки аз дер боз ҳар ду миллат интизораи буданд, барқарор ва дар сатҳи олии бурда расонад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Афғанистан, история, эканомика, култура, сборник статей [Текст]. – М. Наука, 1989. -271 с.
2. Афғанистан: война проблемы мира статей [Текст]. – М. Институт востоковедения РАН, 1998.-175 с.
3. Алаев Л.Б. Историография истории Индии статей [Текст] /Л.Б. Алаев. – М. Институт востоковедения РАН, 2013.- 472 с.
4. Абдулғафори О. Сиёсати хориҷии Афғонистон дар остонаи қарни бисту якум статей [Матн] /Доктор Абдулғафори Орзӯ. –Кобул, 1377 хур. -336 с.
5. Вали М. Афғонистон дар стратегияи Ҳинд ва Покистон [Матн] / Муҳаммад Вали. – Кобул. 2008.-135 с.
6. Ганди И. Внешняя политика Индии [Текст] / Индира Ганди.- Москва, 2011. -345 с.

7. Губар М. Афганистан на пути истории [Текст] / Мир Гулам Мухаммад Губар. – Москва, 1987. – 208 с.
8. Искандаров Қ. Афғонистони имрӯз: омилҳои дохилӣ ва хориҷии ҷангу сулҳ [Матн] / Қосимшо Искандаров, Душанбе: Дониш, 2018. – 219 с.
9. Кальянова Т.П. Ориентализм и Британская Индия: литература, идеология, политика [Текст] / Т.П. Кальянова. – Москва, Иркутск, 2014. – 136 с.
10. Покрой М. Ҳукумати муваққатии Ҳинд дар Кобул [Матн] / Мирмуҳаммадшариф Покрой – Кобул, 1328 ҳиҷрӣ. – 211 с.
11. Рангин Д. Д. Муштарақоти роҳбурди Ҳинд ва Афғонистон [Матн] / Доктор Рангин Додфар. – Институти мутолиоти стратегии Афғонистон. https://aiss.af/persian/aiss/news_details/opinions/5c1c713406e92
12. Спанто Р.Д. Сиёсати Афғонистон: нигоҳе аз дарун [Матн] / Доктор Рангин Спанто. – Кобул, 2017. – 953 с.
13. Современный Афганистан и сопредельные страны (Сборник статей) [Текст] – Москва, 2011. – 315 с.
14. Туркманӣ А. Чилу як сол дар Ҳинд, Бритониё ва Афғонистон (1853 - 1879) ҷилди 1 [Матн] / Абдулаҳад Туркманӣ. – Сафорати Афғонистон дар Деҳлӣ, 1999. – 253 с.
15. Тихонов Ю.Н. Политика великих держав в Афганистане и пуштунские племена [Текст] / Ю.Н. Тихонов (1919 - 1945). – Москва, 2008. – 461 с.
16. Фаҳонӣ А. Афғонистон ва Ҳинди бритониёӣ (1793 – 1907) [Матн] / А. Фаҳонӣ. – Кобул: 1982. – 440 с.
17. Халилӣ Х. Ёддоштҳои устод Халилулло Халилӣ [Матн] / Х. Халилӣ. – Душанбе: Дониш, 2021. – 459 с.
18. Ҳабибулло Р. Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав [Матн] / Раҷабов Ҳабибулло. – Душанбе: Эр – граф, 2007. – 496 с.
19. Чалол Ф. Қудрати сиёсӣ ва ваҳдати миллий дар Афғонистон [Матн] / Ф. Чалол – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 349 с.
20. Шаумиян Т.Л. Индия и Афганистан в региональном контексте // Современный Афганистан и сопредельные страны [Текст] // (Сборник статей) / Т.Л. Шаумиян. – Москва, 2011. С.123-153.
21. Юрлов Ф.Н., Юрлова Е.С. История Индии (XX век) [Текст] / Ф.Н. Юрлов, Е.С. Юрлова. – Москва: Институт востоковедения РАН, 2010. – 920 с.

РАВОБИТИ ҲИНДУСТОН БО АФҒОНИСТОН ДАР ДАВРОНИ СУЛТАИ БРИТАНИЯИ КАБИР

Дар мақола мавзӯи равобити Ҳиндустон бо Афғонистон дар даври султаи Британияи Кабир мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтааст. Новобаста аз он, ки забткориҳою ғоратгариҳои зиёде дар тӯли таърих аз ҷониби амирон сарварони ин ду кишвар байни якдигар сурат мегирифт, мардумонашон, ки дар ҳамсоғӣ қарор доштанд, муносибату равобиташонро дар ҳама гуна шароити вазъият дар сатҳи олӣ нигоҳ медоштанд.

Дар даври ҳукумронии шоҳ Амонуллоҳон ба гурезаҳои Ҳиндустон, ки аз зулму ситамии англисҳо ба Афғонистон меомаданд, бисёр шароити хубе фароҳам оварда мешуд. Барои ҳар як нафар муҳочир 6 – порча замини ҳосилхез, инчунин барои шахсони оиладор 8 – порча замини ҳосилхез дода мешуд ва то ҷамъоварии ҳосил барои калонсолон ҳар моҳ маводи хӯрокаи 5-сер (35 кг) орд ва барои ноболигон 3- сер (21 кг) орд ҷудо карда мешуд. Ҳамаи муҳочирон барои се сол аз пардохти андози замин озод гардида буданд.

Калидвожаҳо: Ҳиндустон, Афғонистон, Англия, Русия, Ҳинди бритониёӣ, равобит, заткориҳо, мубориза, гурезаҳо.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҷабалиев Хайрулло Холназарович – докторанти PhD-и соли сеюми Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.

E-mail: Khair1508@mail.ru. **Тел:** (+992) 938- 58- 58-15.

ОТНОШЕНИЙ ИНДИИ С АФГАНИСТАНОМ ВО ВРЕМЯ БРИТАНСКОГО ПРАВЛЕНИЯ

В статье подробно анализируются отношения Индии с Афганистаном во время британского правления. Несмотря на то, что на протяжении всей истории эмирами и лидерами этих двух стран было совершено множество завоеваний и грабежей, их люди, жившие по соседству, поддерживали свои отношения на самом высоком уровне при любых обстоятельствах.

Во время правления короля Амануллы было создано много хороших условий для индийских беженцев, прибывших в Афганистан от угнетения Англии. Каждому переселенцу давали по 6 участков плодородной земли, а также 8 участков плодородной земли для женатых, и до сбора урожая ежемесячно раздавали 35 кг муки взрослым и 21 кг муки несовершеннолетним. Все переселенцы были освобождены от уплаты земельного налога на три года.

Ключевые слова: Индия, Афганистан, Англия, Россия, Британская Индия, отношения, завоевания, борьба и беженцы.

Сведения об авторе: Раджабалиев Хайрулло Холназарович - доктор PhD- з курса Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ, Адрес: 734025, Республики Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33.

E-mail: Khair1508@mail.ru. **Тел:** (+992) 938-58-58-15.

OF INDIA'S RELATIONS WITH AFGHANISTAN DURING BRITISH RULE

The article analyzes in detail India's relations with Afghanistan during the British rule. Despite the fact that throughout history the emirs and leaders of these two countries committed many conquests and robberies, their people, who lived in the neighborhood, maintained their relations at the highest level under any circumstances.

During the reign of King Amanullah, many good conditions were created for the Indian refugees who came to Afghanistan from the oppression of England. Each settler was given 6 hundredths of fertile land, as well as 8 hundredths of fertile land for married people, and before the harvest, 35 kg of flour for adults and 21 kg of flour for minors were distributed monthly. All settlers were exempted from paying land tax for three years.

Key words: India, Afghanistan, England, Russia, British India, relations, conquests, struggles and refugees.

Information about the author: Rajabaliyev Khairullo Kholnazarovich - Institute of Asian and European Studies, NAST, PhD- 3 course. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 33.

E-mail: Khair1508@mail.ru. **Tel:** (+992) 938-58-58-15.

ЗАБОНШИНОСӢ

ТДУ: 491.550

ИСТИЛОҲШАВИИ КАЛИМАҲО: СЕРМАӢНОӢ Ё КАЛИМАСОЗӢ

Байзоев А.¹

Табдилшавии калимаҳо ба истилоҳот дар забон ҳодисаи нав нест. Онро дар забоншиносӣ бо мафҳуми “омонимия аз рӯи сигнификат” ифода мекунам. Зери ин мафҳум чараёни махсуси инкишофи маънои калима фаҳмида мешавад, ки зимни он сигнификати ин ё он калима аз маънои наздик ба сӯи маънои дур инкишоф меёбад. Омонимия аз рӯи сигнификат муносибати байни калимаи умумистеъмоли ва калимаи махсусро ифода мекунад.

Мафҳумҳои “маънои наздик” ва “маънои дур” бори аввал аз тарафи А. А. Потенбня муайян ва истеъмол шудааст [7, 19]. Моҳияти тағйирёбии маънои калима аз он иборат аст, ки дар ҳар давраи муайяни таърихӣ калима дар забони умумистеъмоли бо маънои наздики худ ва дар айни замон дар соҳаҳои гуногуни алоқа, пеш аз ҳама, дар забони илм ва ҳамчунин дар коллективҳои гуногуни соҳавӣ-ихтисосӣ бо маъноҳои дури худ мавриди истеъмол қарор мегирад. Маъноҳои дур дар асоси маъноҳои наздик инкишоф ёфта, дар ниҳояти қор аз онҳо ба андозае дур мешаванд ва ба истилоҳоти махсус табдил меёбанд. Ҳамин тавр, калима-истилоҳ нисбат ба калимаи асли омоним мегардад [9, 16].

Бояд қайд кард, ки роҷеъ ба ин масъала дар байни забоншиносон ақидаи ягона вучуд надорад. Гурӯҳе аз онҳо онро чун ҳодисаи омонимия ба қалам медиҳанд, гурӯҳи дигар – чун ҳодисаи полисемия / сермаъноӣ. Тарафдорони гурӯҳи дуюм бештаранд. Дар ҳақиқат, дар баъзе мавридҳо инкишофи маънои калима ба ҳадди муайяне, ки онро омоним гуфта тавонем, намерасад. Дар чунин маврид маънои истилоҳии калимаҳо дар доираи маъноҳои ибтидоии калима боқӣ мемонад ва, аз ин рӯ, ҳодисаи сермаъноиро ба хотир меорад. Дар луғатҳои тафсирии якзабона ва дузабона низ дар ҳолатҳои мазкур ин ё он калима на ҳамчун калимаҳои омонимӣ дар бобҳои алоҳида, балки чун калимаҳои сермаъно дар як боб шарҳ дода ва ё тарҷума мешаванд.

Ҳодисаи инкишофи маънои калима ва ба омоним табдил ёфтани он падидаи нав нест. Ш. Рустамов онро як роҳи мустақили калимасозӣ ба қалам медиҳад, вале дар айни замон пайдо шудани омонимро шартӣ асосӣ медонад ва сермаъноиро манбаи пайдоиши он мешуморад. Гузашта аз ин, ӯ қайд мекунад, ки чунин роҳи калимасозӣ дар исми сермахсул нест [8, 96]. Л.С. Пейсиков ин ҳодисаро на дар боби калимасозӣ, балки дар боби омилҳои семантикии инкишофи таркиби луғавӣ шарҳ додааст [6, 117-121]. Агар ба маънои нави истилоҳӣ соҳиб шудани калима дар натиҷаи таъсири забони дигар ба вучуд омада бошад, онро дар боби калкакунӣ қой дода, ба гурӯҳи калкаҳои семантикӣ дохил мекунам [5, 113-114]. Ҳамин тариқ, дар таҳлили ин ҳодисаи забонӣ имрӯз фикри аниқу ягонро пайдо кардан имконнопазир аст.

Ба қойи истилоҳи муайян истеъмол шудани калимаи маъмулии умумистеъмоли фақат ба забони муосир (давраи рушди босуръати илму техника ва дар заминаи он ба вучуд омадани истилоҳоти нав) хос нест, он дар забони классикӣ, махсусан, дар асарҳои илмӣ ҳеле фаровон ба мушоҳида мерасад. Аз ҷумла, ин ҳодиса дар “Донишнома”-и Абуалӣ ибни Сино мавқеи босазое дорад [3, 40]. Истилоҳшавии калимаҳои маъмулӣ яке аз роҳҳои ташаккули истилоҳоти илмӣ ин асар мебошад. Ин хусусияти забони “Донишнома”-ро муҳаққиқони осори ӯ низ қайд кардаанд. Аз ҷумла, Муҳаммад Муин роҷеъ ба тарзу усулҳои интиҳоб ва мураттаб сохтани истилоҳот аз тарафи Ибни Сино сухан ронда, яке аз роҳҳои пайдоиши истилоҳотро “тағйири маънои луғоти мутадовил” номидааст ва истилоҳоти “истодан” (ба маънои “қоим будан”), “бахост” (билирода), “бисёрӣ” (қасрат), “пазируфтани” (ҳол) ва ғайра, ҷамъан 28 калима-истилоҳро, ки 22-тои он дар “Донишнома” истеъмол шудааст, ба тариқи намуна меорад [1, 11].

1. Байзоев Азим – дотсенти кафедраи филологияи эрони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

В.А. Лившиц ва Л.П. Смирнова низ ин ходисаро чун “махсусгардони маъно” (специализация значения) шарҳ додаанд ва, аз ҷумла, калимаҳои зеринро қайд кардаанд:

...гуфтор “речь” → “суждение”, “утверждение”, ҷой “место” → “пространство”, захмӣ “удар”, “рана” → “толчок”, буришиш “разрезание”, “разрез” → /пере/сечение”, “сухан “слово” → “рассуждение” ва ғайра, ҷамъан 20 калима [4, 130].

Бояд қайд кард, ки истилоҳшавии калимаҳо ҳамчун падидаи забонӣ ба ҷараёни калимасозӣ бештар наздик аст ва, ба ақидаи мо, он бояд дар баҳши калимасозӣ омӯхта шуда, ҳамчун як роҳи алоҳидаи калимасозӣ ба қалам дода шавад. Дуруст аст, ки маънои истилоҳии калима дар аксар мавридҳо дар асоси маънои луғавӣ ба вучуд меояд, бинобар ин дар байни маъноҳои луғавӣ ва истилоҳии калимаҳо (аниқтараш дар байни калимаҳои умумистеъмоӣ ва калима-истилоҳҳо) алоқаи муайян вучуд дорад. Дар айни замон дар байни онҳо тафовути муайян низ ба вучуд меояд, ки он, пеш аз ҳама, ба хусусиятҳои умумии истилоҳот асос меёбад. Чунин маъноҳо метавонанд ҳам дар ҳудуди сермаъноӣ боқӣ монанд ва ҳам то ҳадди ба вучуд омадани омониҳо инкишоф ёбанд. Ҷараёни ба истилоҳ табдилшавии калимаҳои умумистеъмоӣ метавонад дар як муддати кӯтоҳ ба амал ояд ва ё муддати муайяно дар бар гирад. Мисолҳои зер аз “Донишнома” гувоҳи гуфтаҳои болост:

Калимаи “гуна” чун калимаи умумистеъмоӣ маънои “хел”, “намуд”, “навъ”-ро ифода мекунад. Дар “Донишнома” он ба маънои “ранг” омадааст; онро чун истилоҳи забоншиносӣ – сифат низ фаҳмидан мумкин аст:

“Ва чун бипурсӣ, ки “сиёҳӣ” ва “сапедӣ” ва “сурхӣ” чианд?”- ҷавоб диҳанд, ки гунаанд”. Ва чун бипурсӣ, ки “дах” ва “панҷ” ва “се” чӣ бувад? - ҷавоб диҳанд, ки “шуморанд” [2,32].

Агар маънои калима-истилоҳ на аз маънои аслии калимаи умумистеъмоӣ, балки аз маънои маҷозии он гирифта шавад, дар ин маврид маънои калима-истилоҳ якбора дигар шуда, омониҳои калимаи умуми-истеъмолиро ба вучуд меорад.

Масалан, калимаҳои “барин” (болоӣ) ва “зерин” (поёнӣ) ҳеҷ муносибате бо “илоҳиёт” (метафизика) ва “табиёт” (физика) надоранд. Вале, вобаста ба он ки табиёт аслан ҳодисаҳои ҳуди табиатро меомӯзад (қисми “поёнӣ”-и коинот) ва “илоҳиёт” ҳодисаҳои берун аз табиат, ғавқуттабииро меомӯзад ва аз ин ҷиҳат нисбат ба табиёт мақоми болоиро ишғол мекунад, Ибни Сино ба ин калимаҳо маънои истилоҳӣ баҳшида, аз онҳо барои ифодаи мафҳуми “илоҳиёт” ва “табиёт” истифода мекунад:

“Аммо, илми назарӣ се гуна бувад: Якero илми барин хонанд ва илми он чи сипаси табиат аст, хонанд. Ва якero илми фарҳангу риёзиёт хонанд ва илми таълимӣ хонанд. Ва якero илми табиӣ ва илми зерин хонанд” [3, 42].

Омилҳои асосии ҳамчун роҳи мустақили калимасозӣ ба қалам додани истилоҳшавии калимаҳоро дар мисоли калимаҳои “маориф”, “ташкilot”, “ҷонишин”, “кунҷ” таҳлил намудан мумкин аст.

1. Ба вучуд омадани маънои сифатан нав

Дар натиҷаи ба истилоҳ табдил ёфтани калима ҷудошавӣ ва дуршавии маънои истилоҳӣ аз маънои асли-умумистеъмоӣ ба вучуд меояд. Дараҷаҳои дуршавӣ метавонад гуногун бошад, вале дар ҳама ҳолат ҳодисаи ба вучуд омадани калимаи сифатан нав мушоҳида мешавад, ки онро аз ҳодисаҳои сермаъноӣ ва тағйири одии маънои калима фарқ бояд кард.

Масалан, маънои асосии калимаи “маориф” шакли ҷамъ аз “маърифат”, яъне “маърифатҳо” аст (ба мисли макотиб, мақосид, мадорис ва ғ.). Аммо имрӯз ин калима дар забони тоҷикӣ ба истилоҳ табдил ёфта, соҳаи таълиму тарбияро ифода мекунад ва бо ин ном вазорат низ арзи вучуд намудааст (Вазорати маориф ва илм). Бо маънои истилоҳии худ он дигар шакли грамматикӣ ҷамъи ҳудро аз даст додааст. Калимаи “ташкilot” низ дар асл “шакли ҷамъ аз “ташкил” аст. Вале он имрӯз ба маънои “созмон”, “муассиса” истеъмоли мешавад. Ҳамчун истилоҳ он метавонад шакли ҷамъ гирад: ташкilotҳои байналмилалӣ.

2. Тафовути маънои луғавӣ ва истилоҳӣ дар шаклҳои гуногуни грамматикӣ ва таркиби ибораҳо

Маънои нав гирифтани ва, аз ин рӯ, ба калимаи нав табдил ёфтани калима-истилоҳҳо,

махсусан, дар муқоисаи шаклҳои гуногуни грамматикӣ ва дар таркиби ибораҳо мушоҳида кардан мумкин аст.

Масалан, калимаи “ҷонишин”-ро ба маънои умумиистеъмоли (писар – ҷонишини падар) ва идорӣ (ҷонишини директор), аз як тараф ва маънои истилоҳии он дар забоншиносӣ (ҳамчун як ҳиссаи нутқ) муқоиса кардан мумкин аст. Дар забоншиносӣ ин истилоҳ таркибу ибораҳои сохта метавонад, ки ба маънои умумиистеъмолии он умуман алоқае надорад: ҷонишинҳои шахсӣ, инкорӣ, ишоратӣ, бандакҷонишин, ҷонишини шахси якуми танҳо ва ғайра. Хеле ҷолиб аст, ки шакли ҷамъи он низ дар маъноҳои умумиистеъмоли ва истилоҳӣ гуногун аст: “ҷонишинони сарвазир” гуфтан мумкин аст, вале “ҷонишинони шахсӣ” намегӯянд, бояд “ҷонишинҳои шахсӣ” гуфт.

3. Мушаххас ва махсус шудани маънои калима

Ҳангоми ба истилоҳ табдил ёфтани калимаи умумиистеъмоли он хоҳ-ноҳо ҳусусиятҳои ба истилоҳот хосбударо соҳиб мешавад.

Ба истилоҳот, пеш аз ҳама, якмаъноӣ ва ба ин ё он соҳа махсус будан хос аст. Аз ин рӯ, мушаххас ва махсус шудани маънои калимаҳои, ки ба истилоҳ табдил ёфтаанд, дар шаклҳои гуногун зоҳир мешавад:

а) агар дар маънои асли-луғавиаш калима сермаъно бошад, ҳангоми ба истилоҳ табдил шудан он ба калимаи якмаъно табдил меёбад. Дар ин маврид якмаъноӣ танҳо ба калимаи нав – истилоҳ тааллуқ дорад, дар сурате, ки ба маънои асли-луғавӣ он калима мавҷудияти худро ҳамчун калимаи сермаъно нигоҳ медорад:

Масалан, калимаи “кунҷ” ҳамчун калимаи умумиистеъмоли метавонад ба маъноҳои “гӯша”, “ҷойи хилват” ва ғайра истеъмол шавад, аммо ҳамчун истилоҳи заминшиносӣ (геометрия) он бо як маъно меояд ва дар зимн ибораҳои месозад, ки фақат ба ҳама маъно нигаронида шудаанд: кунҷи тез, кунҷи рост, кунҷи кунд.

б) ҳангоми ба истилоҳ табдил шудан калима соҳаи муайяни истеъмоли худро касб мекунад, яъне ба ин ё он соҳаи илм махсус гардонида мешавад.

Ба таври намуна, калимаи “зарф” ҳамчун истилоҳи забоншиносӣ фақат ба маънои морфологӣ истеъмол мешавад ва ибораҳои хоси худро ба вучуд меорад: зарфи замон, зарфи макон, зарфи сохта ...

в) ҳусусияти дигари истилоҳот муродифнопазир будани онҳост. Ба ибораи дигар, дар ҳама як соҳаи фаъолият ин ё он мафҳум фақат бо як калима-истилоҳ ифода меёбад, бо калимаҳои ҳаммаъно иваз кардани он роиҷ нест (истифода шудани истилоҳ-муродифҳо дар ҳолате имкон дорад, ки яке аз онҳо иқтибосӣ бошад: муродиф – синоним - ҳаммаъно, пасванд – суффикс). Масалан, калимаи “ҷонишин”-ро дар маънои умумиистеъмоли бо калимаи “муовин”, “ҷойгузин” иваз кардан мумкин аст, аммо дар маънои истилоҳӣ онро бо дигар калима иваз кардан мумкин нест.

4. Бо калимаҳои гуногун тарҷума шудани калимаи умумиистеъмоли ва калима-истилоҳ ба забонҳои дигар

Ин чиз низ аз далелҳои муҳимми он мебошад, ки калима-истилоҳ нисбат ба калимаҳои маъмулӣ калимаи нав ҳисоб мешавад ва мафҳуми навро ифода мекунад.

Ба тарҷумаи калимаҳои зерин ба забони русӣ таваҷҷуҳ кунед:

арақ – пот; водка, ҷонишин – заместитель; местоимение, зарф – посуда; наречие, моҳ – луна; месяц.

Истилоҳшавии калимаҳо масъалаи дигареро ба миён мегузорад, ки он ба тарзи тавсиф ё тарҷумаи калимаҳои умумиистеъмоли ва калима-истилоҳҳо дар фарҳангҳои тафсири ё дузабона вобаста аст. Тибқи қоидаи маъмулӣ калимаҳои сермаъно дар як банд, пайиҳам бо ишораи рақамҳои 1, 2, 3... оварда мешаванд. Аммо калимаҳои омонимӣ, аз ҷумла, калимаҳои, ки да натиҷаи истилоҳшавӣ ба омоним табдил ёфтаанд, дар бандҳои алоҳида ва бо истифода аз рақамҳои римӣ (I, II, III...) шарҳ дода мешаванд. Муқоисаи ду фарҳанг – Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (дар ду ҷилд, 2010) ва Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ (2006) гувоҳи он аст, ки дар ин масъала дарҳамбарҳамӣ мушоҳида мешавад.

Аз ҷумла, маъноҳои умумиистеъмоли ва истилоҳии калимаи “ҷонишин” дар ФТЗТ ҳамчун омонимҳо дар ду банди алоҳида тафсир ёфтаанд [11, 630], вале маъноҳои калимаи “зарф” дар як банд, ҳамчун калимаи сермаъно ловарда шудаанд [10, 534].

Дар ФТР маъноҳои ҳардуи ин калимаҳо ҳамчун омонимҳо оварда шудаанд.

Калимаи “нақл” дар ФТЗТ ҳамчун калимаи сермаъно шарҳ дода шудааст, аммо дар ФТР маънои дуоми он – як навъи фаъолият (нақл кардани ҳикоя, нақли хаттӣ) ҳамчун маънои комилан дигар (омоним) шарҳ ёфтааст.

Ба андешаи мо, ин дарҳамбарҳамиҳо аз он сар задааст, ки чудо кардани ҳудуди калимаи сермаъно ва калимаҳои омонимӣ, ки аз ҳамон як маънои умумӣ ба вучуд омадаанд, хеле мушкул аст. Аз ин рӯ, агар мо истилоҳшавии калимаҳоро ҳамчун як роҳи калимасозии алоҳида ба қалам диҳем, ин гуна иштибоҳот рух нахоҳад дод.

Ба ҳар ҳол, ин масъала ба таҳқиқи бештару амиқтар ниёз дорад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. “Илоҳиёт”-и Донишномаи Алоӣ. Таснифи Шайхурраис Абуалӣ Сино Бо муқаддима, ҳавошӣ ва тасхеҳи Муҳаммад Муин [Матн]. – Техрон, 1331 (ба забони форсӣ).
2. Абуалӣ Ибни Сино. Осори мунтахаб. Ҷилди якум. – Душанбе, 1980, 479 с.
3. Байзоев А. Калимасозӣ ва истилоҳот дар “Донишнома”-и Абуалӣ ибни Сино / А. Байзоев. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 196 с.
4. Лившиц В.А., Смирнова Л.П. Язык Даниш-наме и роль Ибни Сино в развитии персидско-таджикской научной терминологии [Текст] / В.А. Лившиц // Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока. Ч. III. – М., 1981. С. 115-151.
5. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка (Учебное пособие для вузов) [Текст] / Л.С. Пейсиков. М., 1975. – 206 с.
6. Пейсиков Л. С. Очерки по словообразованию персидского языка [Текст] / Л.С. Пейсиков. – М., 1973, 199 с.
7. Потенция А.А. Из записок по русской грамматике. Т. I-II [Текст] / А.А. Потенция. – М.: Учпедгиз, 1958.
8. Рустамов Ш. Исм: категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ [Матн] / Шарофиддин Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 217 с.
9. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания [Текст] / Ю.С. Степанов. – М.: Просвещение, 1975. – 271 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. [Матн] – Душанбе: Шӯҷоиён, 2010. – 998 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. [Матн] – Душанбе: Шӯҷоиён, 2010. – 1096 с.
12. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. Нашри 2 [Матн] – Душанбе, Матбааи АИ ҶТ, 2006. – 784 с.

ИСТИЛОҲШАВИИ КАЛИМАҲО: СЕРМАЪНОӢ Ё КАЛИМАСОЗӢ?

Мақола ба яке аз масъалаҳои муҳими назариявӣ – тарзу усулҳои калимасозӣ дар забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Ба андешаи муаллиф, яке аз роҳҳои пайдошавии калимаҳои нав дар забон ба истилоҳ табдил ёфтани калимаҳои умумиистеъмоли аст. Новобаста ба он ки инкишофи маъноии калима дар доираи сермаъноӣ маҳдуд мешавад ё дар натиҷаи аз ҳам хеле дур шудани маъноҳо калима ба омоним табдил меёбад, онро ҳамчун як роҳи калимасозии мустақил баррасӣ кардан лозим аст. Муаллиф бо зикри намунаҳо аз “Донишнома”-и Ибни Сино қайд мекунад, ки истилоҳшавии калимаҳо ҳодисаи нав набуда, таърихи тулонӣ дорад.

Ба сифати далелҳои пайдо шудани калимаи нав ва ҳамчун калимасозӣ баррасӣ шудани ин масъала муаллиф чунин нуктаҳоро қайд мекунад: 1) Ба вучуд омадани маънои сифатан нав; 2) Тафовути маънои луғавӣ ва истилоҳӣ дар шаклҳои гуногуни грамматикӣ ва таркиби

ибораҳо; 3) Мушаххас ва махсус шудани маънои калима; 4) Бо калимаҳои гуногун тарҷума шудани калимаи умумистеъмоли ва калима-истилоҳ.

Вобаста ба ин масъала муаллиф мавҷуд набудани ягонагии тарзи шарҳу тавзеҳоти ин гуна калимаҳоро дар фарҳангҳои тафсири ва дузабона (тоҷикӣ ба русӣ) нишон дода, таъкид мекунад, ки ин ҳодисаи забонӣ ба таҳлилу таҳқиқи ҳамаҷониба ниёз дорад.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, истилоҳ, сермаъноӣ, омонимия, истилоҳшавӣ, маънои умумистеъмоли, маънои истилоҳӣ, тарҷума.

Маълумот дар бораи муаллиф: Байзоев Азим, н.и.ф., дотсенти кафедраи филологияи Эрон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ–17.

E-mail: azim_b@mail.ru **Тел:** (+992)907 907 017

ТЕРМИНИЗАЦИЯ СЛОВ: ПОЛИСЕМИЯ ИЛИ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ?

Статья посвящена одной из важнейших тем теории языкознания – способам словообразования в современном таджикском языке. По мнению автора, одним из способов образования новых слов в языке является превращение общеупотребительных слов в термины. Независимо от того, происходит ли это явление в рамках полисемии, или в результате отдаления терминологического значения слова оно превращается в омоним, следует воспринимать его как самостоятельный способ словообразования в языке. Автор на основе многочисленных примеров из «Данеш-наме» Ибн Сино отмечает, что терминизация слов не является новым явлением, а имеет долгую историю.

В качестве аргументов в пользу появления новых слов и его восприятие как словообразование, автор отмечает следующие факторы: 1) Появление качественно новое значение; 2) Различие между общеупотребительным и терминологическим значениями слова в различных грамматических формах и в составе словосочетаний; 3) Конкретизация и специализация значения слова; 4) Перевод общеупотребительного и терминологического слова различными словами в другие языки.

Автор, указывая на отсутствие единого подхода в толковании подобных слов в толковых и двуязычных (таджикско-русских) словарях, отмечает, что этот вопрос требует тщательного и всестороннего анализа и изучения.

Ключевые слова: словообразование, термин, полисемия, омонимия, терминизация, общеупотребительное значение, терминологическое значение, перевод.

Свидения об авторе: Байзоев Азим – Таджикский национальный университет, доцент кафедры иранской филологии. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рӯдаки – 17.

E-mail: azim_b@mail.ru **Тел:** (+992)907 907 017

WORD'S TRANSFORMING TO TERM: IS IT POLYSEMY OR DERIVATION?

Article is devoted one of the major themes of the linguistics' theory the ways of word-forming (derivation) in modern Tajik language. According to the author, one of the ways of new words forming in language is transformation of common words into terms. This process can be limited by the polysemy frame, or the new-word/term can be turn to the homonym. However, it is necessary to perceive it as an independent way of word-forming in language. Based on numerous examples from "Danesh-name Ibn Sino" the author notices that feminization of common-use words is not the new phenomenon, and has the long history.

As arguments in favour of occurrence of new words and its perception as word-forming, the author marks following factors: 1) Occurrence qualitatively new meaning; 2) Distinction between

common and terminological word meanings in various grammatical forms and as a part of word combinations; 3) Concrete definition and word meaning specialization; 4) Translation of the common and terminological words by various words in other languages.

The author, specifying in absence of the uniform approach in interpretation of similar words in sensible and bilingual (Tajik-Russian) dictionaries, notices that this problem demands the careful and all-round analysis and studying.

Keywords: word-forming, term, polysemy, homonymy, transforming into term, common meaning, terminological meaning, translation.

Information about the author: Bayzoev Azim, candidate of philological sciences, Associated-Professor of Iranian Studies Department, Tajik National University.

E-mail: azim_b@mail.ru **Tel:** (+992)907 907 017

«ТАЗКИРАТ-УЛ-ХАТТОТИН»-И САДРИ ЗИЁ САРЧАШМАИ МУҲИМ ДАР ОМУҲТАНИ ХАТ ВА ФАЪОЛИЯТИ ХАТТОТОН

Шарифов М.¹

Дар нимаи дувуми асри XIX ва аввали асри XX адибоне ба арсаи эҷод қадам ниҳоданд, ки бо қадами мубораки эшон дар тани дарахти адабиёти зиёда аз ҳазорсолаи тоҷик шохаву баргҳои тозае ба вучуд оваранд, ки меваҳои аз онҳо пухта расида боиси равнаку шукуфоии ин адабиёти куҳанбунёди тозаҷод гардид.

Яке аз ингуна чехраҳои фарҳангӣ, ки аз худ осори муайяни адабӣ боқӣ гузоштааст, шоир, нависанда, муаррих донишманди маъорифпарвар [9,41] ва хаттоти равиши хатти настахлик [8, 75] Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё аст. Муҳаққиқи осори вай, устои марҳум Саҳобиддин Сиддиқов теъдоди асарҳои вайро 65 китоб [8, 13], вале донишмандони Ўзбекистон Ш. Воҳидов ва З. Чориев 72 адад (2,14;8,14) нишон додаанд. Дар миёни ин миқдор таълифот чанд асаре мавҷуд аст, ки бо унвони тазкира ёд мешаванд. Устод Саҳобиддин Сиддиқов дар хусуси ҳаёт ва фаъолияти Садри Зиё солҳо тадқиқот бурда, дар мавзӯи «Тазкираи манзуми Садри Зиё «Тазкори ашъор» ва матни илмӣ-танқидии он» соли 1966 рисолаи номзадӣ дифоъ намудааст. Муаллифи мазкур, баъдан дар ҳамин замина китобро бо унвони «Садри Зиё ва тазкираҳои ӯ» таҳия намуд. Ин китоб баъд аз солҳо бо ташаббуси фарзанди арҷманди Садри Зиё – Устод Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ ва дастгирии Ройзании фарҳангии сафорати Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар Тоҷикистон соли 2010 интишор ёфт.

Муаллиф, Саҳобиддин Сиддиқов ин тазкираҳоро номбар мекунад ва дар бораи таркиби онҳо сухан ронда маълумоти дар даст доштаашро нашр мекунад. Мутаассифона, вай яке аз ин тазкираҳоро, ки «Тазкират-ул-хатоттин» ном дорад, номбар карда дар бораи ин тазкира мисли тазкираҳои дигар маълумоти кофӣ пахш намекунад. Бо вучуди ин, дар ин китоби Саҳобиддин Сиддиқов баъзе маълумотро пайдо кардан мумкин аст, ки бевосита ба хат ва хаттотӣ бахшида шудааст. Чунончи вай дар саҳифаи 48 китоби «Садри Зиё ва тазкираҳои ӯ» дар бораи Садри Зиё чунин овардааст: «Вай на фақат асарҳои худ, балки таълифоти баъзе ҳамзамононашро ҳам китобат кардааст».

Чуноне ки маълум аст, ин донишманди пуркор, худ низ хаттоти моҳир буд ба қадри хат ва хаттотӣ мерасид, аз ин рӯ, ба ҳубӣ эҳсос менамуд, ки агар дар бораи хаттотони маълуми машҳур ёдномае таълиф накунад ва дар бораи онҳо маълумоти дастрасро сабт накунад номи онҳо танҳо дар хотимаи китоб, ки дар нусхашиносӣ бо унвони «колофон» машҳур аст, мемонаду бас. Агар муҳтавои «Хотимаи китоб»-ро ба хотир биёрем, пас маълум мешавад, ки ба ҷуз ном ва ё ибораҳои «ҳақири фақир», «аҳқари фақир», «фақири хоксор» барин таъбирҳоро дучор омадан мумкин аст, ки аз он дар бораи шахсият, таҳсил, миқдори китобат, усули китобат ва ҳолу аҳвол дигар чизро фаҳмидан мумкин нест, зиёда аз ин маълумоти дигарро низ пайдо кардан ба нудрат муяссар мегардад. Садри Зиё ин заруратро эҳсос намуда ба ҳулосае меояд, ки аз маълумоти дастрас истифода бурда алоқадри ҳол дар бораи котибони маълум тазкирае таълиф намояд. Ӯ ҳам аз бойгонии китобхонаи худ ва ҳам аз кутуби ба орият гирифта истифода карда, ба таълифи ин китоби нодир шуруъ мекунад.

Чуноне ки маълум аст, ин китоб «Тазкирату-л-хатоттин» ном дошта алҳол нусхае дар китобхонаи Институти шарқшиносии ба номи Абурайҳон Берунии АИҶ Ўзбекистон таҳти рақами 2193 нигоҳдорӣ мешавад. Аз шиносоии бо ин нусха ва нусхаҳои дигар маълум мешавад, ки муаллиф ин осорро ба шакли комил надароварда будааст. Аз ин рӯ, он муҳаққиқоне, ки дар бораи ин тазкира ёдовар шудаанд, мусаввадаҳои ин асарро се асари алоҳида дар хаттотӣ номбар намуда, аз номҳои «Тазкират-ул-хатоттин», «Рисолаи хаттотони настахликӣ ва асомии котибони машҳурӣ» ва «Рисолаи хаттотин» [2,48;8,35-49] ҳулоса бароварда,

1. Шарифов Маҳмадёр – н.и.ф., миудири шуъбаи Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ.

онро дар қатори осори Садри Зиё асарҳои алоҳида номбар кардаанд. Бо вучуди ин, устод Саҳобиддин Сиддиқов дар мавриди номбар кардани осори ӯ дар алоҳидагӣ онро «Тазкирату-л-хаттотин» ном мебарад [8,49]. Шояд устод Садри Зиё аз ин се номгӯй як асари нисбатан мукамал таҳия кардан меҳост, вале фурсати муносиб пайдо кардан натавонист. Ба ҳар ҳол пас аз ошноӣ бо ин се номгӯй маълум мешавад, ки муаллиф дар ин ҷода ҷустуҷӯ ва кори зиёдери ба анҷом расонида будааст. Ӯ дар ин рисолаҳо аз хаттотони мотақаддум - Ибни Муқлаи Шерозӣ ва Ибни Баввобу Ёқути Мустаъсимӣ сар карда, то котибони машҳури ҳамзамонаш ва шогирдони онҳо маълумот ҷамъ карда, таърихи шаклгирӣ ва таракқиёти ақломи сита, яъне хатти шашгонаро дар Осиёи Миёна муаррафӣ кардааст. Баъзе маълумотро берун аз ин се рисола дар рисолаҳои «Асоми-ул-кутуб» низ вохӯрдан мумкин аст.

Садри Зиё ҳар маводи лозимаеро, ки дар бораи ҳаёт, таҳсил, китобат ва доду гирифти котибон бо фармоишгарон пайдо мекард ва онро ҷолиб медонист дар рисолаҳояш сабт мекард. Аз шиносӣ бо ин рисолаҳо маълум мешавад, ки муаллиф баъзе маводҳои лозимаро аз дигар сарчашмаҳо гирифта дар ҷои муносиби асараш ҷой дода будааст. Масалан, ӯ дар ҷаҳзи 2586-2626 сарлавҳаи «Хаттотон ва хушнависон, ки Идрис Махдуми Роҷӣ ба назм зикр кардааст»-ро оварда, дар ҷанд саҳифа аз Аҳмади Дониш сар карда то Мирзо Сафар котиб [5,262а] маълумот овардааст. Садри Зиё пас аз овардани ин аснод аз каломи мавзун Идрис Махдуми Роҷӣ, сарлавҳаеро бо ин унвон зикр мекунад. «То ин ҷо зикри хаттотони настаълиқтаълим буд, баъд аз ин, котибони номдори олитабор мазкур хоҳад шуд» [5,262б].

Муаллиф дар фасли аввал Мавлавӣ Соқимуҳаммади Балхӣ Санҷоракиро ном бурда шарҳи ҳоли ӯро ба наср баён мекунад ва ӯро «Абулқитоб - падари навиштаҳо» муаррафӣ мекунад. «Он ҷаноб Абулқитобанд ба илми ҳол ва қол ба як минвол соҳиби дараҷоти олия ва мақомоти улия. Хатташон дар ғояти малоҳат ва узубат аст». Садри зиё дар ин қисмати тазкира дар бораи 40 котиби ҷирадаст ба қадри дастрас маълумот медиҳад. Дар байни онҳо котибони номдор ба мисли Аҳмади Дониш, Қозӣ Абдулвоҳиди Садри Сарир, Мулло Назруллоҳи Ёроқ, Лутфӣ, Фозил Девона ҷо дошта, иловатан бар ин боз дар бораи 35 котиби олитабор низ маълумот додааст. Садри Зиё тахти рақами 40 ҳикоятро меоварад, ки аз мутолиаи он кас боз як бори дигар итминон ҳосил мекунад, ки муаллиф - Садри Зиё то ҷӣ андоза ба хатту дастхат муҳаббат дорад ва онро «ҷавҳари ҷон ва мағзи руҳи равон» [7,159] меҳисобад. Муаллиф дар ин ҳикояти таърихӣ овардааст, ки рӯзе аз рӯзҳои боронӣ дар хона нишаста будам, хабаре доданд, ки аҷузе (пиазане) ба хона омадааст ва маро мепурсад. Ман ризоият додам ва кампир дар остонаи дар пайдо шуд, бо ӯ ду писарча ҳамроҳ буданд. Дар дасти кампир чизе буд дар матое печонидашуда. Кампир пас аз салом ба оҳанги хоҳиш гуфт, ки вай бебизоат аст ва дар бисоташ ана ҳамин ду сағири бепадар ва ду китоб дорад. Аз ман хоҳиш кард, ки ин ду писарро парсторӣ кунам, онҳо гуфт вай, дар кори хона ёвару дастҳои хубе хоҳанд шуд. Хоҳиш мекунам ин китобхоро гиред, барои ман ҳеҷ чизӣ дигаре даркор нест. Кампир инро гуфта зуд берун шуд. Ман, менависад Садри Зиё китобро кушода ба хотимаи китоб назар кардам. Маълум шуд, ки китоб аз се достони «Ҳамса»-и Амир Хусрави Дехлавӣ иборат аст ва бо қалами ғазалсарои машҳури форсу тоҷик Шамсиддин Муҳаммад Ҳофизи Шерозӣ (асри XIV) китобат шудааст. Бо хондани ин хотима ман зуд аз ҷой бархостам ва гуфтам, ки аҷузари даъват кунам ва ба ивази ин китобу китобати гаронқадр ба ӯ тухфае ҳадя кунам. Ҳар қадар ҷустуҷӯ карданд, кампирро пайдо карда натавонистанд.

Садри Зиё ин ду писарро гирифта онҳоро фарзандвор тарбия намуд ва ба онҳо хатту савод омӯхт. Яке аз онҳо Абдулазизи котиб буд, ки бо мурури замон ҳамчун котиби хубе ба воя расид.

Худи Садри Зиё дар «Асоми- ул- кутуб» навиштааст, ки агар китоби нодиреро пайдо мекард, кӯшиш мекард, ки онро бо қадом нархе, ки набошад харидорӣ кунад. Ва агар китобро фурӯхтан нахоҳанд, шиносу восита ба қор мебуд то он китобро ба даст орад [7,100]. Вай дар омӯзишу аз худ намудани шеваи хушнависӣ муддатҳо машқ мекард, то ки усули китобати он хушнависро аз бар кунад. Муаллифи китоби «Аз таърихи санъати хаттотии

Осиёи Миёна» Абдуқодир Муродов аз муқаддимаи китоби «Асоми-ул-китоб» ёдовар шуда, қайд мекунад, ки ин марди фидокори шариф шеваи китобати хатти настаълиқи Абдуччабор Ургутии Самарқандиро дида мебоҳад, ки ба ӯ пайравӣ карда, китобат кунад. Чандонки та-таббуъ мекунад, мурода ҳосил намешавад. Ниҳоят ба яке аз дӯстони наздиқаш аз ин хусус шикоят мекунад. Дӯшташ рағбати беандозаи Садри Зиёро дида, ба ӯ изҳори ёрмандӣ намуда, ният мекунад, ки ба Ургут сафар карда, асрори китобати ин шеvaro биомӯзад ва бозгардад то ин усулро ба Садри Зиё низ биомӯзонад. Чунин ҳам мешавад, ин шахс бо азобҳои зиёде ба Ургут мерасад ва се моҳ ин шеvaro аз ӯ меомӯзад. Устои хат хангоми бозгашт намудани он шахс бо қаламтарош ба ӯ се адад қаламро бо усули худ тарошида медиҳад. Он марди шафиқ пас аз бозгашт ба устод Садри Зиё нозукиҳои ин хатро меомӯзонад. Ниҳоят вай ин шеваи китобатро аз бар намуда, дар мавридҳои зарурӣ аз он истифода мекунад [3, 906].

Аз мутолиаи «Тазкират-ул-хаттотин» маводи зиёди нодирро пайдо кардан мумкин аст, ки бисёр ҷиҳатҳои дунёи хат ва хаттотиро равшан мекунад. Азбаски ҳуди Садри Зиё дар олами илму адаб ба воқеа расида буд ва бо аҳли илму зиёни пешқадам ҳамнишину ҳамсухбат шуда буд, аз латофати шеъру нозукиҳои китобат хуб огоҳӣ дошт. Ин муҳити адабӣ наметавонист ба ҷавони шеърдӯсту болаёқат бетаъсир монад. Аз ин рӯ, ин марди фозил, ки қироату китобат ҳамеша ҳамсафари ӯ буданд, аз ин муҳит самаранок истифода бурда тавонист. Ва он осори зиёдеро, ки теъдоди онро муҳаққиқони ҳаёт ва фаъолияти адабии ин марди бузург то 65 ё 72 адад муқаррар кардаанд, натиҷаи меҳнати шабонарӯзии ҳамин марди бузург аст.

Яке аз ин навиштаҳо, чуноне ки ёдрас шудем, ҳамин рисолаи «Тазкират-ул-хаттотин» аст. Чуноне ки ишора рафт Садри Зиё ба таълифи ин рисола меҳост, то он ҷое имкон дорад, хаттотони мутақаддуро, - яъне пешгузаштагонро ба хотир биёрад ва маълумоти дастраси ҷолибро аз ҳаёту китобати онҳо ба қалам диҳад. Ин аст, ки бо ёд овардани хаттотони пешгузашта ӯ донишмандону хаттотони замонашро низ фаромӯш намекунад. Зеро медонад, ки ӯ он чизро, ки тазкор медиҳад, рӯзе мешавад, ки барои ояндагон дар омӯзиши замони котиб ҳамчун маводи зарурӣ хизмат хоҳад кард. Чунончи навиштаҳои ӯ дар бораи аллома Аҳмади Дониш гувоҳи ин гуфтаҳост. Аз тавсифи ӯст, ки дар бораи ин адиби чун ҳудаш маъорифпарвар гуфтааст: «Феҳраси маҷмуаи камолу биниш, нуқоти интиҳоби маҷмуаи фазлу дониш, дебоҷаи саҳифаи фунуну ҳикмат, унвони ҷаридаи олами бо қалам аз фузалои беназири рӯзгор, нодири адвор, дар ҷамии фунуни адабия мумтоз ва ба тамоми саноти қаламӣ беанбоз. Ба узубати баён ва ҳаловати тақрир гӯи сабқат аз майдони мутақаддимин ва мутааххирин рабуда, ба латофати тасвир ва ҳусни таҳрир рақами нусах ба сафҳаи Беҳзод ва хатти Мир Имом кашида ва дар ҳандаса Ҷағминии даврон, дар наср вассофи сонӣ, дар назм Камоли Исфahонӣ. Дар ҳиддати табъ Фаҳри Розӣ, дар сафои зеҳн Насри Тӯсӣ аст. Дар замони амири қабир Баҳодурхон ва амир Музаффархон ба илмҳои бузург аз қабилӣ уроқӣ ва қозигӣ ва хизматҳои сутург мисли сафорат ва элҷигӣ дар давлат асҳару афрозе буд. Китоби «Наводир-ул-вақоъ» таълифи ӯст ва шохиди ҳол он аст» [5, 266б].

Чуноне ки дар боло ишора рафт Садри Зиё дар асари худ «Асоми-ул-китоб» дар бораи 288 [8, 51] адад дастнависе, ки дар китобхонаи хусусии ӯ нигоҳ дошта мешуданд, маълумот дода онҳоро тавсиф намудааст. Аз шиносӣ бо ин асари пурқимат маълум мешавад, ки бо вучуди он ки ин асар нахустфеҳрасти замони муаллиф аст ва муаллиф ба василаи он аз ҷиҳати китобҳои дар ҳонааш нигоҳ доштамешудагӣ маълумоти муфасссал баён доштааст, боз вайро ҳамчун аввалин феҳристнигори охири садаи асри XIX ва аввали асри XX низ ба қалам додан мумкин аст. Дар ин асар, аз хусуси котибони нусаҳои хаттӣ, лаҳзаҳои муҳими зиндагии онҳо, шеваи хаттотии онҳо, теъдоди нусаҳои китобаткардашон ва дар қадом нави хатти шашгона устод буданашон маълумот оварда шудааст.

Муаллиф ҳам дар тазкираи хаттотон ва ҳам дар китоби «Асоми-ул-кутуб» ҷо-ҷо дар мавриди мувофиқ баъзе нақлу ривоятҳои овардааст, ки он дар омӯзиши таърихи адабиёт, хаттотӣ ва ҳунаҳои дигари дар китобсозӣ зарур ҳамчун факти муҳим хизмат мекунад. Чунончи вай дар нусаи 2193 аз хусуси бори аввал ба Осиёи Миёна ворид шудани куллии

чомери осори Мирзо Абдулқодири Бедил, ки қисман ё пурра бо дасти худи Бедил китобат шуда буд, маълумот дода, дар баробари ин аз хусуси котиби часуру пурдил Фозил Девона, ки бо боварӣ ба тавоноии хушнавии худ така намуда, дар муддати 40 рӯз ба ҷои як нусха ду нусха аз куллии Бедилро покнавис намуда ба назди Амир Ҳайдар [1803] ҳозир шуда буд, хабар медиҳад. Ҳол он ки ин маълумот минбаъд дар ягон сарчашмаи дигари ба мо маълум ба назар намерасад. Ҳатто устод Айни, ки оид ба ҳаёт ва фаъолияти эҷодии ин шоири форсизабони Ҳиндустон тадқиқот бурда монография таълиф намуда буд, дар ин бора чизе нагуфтааст [1]. Устод Саҳобиддин Сиддиқов низ дар китоби худ «Тазкират-ул-хаттотин»-ро дар қатори боз ҳафт асари дигари Садрӣ Зиё аз асарҳои муҳим ҳисобида онҳоро сазовори тадқиқоти муфасссал медонад [8,49]. Вале сад афсӯс, ки Садрӣ Зиё «Тазкират-ул-хаттотин»-ро он тавр, ки дилаш мехост ва он тавр, ки талаботи таҳияи китоб аст, ба зевари табъ ораста натавонист. Ҷузъҳои муҳими китоб ба мисли муқаддима дар ҳеҷ қадоме аз ин се мусаввада наомадааст. Шояд ин адиби пурқору хушкор нияте доштааст, ки дар фурсати мувофиқ аз ин се асар тазкираи муқаммале, ки дархури замон бошад, дуруст кунад, вале таъқиби амир ва навқарони вай ин нияти неки ӯро бар алангаи оташ ҳаво дода, ин ганҷи бебаҳоро ба хокистар табдил доданд. Бо вучуди ба коми оташ рафтани осори Садрӣ Зиё ба мисли «Рӯзнома», «Тазкира» ва мусаввадаҳои зиёде, ки метавонистанд асоси заминаи рисолаҳои дигаре шаванд, муаллиф тавонист қисме аз ин осори гаронбаҳоро муттақо ба хотираи қавии хеш аз нав рӯи қоғаз биёрад. Ҳарчанд дар рисолаҳои ба хаттотон бахшида шуда, муаллиф гоҳе зиёду гоҳе кам дар бораи адибоне, ки бо вучуди шоири адибони тирози аввал буданашон маълумоте сабт намуда бошад ҳам, боз хунари хаттотии эшонро низ ёдовар шуда, аз хусуси муваффақияти онҳо дар ин соҳа низ ёдовар шудааст. Ин ҷо ба ёд овардани фасли Мирзо Абдулқодири Бедил ва бо шеваи махсус китобат қардани хатти шикаста худ як далели муътабар аст (нусхаи 2193 саҳ. [2546]. Инчунин фаслҳои бахшида ба Миралии Фатҳободӣ - нусхаи 1304 саҳ.726 ва Аҳмади Дониш саҳ. 266 «б» овардаи муаллиф низ аз ҳамин гуна фаслҳост.

Садрӣ Зиё аз котибоне низ ёдовар мешавад, ки онҳо чандон машҳур нестанд, вале аз қалами онҳо бо хатти хуш китобатҳо мавҷуд аст ва ӯ агар боз дар бораи онҳо чизе тозатаре пайдо мекард, хатман онро низ иловатан сабт менамуд.

Чуноне ки маълум аст, возеи хатти настаълиқ Миралии Табрези доништа шудааст. Вай дар 12 фасл усулу тарзи навишти хатти настаълиқро вазъ намудааст, ки баъд аз ин, котибони настаълиқнавис аз «таркибу курсӣ» сар карда, то «сафову шон» ҳамин қонунро риоя менамудаанд. Миралии Табрезӣ ҳангоми вазъи хатти настаълиқ ба ибтиқори хаттоти номии Ҷаҳони Ислом Ибни Муқлаи Шерозӣ пайравӣ намудааст. Ибни Муқла ин гуна қоидаҳои хатро нисбат ба хатти насх, ки ӯро возеи ҳамин ва боз панҷ намуди хатти дигар медонанд, ду ҳарфи арабии шакли насхро аз ҷиҳати «сатҳу давр» қоидабандӣ намуда буд [6,76]. Садрӣ Зиё низ ба қонунҳои Миралии Табрезӣ така намуда дар зерини «Рисолаи хаттотони настаълиқӣ ва асомии котибони машҳурӣ» манзумаеро ҷо дода, ин қоидаҳоро як-як номбар мекунад. Манзума бо ин байт оғоз мешавад:

Аз возеи хатти настаълиқ
Бишнавад суҳан зи рӯи таҳқиқ.

Баъдан, шоир бо хатти настаълиқ ҷӣ навъ китобат намудани ҳарфи алифро ишора намуда, нозуқиҳои онро бо назм гуфта мегузарад:

Болои алиф се нуқат бояд,
Аммо ба ҳамон қалам, ки шояд.
Дар рӯи ҳаракот ҳамза пайдо,
Лекин ба тариқи рамзи иймо.
З-он гуна, ки шуд намудор,
Гардад ба ҳамон сифат ба дидор. [5, 266б]

Ин тавсиф то ҳарфи охирини алифбои арабӣ, яъне «ё-ي» давом мекунад.

Пас аз ин манзума, Садри Зиё пай ҳама аз Ибни Муқла сар карда 75 котиби чирадасти асрҳои пешинро номбар карда, аз хусуси зебоӣ ва ҳусни ҳатти онҳо ёдовар мешавад. Охири котибе, ки Садри Зиё аз он ёд мекунад, Мир Муҳаммад Боқир ном котиби номӣ аст. Тафсилот ва асоми котибони баъдтар пайдошударо муаллиф дар китобҳои дигар, яъне китобҳои ба ҳат ва ҳаттотӣ бахшидашуда илова кардааст.

Аз мутолиа ва омӯзиши рисолаҳои ба ҳаттотон бахшидашудаи Садри Зиё маълумоти ҷолиби зиёдеро пайдо кардан мумкин аст. Вале, мо он чиро, ки то ин ҷо ёдовар шудем, бо он иктифо мекунем. Ба таъйиди гуфтаҳои устод Саҳобиддин Сиддиқов таъя намуда гуфтаиём, ки ин се рисолаи ба ҳаттотӣ ва ҳаттотон бахшидаи Садри Зиё тадқиқоти ҷиддӣ ва муфассалро интизор аст [8,49] ва он бояд ҳатман, амалӣ шуда як гӯшаи камомӯхтаи ин намууди санъати нафисаи фарҳанги ҳаттиро пурра кунад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Айни, Садриддин. Мирзо Абдулқодири Бедил. Ҷ.11 [Матн] / Садриддини Айни. – Душанбе: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1964. – 436 с.
2. Бухорӣ, Муҳаммадҷони Шакурӣ. Садри Бухоро [Матн] / Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ (Ҷопи дувум, бо тасҳеҳ, такмил ва иловаҳо). – Душанбе, 2005. – 330 с.
3. Зиё, Садри. «Асоми-ул- кутуб»-и Шарифҷон Садри Зиё [Матн] / Нусхаи қаламӣ аз Институти шарқшиносии ба номи Абӯрайҳони Берунии Ҷумҳурии Ўзбекистон, шумораи рақами 2193. – 431в.
4. Зиё, Садри. Наводири Зиёия [Матн] / Садри Зиё. – Душанбе: Адиб, 1991. – 123 с.
5. Зиё, Садри. Тазкират-ул-ҳаттотин [Матн] / Садри Зиё. Нусхаи қаламӣ аз Институти шарқшиносии ба номи Абӯрайҳон Берунии Ҷумҳурии Ўзбекистон, шумораи рақами 2193. – 431с.
6. Иронӣ, Абдулҳамид. Пайдоиши ҳат ва ҳаттотон [Матн] / Абдулҳамиди Иронӣ. – Техрон 1345х. (1927м.). – 299 с.
7. Муродов Абдуқодир. Ўрта Осиё ҳаттотлик санъати таърихидан [Матн] / Абдуқодир Муродов. – Тошкент: Фан, 1971. – 161с.
8. Сиддиқов Саҳобиддин. Садри Зиё ва тазкираи ӯ [Матн] / Саҳобиддин Сиддиқӣ. – Душанбе: Шуҷоӣён, 2010. – 200 с.
9. Ҳолизода Расул. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XIX [Матн] / Расул Ҳодизода. Душанбе: Дониш, 1968. – 296 с.

«ТАЗКИРАТ-УЛ-ХАТТОТИН»-И САДРИ ЗИЁ САРЧАШМАИ МУҲИМ ДАР ОМЎХТАНИ ХАТ ВА ФАЪОЛИЯТИ ХАТТОТОН

Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё яке аз чехраҳои намоёни фарҳангии охири садаи асри XIX ва ибтидои асри XX ба ҳисоб рафта, аз ӯ зиёда аз 65 асар то ба рӯзгори мо омада расидааст. Ӯ дар замони зиндагаш ҳамчун шоир, нависанда, муаррих, донишманди маорифпарвар ва ҳаттоти моҳир эътироф шуда, аз худ осори муайяни гаронбаҳое боқӣ гузоштааст. Дар миёни навиштаҳои ӯ асарҳои ба ҳат ва ҳаттотон бахшидаш аҳамияти муайянеро молиқ аст. Муаллиф зарурати гумном на-мондани хушнависонро тадқиқ карда ба навиштани рисолаи ҳаттотон пардохта ба он «Тазки-рат-ул-ҳаттотин» номгузорӣ кардааст. Муаллиф то он дараҷае, ки имконият доштааст аз ҳаттотони мотақаддум ва муосир маълумот ҷамъ карда дар бораи ҳат ва ҳаттотон ҳикоятҳои аҷибро гирдоварӣ намудааст.

Калидвожаҳо: Садри Зиё, «Тазкират-ул-хаттотин», хушнавис, таърихи хат, хат ва хаттотон, китобдӯст, Миралии Табрэзӣ, мактаби хаттотӣ, Аҳмади Дониш.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифов Махмадёр – н.и.ф., ходими пешбари илмии Марка-зи мероси хаттии АМИТ. Нукоти мавриди таваҷҷуҳ: маданияти исломӣ, адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ, таҳияи феҳристҳо ва тавсифи дастнависҳо. Муаллифи ду асар ва чандин мақола. Суроға: 734025, ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Хусейнзода 35.

АНТОЛОГИЯ «ТАЗКИРАТ-УЛ-ХАТТОТИН» ВАЖНЕЙШИЙ ИСТОЧНИК ПО ИЗУЧЕНИЮ ПОЧЕРКОВ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАЛЛИГРАФОВ

Садри Зиё был одним из литературных знаменитостей конца XIX и начало XX веков. Он еще при жизни был признанным поэтом, писателем, историком и ученым прсветителем, а также признанным каллиграфом и любителем каллиграфических работ. Среди сохранившихся его работ а их некоторые исследователи насчитывали 65 книг. Одним из малоизученных произведений считался «Тазкират-ул-хаттотин» («Антология каллиграфов») которое среди его работ занимает особое место. Автор с сожалением отмечает что на протяжении веков их трудоемкая работа почти было не замечено. Учитывая это он взялся, за работой составления антологии где освещал некоторые моменты жизни, творчества и особенностей их почерков. Работа была почти готова, к сожалению она не было доведена до окончательной формы.

Ключевые слова: Садри Зиё, «Тазкират-ул-хаттотин», каллиграфия, история письма, почерка и каллиграфы, книголюб, Мирали Табрэзи, школа каллиграфов, Ахмад Дониш.

Свидения об авторе: Шарифов Махмадёр - к.ф.н., ведущий научный сотрудник Центр письменного наследия АН РТ. Круг научных интересов: мусульманская культура, история мусульманской каллиграфии, классическая таджикско-персидская литература, составления каталогов рукописей. Опубликовано две книги и ряд статей. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Ш. Хусейнзаде 35.

THE ANTHOLOGY "TAZKIRAT-UL-KHATTOTIN" IS THE MOST IMPORTANT SOURCE FOR THE STUDY OF CALLIGRAPHY AND THE ACTIVITIES OF CALLIGRAPHERS

Sharifjon Makhdumi Sadri Ziyo is one of the prominent cultural figures of the late XIX and early XX centuries, and more than 65 of his works have come down to our days. During his lifetime, he was known as a poet, writer, historian, educationalist, and skilled calligrapher, and he left some valuable works. Among his writings, the works dedicated to calligraphy and calligraphers have a certain importance. The author researched the need for calligraphers not to remain anonymous and paid attention to the writing of calligraphers' treatises and named it "Tazkirat-ul-khattotin". The author collected information from ancient and modern calligraphers to the extent he had the opportunity and collected interesting stories about calligraphy and calligraphers.

Keywords: Sadri Ziyo, "Tazkirat-ul-khattotin", calligraphy, history of writing, handwriting and calligraphers, book lover, Mirali Tabrezi, school of calligraphers, Ahmad Donish.

Information about the author: Sharifov Mahmadyor - candidate of philological sciences, leading researcher at the Center of the Written Heritage of the NAST. Research interests: Muslim culture, history of Muslim calligraphy, classical Tajik-Persian literature, and the cataloging of manuscripts. Published two books and a number of articles. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Sh. Huseynzade 35.

ВОЖАИ «ДИРАФШ» ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМИ ФИРДАВСӢ

Халимова С.¹

Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ тамоми рукнҳо ва оинҳои давлатдорӣ мо таҷассум ёфта, шоир хиради воло, фазилату маърифат, азму ирода, матонату ҷасорат ва ҷойгоҳи баланди ниёғони моро дар ин ҷода тасвир менамояд. Мардумони тамаддунофар ва хирадманди эронинажод рамзҳои давлатдорӣ худ: тоҷу тахт, нишону дирафш, ки арзишҳои миллий ва фарҳангии моро ифода менамуданд, муқаддас медонистанд.

Дирафш аз замони қадим ҳамчун рамзи давлатдорӣ, нишону аломати сипоҳ ифодагари шукуҳу шавкати ҳокимият, иқтидору ифтихор, баёнгари ҳуввияти миллий ба шумор мерафт.

Дар «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ мафҳуми **дирафш/дурафш** ҳамчун яке аз рамзҳои давлатдорӣ, ҷойгоҳи хоса дошта, тасвири он басо густурда аст.

Барои ифодаи ин мафҳум шоир вожаи **дирафш/дурафшро** корбаст менамояд ва доираи истеъмоли он дар асар хеле зиёд аст. Чун баромади ин калимаро аз феъли **дурафшидан** медонанд, мо шарҳи ин вожаҳоро дар луғатҳо дида мебароем.

Вожаҳои **дурафш** ва **дурафшидан** дар «Фарҳанги забони паҳлавӣ» чунин маънидод карда шудааст: «**drafsh** – байрақ, ливо»; «**drafshitan** – 1.мавҷ задан, тақон хӯрдан, ларзидан; 2. Дурахшидан [7, с. 158].

Дар «Фарҳанги решашинохтӣ забони форсӣ»-и Муҳаммад Ҳасандӯст вожаи дирафш ин тавр шарҳ дода шудааст: «**Дирафш** درفش [dirafsh] байрақ, алам, аломат, роят (-и сипоҳ)»... **Дирафш** дар форсии миёна **drafsh** ва эронии бостон **drafsha** [14, с. 1289-1290] ва ба маънии ҷунбидан, ларзидан маънидод кардааст [ниг. ба 14, с. 1289-1292].

Муҳаммад Ғиёсуддин дар «Ғиёс-ул-луғот» ин вожаҳо чунин маънидод кардааст: «**Дурафш** порчаи қумоши сегӯша, ки ба зар мунаққаш карда бар сари алам банданд. Ва ҷун маънии **дурафшидан** ва ларзидан аст, инро низ дурафш аз он гӯянд, ки аз бод меларзад. Ва олатест, ки бад-он дар чарм сӯроҳ кунанд, онро ба ҳиндӣ суталӣ гӯянд. [аз «Рашидӣ» ва «Сироч»]; ва соҳиби «Мадор» ва «Муаяд» навишта, ки ба фатҳатайн [яъне **дарафш**] олате, ки бад-он чарм сӯроҳ кунанд; ва ба замми аввал ва фатҳи сонӣ [яъне **дурафш**] ба маънии алам ва нишони лашкар; ва дар «Ҷаҳонگیرӣ» ба ҳар ду маънӣ ба фатҳатайн ва ба касри аввал ва фатҳи сонӣ [яъне **дирафш**] низ омада; дар «Бурҳон» ба касри аввал ва фатҳи сонӣ, олати чармдӯзон ва алами фавҷ. Дурафшидан – ларзидан; дурафшон ба маънии ларзон [аз «Рашидӣ»] ва аз «Бурҳон» ба фатҳатайн [яъне **дарафшидан**] маълум шуда; ва аз «Муаяд» ва «Сироч» ба замматайн [яъне **дуруфшидан**]» [3, с. 331].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин калимаро чунин маънидод кардаанд: «Дирафш - байрақ, алам, ливо». Дурафшидан – дурахшидан, барқ задан, тобидан» [8, с. 381].

Дар «Фарҳанги Муин» шарҳи ин калима ба ин тарз аст: «Дирафш – байрақ, алам, аломат, роят [-и сипоҳ]. Фӯтае, ки дар рӯзи ҷанг бар болои дастори худ печанд» [13, с. 402].

Дар луғати Деҳхудо «**Дирафш** - фӯтае, ки дар рӯзи ҷанг бар болои дастори худ печанд, ки ба туркӣ дулуға гӯянд [аз «Бурҳон»]. **Дурафш** дар асл порчаи қумоше буда сегӯша, ки ба зар мунаққаш карда бар сари алам ва қулоҳи худ мебастанд ва ба туркӣ байрақ гӯянд ва он порча ҳамеша аз бод дар ҷунбиш буда, меларзад [«Онондроч»] гуфта мешавад ва сипас Деҳхудо мисолҳои фаровоне аз осори Фирдавсӣ, Асадӣ, Дақиқӣ, Унсурӣ, Масъуди Саъд, Носири Хусрав, Низомӣ, Хотифӣ ва дигарон меорад [ниг. : 4, с. 442-444].

Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ин вожа дар шакли **дирафш** ва **дурафш** дучор мегардад ва рамзи давлат ва сипоҳро ифода менамояд:

Ҳама рӯйи кишвар **дурафш** асту пил,
Бубинад кунун шаҳриёр аз ду мил [387].

1. Халимова. Сафаргул – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Парниён

«**Парниён** нахе, ки аз пилла ҳосил карда мешавад, ҳарир, матои абрешимӣ, матои аълосифат мебошад» [9, с. 80]. Аз байти зерин маълум мегардад, ки пардаи дирафш аз матои парниён ва дебои чинӣ, ки матоъҳои аълосифат буданд, омода мегардидааст:

Зи бас найзаву **парниёни дурафш**,
Ситора шуда сурху зарду бунафш [174].

Дебо

«**Дебо/дебоҳ** – порчаи нафиси абрешими қиматбаҳо, ҳарир» [8, с.360].

Зи **дебои чиниву аз парниён**,
Дурафше ба ҳар парда андар миён [2.4; 81].

Паранд

«**Паранд** – матои абрешими нафис, ҳарир, шохӣ» [9, 26].

Ҳаво шуд ба сони **паранди дурафш**,
Зи тобидани сурху зарду бунафш [9, 184].

Б) **Номи фулузот ва санғҳои қиматбаҳо: зар [тилло], сим [нукра], гуҳар, лаъл, лочувард.**

Ниёғони мо дирафшро бо фулузот ва ҷавохироти қиматбаҳо, пеш аз ҳама, бо зар [тилло] оро медоданд. Найзаи дирафшро аз тилло мекарданд, ки он қудрату тавоноиро ифода мекард. Аз таъсири нури офтоб ҷилою дурахши он зиёд гардида, шодиву фараҳ мебахшид ва қуввати руҳу ҷисмро зиёд карда омили зафармандӣ мешуд:

Зар

Фиристодашон назди он Бедирафш,
Ки кӯси меҳӣ дошту **заррин дурафш** [151].

Дурафши заррин, яъне дурафше, ки найзаи он аз зар сохта шудааст. Забоншинос С. Ҳалимов ба маънии офтоб омадани дурафшро дар «Шоҳнома» қайд менамояд: «Дар «Шоҳнома» баъди тасвири хушобуранги саҳнаҳои тулуъ ва тобиши офтоб саҳнаҳои хунии ҷанг, ҳарбу зарби эронсипоҳ ва тӯронсипоҳ тасвир ёфтааст:

Чу хуршед барзад ба **ҳомун дурафш**,
Дами шаб шуд аз ханҷари ӯ бунафш.

...Дар қисме аз байтҳое, ки феъли «падид омадан» барои тулуъ ва тобиши офтоб ба кор рафтааст, фоил (мубтадо) бевосита офтоб набуда, балки синоним ё ибораҳои маҷозии муродифи он мебошад:

Чу шуд рӯзу шаб доман даркашид,
Дирафши хур омад зи боло падид» [12, с. 115-119].

Дурафши заррин дар байти зерини шоир ибораи маҷозӣ буда, маънои офтобро ифода кардааст:

Барафрохт аз кӯҳ **заррин дурафш**,
Нагунсор шуд парниёни бунафш [2.7; 87].

Пардаи дурафшро зарбофт мекарданд:

Сараш мохи заррину бумаш бунафш,
Ба зар бофта парниёни дурафш [454].

Дар гузашта найзаи дирафш бо моҳи заррин, моҳи симин [нукрагин] ва шеро заррин оро дода мешуд. Моҳ нишони қудрати баланд буд. Зинае, ки фатҳи он бисёр душвор буд. Шери заррини дирафш ифодакунандаи шукуҳу шахомати давлатдорӣ, часорату матонат аст. Ин рамзҳо боиси баланд гаштани руҳияи лашкар ва пирӯзии он мегардид:

Дурафшаш бубин аждаҳопайкар аст,
Бар он найза бар шеро заррин сар аст [2, 256].

Сим (нукра)

Дурафше паси пушт пайкаргуроз,
Сараш моҳи симину боло дароз [282].

Гухар – марворид, санги қиматбаҳо [8, 249].

Пардаи дирафшро бо сангҳои қиматбаҳо оро медоданд. Дар натиҷаи ҷунбиши дурафш аз бод ва таъсири шуои офтоб мавҷ задан, дурахшидани он зиёд мегардид, ки ин боиси хушҳолию фараҳмандӣ мегардид. Хуб шудани ҳолати равонии сипоҳ боиси музаффарияти он дар набардҳо мешуд. Дар байти зерин бо санги қиматбаҳои гуҳар оро дода шудани **дурафш** омадааст:

Яке шерпайкар дурафши бунафш,
Дурафшон гуҳар дар миёни дурафш [278].

Лаъл – шакли арабишудаи лол. Санги қиматбаҳои сурхранги дурахшон. **Лаъли Бадахшон**, навъи аълои ин санг, ки аз кӯҳистони Бадахшон ҳосил мешавад [8, 597]. Ороиши дурафш бо санги қиматбаҳои **лаъл**:

Дурафше паси ўст пайкар чу моҳ,
Танаш лаълу ҷаъдаш чу мушки сиёҳ [2.3; 422].
Бибинад, ки он **лаъли рахшон дирафш**,
К-аз он буд рӯи саворон бунафш [9, 149].

Вожаҳои **зар, сим, гуҳар, лаъл** барои ифодаи ороиш, ифодаи шукуҳу шахомат, шодиву хурсандӣ, музаффарият, сарбаландӣ, рӯсурхӣ корбаст гардидаанд.

Лочвард//ложвард – санги кабудранг, ки аз он нигини ангуштарин месозанд ва соида, хока карда дар наққошӣ ва лавҳакориҳо ба кор мебаранд; қисми беҳтарини он лочварди бадахшонист [8, 609].

Чун дурафш рамзи сипоҳ аст, ҳангоми ҳодисаҳое, ки дар вақти набард ба амал меояд, дурафш дар руҳияи лашкар барои ғалаба нақши муҳим дошт.

Дар байтҳои зерин ба тирагии санги **ложвард** [ранги тира нишони ғаму андух, ҳашму ҳайбат аст] ишора шудааст:

Бурун рафт тозон ба монанди гард,
Дурафше паси пушти ў ложвард [9; 59].

Набинӣ маро ҷуз ба рӯзи набард,
Дурафше паси пушти ман **лочвард** [9, 310].

Бидидаш, ки аз дашт барҳост гард,
Дурафше падид омад **аз лочвард** [190].

Вожаи лочувард хашму ғазаб, ҳайбат, хастагӣ, тирагии рӯй, ғаму андӯх дар набардхоро ифода кардааст.

Азбаски дурафшро ин гуна, ки Фирдавсӣ тасвир менамояд, ороиш медоданд, ҷилою дурахши он беандоза зиёд мегардид. Аз ин рӯ ибораҳои зиёде вобаста ба ин омадаанд: **дурафши дурафшон, дурафши дурахшон, дурафши хучаста, дурафши фурӯзанда, дурафши сарафроз, дурафши дилафрӯз, дурафши ҳумоюн, дурафши тобон...**

Хиромон биёмад зи пардасарой,
Дурафши дурафшон паси ӯ ба пой [348].

Бипурсид аз он зард пардасарой,
Дурафши дурахшон ба пешаш ба пой [281].

Чу омад, сипаҳ дид бар ҷойи хеш,
Дурафши фурӯзанда бар пойи пеш [202].

Ки Дастон ба наздики Эрон расид,
Дурафши ҳумоюн-ш омад паид [47].

Дурафши сарафрои Эрон нагун,
Танаш хоку дар хок ғарқа ба хун [318].

Дурафши хучаста баровард рост,
Шуда шоддил, ёфта он ҷӣ хост [167].

2. Вожаҳои ифодагари андоза ва нақши дурафш

Дурафш, ки рамзи давлат, мояи ифтихори мардум ва воситаи баланд бардоштани руҳияи лашкар ва миллат буд, андозаи онро бисёр бузург мекарданд, то ки ҳамеша ба чашми сипоҳиён намоён бошад. Дурафшро дар болои қасру кӯшкҳо, девори диҷҳо ва манораҳо, куллаи кӯҳҳо меафрохтанд. Дар набардгоҳ низ ҷойи дурафш ҳамеша баланд буд. Он ҳатман аз сипоҳиён ва пилону сутуруну аспон бояд баландтар меистод. Ҳамчунин барои афзалияти худро ба гурӯҳи муқобил нишон додан дурафшро дароз ва пайкарашро бузург месохтанд.

Чу пайдо шуд он фарру авранги шоҳ.
Дурафши бузургеву чандин сипоҳ [370].

Бихандиду хафтону миғфар бихост,
Дурафши бузурге барафрошт рост [8,369].

Дар баъзе мавридҳо Фирдавсӣ ҷӣ қадар будани баландии дурафшро бо ченакҳои қадима ифода менамояд: Гуроза – паҳлавони эронӣ аз хонаводаи Гев дурафше барафрошт, ки **8 ёз** аст.

Гуроза биёмад ба сони гуроз,
Дурафше барафрошта **ҳашт ёз** [146].

Ёз дар «Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» чунин шарҳ дода шудааст: «Ёз – воҳиди ченак фосилаи аз нӯки ангуштон то оринҷ, араш [8, с.146]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» низ ҳамин ҳел гуфта шудааст: «Ёз **араш**, миқдоре аз сарангуштони даст то оринҷ, ки воҳиди ченкунии дарозист» [8, 414]. **Як ёз** тахминан ба 40-50 см рост меояд. Пас дарозии дурафши Гуроза тахминан 4 метр будааст.

Дурафшҳои беандоза баланд низ буданд. Фирдавсӣ дарозии дурафшро муқобилиғомез чунин тасвир менамояд:

Яке гургпайкар дурафш аз бараш,
Ба абр андароварда заррин сараш [280].

Баландӣ, шукуҳу шаҳомати дурафш боиси руҳбаландии лашкар ва омили ғолибият дар набардҳо мегардид. Ҳамчунин дурафш сиёсату қудрати давлат ва ҳашму ҳайбати сипоҳро барои ҷониби муқобил бояд муаррифӣ менамуд. Бинобар он дар найза ва пардаи он нақшҳои гуногуни ҳайбатнокро истифода мекарданд. Фирдавсӣ барои ифодаи ин паҳлуҳои дурафш номи мавҷудот ё ҳайвонҳои бузургҷусса ва қавипайкар, наботот ё ҷирмҳои осмониро ба қор мебарад: **аждаҳо, шер, пил, гург, гуроз, говмеш, дарахт, моҳ, офтоб, ахтар, дарахт.**

Дар «Шоҳнома» андоза ва пайкари дурафш бештар бо нақши **аждаҳо** омадааст ва ё ба он монанд қарда шудааст. Дурафши аждаҳопайкар, яъне дурафши дорои нақши аждаҳо [4, с. 445].

Аждаҳопайкар:

Дурафшаш бубин аждаҳопайкар аст,
Бар ӯ бар найза шери заррин сар аст.

Ҳамон гаҳ **яке аждаҳофаш дурафш**,
Падид омаду гашт гетӣ бунафш [9,454].

Дурафше кучо пайкараш аждаҳост,
Ки Чӯбина бар Наҳравон қард рост [9,459].

Яке **аждаҳофаш дурафше** ба пой,
Ту гуфтӣ ҳаме андарояд зи ҷой [284].

Падид омад он **аждаҳофаш дурафш**,
Шаби тираву рӯи гетӣ бунафш [126].

Пилпайкар:

Ҳанӯз андарин буд, ки гарде бунафш,
Падид омад он **пилпайкар дурафш** [40].

Зада пеши ӯ **пилпайкар дурафш**,
Ба наздаш саворони зарринакафш [277].

Чунин гуфт, к-«Он Тӯси Нузар бувад,
Дурафшаш кучо пилпайкар бувад» [277].

Шерпайкар:

Нишони сипаҳдори Эрон бунафш,
Бар он бора зад **шерпайкар дурафш** [337].

Гургпайкар:

Зи теғи далерон ҳаво шуд бунафш,
На пайдост он **гургпайкар дурафш** [239].

Бародар-шро он ки буд Бедирафш,
Бидодаш **яке гургпайкар дурафш** [136].

Бар он кӯхи фаррух баромад зи паст,
Яке гургпайкар дурафше ба даст [175].

Пайкаргуроз:

Дурафше паси пушт пайкаргуроз,
Сараш моҳи симину боло дароз [282].

Дар дурафш нақши чирмҳои осмонӣ низ ифода меёфт, ки рамзи фатҳнопазирӣ, баландӣ, бузургӣ, нур, шахомат ва дастнорас будани он аст.

Нақши офтоб дар дурафш пеш аз ҳама рамзи кишвари офтобӣ будани Эронзамин аст.

Хуршедпайкар:

Яке зард хуршедпайкар дурафш,
Сараш моҳи заррин, ғилофаш бунафш [277].

Моҳпайкар:

Дари хайма дар пеши пардасарой,
Яке моҳпайкар дурафше ба пой [281].

Ташбеҳ ба дарахт:

Яке барниҳода зи пирӯза тахт,
Паси ӯ дурафше ба сони дарахт [454].

3. Вожаҳои ифодагари ранги дурафш

Дурафш бо рангҳои гуногун, аломатҳо, нақшҳо, ки рамзхоро ифода мекунанд, оро дода мешавад. Барои ранги дурафш рангҳои интиҳоб мегардиданд, ки дар байни мардум рангҳои дӯстдошта, рангҳои зебо, руҳафзо ва фараҳангез бошанд. Рангҳо, нақшҳо ва аломатҳои дурафш армонҳои миллӣ ва фарҳангии миллатанд. Ин рангҳо ҳар кадом мазмунҳои амиқ дошта, арзишҳои маънавӣ, ахлоқӣ, илмӣ, расму оин ва дигар аъанаҳои неки мардумро ифода мекарданд, бинобар ин муқаддас доништа мешуд.

Дурафши аввалини мо ҳамон пешгири чармини оҳангарии Кова буд, ки бар чӯб баст ва мардумро бар ҷанги зидди Заҳҳок даъват кард ва Фаридун ба он зару ҷавохирот ва рангҳои сурху зарду бунафш зад ва онро дурафши ковиёӣ номид:

Фурӯ хишт 3-ӯ сурху зарду бунафш,
Ҳамехондаш “коваёӣ дурафш” [99].

Дурафшон зи ҳар гуна-гуна дурафш,
Ҷаҳоне шуда сурху зарду бунафш [221].

Аз байти зерин маълум мешавад, ки эронӣён абзори пилонро ба ранги дурафши худ оро медодаанд:

Ҳама пушти пилон ба рангин дурафш,
Биёриста сурху зарду бунафш [318].

Дар тасаввури мардуми мо аз қадимулаём ранги сурх рамзи пирӯзӣ, озодӣ, хушбахтӣ, меҳру муҳаббат, шодию сурур, рӯсурхӣ аст. Аз ин аст, ки либосҳои ба ранги сурхро дар рӯзҳои тӯю сур, иду ҷашнҳо, маъракаи хурсандӣ ба бар мекунанд. Ва ҳам ибораи “рӯй сурх шудан” ба маънии ба муроди дил расидан дар забони халқ ба кор меравад.

Ранги зард рамзи офтоб, нур, равшанӣ, гармӣ ва ранги бунафш шодию фарахро ифода

мекард. Яъне рангҳои равшан нишони хушҳолӣ ба шумор рафта ба равони инсон таъсири хуб мерасонад. Аз ин рӯ ин рангҳоро дар дурафш низ истифода мекунанд.

Дар «Шохнома» ибораи **дурафши бунафш** хеле зиёд ба назар мерасад:

Ба як даст шамшеру дигар **дурафш**,
Бигирад бад-он чо **дурафши бунафш** [142].

Ҳаво шуд ба сони паранди **бунафш**,
Зи тобидани **сурху зарду бунафш** [184].

Биёяд яке номи ӯ **Бедирафш**,
Сӯйи найза дорад **дурафши бунафш** [144].

Биёмад ҳам-андар замон **Бедирафш**,
Гирифта ба даст он **дурафши бунафш** [172].

Хусайн Воизи Кошифӣ дар “Футувватномаи султонӣ” дар мавриди ранги сабз чунин ибрози ақида менамояд: “Агар пурсанд, ки ранги сабз аз он кист, бигӯй, ранги сабза ва об аст ва аз он олиҳиматон ва зиндадилон аст, ки ин рангро бисёр писанданд. Ҳар кӣ ин ранг чома пӯшад, бояд, ки чун сабза хандону хуррам бошад ва монанди об ҳаётбахшу дилпазир бошад” [5, с. 63]. Яъне, ранги сабз ранги сабза, рамзи ободӣ, шукуфӣ, хуррамиву сарсабзӣ аст. Дар забони тоҷикӣ ибораҳои маҷозии “**сари сабз**”, “**сабз шудан**” истеъмол мегардад, ки маънои бардавомии умр, хушбахтӣ, идома додани насли инсонро дорад. Гузаштагонӣ мо аз қадимулаём ин рангро дар дурафш истифода мекарданд. Фирдавсӣ дар ин байт аз ранги сабз доштани дурафш ёдовар мешавад:

Зи бас гуна-гуна **парниёнӣ дурафш**,
Чи сурху чи сабзу чи зарду бунафш [362].

Хусайн Воизи Кошифӣ дар мавриди ранги сафед низ таъкид намудааст: “Агар пурсанд, ки ранги сафед аз он кадом тоифа аст, бигӯй, ранги сафед ранги рӯз аст ва аз он ҷамоатест, ки дили эшон равшан бошад ва синаи эшон аз кудуратҳо соф бувад. Ҳар кӣ ин чома бипӯшад, бояд ки чун субҳи содиқ бувад ва чун рӯз ҳама касро равшанӣ бахшад” [5, с. 63]. Инчунин, ранги сафед рамзи сулҳу оромӣ, хушбахтӣ, покӣ аст. Дар забон ҳам ибораҳои маҷозии “**бахти сафед**”, “**роҳи сафед**” маънои хушбахтиро дорад. Ин ранг ҳам дар дурафши мо аз қадимтарин даврон истифода мегардид. Инро аз байти зерини шоир дидан мумкин аст:

Чу барзад зи дарё **диррафши сафед**,
Ситора шуд аз тирагӣ ноумед [76].

Ибораи **диррафши сафед** дар байти боло маҷозан ба маънои рӯз, бардамидани сафедии рӯз омадааст.

Ранги дурафши эронӣ сиёҳ ҳам будааст. Шояд ин ранг нишона аз дурафши Кова буд, чун ранги пешгири чармини оҳангарон сиёҳ аст. Ранги сиёҳ аломати сипоҳи Тӯрон буд:

Бигуфтанд, к-омад зи Эрон сипоҳ,
Яке пешрав бо **дурафши сиёҳ** [116].

Дурафшро бар хӯд [кулоҳи филизии ҷангӣ] ҳам нақш мекарданд:

Ҳама рӯйи оҳан гирифта ба зар,
Дурафши сияҳ баста бар хӯд сар [19].

Сияҳҷавшани хусравӣ дар бараш,
Дурахшон дурафши сиёҳ бар сараш [7,424].

Басе зарду сурху сиёҳу бунафш,
К-аз Эрон ба Тӯрон бубинӣ **дурафш** [2.3; 157].

Чуноне ки маълум гардид, вожаи дурафш дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ниҳоят фаровон ба кор рафта, тасвири он шигифтангез аст. Вожай **ахтар** муродифи дигари он аст, ки маҷозан ба кор бурда мешавад:

Зи **дебон пурмоияи парниён**.
Бар он гуна гашт **ахтари ковиён** [2.1; 100].

Бирафтанду навмед омаданд,
Ки бо **ахтари дароз** омаданд [45].

Кунун ман яке бандаам бар дарат,
Парастандаи **афсару ахтарат** [37].

Вожай **аждаҳоро** Фирдавсӣ маҷозан ба маънии дурафш ба кор бурдааст:

Набинӣ маро чуз ба рӯзи набард,
Дурафше паси пушти ман лочвард.
Ки дидори он **аждаҳо** марги туст,
Ниёми синонам сару тарги туст [ниг.: 9, 21].

Вожай **дурафшон** низ дар “Шоҳнома” ба маънии дурафш кор фармуда шудааст:

Дурафшони бисёр афрошта,
Сари найзаҳо з-абр бугзашта (139).

Муродифоти дигари дурафш вожаҳои хуч ва манҷук мебошанд, ки дар асари забоншинос С. Анварӣ низ қайд шудааст:

Манҷук

Ҳама гӯш пур нолайи буқ шуд,
Ҳама чашм пур ранги **манҷук** шуд.

Хуч

Сипоҳаш зи гурдони Кӯчу Балуч,
Сигоида ҷангу бароварда **хуч**
[ниг.: 1, с. 96-97].

Муродифоти дигари **дурафш** дар забони муосири тоҷикӣ **парчам, алам, роят, байрақ, ялав, туғ/тӯғ [тӯк], дулуға** мебошанд. **Дурафш, дурафшон, ахтар, хуч, манҷук, аждаҳо** калимаҳои тоҷикӣ; **ливо, алам, роят арабӣ; байрақ, ялав, туғ/тӯғ [тӯк], дулуға** туркӣ мебошанд. Дар «Шоҳнома» вожаҳои **дурафш, ахтар, аждаҳо, хуч, манҷук** ва **дурафшон** ба кор рафтаанд.

Дар “Шоҳнома” муродифи арабии ин вожа – **ливо** низ дучор мегардад. Ин вожаро шоир хангоми васфи пайғамбар ва ёронаш ба кор мебарад:

Ҳамоно, ки бошад маро дастгир,
Худованди тоҷу **ливову** сарир [32].

Вожаи **роят** дар “Шоҳнома” дучор мешавад, аммо маънои мақсаду маромро дорад, на дурафш.

Вожаи **парчам** дар “Шоҳнома” корбаст нагардидааст.

Ҳамин тавр аз таҳлилу тадқиқи вожаи **дирафш** дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ба натиҷаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Фирдавсӣ ҳамчун шоири меҳанпараст вожаҳои форсӣ-тоҷикӣ: **дурафш/дирафш, ахтар, дурафшон, аждаҳо, хуч, манҷукро** корбаст намудааст. Вожаи **дурафш/дирафш** хеле фаровон ба кор рафтааст. Беш аз 500 байт пайдо кардем, ки дар он вожаи **дурафш** маънои парчам, байракро дорад. Доираи корбасти **ахтар** дар асар кам аст. Вожаҳои **аждаҳо, манҷук, хуч, дурафшон** низ баъзан, маҷозан ба маънои дурафш ба кор рафтаанд.

2. Ба воситаи тасвири дурафш Фирдавсӣ саҳифаҳои таърихи давлатдорӣ ва дурафшдории моро равшан намудааст. Аз байтҳои шоир маълум мегардад, ки ниёғони мо дурафшро ҳамчун рамзи давлату миллат, нағну номус, арзишҳои фарҳангӣ ахлоқӣ бисёр ғиромӣ медонистанд.

3. Гузаштагони мо ба ороиши дурафш диқати махсус медоданд. Дурафшро аз филизоту сангҳои қиматбаҳо чун **зарру сим [тиллою нукра], ёқут, гавҳар, лаъл, лочувард, пардаи онро аз матоъҳои аълосифат [парниён, паранд, дебо, ҳарир]** омада мекарданд. Нақшҳои пардаи онро бо ҷавохироти пурқимат оро медоданд.

4. Ҳамчунин барои нишон додани шукӯҳу шаҳомати давлат ва боло бардоштани руҳияи сипоҳ дурафшро бисёр бузург мекарданд ва дар он нақшҳои ҳайбатнок мезаданд. Барои тасвири бузургӣ ва ҳашамати он шоир калимаҳои **аждаҳопайкар, пилпайкар, шерпайкар, гурпайкар, гурозпайкар, говмешпайкар, хуршедпайкар, мохпайкарро** ба кор мебарад.

5. Рангҳое, ки барои дурафш интиҳоб мекарданд, рангҳои равшан ва руҳафзо буданд. Рангҳое, ки ниёғони мо дар дурафш истифода мекарданд, орзуву омол ва ормонҳои миллии моро ифода менамоянд.

Аз таҳлилу тадқиқи вожаи **дурафш** маълум гардид, ки дар «Шоҳнома» он арзишҳои маънавӣ таҷассум ёфтаанд, ки ҳанӯз ҳам идома дорад ва муқаддас доништа мешавад. Ҳамин тавр дар «Шоҳнома» бо тасвири дурафш расму оини давлату давлатдорӣ, сарвату боигарӣ, таъбу завқ, шикасту пирӯзӣ, умеду орзу, шодиву ғам ва умуман таърихи мардуми эронитабор тасвир гадидааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Анварӣ С. Вожаҳои низомӣ дар «Шоҳнома» [Матн] / С. Анварӣ . – Душанбе: Маориф, 1994. – 118с.
2. Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон [Матн]. / БобоҷонҒафуров– Душанбе: Ирфон, 1983. Ҷ. 1. – 704с
3. Ғиёсуддин Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот. Дар се ҷилд [Матн] Муҳаммад Ғиёсиддин. – Душанбе: Адиб, 1987-1989.
4. Деххудо А. Луғатнома [ибора аз 50 ҷ.] / [Матн] / А. Деххудо. – Техрон, 1369.
5. Кошифӣ Ҳусайн. Футувватномаи султони [Матн] / Султон Ҳусайни Кошифӣ. – Душанбе: Адиб, 1991. – 320 с.
6. Раҳимов И. Дирафши Рустами Дастан дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ [Матн] / И. Раҳимов // Мазҳари маонӣ. – Хучанд: Ношир. – 2013. – С. 191-195.
7. Фарҳанги забони паҳлавӣ [Матн] / Мураттиб Баҳром Фараҳвашӣ. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1381. – 676 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ: Ҷ. I. – М.: Советская энциклопедия [Матн]. 1969. – 952с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ: Ҷ. II. [Матн] – М.: Советская энциклопедия. 1969. – 947с.
10. Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» [Матн] / Мураттиб И. Ализода– Душанбе: Адиб, 1991. – 496с.
11. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷикӣ [асрҳои IX-X то ибтидои асри XX] [Матн] / С. Ҳалимов. – Душанбе: Суфра, 2022. - 596 с.

12. Ҳалимов С. Чу хуршед гетӣ биёростӣ [Матн] / С.Ҳалимов. // Садои Шарк. – 1985, -№9. – С. 113-124.
13. دکتر محمد معین. فرهنگ فارسی. یک جلدی. تهران. انتشارات گلی 1385 ش. 1184 س.
14. محمد حسن دوست. فرهنگ ریشه شناختی زبان فارسی. جلد دوم. تهران. 1393 ش. 1410 س.

ВОЖАИ «ДИРАФШ (ДУРАФШ)» ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМИ ФИРДАВСӢ

Дар мақола вожаи **дирафш/дурафш** дар асоси “Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавсӣ мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтааст. Вожайи **дирафш/дурафш** дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ба таври фаровон ба кор рафта, рамзи давлат ва лашкарро ифода кардааст. Барои дирафш матоъҳои аълосифат: **парниён, дебо, ҳарир, парандро** интиҳоб мекарданд. Ҳамчунин барои нишон додани шукуҳи шаҳомат ва сиёсати давлату лашкар дирафшро бо фулузот ва ҷавоҳироти қиматбаҳо: **зар(р), сим, гавҳар, лаъл, лочвард** ороиш меоданд. Найзаи дирафшро аз зар ва сим месохтанд ва сангҳои қиматбаҳо барои ороиши нақши пардаи он истифода мешуд. Аз нури офтоб найзаи дирафш ва сангҳои қиматбаҳо медурахшид ва боиси ҷараҳмандӣ ва музаффарият дар набардҳо мегардид.

Барои ранги дирафш рангҳои равшан интиҳоб мегардиданд. Рангҳои равшан ба равони инсон таъсири хуб мебахшид ва боиси руҳбаландии лашкар мегардид. Рангҳои дурафши эронӣ **сурх, зард, бунафш, сафед, сабз** буданд ва арзишҳои миллиро ифода мекарданд. Абулқосим Фирдавсӣ барои мафҳуми дирафш вожаҳои тоҷикиро ба кор бурдааст.

Муродифоти дирафш дар “Шоҳнома” вожаҳои ахтар, манҷук, аждаҳо, хуч, дурафшон, ливо мебошанд.

Калидвожаҳо: вожаи дирафш, вожаҳои ифодагари ороиш, вожаҳои ифодагари андозаи дурафш, номи нақшҳои дурафш, номи рангҳои дурафш, муродифоти дурафш, “Шоҳнома”, Абулқосими Фирдавсӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳалимова Сафаргул, номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

СЛОВО “ДИРАФШ” (ФЛАГ) В “ШАХНАМЭ” АБУЛЬКАСИМА ФИРДОУСИ

В статье рассматривается первый флаг таджиков – флаг Кавэ. Автор описывает историю появления флага (дирафш/дурафш – dirafsh|durafsh), который является символом власти и армии; анализирует лексику, используемую при его описании и выражающую национальные ценности. Материалом для исследования послужила поэма “Шахнамэ” Абулькаси́ма Фирдоуси.

Слово **дурафш/дирафш (durafş / dirafş)**, обозначающий флаг, широко употребляется в “Шахнаме” Фирдоуси и представляет собой символ армии и правительства. Иранцы во флаге использовали высококачественные ткани (parnījon, devo, harīr, parand), драгоценные металлы (золото и серебро) и камни (gavhar, lal, lojvard).

Цвета́ми флага́ были красный, желтый, фиолетовый, зеленый и белый, которые выражали национальные ценности.

Синонима́ми флага́ в “Шахнаме” Фирдоуси являются akhtar – звезда, флаг, знамя, штандарт, manjuk – знамя, ajdahō (драконь).

Ключевые слова: слово флаг, знамя (дурафш/дурафш), символ государства и армии, высококачественные ткани, драгоценные камни и металлы, цвет флага, цвет флага, синонимия слова флаг, «Шахнамэ», Абулькасим, Фирдоуси.

Сведения об авторе: Ҳалимова Сафаргул - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

THE WOLD «DIRAFHS» IN «SHAHNAME» ABOLQASIM FERDAUSI

The article is devoted to the first flags of the tajiks – the Kave – flag. The autor looks into the history of the flag (dirafş / durafş) wich is the symbol of the power and army. She also analuses the vocabulary of national values used in its descriptions/ The research is based on the "Shahnameh" Firdausi.

Word dirafsh / durafsh (dirafş / durafş), indicating flag is widely used in the "Shahnameh" Firdausi and is a symbol of the army and the government. Iranians in the flag using high quality fabrics (parnijon, debo, harir, parand), precious metals (gold and silver) and stones (gavhar, lal, lojvard). Byly flag colors red, yellow, purple, green and white, which expressed national values.

As synonyms of the flag in "Shahnameh" poet selects the world akhtar (star), manjuk, adžaho (dragon).

Key words: word dirafsh / durafsh (flag), symbol of the state and the army, names of high-quality fabrics, precious stones and metals, the color of the flag, the flag synonymy, Shahname, Abolqasim, Ferdausi.

Information about the author: Halimova Safargul - candidate of philological sciences, Tajik National University.

БАРРАСИИ НУСХАҲОИ ХАТӢ ВА ТАРҶУМАҲОИ АРАБИИ ОСОРИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ ДАР КИШВАРҲОИ АРАБӢ

Холов А.¹

Нусхаҳои хаттии қадимаву муътабари осори Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ тақрибан дар тамоми китобхонаҳои мамлаки дунё, хосатан Тоҷикистон, Афғонистон, Узбекистон ва Эрон маҳфузанд. Ҳатто дар ганҷинаи дастнависҳои Маркази мероси хаттии АМИТ нусхаҳои хаттии тазкираи ирфонии «Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ил-қудс»-и Ҷомӣ тахти рақамҳои 1183 ва 3279 дар замони зинда будани муаллиф китобат шудаанд.

Дар китобхонаҳои давлатҳои арабӣ низ осори хаттии арзишманди шуарову донишмандони классикии форс-тоҷик, аз ҷумла асарҳои Абдурраҳмони Ҷомӣ ниғаҳдорӣ мешаванд. Дар марказҳои мероси хаттии Қоҳира, Искандария, Димишқ, Бейрут, Макка, Қудс, Кувейт, Тунис, Яман ва ғ. нусхаҳои қалами нодиру арзишманди осори Абдурраҳмони Ҷомӣ ҳифзу ниғаҳдорӣ мешаванд. Нусхаҳои қалами зиёди Абдурраҳмони Ҷомӣ дар ганҷинаи дастхатҳои Вазорати фарҳанги «Дор-ул-кутуб» ва асноди ватании Миср дар Қоҳира маҳфуз аст.

Яке аз нусхашиносон ва матншиносони машҳури мисрӣ Насруллоҳ Мубашшир ат-Тирозӣ соли 1964 осори хатӣ ва ҷопии Мавлоно Ҷомиро, ки дар ганҷинаи «Дор-ул-кутуб»-и Қоҳира ниғаҳдорӣ мешаванд, дар маҷмуаи алоҳидае тартиб дода, дар он тавсифи мухтасари осори қалами Ҷомиро овардааст. Ӯ менависад, ки «дар китобхона чор дастнависест, ки дар замони ҳуди Ҷомӣ (рх) китобат шудаанд: «Рисолаи маносики ҳаҷ ва умра», «Тухфат-ул-ахрор», «Девони сағири Ҷомӣ» ва «Баҳористон». Инчунин 26 дастхати Ҷомӣ, ки дар асри X –и ҳ. /XVI-и м., 7 дастнавис дар қарни XI-и ҳ./XVII-и м., 7-тои дигар дар асри XII-и ҳ./XVIII-и м., 8 дастнавис, ки дар қарни XIII-и ҳ./XIX-и м. нигориш ёфтаанд, дар ин ганҷина маҳфузанд. Аммо аз дастнависҳои арабии Ҷомӣ 5 дастхат дар қарни X-и ҳ./XVI-и м., 13 дастнавис дар қарни XI-и ҳ./XVII-и м., 5-то дар қарни XII-и м./XVIII-и м., 6-то дар қарни XIII-и ҳ./XIX-и м. ва 2 дастхатти дигар дар қарни XIV-и ҳ./XX-и м. китобат шудаанд...» [10, «5»]. Ат-Тирозӣ дар мавриди тавсифи нусхаи «Рисолаи маносики ҳаҷ ва умра», ки тахти рақами 8 дар баҳши «Фикҳи ҳанафии форсӣ»-и китобхона қарор дорад, овардааст: «Рӯзи панҷшанбеи 22-юми моҳи шаъбони соли 877 ҳ. дар шаҳри Мадина, дар Бағдод ва дар ин асно, ки сӯйи Байтуллоҳи ҳаром мутаваҷҷеҳ будам, аз таълифи он фориғ гаштам... Он бо хатти муаллиф буда, дар хошияхояш қайду изофаҳоест, ки аз нусхаи муаллиф будан далолат мекунад» [10, 41].

Як нусхаи беназиру муътабари «Тафсири Мулло Ҷомӣ» дар ганҷинаи дастнависҳои «Дор-ул-кутуб»-и Зоҳирияи шаҳри Димишқ, ки таърихи истинсохи он мансуб ба асри XII-и ҳ./XVIII-и м. аст, тахти рақами 7639 ниғаҳдорӣ мешавад [7, 190-191].

Дар тавсифи нусха омадааст: «Охири нусха сӯроҳ шуда, аз сабаби рутубатнокии зиёд ба матну варақҳо таъсир расонидааст. Нусха бо хатти наस्ताълиқи зебо китобат шуда, атрофи он бо зарҳал ҷадвалкашӣ шудааст. Ғилофи он бо тилло ороиш дода шудааст» [7, 191].

Дастнависи дигаре аз тафсири Мавлоно Ҷомӣ дар китобхонаи «Содот-ул-акрод»-и Қоҳира маҳфуз аст. Нусхаи ин тафсир дастраси муҳаққиқи тоҷик Ф. Насриддинов қарор дошта, дар асоси он мақолае тахти унвони «Тафсир»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ ва сабки таълифи он ба таъъ расонидааст, ки дар ҷомишиносӣ саҳифаи наву тозаеро боз намуд. Зеро то имрӯз аз ҷониби М. ат-Тирозӣ, Ҳ. Разӣ, А. Ҳикмат, М. Обидӣ, А. Афсаҳзод ва дигарон асари мазкур муфассалан муаррифӣ нашудааст [13].

Бояд қайд кард, ки ин асар аз тарафи муҳаққиқ ва мутарҷими араб, Абдуллатиф Абдурраҳмон бо номи «Тафсири Мулло Ҷомӣ (мин аввали сурат-ил-Фотиҳати ила-л-оят-ил-арбаъина мин сурат-ил-Бақара)» дар матбааи «Дор-ул-кутуб-ил-илмия»-и Бейрут соли 2019

1. Холов Аълохуча – муаллими калон, мудири кафедраи забон ва адабиёти араби ДИТ ба номи Имоми Аъзам.

ба табъ расид, ки барои алоқамандону муҳаққиқони осори Ҷомӣ равзанаи дигареро кушод [1].

Дар ганчинаи дастнависҳои шаҳри Искандария як нусхаи қадимаи «Шарҳу «Фусус-ил-ҳикам»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ зери рақами 1613 дар дохили шишаи ҳабаши ниғаҳдорӣ мешавад, ки соли 992/1584 нусхабардорӣ шудааст. Нусха бо хатти зебӯе китобат шуда, дар он осори рутубату доғҳо дида мешавад, ки ба матн таъсир нарасонидаанд [12, 237].

Дар китобхонаи Ҳарами Маккии шариф як нусхаи комили дигари «Шарҳу «Фусус-ил-ҳикам»-и Ҷомӣ таҳти рақами 2334 маҳфуз аст [9, 484-485]. Ҳамчунин, дар ин китобхона 10 нусхаи нодиру муътабари «ал-Ҷавоид-уз-Зиёия» ё «Шарҳи Мулло Ҷомӣ» зери рақамҳои 3017, 3072/1, 3074, 3077/1, 7478 ва ғайра ниғаҳдорӣ мешаванд, ки нусхаи аз ҳама қадимаи он соли 991/1593 китобат шудааст [8, 395-409].

Дар китобхонаи Донишгоҳи Умумиқулоби Макка ду нусхаи муътамади «Ал-Ҷавоид-уз-Зиёия» зери рақамҳои 4713 (соли хатми таъ. 1100х.) [6, 205] ва 529 (соли хатм. таъ. 1333х.) [11, 256] ниғаҳдорӣ мешаванд.

Инчунин, дар ганчинаи дастнависҳои Холидияи шаҳри Қудси Фаластин се нусхаи қалами осори Ҷомӣ, дар китобхонаҳои хусусии Қумҳурии Яман як нусхаи хаттӣ, дар «Дорул-кутуб»-и Тунис се нусхаи дигар, дар китобхонаи «Дорул-кутуб»-и Қувайт 4 дастнависи осори Мавлоно Ҷомӣ ва дигар китобхонаву осорхонаҳо нусаҳои хаттии нодиру муътабари ӯ хифзу ниғаҳдорӣ мешаванд.

Чунончи аз ин таҳлилу баррасии нусхаҳои қалами осори Абдурраҳмони Ҷомӣ дар китобхонаҳои давлатҳои арабӣ бармеояд, нусхаи дастнависи асари «Ал-Ҷавоид-уз-Зиёия» дар тамоми ғушаву канори дунё, бавижа доираҳои адабии давлатҳои арабӣ бештар паҳн гардидааст. Омили асосӣ дар он аст, ки ин асар, на танҳо дар мадрасаҳои Мовароуннахру Хуросону Ҳиндустон ва Покистон, балки дар макотибу мадориси сарзамини арабҳо низ ҳамчун китоби дарсӣ дар истифода буд. Вучуди чунин нусха ва нусаҳои дигари осори Ҷомӣ дар китобхонаҳои мамолики араб на фақат барои муҳаққиқону хонандагони араб, балки барои донишмандону пажӯҳишгарони форсу тоҷик ва оммаи васеи ҷомишиносон муфиду муҳим арзёбӣ мегарданд, то дар таҳияву нашри ҷадиди осори Ҷомӣ аз ин сарчашмаҳои аввалияи нодиру муътамад истифода шавад.

Дар асоси нусхаҳои хаттии мазкур ва дигар дастнависҳои нафис пайваста таснифоти Ҷомӣ дар мамолики арабӣ рӯйи нашр омада, аз шуҳрати оламгири Мавлоно Ҷомӣ дар кишварҳои арабӣ дарак медиҳад. Аз ҳама бештар осори ба арабӣ таълифнамудаи Абдурраҳмони Ҷомӣ дар ҷопхонаҳои арабӣ ба табъ расидаанд. «Ал-Ҷавоид-уз-Зиёия», «Ал-дуррат-ул-фоҳира», «Нақд-ун-нусус фӣ шарҳи Нақш-ил-фусус» ва «Шарҳ-ул-Ҷомӣ ало «Фусус-ил-ҳикам» аз ин қабил асарҳоянд, ки муҳаққиқони араб ба василаи матбааҳои маъруф дар муаррифии Ҷомӣ ва осори ӯ дар кишварҳои худ ва дигар манотиқи арабҳо саҳми босазое гузоштаанд.

Бояд зикр кард, ки солҳои охир муҳаққиқони араб ғайр аз ин асарҳои арабӣ ба осори форсӣ-тоҷикӣ ва тарҷумаҳои тозии осори Ҷомӣ иқдом кардаанд.

Тарҷумаҳои осори Ҷомӣ ҳатто дар замони ҳудаш мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифта буд ва ба забонҳои гуногун тарҷума мешуд. Аз ҷумла, дӯсту шогирди ӯ Алишери Навоӣ (1441-1501) «Нафаҳот-ул-унс» ва «Ҷиҳил ҳадис»-и Ҷомиро ба забони туркӣ-ӯзбекӣ тарҷума намудааст.

Дар давлатҳои арабӣ хонандагон дар аввалҳо аз асарҳои арабии Мавлоно Ҷомӣ шиносӣ дошта, танҳо аз номи асарҳои форсӣ-тоҷикияш бохабар буданд, вале баъдҳо бо туфайли муҳаққиқону тарҷумонҳои араб бархе китобҳои Ҷомӣ ба забони арабӣ тарҷума шуданд ва дилбастагони осори Ҷомӣ ба умқи мазомини таснифоти форсӣ-тоҷикии ӯ низ ворид гардида, аз мағзу муҳтавои онҳо иттилоъ пайдо карданд.

Аввалин тарҷумаи арабии осори Ҷомӣ мансуб ба соли 1042х./1633м., нимаи аввали асри XVII буда, тарҷумаи «Нафаҳот-ул-унс» аст, ки аз тарафи орифи нақшбандӣ Тоҷуддин Муҳаммад ибни Закариё ал-Қартасӣ ан-Нақшбандӣ (XVII) амалӣ гаштааст [2, «2»]. Сипас,

дар асрҳои баъдӣ аз ҷониби мутарҷимони араб чандин асарҳои манзуму мансури илмиву адабии Ҷомӣ ба забони арабӣ тарҷума гардиданд.

Дар самти омӯзиш ва муқоисаи тарҷумаҳои арабӣ бо матни асл, то ҳол дар адабиётшиносӣ ва ховаршиносӣ ягон тадқиқоти мукаммале ба анҷом нарасидааст. Аз ин рӯ, мо дар ин бахш чанд тарҷумаи арабии осори Ҷомиро мухтасаран мавриди таҳқиқу муқоиса қарор дода, ба хусусиятҳои тарҷумавии онҳо ишорат мекунем.

Тарҷумаи арабии маснавии «Юсуф ва Зулайхо»

Яке аз асарҳои Ҷомӣ, ки мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқони араб қарор гирифта, чандин маротиба ба забони арабӣ тарҷума шудааст, қиссаи ғамангези «Юсуф ва Зулайхо», маснавии панҷуми «Ҳафт авранг»-и Ҷомӣ мебошад, ки аз ҷониби яке аз муҳаққиқону мутарҷимони осори суфия Оиша Иффат Закариё-донишманди суриягӣ сурат гирифтааст. Ӯ қиссаро «Юсуф ва Зулайхо»: руъя суфия» (диди суфиёна) номгузорӣ кардааст. Оиша Иффат қабл аз тарҷумаи қисса нахуст бобати аҳволу осори Абдуллоҳи Ҷомӣ ва бахусус қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» маълумот дода, аз ҷумла, Ҷомиро аз бузургтарин мардони асраш аз лиҳози парҳезгорию вуфури илм ва осори бисёр доштаниш хондааст [3, 4].

Мутарҷим зимни таърифи қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» аз таърих, таъсир ва ривоҷи он ба адабиёти форсии тоҷикӣ иттилоъ дода, дар мавриди қиссаи Ҷомӣ менависад: «Ҷомӣ дар ин манзумаи қисасӣ ба қуллаи баланди тасвири ҳунари расидааст» [3, 10].

Оиша Иффат маснавии «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомиро аз рӯйи маъно ба наср тарҷума кардааст. Агарчи тарҷума аз матни асл то андозае дур рафтааст, вале мутарҷим кӯшидааст, то суварӣ ҳаёли шеърӣ Ҷомиро дар он ворид созад ва аз уҳдаи ин то андозае баромадааст. Ӯ ҳангоми тарҷума чанд бахше аз қиссаро, ки дар қисми аввал чор маснави дар наъту авсофу шафоати ҳазрати Муҳаммад (с) аст ва се маснавии дигарро аз охири қисса, ки ҳамагӣ аз муҳтавои аслии қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» берунанд, тарҷума накардааст.

Сабки тарҷумон дар қораш чунин аст, ки чанд байте аз қиссаро, ки маъноӣ алоҳида доранд, ихтиёр намуда, дар як сарҳат тарҷума мекунад. Ҳамчунин, бахшҳои ҷудогонаи маснавиро аз рӯйи зарурат дар зерӣ як унвон қарор додааст ва дар муқаддима ба ин усули ҳеш ҳам ишора намудааст [3, 8]. Ин амал боис гардида, ки дар баъзе маворид чанд байте аз доираи тарҷума берун монад. Чунончи дар абёти зер:

Дило, то кай дар ин кохи маҷозӣ,
Кунӣ монанди тифлон хокбозӣ!?
Туй он дастпарвар мурғи густох,
Ки будат ошно берун аз ин кох!
Чаро з-он ошён бегона гаштӣ,
Чу дунон ҷуғзи ин вайрона гаштӣ!?...
Ба ҳар дам тоза нақше менамоянд,
Валекин нақшбандиро нашооянд!
Инон то кай ба дасти шакл супорӣ,
Ба ҳар як рӯйи «ҳозо раббӣ» орий!
Халилосе дари мулки яқин зан,
Навои «ло уҳиббулофилин» зан!
Ками ҳар ваҳму тарки ҳар шаке кун,
Руҳи «ваҷҷахту ваҷҳӣ» дар яке кун! [5, 21-22]

Тарҷумаи арабӣ: «يا نفسى اللعوب حَتَامَ تَلْعِبِينَ تَلْعِبِينَ بِالطَّيْنِ فِي مَقَرِّ الْمَظَاهِرِ الَّتِي لَا طَائِلَ وَرَاءَهَا؟ أَنْتِ الْوَرَقَاءُ ذَاتِ [الْمَنْشَأُ الرَفِيعِ، دَرَجَتٍ فِي عَشٍّ غَيْرِ عَشٍّ هَذَا الْعَالَمِ الْوَضِيعِ، فَلَمَّا هَجَرْتَ بَيْتَكَ لِتَصْبِحِي هَكَذَا كَبُومَةً وَضِيعَةً سَاكِنِ الْخِرَانِبِ؟!» [3, 15].

(Тарҷума: Эй нафси бозикунандаи ман, то кай болои замин истода бозӣ мекуни, ки аз паси ин ҳеҷ суде нест?! Ту мурғе ҳастӣ, ки соҳиби мақоми волоӣ, дар ошён ҳастӣ, ки берун аз ин

ошённи олами фурумоя аст! Пас, чаро манзили худро тарк карда, монанди буми ҳақири дар вайронаҳо зиндагӣ дорӣ?!)

То ин ҷо танҳо тарҷумаи се байти аввал буда, идомаи тарҷума ин аст: «حَتّامَ تَسْلَمِينَ هَذِهِ الْمَمْلَكَةُ» إلى الشُّكُوكِ وَتَقُولِينَ كَمَا قَالَ أَبُوكَ إِبْرَاهِيمَ الْخَلِيلِ، حِينَما رَأَى أَوَّلَ مَا رَأَى كُلَّ نَجْمَةٍ جَدِيدَةٍ (هَذَا رَبِّي)؟ بَلْ كُونِي مِثْلَهُ حِينَ قَرَعَ بَابَ [اليَقِينِ وَ قَالَ: (لَا أَحِبُّ الْآفَلِينَ) دَعَى عَنْكَ الضَّلَالُ وَالشُّكُّ وَ امْحِيهِ مِنْ قَلْبِكَ وَ أَدِيرِي وَجْهَكَ إِلَى الْوَاحِدِ الْأَحَدِ] 3, 15

(Тарҷума: То кай ин мамлакатро ба шакл месупориву мисли бобоят Иброҳими Халил, ки чун бори нахуст ситораҳои навро дид, «Ин худоям ҳаст» - гуфта буд, мегӯӣ? Балки монанди ӯ чунон бош, ки дари яқинро кӯфта, «фаношавандагонро дӯст намедорам», - гуфт: Аз худ гумроҳию тараддудро дур сохта, онро аз қалбат набуд бисоз ва худро сӯйи Худои ягона бибар!)

Бояд гуфт, ки дар ин тарҷума 11 байти миёна пас аз байти «Чаро з-он ошён бегона гаштӣ, / Чу дунон ҷугзи ин вайрона гаштӣ!?...» (яъне аз «Бияфшон болу пар з-омезиши хок...» то «Ба ҳар дам тоза нақше менамоянд...») тарҷума нашудааст. Ҳамчунин, иқтибоси оятҳои қуръонии матни форсии тоҷикӣ ҳамон гуна дар тарҷума зикр гардидаанд. Ин хусусият дар тарҷума ба нудрат дучор меояд, ки иқтибосоти арабӣ ва ё қуръонӣ ба ҳамон шакл истифода шуда бошанд, зеро дар аксар мавридҳо тарҷумон аз қолаби таъбириоти арабию қуръонии матни асл фаро рафта, онҳоро бо ибораву ҷумлаҳои сохтаи худ тарҷума мекунад.

Мавлоно Ҷомӣ дар маснавии мазкур чун дигар маснавиҳо як манзараро бо ҳаёлоту тавсифоти гуногуну пайиҳам инъикос менамояд, ки аз бузургию хунари эҷодии шоир гувоҳӣ медиҳад. Оиша Иффат ҳангоми дучори ин манзараҳо сабъ намуда, то тавсифоти рангини шоирро монанди ҳудаш тарҷума намояд. Агарчи худ тасдиқ намудааст, ки: «азбаски тарҷума насрӣ аст, зебоиву латофати шоирона гум мешавад» [3, 8], аммо то андозае дар ин вазҳ муваффақ ҳам гардидааст.

Дар унвони бахшҳои алоҳидаи тарҷума низ баъзе тафовутҳо ба назар мерасанд ва дар бештари маворид бо номҳои маснавиҳои матни асл мутобиқат доранд.

Бояд таъкид кард, ки тарҷумаи қиссаи «Юсуф ва Зулайхо»-и Оиша Иффат Закариё яке аз беҳтарин тарҷумаҳои арабӣ махсуб шуда, аҳаммияти бузурги бадеию эҷодӣ дорад. Ҳамчунин, ба ин васила, хонандагони араб аз маснавии «Юсуф ва Зулайхо» ва муаллифи ошиқонаи он Абдурахмони Ҷомӣ беш аз пеш шиносӣ пайдо карда, муҳлисони арабтабораш меафзояд.

Маснавии «Юсуф ва Зулайхо» аз ҷониби доктори Донишгоҳи Айнушшамси Қоҳира Аҳмад Абдулазиз Мустафо Букуш низ ба забони арабӣ тарҷума гардида, соли 2009 ба таърифи расидааст. Гузашта аз ин, Мустафо Букуш «Саломон ва Абсол»-и Ҷомиро низ ба забони арабӣ тарҷума намудааст. Ӯ чунон дилбастаи маснавиҳои «Ҳафт авранг»-и Ҷомӣ гардидааст, ки ният карда, то ҳама маснавиҳои онро ба забони арабӣ тарҷума кунад [4,5]. Ҳамчунин, чанд асари дигари Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ аз ҷониби муҳаққиқону донишмандон ба забони арабӣ тарҷума гардидаанд, ки аз рӯйи зарурат танҳо ба номҳои онҳо ишорат мекунем:

«Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ил-қудс»-и Абдурахмони Ҷомӣ бо ташаббуси гурӯҳи тарҷумонони муассисаи «Ал-қусур-ус-Сақофия» (Кохҳои фарҳангӣ)-и Донишгоҳи ал-Азҳари Қоҳира (танҳо 200 орифи аввали тазкира – аз Абуҳошими Суфӣ то Абуҷаъфари Фарғонӣ), рисолаи «Лавоҳ» аз тарафи Сайфуддин ибни Муҳаммад ал-Қашмирӣ ал-Қодирӣ (XIX), ҳамин рисола ҳамроҳ бо «Шарҳи рубоӣ» ва «Лавомеъ» бо заҳмати Муҳаммад Алоуддин Мансур, «Лайлӣ ва Мачнун» бо номи «Лайлӣ ва Мачнун» ав «Ал-хубб-ус-суфӣ» бо эҳтимоми Муҳаммад Ғунаймӣ Ҳилол, «Хирадномаи Искандарӣ» аз тарафи Маҳмуд Иброҳим ан-Наҷҷор, «Баҳористон» бо унвони «Ар-рабиъ» аз ҷониби Аҳмад Камолуддин Ҳилмӣ ва муҳтасари «Рисолаи Ваҳдати вучуд» бо ташаббуси Саид Абдулфаттоҳ ба забони арабӣ тарҷума гардидаанд.

Ба ҷуз ин тарҷумаҳо, ашъори гулчини ӯро муҳаққиқону адабиётшиносони араб дар рисолаҳои илмӣ ва китобу дастурҳои таълимие, ки барои донишҷӯёну толибилмони бахшҳои

забон ва адабиёти форсии тоҷикӣ дар донишкадаю макотиби олии мамлакатҳои араб омодаву таҳия сохтаанд, тарҷума кардаанд.

Дар ҳақиқат, Мавлоно Абдуррахмони Ҷомӣ дар инкишофи робитаю алоқаҳо миёни адабиёти форсии тоҷикӣ ва арабӣ саҳми намоён гузошта, дар адабиёти муосири араб ҳамчун адибу мутафаккир, забоншинос, шоири тавоно ва суфии тариқаи нақшбандия шинохта шудааст.

Мавҷудияти дастнависҳои осори Абдуррахмони Ҷомӣ дар китобхонаю осорхонаҳои маъруфи давлатҳои арабӣ шуҳрати Ҷомиро дар ҳавзаҳои илмию адабии арабӣ боз ҳам волотар нишон медиҳад. Шинохти хонандагони араб бо осори арабии Ҷомӣ маҳз дар асоси ҳамин нусхаҳои дастнавис сураат гирифта, баъдан ба василаи тарҷумаҳои арабии осори ӯ аз мазмуну муҳтавои таълифоти форсӣ-тоҷикӣ иттилоъ пайдо кардаанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. الجامي، عبد الرحمن بن أحمد. تفسير ملا جامي من أول سورة الفاتحة إلى الآية الأربعين من سورة البقرة [متن] / عبد الرحمن بن أحمد الجامي / تحقيق عبد اللطيف عبد الرحمن. - بيروت: دار الكتب العلمية، 2019. - 208 ص.
2. الجامي، عبد الرحمن بن أحمد. نفحات الأنس من حضرات القدس [متن] / عبد الرحمن بن أحمد الجامي / ترجمة عربية للهيئة العامة لقصور الثقافة. - القاهرة: شركة الأمل للطباعة والنشر، 2010. - 585 ص.
3. الجامي، عبد الرحمن بن أحمد. يوسف و زليخا: رؤية صوفية [متن] / عبد الرحمن بن أحمد الجامي / ترجمتها إلى العربية عائشة عفة زكريا. - دمشق: دار المنهل للطباعة والنشر، 2003. - 170 ص.
4. الجامي، عبد الرحمن. سلامان و أبسال [متن] / عبد الرحمن الجامي / ترجمة عبد العزيز بقوش. - القاهرة: المركز القومي للترجمة، 2009. - 180 ص.
5. جامي، نور الدين عبد الرحمن ابن احمد. مثنوى هفت اورنگ [متن] / نور الدين عبد الرحمن جامي / تحقيق و تصحيح اعلاخان افصح زاد و حسين احمد تربيت. زیر نظر دفتر نشر ميراث مكتوب. ج. 2. - تهران: مركز مطالعات ايراني، 1378. - 710 ص.
6. حماد ابن محمد. فهرس مخطوطات جامعة أم القرى [متن] / حماد ابن محمد. ج. 3. - مكة المكرمة، 1414 هـ/ 1993م. - 351 ص.
7. الخيمي، صلاح محمد. فهرس مخطوطات دار الكتب، الظاهرية (علوم القرآن الكريم. التفسير) [متن] / صلاح محمد الخيمي. ج. 3. - دمشق، 1404/1984. - 525 ص.
8. السديس، عبد الرحمن بن عبد العزيز. فهرس مخطوطات مكتبة الحرم المكي الشريف (الفتاوى و التصوف) [متن] / عبد الرحمن بن عبد العزيز السديس. ج. 7. - الرياض: دار المأثور للطباعة والنشر والتوزيع. 1438/2017م. - 766 ص.
9. السديس، عبد الرحمن بن عبد العزيز. فهرس مخطوطات مكتبة الحرم المكي الشريف (اللغة، النحو، الصرف، العروض و القافية) [متن] / عبد الرحمن بن عبد العزيز السديس. ج. 10. - الرياض: دار المأثور للطباعة والنشر والتوزيع. 1438/2017. - 768 ص.
10. الطرازي، نصر الله مبشر. نور الدين عبد الرحمن الجامي: فهرس مؤلفاته المخطوطة و المطبوعة التي تقتنيها الدار [متن] / نصر الله مبشر. الطرازي. - القاهرة: دار الكتب، 1964. - 78 ص.
11. الكهنوي، محمد بن عثمان. فهرس مخطوطات جامعة أم القرى [متن] / محمد بن عثمان الكهنوي. ج. 2. - مكة المكرمة، 1407/1978. - 431 ص.
12. يوسف، زيدان، محسن، محرم زهران. فهرس مخطوطات بلدية الإسكندرية [متن] / زيدان يوسف، محرم زهران محسن (التصوف و ملحقاته). ج. 2. - الإسكندرية: 1419/1998. - 384 ص.
13. Насриддинов, Ф. «Тафсир»-и Абдуррахмони Ҷомӣ ва сабки таълифи он [Матн] / Фахриддин Насриддинов // Маҷаллаи “Қамоли Хуҷандӣ”, 2015.

ОМУЗИШИ НУСХАҲОИ ХАТӢ ВА ТАРҶУМАҲОИ АРАБИИ ОСОРИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Асарҳои Мавлоно Ҷомӣ, махсусан осори арабии ӯ дар матбааҳои давлатҳои арабӣ борҳо ба таъъ расидааст, ки заминаи таҳия ва таҳқиқи онҳоро нусхаҳои дастнависи таълифоти Ҷомӣ ташкил медиҳанд ва дар марказҳои бузургу бонуфузи мероси хаттии Қоҳира, Искандария, Димашқ, Бейрут, Макка, Кувайт, Тунис, Яман ва ғ. ҳифзу нигоҳдорӣ мешаванд. Иддаи зиёди нусхаҳои дастнависи Абдуррахмони Ҷомӣ дар ганҷинаи дастнависҳои Вазорати фарҳанги «Дор ал-кутуб» ва асноди ватании Миср, дар Қоҳира нигоҳдорӣ мешаванд. Нусхашинос ва матншиноси машҳури мисрӣ Насруллоҳ Мубашшир ат-Тирозӣ соли 1964 осори хаттӣ ва чопии Мавлоно Ҷомиро, ки дар ин ганҷина маҳфузанд, дар маҷмуаи алоҳида ва бо тавсифи мухтасаре таҳия кардааст.

Дар мақола гуфта мешавад, ки тарҷумаи асарҳои Қомӣ низ аз замони ҳуди ӯ, ба василаи дӯсту шогирди бовафояш Алишери Навоӣ (1441-1501) шуруъ шуда, «Нафаҳот-ул-унс» ва «Чихил ҳадис»-и Қомӣ ба забони туркӣ-ӯзбекӣ тарҷума гардид. Аммо дар мавриди тарҷумаи осори Қомӣ ба забони арабӣ метавон қайд кард, ки аввалин тарҷумаи арабии осори Қомӣ мансуб ба соли 1042/1633, нимаи аввали асри XVII буда, тарҷумаи «Нафаҳот ал-унс» аст, ки аз тарафи орифи нақшбандӣ Тоҷиддин Муҳаммад ибни Закариёи Нақшбандӣ (XVII) амалӣ гаштааст.

Сипас дар асрҳои баъдӣ аз ҷониби муҳаққиқон ва мутарҷимони араб чандин асарҳои манзуму мансури илмию адабии Қомӣ, аз қабili маснавиҳои «Юсуф ва Зулайхо», «Лайлӣ ва Мачнун», «Саломон ва Абсол», «Хирадномаи Искандарӣ», тазкираи «Нафаҳот-ул-унс», рисолаҳои «Лавоеҳ», «Шарҳи рубоӣ», «Лавомеъ», «Баҳористон» ва ғайра ба забони арабӣ тарҷума гардиданд.

Ҳамин тариқ, Абдулрахмони Қомӣ миёни муҳаққиқону хонандагони араб шухрати беандоза пайдо карда, ӯро ҳамчун донишманду мутафаккири барҷаста ва махсусан забоншиносу суфии тавоно мешиносанд.

Калидвожаҳо: Абдулрахмони Қомӣ, забон ва фарҳанги араб, робитаи фарҳангӣ, таъсирпазирӣ, шеър, нусхаҳои хатгӣ, тарҷумаҳо.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холов Аълохуҷа Сайнозимович – мудири кафедраи забон ва адабиёти араби Донишқадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам - Абуҳанифа,

E-mail: xolov.a@list.ru. **Тел.:** (+992) 985342442.

ИЗУЧЕНИЕ РУКОПИСЕЙ И АРАБСКИХ ПЕРЕВОДОВ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДЖАМИ В АРАБСКИХ СТРАНАХ

Произведения Джами, в особенности, переведенные на арабский язык, многократно издавались в арабских и арабоязычных странах. Рукописи произведений Джами, хранящиеся в крупных научных центрах и библиотеках Каира, Александрии, Дамаска, Бейрута, Мекки, Кувейта, Туниса, Йемена и других городов, составляют основу для изучения и исследования его творчества. Большое число рукописей произведений Джами хранится в Каире, в Фонде рукописей и письменных актов при Министерстве культуры Египта (Дар аль-кутуб). Известный египетский текстолог и специалист по манускриптам Насруллах Мубашшир ат-Тирази в 1964 году составил полный каталог рукописей произведений и изданных трудов Джами, хранящихся в Египте.

Перевод произведений Джами был начат еще при жизни мыслителя, его близким другом, верным учеником и последователем Алишером Навои (1441-1501). Произведения Джами «Нафахат аль-унс» и «Чихил хадис» («Сорок хадисов») были переведены на турецко-узбекский язык. Что касается переводов его произведений на арабский язык, следует отметить, что впервые перевод одного из его произведений был осуществлен в 1042х./1633 году суфийским поэтом, последователем тариката Накшбандия Таджиддином Мухаммадом ибн Закария ан-Накшбанди.

Позднее, в последующие века арабскими исследователями и учеными были переведены его научные трактаты, а также поэтические и прозаические произведения, такие как «Юсуф и Зулейха», «Лейли и Маджнун», «Саламан и Абсаль», «Хираднаме-и Искандари» («Книга мудрости Искандара»), антология «Нафахат аль-унс», трактаты «Лавоих», «Шарх-и рубаи-ят», «Лавами», «Бахаристан» и др.

Таким образом, Абдулрахман Джами пользовался большой известностью среди арабских ученых и почитателей литературы и был признан выдающимся ученым и мыслителем, лингвистом и знатоком мистицизма.

Ключевые слова: Абдулрахман Джами, арабская языка и культура, культурные связи, влияние, поэзия, письменное наследие, переводы.

Сведения об авторе: Холов Аълохуджа Сайнозимович - заведующий кафедрой арабского

языка и литературы исламского института Таджикистана имени Имама Азам-Абуханифа.
E-mail: xolov.a@list.ru. **Тел:** (+992) 985342442.

STUDY OF MANUSCRIPTS AND ARABIC TRANSLATIONS OF JAMI'S WORKS IN ARAB COUNTRIES

Jami's works, especially those translated into Arabic, have been published many times in Arab and Arabic-speaking countries. The manuscripts of Jami's works, stored in major scientific centers and libraries in Cairo, Alexandria, Damascus, Beirut, Mecca, Kuwait, Tunisia, Yemen and other cities, form the basis for the study and research of his work. A large number of manuscripts of Jami's works are kept in Cairo, in the Fund of Manuscripts and Written Acts under the Ministry of Culture of Egypt (Dar al-Kutub). The famous Egyptian textual scholar and manuscript specialist Nasrullah Mubashshir at-Tirazi compiled a complete catalog of the manuscripts of the works and published works of Jami stored in Egypt in 1964.

The translation of Jami's works was started during the thinker's lifetime, by his close friend, faithful disciple and follower Alisher Navoi (1441-1501). Jami's works "Nafahat al-uns" and "Chihil Hadith" ("Forty Hadiths") were translated into Turkish-Uzbek. As for the translations of his works into Arabic, it should be noted that for the first time the translation of one of his works was carried out in 1042/1633 by the Sufi poet, follower of the Naqshbandi Tariqa, Tajiddin Muhammad ibn Zakariya an-Naqshbandi.

Later, in the following centuries, Arab researchers and scientists translated his scientific treatises, as well as poetic and prose works such as "Yusuf and Zuleikha", "Leyli and Majnun", "Salaman and Absal", "Hiradnameh-i Iskandari" ("The Book of Wisdom of Iskandar"), anthology "Nafahat al-uns", treatises "Lavoikh", "Sharh-i rubayat", "Lavami", "Baharistan", etc.

Thus, Abdurrahman Jami enjoyed great fame among Arab scholars and admirers of literature and was recognized as an outstanding scientist and thinker, linguist and connoisseur of mysticism.

Key words: Abdurrahman Jami, Arabic language and culture, cultural relation, influence, poet, translation, written heritage.

Information about the author: Kholov A'lokhuja Saynozimovich – Head of the Department of Arabic Language and Literature of the Islamic Institute of Tajikistan by named Imam Azam-Abukhanifa.

E-mail: xolov.a@list.ru. **Tel:** (+992) 985342442.

АҚИДАҲО ОИД БА «САЛОМАТӢ» ВА «БЕМОРИӢ» ДАР ТАЪЛИМОТИ АБУАЛӢ ИБНИ СИНО

Ахмедова А.¹

Олимони соҳаи тиб ҳазорҳо ақидаю пешниҳодҳои худро оид ба тарзи ҳаёти солим, пешгирии бемориҳо ибрази андеша намудаанд, вале ақидаю маслиҳатҳои Сино то ҳол муҳимияти худро гум накардаанд. 16 августи соли 980 нобиги бехтарин, олими барҷаста, Шайхурраис Абуалӣ ибни Сино дар деҳаи Афшана наздики Бухоро таваллуд шудааст. Ӯ олимост, ки барои рушди дахҳо илми замони хеш ба монанди кимиё, ситорашиносӣ, музикӣ, адабиёт, физика, мантиқ, математика, ботаника, дорусозӣ, заминшиносӣ, равоншиносӣ, фалсафа, тиб ва ғайраҳо саҳми босазо гузоштааст. Ибни Сино китобҳои зиёд оид ба илми тибро ба наслҳои оянда мерос гузоштааст. Яке аз чунин китобҳо «Ал-Қонун» махсуб меёбад. Дар таърихи тамаддуни башарӣ камтар китобе ёфт мешавад, ки мисли «Ал-Қонун» дар муддати қариб 1000 сол ба оламиён, сарфи назар аз тафовути забону миллат, расму оин, дину мазҳаб, наҷоду иқлим ва ғояву ҷаҳонбинӣ, ҳолисона ва яқсон хизмат карда бошад.

Асари «Ал-Қонун» на фақат ифтихори миллист ва на танҳо аҳаммияти таърихӣ дорад, балки тиббӣ ҳозира аз бисёр ҷиҳатҳо муҳтоҷи «Ал-Қонун» ва маслиҳатҳои бебаҳои муаллифи он мебошад. Дар китоби мазкур назари тиббӣ-фалсафии олим ошкор шудааст. Асари номбурда бо чунин суханон оғоз меёбад: «Ҳастӣ барои ғоида расондан ба дигарон аст, вагарна ин ҳастиро дар ботин нафӣ мебояд кард». Ин ҳикмати балиғро бори аввал дар таърихи башарият орифони бузурги мо ҳамчун дастури ягонаи зиндагии бошарафона барои афроди башар мавриди таълимот қарор дода, бинои тариқати худро бар он ниҳоданд. Ба вучуд омадани чунин як ақида дар миёни мардумони мо ҳодисаи тасодуфӣ ва ё хурофотӣ нест, балки решаҳои амиқи таърихӣ дорад ва аз қадимулайём ба ҳайси як ғаризаи қавмӣ дар хуну пӯст ва ғӯшту устухони ин мардум саҳт нишастааст. Бисёр одамони бузург дар ҳар асру замон бо зиндагии шахсӣ ва рафтору кирдори худ дурустии ин ақида ва дастури ҳақиқии зиндагӣ будани онро исбот намудаанд. Аз ҷумлаи намунаи барҷастаи ин гуна зиндагӣ ҳаёт ва фаъолияти яке аз саромадони пизишкони ҷаҳон Шайхурраис Абуалӣ ибни Сино мебошад [4,7].

Дар мақола оид ба асосгузори илми тиб ва солимии инсон аз нигоҳи Абуалӣ ибни Сино ва ақидаҳои назариявии ӯ дар бораи нигоҳдошти саломатӣ ва намудҳои беморӣ, инчунин пешгирии он, ба риштаи таҳқиқ дароварда шудааст. Асоси ҳаёт барои Сино ин тиб буд. Дар 16-солагӣ ӯро барои табобати амири Бухоро даъват карданд. Он айём ба ин сӯ Ибни Сино табиби дарбории бисёр ҳокимони Шарқ буд. Таъҷҷубовар нест, ки ҳамзамонаш ӯро «Мири табибон» меномиданд. Худи Сино дар бораи фаъолияти тиббиаш чунин навиштааст: «Ман ба омӯзиши тиб шуруъ кардам, ки мутолиаи онро бо мушоҳидаҳои беморон пурра наоям, зеро усулҳои зиёди табобатро омӯхтам, ки онҳоро дар китобҳо ёфтан номумкин аст» [6].

Сино қайд мекунад, ки инсон барои фаъолият ва ҳифзи саломатии хеш тамоми умр бояд амал наояд. Ӯ меғӯяд, ки саломатии инсон аз тарзи ҳаёти солим асос ёфтааст. Ба ақидаи Сино, ба организми инсон таъсири муҳити беруна зиёдтар аст. Ҳанӯз дар асри 10 гуфта буд, ки инсон метавонад аз об ва ҳаво сироят ёбад. Аз тарафи ӯ системаи махсуси тарбияи ҷисмонӣ тартиб дода шудааст. Ба ақидаи Сино «Агар ба тарбияи ҷисмонӣ машғул шавед, шумо ба дорувории зиёд ниёзе надоред, барои ин шумо бояд танҳо тартиботро риоя наомад». Инчунин қайд мекунад, ки «Бо шарофати тарбияи ҷисмонӣ ва худдорӣ бештари одамон ба дору ва табобат эҳтиёҷ нахоҳанд дошт. Ғояҳои, ки даст кашидан аз тарбияи ҷисмонӣ ва фаъолияти ҷисмонист, барои инсон зарароваранд, зеро боиси суст шудани қувваи бадан бидуни ҳаракат мегардад. Аз афоризмҳои марбут ба саломатӣ метавон чандеи онро номбар

1. Ахмедова Азиза – докторанти (PhD), кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷумаи ДДЗТ ба номи Сотим Улугзода.

кард: «Беморино не, балки беморро табобат мебояд кард», «Табиат саломатиро нигоҳ медорад, лекин табиб табобат мекунад», «Пешгирӣ беҳ аз табобат».

Сино гуфтааст: «Шоир амири забон аст, табиб подшоҳи бадан».

Абуалӣ ибни Сино ба тарзи ҳаёти солим ва беҳдошти саломатӣ аҳаммияти хосса додааст. Ӯ ба монанди Хиппократ илми тибро бо санъат муқоиса намуда, онро на танҳо ба шарофати заминаи илмӣ он, балки ба туфайли системаи муносибати шахс ба худ саломатӣ ва ба такмили ҳолати равонӣ ва ҷисмонӣ он ба ин дараҷа расондааст. Ӯ қайд мекунад, ки меъёри асосии муҳофизати саломатӣ, таъмини таносуби ҳамаи омилҳои муҳим барои ҳаёт ва саломатии инсон аст. Олим ба ин назар аст, ки барои солим будан, бояд ҳафт талаботи асосиро риоя кард. Дар байни онҳо муҳимашон мавзунӣ бадан, яъне мувозинати мизочи инсон ва интиҳоби дурусти ғизо ва нӯшоқиҳо, ки барои саломатии инсон аҳаммияти калон доранд. Тоза кардани организм аз даҷғолҳо ҳамчун зарурати нигоҳдошти тандурустӣ мебошад. Илова бар ин, нигоҳ доштани вазни муқаррарӣ, ҳамчун омилҳои муҳим дар саломатӣ қайд карда мешавад, вазни зиёд ва лоғарии аз ҳад зиёд низ номумкин аст. Яке аз шартҳои асосии саломатии инсон, ба андешаи олим муҳити зист буда, аввалиндараҷа тозагии ҳаво, ки мо нафас мекашем, мебошад. Ҳоло мо медонем, ки масъалаи муҳити зист то чӣ андоза муҳим аст. Дарбаробарии, дарталаботбаниҳо доштани саломатии инсон риояи тартиб ва қоидаҳои пӯшидани либосе, ки ба ӯ ҳаво мувофиқ мебошад, муҳим дониста мешавад. Аз нуқтаи назари олим интиҳоби либос бояд бо ғаслҳои сол мувофиқат намояд. Яке аз унсурҳои зарурӣ нигоҳ доштани ҳамоҳангӣ ва таносуби ҳаракати ҷисмонӣ мебошад. Шайхураис мегӯяд: «Бадане, ки дар ҳаракат аст, ниёз ба табобат надорад».

Сино дар масъалаҳои тарзи ҳаёти солим махсусан, ба обутоби бадан аҳаммияти ҷиддӣ додааст. Вай барои ҳар як қисми бадан машқҳои хосро тавсия мекунад. Сино барои нигоҳ доштани рӯҳи солим ва бадани солим назарияи махсуси тарбияи ҷисмонӣ ва маҷмӯи қоидаҳои махсуси бунёди худро офаридааст. Ҳамчунин омилҳои асосии ҳифзи саломатӣ ва дарозумиро марбут ба намудҳои гуногуни машқҳои ҷисмонӣ, таъсири ҳаммомбадан, зарурати истифодаи маҳс медонад.

Маслиҳатҳои Абуалӣ ибни Сино оид ба тарзи ҳаёти солим, ки 1000 сол баён дошта буд, дар асри 21 низ муҳим арзёбӣ мешаванд. Якчанд омилҳои ҳастанд, ки ба саломатӣ таъсир мерасонанд:

Оид ба фаъолияти ҷисмонӣ:

«Бекорӣ ва танбалӣ на танҳо ба ҳаҳолат оварда мерасонанд, балки дар айни замон сабаби беморӣ низ мебошанд.

Ба шахсе, ки саривақт машқ намояд, барои рафъи беморӣ ягон табобате лозим намешавад.

Шахсе, ки машқҳои ҷисмониро тарк мекунад, аксар вақт бемор мешавад, зеро қуввати узвҳои ӯ бинобар рад кардани ҳаракат суст мешавад ...

Агар шумо ба машқҳои ҷисмонӣ машғул шавед, истифодаи доруҳои барои касалиҳои гуногун гирифтаатон лозим намешавад, дар мавриде, ки дигар дастурҳои муқаррариро риоя кунед» 5].

Оид ба ғизои солим:

«Бадтарин хӯрок хӯрокест, ки меъдари бори гарон мекунад ва бадтарин нӯшоқӣ онест, ки аз муътадилӣ рафта меъдари лабрез мекунад ... Агар шумо аз ҳад зиёд хӯрда бошед, рӯзи дигар ба гуруснагӣ ниёз доред ...»

Бадтарин чиз ин аст, ки хӯрокҳои гуногунро омехта намуда, муддати дароз хӯрок хӯред ...

Зарари хӯроки болаззат дар он аст, ки шумо метавонед аз он бисёр хӯред...

Ғизои сабук саломатиро бештар нигоҳ медорад, аммо қувва ва неру камтар мебахшад ва ғизои вазнин – баръакс ...

Пур нӯшидан беҳтар аз пур хӯрдан [5].

Дар бораи хоби солим:

«Одамони солим бояд ба хоб диққати чиддӣ диҳанд. Хоби онҳо бояд дар вақташ бошад, на аз ҳад зиёд; онҳо бояд аз зарари беҳобӣ ба мағзи сар ва тамоми бадан эҳтиёт бошанд ...

Хоб тамоми қувваҳои табииро тақвият медиҳад ... Ва хоби аз ҳад зиёд баръакси ҳамаи инро ба вучуд меорад. Ин боиси зиёд гаштани бекуватии рӯхӣ, кундзехнии мағзи сар ва бемориҳои гуногун мегардад ... Дар байни бедорӣ ва хоб дар ҷойгаҳ мондан, бадтарин ҳолат аст.

Хоб кардан дар меъдаи ҳолӣ хуб нест, он қувватро сушт мекунад. Бо меъдаи пур низ хоб рафтан зараровар аст ... чаро ки чунин хоб бароҳат набуда, ноором аст.

Бидонед, ки кӯрпа ва болини баланд ба саломатӣ таъсир мерасонанд. Хулоса, дасту пой бояд тавре ҷойгир карда шавад, ки сар аз по боло бошад ...

Беҳтарин мавқеи хоб вақтест, ки хоб аз паҳлуи рост оғоз гардида, баъдан ба тарафи чап тоб хӯрад. Агар хоб аз шикам оғоз ёбад, ҳозима хубтар мешавад ... Одамоне, ки аз беморӣ заиф шудаанд, одатан бо пуштҳояшон хоб мераванд ... Чунин одамон инчунин аз сабаби сушт будани мушакҳои ҷоғ бо даҳони кушода хоб мекунанд...» [5].

Дар бораи муҳити зист:

«Ҳар касе ба худ ҷои зист интиҳоб мекунад, бояд донанд, ки дар он ҷо ҳок чӣ гуна аст, об чӣ гуна аст...

Вай бояд бидонад, ки ҷои мазкур шамолрас аст ё на...

Баъдан, бояд дару тирезаҳо ба шимолу шарқ рӯ ба рӯ бошанд ва инчунин офтоб ба ҳама ҷои хона дарояд...

Вай бояд дар бораи вазъи сокинони маҳаллӣ дар робита ба саломатӣ ва беморӣ суол кунад"[5].

Ҳамин тавр, Сино дар байни меъёрҳои ҳифзи саломатии инсон омилҳои асосӣ: пархез, вазни бадан, таъсири муҳити зист, фарҳанги либоспӯшӣ, гимнастика ва тарбияи ҷисмониро муайян намудааст. Олим шаш дараҷаи саломатӣ ва беморию муайян мекунад: саломати иқомил («саломатӣ дар дараҷаи олии»), пастшудани саломатӣ, «бадан солим нест,

Аммо бемор низ нест», «организм дар ҳолати хуб аст ва зуд сӯхат меёбад», «бемории сабук» («Ҷисмгирифтори бемории сабукаст») ва бемории вазнин («Бадан то ҳадде бемор аст») [1,151].

Мафҳуми «беморӣ» дар китоби «Ал-Қонун» чунин таълиф ёфтааст:

"Беморӣ ҳайати ғайри табиест андар тани инсон, ки зотан аз вай ба таври аввалӣ офате андар феъл воҷиб ояд ва он ё мизоҷи ғайритабиист ва ё таркиби ғайри табиӣ" [4,103].

Саволи моҳияти беморию Абуалӣ Ибни Сино аз ду ҷиҳат баррасӣ намудааст: аз нуқтаи назари амалӣ (клиникӣ) ва аз этиопатогенетикӣ ва морфологӣ (назариявӣ).

Дар ҳолати аввал, ӯ беморию «... ҳолати ғайритабии бадани инсон, ки моҳиятан аз харобшавии амали он ибтидо мегирад», яъне вайроншавии функцияҳои муқаррарии узвҳо ва тамоми бадан [3,141].

Дар ҳолати дувум, беморӣ ҳамчун вайронкунии мизоҷ (ибтидоӣ ва ҳуморӣ) ҳисобида мешавад, «вайроншавии таркиби зарраҳо», яъне сохторҳои зичи (бофтаҳо ва узвҳои) бадан.

Бемориюро тасниф намуда Абуалӣ Ибни Сино онҳоро ба сода ва мураккаб ҷудо мекунад. Бемориҳои сода он бемориҳоеанд, ки аз як намуди бемориҳои бадмизоҷӣ ва ё аз як намуди бемориҳои таркиб иборат мебошад [4,103].

Андар бемориҳои мураккаб ба тариқи кулӣ сухан ронда мегӯем: мо бемориҳои мураккаб гуфта на ҳар гуна бемориюеро мегӯем, ки якҷоя иттифоқ афтанд, балки бемориюеро бигӯем, ки ҳар гоҳ ба ҳам чамъ оянд, аз маҷмӯи онҳо чизе падида ояд, ки бемории ягона бошад. Ин мисли омос (варам) аст [4,105].

Андешаҳои олим оид ба семиотика ва ташҳиси беморию, ки ба таҳлили аломатҳои объективӣ ва субъективӣ бавоситаи усулҳои гуногун муайян карда шуданд, асос ёфтаанд..

Абуалӣ ибни Сино дарозию кутӯҳӣ ва ҳубу бад гузаштани умри инсонро ба ҳолати ин гармӣ ва чӣ гуна харҷ шудани он вобаста медонад. Олим дар бораи беморӣ чунин суханони

шоён гуфтааст: “Мо се тоем: ту, ман ва беморӣ, ту кадом тарафери интиҳоб кунӣ, он тараф голиб меояд”.

Дародаме, ки тарс аз ақл бартарӣ дорад, ақл хомӯш аст.

Бемориҳои итоаткор ва саркаш мешаванд. Бемории итоаткоро нест, ки баҳри рафъи он табобатро бемамонӣ иҷро кардан мумкин аст, вале бемории ҳангоми табобати дуруст монеа пеш орад.

Беморие, ки ба табиат, синну сол ва фасл мувофиқ аст, камтар хатарнок аст, назар ба беморие, ки ба онҳо мувофиқат намекунад ва танҳо бо сабабҳои ҷиддӣ руҳ медиҳад.

Дар фасли баҳор, бемориҳои музмин эҳё мешаванд, зеро баҳор шарбатҳои рукудро ба ҷараён меорад.

Ҳар гуна дард, агар он шиддат ёбад, мекушад. Аввалан, дар бадан хунукӣ ва ларзиширо ба вучуд меорад, пас набз коҳиш меёбад, баъд нопадид мешавад ва инсон мемирад.

Вақте чизе, ки бояд бароварда шавад, нигоҳ дошта мешавад, аз он бемориҳои гуногун ба вучуд меоянд.

Касе, ки аз беморӣ наметарсад, беморӣ аз ӯ метарсад.

Ҳал нашудани ҳӯрок дар меъда яке аз сабабҳои бадтарини беморӣ мебошад, хусусан, агар он пас аз норасоии ғизо шуда бошад, масалан, аз ҳад зиёд ҳӯрдани ғизо пас аз рӯза гирифтани.

Ҳеҷ чиз мисли шири бад ба бадан зарар расонда наметавонад.

Дар ҳақиқат, мусофир метавонад аз обҳои гуногун назар ба ҳӯрокҳои гуногун гирифтори бемориҳои мухталиф гардад.

Оби истода, ҳар гуна кина бошад, барои меъда хуб нест.

Хоби аз ҳад зиёд ба паст кардани қуввати руҳӣ, кундзехнии майнаи сар ва бемориҳои гуногун оварда мерасонад.

Нигоҳ доштани саломатӣ вазифаи тиб буда, ҷавҳари бемориҳоро фаҳмидан ва аз байн бурдани сабабҳо мебошад.

Табибу бемор барои ҳосил кардани тафохуми комил ниёзманди як забони муштараки бисёр буррои тиббиянд, то ин ки табибу бемор бо якдигар мубодила карда тавонанд.

Хулоса, инсон дар маърази санҷиши бузург қарор гирифтааст ва ин аз ӯ беш аз ҳар вақт сабру тоқат ва бурдбории азим талаб дорад. Вале, мутаассифона, на ҳама вақт ва на ҳар кас тоби чунин санҷиширо дорад. Бинобар ин, дигаргуниҳои мазкур торафт аз саҳт вобаста будани инсон ба муҳит истифода бурда, ба тандурустии ӯ таъсир мерасонад ва сабаби ба вучуд омадани бемориҳои нав мегардад. Бо мурури вақт бемориҳои инсонӣ сифатан дигар шуда, илми тибро водор месозад, ки роҳҳо ва усулҳои муборизаи ҳудро низ тағйир диҳад. Вазъи кунунӣ аз табиб тақозо дорад, ки ба масъалаи тандурустии инсон танҳо аз доираи ҳуҷайраву молекула муносибат кардан кифоят нест, балки бояд аз нигоҳи фарохтар муносибат карда шавад. Аз ин лиҳоз, ягонагии инсон ва робитаи он бо муҳит, хусусан муҳити иҷтимоӣ дар мадди назари табиб қарор гирад. Ин ҳама дар осори тиббии Ибни Сино бо лаҳни ширин ва оммафаҳм баён ёфтаанд ва ҳар кас осон истифода менамояд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Диноршоев М., Нуралиев Ю., Шаҳобуддинов С., Тошев А. Абуали ибн Сина (Авиценна). Канон врачевой науки [Текст] / М. Диноршоев, Ю. Нуралиев, С. Шаҳобуддинов, А. Тошев.. Книга первая. – Ташкент, издательство «Фан», 1982. – 420 с.
2. Козырь, П.В.. Проблема ценности здоровья в историческом аспекте [Текст] / П.В.Козырь // Вестник Томского государственного Университета, 2007. – С. 20-22.
3. Нуралиев Ю. Медицинская система Авиценны [Текст] / Ю. Нуралиев. – Душанбе, 2005. – 300с.
4. Сино Абуалӣ. Қонуни тиб, ҷ. I [Матн] / Абуалӣ ибни Сино. – Душанбе, 1989. – 384 с.
5. <https://www.samara.kp.ru/daily>

АКИДАҲО ОИД БА «САЛОМАТИ» ВА «БЕМОРИ» ДАР ТАЪЛИМОТИ АБУАЛИ ИБНИ СИНО

Мақола ба ақидаҳои илмӣ - назариявӣ оид ба концептҳои «саломатӣ» ва «беморӣ» дар таълимоти яке аз олимони барҷастаи асримиёнагӣ Абуалӣ ибни Сино бахшида шудааст. Ҳар гоҳ мо ба рушди илмию техникии замон ва азамати он назар меафканем, гузаштаи мо дар муқоиса ҳақиру нотаваҷон ба назар мерасад ва аз ин роҳ ба хато рафта арзиши ҳақиқии онро шинохта наметавонем. Беҳуда нагуфтаанд, ки «Таҷҷубб офати ақл аст».

Сино қайд мекунад, ки инсон барои фаъолият ва ҳифзи саломатии ҳеш тамоми умр бояд амал намояд. Ӯ меғӯяд, ки саломатии инсон аз тарзи ҳаёти солим асос ёфтааст. Ба ақидаи Сино ба организми инсон таъсири муҳити беруна зиёдтар аст.

Қобили зикр аст, ки новобаста ба пешрафти илму техника то ҳол тавсияҳои ин нобиға дар илми тиб актуалӣ буда, олимони аз мактаби ӯ пайравӣ менамояд.

Калидвожаҳо: саломатӣ, беморӣ, тарзи ҳаёти солим, тарбияи ҷисмонӣ, ғизои солим, бемориҳои сода, бемориҳои мураккаб, бемории музмин, забони баён.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аҳмедова Азиза Алиёровна – докторанти (Phd), кафедраи забоншино сии муқоисавӣ ва назарияи тарҷумаи ДДЗТ ба номи Сотим Улугзода.

E-mail: aziza 061994 @gmail.com, **Тел:** (+992) 904287766.

КОНЦЕПТОВ «ЗДОРОВЬЕ» И «БОЛЕЗНИ» В УЧЕНИИ ОДНОГО ИЗ ВЕДУЩИХ СРЕДНЕВЕКОВЫХ УЧЕНЫХ АБУАЛИ ИБН СИНЫ

Статья посвящена теоретическим представлениям о концептах «здоровье» и «болезни» в учении одного из ведущих средневековых ученых Абуали ибн Сины. Когда мы смотрим на научно-технический прогресс нашего времени и его величие, наше прошлое кажется очень скромным и слабым, и мы можем сбиться с пути и не признать его истинную ценность. Поэтому не случайно сказано, что «Удивление - это бедствие ума».

Сино подчеркивает, что человек должен работать над активностью и защиты своей здоровья всю жизнь. Он говорит, что здоровья человека основано на здоровом образе жизни. По словам Сино, можно с уверенностью сказать, что человеческий организм больше подвержен влиянию внешней среды.

Следует отметить, что, несмотря на прогресс науки и техники, советы этого гения медицинской науки до сих пор актуальны, и медицина последовать этому выдающийся ученому.

Ключевые слова: здоровье, болезнь, здоровый образ жизни, физическая культура, здоровое питание, простые болезни, сложные болезни, хронические болезни.

Сведение об авторе: Аҳмедова Азиза Алиёровна – докторант (PhD) кафедры сопоставительная языковедения и теории перевода Таджикского государственного Института языков имени Сотима Улугзода,

E-mail: aziza061994@gmail.com **Тел:** (+992) 907 90 14 66.

CONCEPTS OF "HEALTH" AND "DISEASE" IN THE TEACHINGS OF ONE OF THE LEADING MEDIEVAL SCHOLARS ABU ALI IBN SINA.

The article is devoted to the theoretical concepts of "health" and "disease" in the teachings of one of the leading medieval scholars Abu Ali ibn Sina. When we look at the scientific and technological progress of our time and its greatness, our past seems very humble and weak, and we may go astray and not recognize its true value. Therefore, it is not accidental that it is said that "surprise is a calamity of the mind."

Sino emphasizes that a person must work on being active and protecting his health throughout his life. He says that human health is based on a healthy lifestyle. According to Shino, it is safe to

say that the human body is more susceptible to the influence of the external environment.

It should be noted that, despite the progress of science and technology, the advice of this genius of medical science is still relevant, and medicine follows this outstanding scientist.

Key words: health, disease, healthy lifestyle, physical culture, healthy diet, simple diseases, complex diseases, chronic diseases. Tel.: (+992) 907 90 14 66.

Information about the author: Akhmedova Aziza Aliyrovna - doctoral student (PhD) of the department of comparative linguistics and Translation Theory of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda.

АДАБИЁТШИНОСӢ

ТДУ: 891.55.09

ҶАНБАҲОИ ТАРБИЯВИЮ МАЪРИФАТӢ ДАР КАЛОМИ ФАРИДУДДИНИ АТТОР

Муҳаммадӣ А.¹

Абуҳомид Фаридуддин Муҳаммад ибни Абубакр Иброҳими Нишопурӣ (1145-1221), ки бо таҳаллуҷҳои «Аттор» ва «Фарид» шеър гуфта, ба дараҷаи ифтихории «Шайх» расидааст, аз суҳанварони бузургу орифони номии нимаи дувуми асри XI ва аввали асри XII адабиёти форсии тоҷикӣ буда, бо осори пураарзишу гаронбаҳои хеш дар роҳи ривочу равнақи ин адабиёт, хусусан инкишофу тавсияи назми тасаввуфӣ ва шеъри ирфонӣ саҳми назаррасе доирад. Фаридуддини Аттор баъди эҷоди осори зикмати худ ва интишори он дар байни ҳосу ом онҷунон шуҳратёр гардид, ки дар бораи ӯ ва эҷодиёташ зиёдагӯиҳо ба вучуд омаданд, баъзе осори бегонаро ба ӯ мансуб донишанд ва, аз ин рӯ, ба равиши зиндагию номгӯи осораш гоҳе муҳолиғаҳои ночаспон роҳ ёфтанд.

Адабиётшиноси маъруф Саид Нафисӣ баъди таҳқику баррасии ҳаёту эҷодиёти ин адиби шинохтаи мутасаввиф мулоҳизакорона навишта буд: «Яке аз нишонаҳои бузургии мардони таърих ин аст, ки мард ҳар чӣ бузург шуд, тору пуди афсона бештар ба гирди ӯ танида мешавад, муътақидоти мардум ҷунон ҳолае гирди чехраи ӯ мекашад ва ҷунон пардае бар руҳсори ӯ меандозад, ки ҳақиқат фидои афсона мегардад» [8, 1].

Тазкиранигорону муаррихон теъдоди осори бо сеҳри қалам офаридаи Аттори Нишопуриро аз 40 то 190 номгӯи нишон додаанд, ки ба ҳақиқат рост намеояд [13, 82]. Вале осори мусаллами адиб аз «Мантику-т-тайр», «Илоҳинома», «Асрорнома», «Мусибатнома», «Мухторнома», «Хусравнома», «Футувватнома»-и манзум, «Тазкират-ул-авлиё», «Девони қасоиду ғазалиёт» ва ду маснавии мансуҳаштаи ӯ – «Ҷавоҳирнома»-ву «Шарҳу-л-қулуб» иборатанд. «Панднома»-ву «Футувватнома»-ро низ ба ӯ нисбат медиҳанд, ки асарҳои сирф тарбиявию ахлоқӣ ва маърифатӣ мебошанд.

Меҳвари асосии эҷодиёти Аттор ва андешаҳои бориқбини ӯ ин тарғибу фаро хондани инсонҳо ба сӯи ваҳдати ягонагӣ аз роҳи рамзӣ буда, онро метавон ба гуфти Атторшинос Ризо Ашрафзода дар «...ман ҷарафа нафсаху, фақад ҷарафа раббаху», яъне «касе, ки ҳудро шинохт, Худро шинохт» донист [6, 10]. Суҳанвари ориф барои пиёда намудани ин матлаб аз ҳама чиз – ҳам ҷисмҳои бечони дар табиат буда, ҳам аз долу дарахту сабзаҷоти дар ҷаҳор фасли сол нумӯҷунанда, ҳам аз ҳайвоноти ваҳшиву дастпарвар ва ҳам аз одамони ҳамаи табақаи ҷамъият, новобаста ба ҷинсият, синну сол ва мақому мартаба кор гирифтааст, ки ин ҳама дарун андар даруни осори адабиаш ҷойи ҳудро ёфта тавонистаанду ҳеҷ яке аз офаридаҳои килкаш, новобаста ба ҳадафи асосӣ, ҳолӣ аз ҳикмату мавъизаву панду андарз ва андешаҳои волеи ахлоқӣ нестанд.

Вақте алоқамандона ба мавзӯ ба адабу фарҳанги мардумонамон мутаваҷҷеҳ мешавем, мебинем, ки устодони назму наср илова бар таълифи асарҳои ҳоси фалсафӣ, ҳақимӣ, ахлоқӣ, панду андарз ва амсоли инҳо дар бағали осори гуногунмуҳтавои гуногунҷанри ҳуд, ҳар ҷо имконияте пайдо шудаанд, насихатҳои ҳақимонаву раҳнамунҳои ахлоқӣ-тарбиявию барои банӣ-башар дарег надоштаанд. Дар баҳрабардорӣ аз ин осор дар назарҳои ойнаи ибратангезе ҷилвагар мешавад, ки тамоми зишту зебоиҳо, нишебу фарозҳо ва ҳамвору ноҳамвории зиндагӣ равшан инъикос меёбад ва баҳрабардорандаро ба пазириши ҷиҳатҳои мақбулу шоиста равона месозад. Ин суннати аҷодӣ барои ҳар як қаламкаш вазифаи вичдониву инсонӣ доништа шуда, мадди назари арбоби адабу дониш қарор дошту дорад. Адибони барҷастаи адабиёти форсии тоҷикӣ, монанди Одамушшуаро Рӯдакӣ, Абӯ-

1. Алиш Мухаммадӣ – номзади илмҳои филологӣ, мудири шуъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва нашри мероси хаттии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ.

шакури Балхӣ, Абулҳосими Фирдавсӣ, Носири Хусрав, Саной, Ҳаким Низомӣ, Шайх Саъдӣ, Мавлоно Чалолуддини Балхӣи Румӣ, Хоҷа Ҳофиз, Камоли Хучандӣ, Мавлоно Ҷомӣ ва... аз онҳое буданд, ки бо ҳама хатарҳои ҷонӣ, бо ҷароғони равшан ва машғалҳои тобони андарзу ҳикмат, хираду дониш аз таҷрибаи рӯзгори гузарон ва ғайра роҳи инсониятро фурузон сохтаанд. Ин чехраҳои барҷастаи адабиёт чун омӯзгорони шоиста дар рушди камоли инсонӣ, тарбияи маънавӣ ва ислоҳи ҷомеа барои гом ниҳодан ба сӯйи ростӣ, тарғибу ташвиқи мардум ба роҳи нек, пиндору гуфтору кирдори писандидаву барои ҷомеа судманд, парҳезкорӣ аз ахлоқи рафтору кирдори разила нақши вижа доштаанд, ки яке аз онҳо ҳамин суҳанвари ориф Фариуддин Аттори Нишопурӣ мебошад.

Шайх Аттор бешубҳа дарс аз он бузургони адабу фарҳанг гирифта, ҳикмати гузаштагонро хуб медонист ва он чи аз пешиниён омӯхтаву андӯхта дар осори зиқиматаш бемайлони истифода намудааст, ки таъйидкунандаи андеша осорест, ки ӯ эҷод намудаду ба ҳамнавьон пешниҳод карда. Вай орифе набуд, ки чилла нишинаду дур аз мардум узлат гузинаду танҳо «Аллоҳ» бигӯяд. Ӯ ҳамеша бо мардум будо бо доруви даво тани мардумонро шифо ва бо каломи мавзуну ҳадафмандона рӯҳу ҷони эшонро дармон мебахшид.

Ростӣ, арзишҳои ахлоқии Аттори Нишопурӣ, ки аз ҷавоҳироти ҳикмат сохта шудаанд, дар чист? Чӣ ниёзе ба тарҳи андешаҳои Аттор дар ҷаҳони муосир эҳсос карда мешавад? Дар нигоҳи ин адиби ориф муҳимтарин масъалае, ки зеҳни башарро ба сӯйи худ гардонандасту маътуф сохтааст, масъалаи Худо ва инсону ҷаҳон мебошад. Яъне, Ҷаҳонфарин, ки бо Худо иртибот дорад ва инсон, ки ба зумӣ ӯ охирин хилқат асту байни Худо ва ҷаҳон қарор гирифтааст. Аттор ҳамин ақидаро дар тамоми осораи талқин намуда, дар ин замина бардошти худро бо ҳикмату андарзу мавъиза оро медиҳад ва ба гӯшу хуши мо мерасонад, ки нодонистаҳоро донему дар зиндагӣ бештар аз пештар ба ҳаққу ҳақиқат наздик шавем.

Дуруст аст, ки асарҳои Аттори Нишопурӣ асарҳои сирф ирфонӣанд, вале дар ҳикмати ин асарҳо ҷанбаи иҷтимоӣ-ахлоқӣ бемонанд ва ба лиҳози сабти масъалаҳои зиндагии мардумони шаҳру деҳот, мухталифии касбу қору ҳунару дониш онҳо гуногунмухтаво, дар баёни ғаму шодии онон беҳамтову ҳамроҳ, аз нигоҳи баҳо додан ба ҳуку атвору рафтору кирдор на якранг аст, ки пешорӯи нигорандаи бомаърифати дунёшинохтату дурбинро, дар шахси Шайх Аттор, намоён месозад. Масалан, онҳое, ки танҳо номи маснавӣ «Мусибатнома» - ро шунидаанд аз дарунмояи асар огоҳии кам доранд, гумон менамоянд, ки он китобест дар фанни мусибатномасарою навҳаҳои ва марсиёт, «ҳол он ки Аттор дар ин асар сӯгномаи табори инсон ва изтиробҳои бекарону ҷовидонаи одамон ва мушкилоти азаливу абадии башарро сурудааст ва ин ки дар арсаи маърифатшиносии илоҳӣ ҳамаи коинот саргаштаанду гирифтори мусибат. Ин китоб аз ин чашмандоз сӯгномаи табори одамон» [2, 29-30]. Илова ба ин ҳуду гӯянда дар фароварди маснавӣ иброз менамояд, ки дар сари эҷоди ҳар байти ин асар мотаме дошта ва аз ин рӯ маснавияшро «Мусибатнома» ном гузоштааст [2, 448].

Имрӯз барои мо арзишҳои ахлоқии осори Шайх Фариуддини Аттор, баҳусус маснавӣҳои ӯ, ҷойгоҳи алоҳидаву манзалати баландро бархурдоранд. Зеро дар онҳо тарбияи рӯҳониву ҷонии одамон, новобаста ба ирқу наҷот, маншаи баромад, дину ойн, мақому ҷох, дороиву нодорӣ ва ғ. мавқеи вижа доранд. Агар саросари маснавӣҳои шоирро варақгардон намоем, мебинем, ки дар ҳар варақи он ҳикмате, мавъизае, панде, насиҳате, андарзе, ба ин ё он муносибат, шоирона баён ёфта, барои побарҷой нигоҳ доштани ахлоқи ҳамаи инсонҳо дар хидматанд. Шоир барои ин ҳамаро дарк кардан пеш аз ҳама бо дониши жарф мусаллаҳ буданро талқин менамояд (*Мараб бе донише бар роҳ гӯмоҳ, – Ки роҳе дуру торик асту пурҷох*).

Дар паёмҳои ахлоқии Фариуддини Аттор масъалаҳои таълимӣ - тарбиявӣ, одоби писандида, хоксорӣ, шарму ҳаё, ҷавонмардӣ, сафар бо ҳамсафари мувофиқ, муомилаи хуб, одоби муошират, сабру шикӯб ва бурдборӣ, ҳифзи обрӯ, кибру ғурур, қаноат, хирс, бухл, ҳаммат, инсофу вафо, муборизаи неку бад, давлатдориву сиёсат, адолат, дурӯғ ва оқибатҳои носавоби он, танпарварӣ, айбҷӯйиву ғайбат, ҳасад, бевафоии олам, танқиди хислатҳои

зишти инсонӣ ва ташвиқи хислатҳои неки он, дар роҳи сафар бурдборӣ ва ғ. бо забони содаву равои ифода ёфтаанд, ки ҳар кадоме ганҷинаи бебаҳои ҳикмати умумибашариянд.

Шайх Аттот қаноатмандиро аз хислатҳои ҳамидаи инсонӣ баршумурда, таъкид меорад, ки агар болишт нест, бо хашт бисоз, чун ҳубӣ нест, бо бадӣ созгор бош. Азизо, дар ин даври гардон сабурӣ ва қаноат кун. Дар ҳикояти сеҳуми мақолаи бисту чаҳори маснавии «Мусибатнома» омадааст:

–Искандар пас аз набарду ғоратгарию кишваркушоӣҳо ба Чин мерасад. Фағфури Чин ўро меҳмон менамояд ва пеши ӯ косоҳои пур аз дурру зарру гуҳар меғузорад ва меғӯяд: – Марҳамат, даст дароз кунед ва бихӯред, то сипоҳатон пас аз шумо даст дароз кунанд. Искандар меғӯяд, ки ғизое пеши ман нест, ки бихӯрам. Чаро ин косоҳои пур аз лаълу ёкутро пеши ман гузоштӣ?

Фағфуршоҳ дар посух гуфт: – Қути ту дар мамлакати худат ҷавоҳир нест магар!

Искандар дар ҷавоб меғӯяд, ки чӣ касе ҷавоҳир хӯрдааст! Хӯроки ман ду гирда нон беш нест.

Пас Фағфури Чин меғӯяд: – Чун туро ду гирда нон кифоят мекард, чаро ҷумла олабро зерӣ пой гузоштию дунёро ба ҳоку хун кашидӣ? Ин ду гирда нонро метавонистӣ дар Рум озодона бихӯрӣ! Искандар ба мулоҳиза рафт ва гуфт: – Ин фатҳ маро то қиёмат қути рӯх хоҳад буд [14,324]:

Дар сафар гуфт ин футӯхам бас бувад,
То қиёмат қути рӯхам бас бувад.
Тарк гуфтам ман сафар якборагӣ,
Узлате ҷӯям аз ин оворагӣ.
Ҳеч касро дар ҷаҳони баҳру бар,
Аз қаноат нест мулке бештар! [2,324]

Шайх Аттот дар ақоиди сиёсӣю иҷтимоӣ нисбат ба ҳамзамонаш афкори андешаҳои хеле пешқадамона дорад. Вай соҳибони қудратҳои нопадидро мадҳ намекунад, сар бар остони онҳо ба талаби ҷоҳу мақому сарвату мол намеғузорад, муҳтоҷ набудану назарбаландӣ ўро то ба бениёзии ҳама касу ҳама чизи моддӣ нигоҳ медорад. Вай аз аввалқадами худро шинохтан роҳи сулуки орифона пеш мегирад, мароҳили зиёдеро тай менамояд ва то ба водии ишқ гом мебардорад. Шоир эътироф дорад, ки дар замонаш зулму ситам ва беадолатию бедодгарӣ ҳукмфармост, ки ба ин Офаридгор не, балки «Сад ҳазор ғуломи гумроҳ» айбдору гунаҳгор аст. Аз таърих ситамҳои бераҳмонаи муғулҳои хунхорро, ки худӣ Аттот ҳам шохиду шаҳиди он бераҳмиҳо шуда буд, ёд меорад.

Аз ҳикояти тамсилии зиёди дар маснавиҳои Аттот ҷойдошта бардошти умумии таҳқиқ он аст, ки адиби мардумӣ ба ҳокимияти дунявӣ (шоҳону салотину ҳукм) умуман назари нек надорад ва дар тазоди шоиронаи «амиру гадо» ҳусни тавачҷуҳашро бештар ба ҷониби «бечорагону дарвешону девонагон» медорад. Вай бад-ин васила дороии ҳокимонро, ки бо роҳи носавоб ба даст омадаанд, ҳаром мешуморад. «Пас, агар моли мулки ғосибон ҳаром бошад, аз онҳо чиз – инъому мукофот гирифтани ва эшонро таърифу тавсиф кардан низ ҳаром ва қори ношоиста аст» [7,123-124], – менависад устод Холиқ Мирзозода. Дар ҳамин маврид дигар ин ки мавсуф бо офаридани симои бечорагону дармондагону девонагону ин тоифа мардум тавонистааст, ки андешаҳои сиёсӣю иҷтимоии худро нотарсонаю ҷасурона баён кунад ва аҳли ҷоҳи зулмпешаро бераҳмона фаш созад.

Фаридуддини Аттот дар «Мантику-т-тайр», ки саросар бо тамсилу маҷоз офарида шудааст, ба мургони узрҳо, умуман ба ҳамаи парандагон, сода наменигарад. Ў дар симои ҳар кадоме аз онҳо ҷаҳони ботинии эшон, сурату сирати инсонҳои гуногунтоифаву мухталифандешаро мадди назар дорад ва ба ҳамнавбон дарси панду насиҳат медиҳад, онҳоро ба пок-роӣю покдоманӣ, олиҳимматӣю рӯшандилӣ, талабу тавба, узлату ризо, ихлосу таваккул, факру сарбаландӣ, ҷоннисорӣ, зухду тавба ва меҳру муҳаббати дур аз ҳар гуна олоиш дар роҳи расидан ба Ҳақ даъват менамояд. Дар ин асар баробари табиғу ташвиқи хислатҳои

ҳамидаи инсонӣ рафтору кирдори ношоистаю разилонаи баъзе афроди он, аз қабилӣ кибру гурур, лофу газоф, нодонӣ, худпарастӣ, аҳдшиканию бевафой, роҳзанию нашъамандӣ ва ғайра, ки ҳар кадом метавонад ахлоқи покро доғдор созанд, маҳкум карда шудааст. Аз ин рӯ, шоир ба булбул, ки намудори чоҳпарастон, ба бат, ки намудори зоҳирбинон, ба кабк, ки намудори ҳарисони зару зевару ҷавохир, ба саъва, ки намудори нотавагон, ба тӯтӣ, ки намудори худхоҳон, ба бутимор, ки намудори аҳли хузн, ба боз, ки намудори чоплюсон баҳри дарёфти лукмаеву туъмае, ба куф, ки намудори узлатҷӯён ва ғайраанд, бо ҷашми тамасхур нигоҳ карда, ба эшон бо овардани ҳикоятӣ пандомези зиёде аз рӯзгору қору бори ашхоси таъриху асотир, монанди Сулаймон, Юсуфу бародаронаш, Искандари Зулқарнайн, Султон Маҳмуду Аёз ва машоихе чун шайхӣ Санъон, Боязид, Робиъа, Шиблӣ, Чунайд, Аккоф, Аҳмади Ғӯрӣ, Аҳмади Ҳанбал, Бӯбакри Нишопурӣ, Абӯалии Рӯдборӣ роҳи ҳақиқатро меомӯзад. Ҳикоятӣ дар «Мантиқу-т-тайр» омада кӯтоҳу зариф буда, Аттормонҳо бо алфози содаю фасеҳ ва таъбироти дилкашу муассир ороиш медиҳад ва дар васфи хусну ҷамол то ҳадде санъатҳои бадеиро қорбасти менамояд.

Дарозтарин ҳикоят дар маснавии «Мантиқу-т-тайр» «Достони шайхӣ Санъон» аст, ки метавон онро манзумаи ҷудогонае ҳисобид. Ошиқӣ шайхӣ Санъон ба тарсодухтар ва гирифтории ҷонқоҳ ба маъшуқаи дилқоҳ анҷоми қисса нест. Билоҳира ишқи содиқ маъшуқаро ошиқ карда, ки мутолиаву дарки ҳамаҷонибаи ин шохқорро ба зехни ҳонандаи хушманд ҳавола менамояд [11,320-336]. Албатта, дар байт-байти ин қисса, пеш аз ҳама, андарзу ҳикмати динӣ нуҳуфтасту он барои ҳаёти дунявӣ низ қороям аст.

Ҳар яке аз асарҳои Фаридуддини Аттормон партави ирфон саршор аз меҳру муҳаббати одамон байни ҳамдигар суруда шуда, саросар тасвири рӯзгори инсонхост, ки «Асрорнома» низ аз он ҷумла мебошад. Сохти ин асар аз маснавиҳои дигари адаби ориф фарқкунанда ба назар мерасад. Муҳтавои он зимни як ҳикояти ҷомеъ наъмада, балки ба сурати мақолаҳо ва хитобаҳои ҷудогонаи кӯтоҳ танзим гардидааст, ки ҳар кадоме дар сари худ маънои мус- тақил дошта, дорони ҳикоятҳои тамсилхост ва шабоҳате ба «Ҳадиқа»-и Саноии Ғазнавӣ ва «Махзану-л-асрор»-и Ҳаким Низомӣ дорад. «Асрорнома» аз тавҳид, наъти Расул (с) ва ҷаҳорҳои ӯ оғоз гардида, аз 18 мақола иборат аст. Мақолаи аввали ин маснавӣ хитоб ба инсон ва дар ситиши мақоми инсон, мақолаи дувум такмили мақолаи нахустин, мақолаи сеум андар ҷаҳони маҳсус (ҳисшаванда), ки дар робитаи ҷону тан ва ҳақиқати бихишту дӯзах ҳарф меғӯяд, мақолаи ҷаҳорум пурсиш дар бораи ҷишти «ҳақиқат», ки дар мақолаи сеум омада буду ба он Аттормондозии дигаре дорад, мақолаи панҷум хитоби дигаре ба инсон ва кӯшиши дигаре дар нишон додани ҷойгоҳи ӯ, мақолаи шашум дар бораи ҳашр (қиямат) ва кайфияти ҳашр, мақолаи ҳафтум тасвире аз дарёи бепоёни ғайб ва дарёи ҷони инсон, ки миёни ҳар ду роҳест нозук, мақолаи ҳаштум шодӣ ва лаззатхое, ки инсон дар он ҷаҳон хоҳад дарёфт, мақолаи нуҳум хитоб ба инсонхое, ки дар ғафлат ба сар мебаранд ва миёни дину дунё дармондаанд, мақолаи даҳум дар воқиф набудани инсон аз сирри Илоҳӣ, мақолаи ёздаҳум дар масъалаи марг ва талаққӣ (пазируфтани)-и орифон аз ҳақиқати марг, мақолаи дувоздаҳум пурсиш дар бораи охират бо суолҳо, мақолаи сездҳум хитобе дар ма-съалаи марг ва ногузирии ону умри гузарон, мақолаи ҷаҳордаҳум хитоби дигар ба инсон ва ғафлатҳои ӯ аз саранҷоми қору тааллуқоте, ки дорад, мақолаи понздаҳум дар бораи пирию ҳанӯз гирифтори ҳирсу ҷоҳ будан, мақолаи шонздаҳум гунаҳои тааллуқоти одамон, ки бар ӯ чун кӯҳ фишор меоваранду пахшаш мекунанд, мақолаи ҳафдаҳум дар тарғиб ба бедории шабу сахаргоҳ аст ва розу ниёз бо кирдигар ва, ниҳоят, мақолаи ҳадаҳум ганҷинаи панду ҳикмат ва андарзу насиҳат мебошад. Роҷеъ ба мақолаи ҳадаҳуми «Асрорнома» Шафеии Қадканӣ андешаҳои худро ҷамъбасти намуда, ҷунин менависад: «Дар бораи так-таки пад- нхое, ки дар ин мақола омадааст, ҷойи таҳқиқи мустақил вуҷуд дорад то доништа ояд, ки ҷӣ миқдор аз ин пандҳо пандҳои эронитаборони асри Сосонӣ аст, ки ба давраи исломӣ роҳ ёфта ва ҷӣ миқдор аз мероси ахлоқи исломӣ ва ҳатто мазоҳиб ва адёни дигар аст. Бо итми-нон метавон гуфт, ки «Панднома»-и воқеии Аттормон ҳамин мақолаи ҳадаҳуми «Асрорнома» аст...»[4,59]. Бале, дар ин гуфта ҳақиқати бебаҳс ҷой дорад ва барои таъйиди андешаи солими болоӣ чанд мисол меорем:

Дурӯғу каж мағӯ аз ҳеч роҳе,
Ки набвар з-ин батар ҳаргиз гуноҳе. [6,438]

Агар хоҳӣ, ки як ҳамдам гузинӣ,
Хирадманде гузин, то ғам набинӣ. [6,439]

Гиромӣ дор пирони куҳанро,
Ки дар пирӣ бидонӣ ин суҳанро. [6,439]

Мағӯ беҳуда касро носазовор,
Ба ҳарза ҳам маранҷон, ҳам маёзор. [6,442]

Зи кори оқибат андеш пайваст,
Ки ҳар, к-ӯ оқибатадеш шуд, раст . [6,443]

ва монанди инҳо.

Ин асари саросар ҳикмати зиндагӣ аз ҷумлаи осорест, ки барои ба вучуд омадану минбаъд дар сахнаи адабиёти бобаракатамон ва, зиёда аз ин, дар майдони адабиёти ҷаҳонӣ ҷавлон задани «Маснавии маънавӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ Румӣ такондиханда будааст.

Ба ин маънӣ, ҳикояти «Шикояти пашша аз боз»-и «Асрорнома»-ро дар дафтари севуми «Маснавӣ», ҳикояти «Абӯсаъид ва муридон»-ро дар дафтари ҷаҳоруми «Маснавӣ», ҳикоятҳои «Ҳақими Ҳинду ва паёми тӯтӣ» ва «Шогирди аҳвал»-ро дар дафтари аввали «Маснавӣ», ҳикоятҳои «Сиёҳе, ки акси худро дар об дид», «Бози шоҳ дар хонаи пирзан» ва «Ҳикояти муш ва шутур»-ро дар дафтари дувуми «Маснавӣ» метавон ба таври муфассалтар ва бо обу ранги бадеии шоиронаи Мавлоно дарёфт намуд, ки саросар дар ҷомаи панду ахлоқ ва ҳикмат орошта шудаанд.

Ҳамчунон маснавии «Илоҳнома»-и шоир саросар асари ахлоқӣ буда, он бо мунозираи падаре бо шаш писар, ки ҳар кадом аз падар муроде хостаанд, фароҳам омадааст. Падар ба фарзандон роҳи ростӣ ба мурод расиданро бо овардани мисолҳои боварибахш фаҳмонида, онҳоро қонеъ мекунонад, ки он гуфтаҳои беш аз 800-сола имрӯз ҳам арзиши баланди худро гум накардаанд [3].

Дар эҷодиёти шоир аз рӯйи зарурат ва сучету банду бастии ин ӯ он асар офаридани симои занон пеш омада, ба онҳо аз мавқеъе, ки дар ҷамъият ишғол менамоянд, баҳо дода шудааст. Агар мавсуф дар «Девони ашъор»-и худ, ки асосан жанрҳои хурди лирикиро дар бар дорад, ба таври умумӣ аз маъшуқа ва сифатҳои ҷузъии зоҳирию ботинии ӯ суҳан ғӯяд, дар маснавиҳо ва «Тазкирату-л-авлиё» ин ҷузъиётро дар ҳикояти дархурди муҳтавои ин ӯ он асараш васеътар менамояд ва гузашта аз ин дар маснавии «Хусравнома» симои мукаммали Гулрухро меофарад, ки дар роҳи ишқи ҳақиқӣ омӯзанда аст.

Симои занонро, ки Аттори Нишопурӣ дар асарҳои мавриди истифода қарор додаст, метавон ба се гурӯҳ тақсим намуд:

1. Симои занони қиссаву афсонаву ривоят, монанди чехраи Лайлӣ, Марям, Зулайхо, Гулрух.

2. Симои занони таърихӣ, монанди Зубайда, Фотима (духтари пайғамбар (с)), занони пайғамбар (с), зани орифа Робиъаи Адавия, Сафия-хотун – хоҳари Султон Санҷар аз маснавии «Мусибатнома», симоҳои шоира Робиаи Балхӣ ва Маҳастии Хучандӣ аз маснавии «Илоҳнома» ва ғ.

3. Симои занони бечораву дармонда, кӯтахдасту афтода ва бекасу кӯй дар ҳамаи маснавиҳои Фаридуддини Аттор.

Симои заноне, ки суҳанвари нишопурӣ офаридааст, асосан дар заминаи офаридаҳои халқ бо диди ӯву бо таровиши қалами сеҳрофараш ба вучуд омада, бар манфиати ҳаёти ҷомеаи он давру замон ва баъдинагон будааст. Шоири ориф дар ҳамаи асарҳояш ба чехраи зан бо диди хайрхоҳона нигоҳ карда, асосан ҷанбаи мусбати ҳаёти ӯро намоён кардааст. Вай дар онҳо ҳислатҳои озодагӣ, вафодорӣ, ҷасурӣ, қавиירוдагӣ, далерӣ ва ғайраро дар пайвастагӣ бо ҳусну малоҳату зебоӣ ва ҳунармандӣ тасвир менамояд. Дар осори Аттори Нишопурӣ мо бо симои занони бадахлоқ, кинаҷӯй, номуросо, ки аз симоҳои манфии адабиёт ба ҳисоб мераванд, камтар дучор меоем. Ин маънои онро дорад, ки замон бояд дар шароити ислом мусулмони комил бошанд ва айбӯ гуноҳро дар сурати сирати худ ҷой надиханд. Баробари дар ҷомеаи пиёда шудани дини ислом ва рӯй овардани мардуми гуногунзабону гуногунтоифа ба он ҳислатҳои неки инсонӣ низ дар ҷамъият рӯ ба ғолибият меорад. Ҳамин аст, ки Аттори Нишопурӣ дар оғози маснавии «Илоҳинома» баробари ҳамди Худову наъти Муҳаммади Мустафо (с) ҳикояти ҷолиберо дар бораи зани мафҳуми мутриба, ки то ислом даст ба айшу мутрибӣ ва корҳои ношоистаю фиску фасод мезаду баъди аз шарту шароити пайғамбар(с) огоҳ шудан ба суҳбати Муҳаммад(с) омада даст аз фиску фасод ва ношоистагӣ мекашад, чунин нақл дорад:

Зане афтод дар Макка билая,
Ки аз фиску фасодаш буд доя.
Барои фиск агар як тан нишастӣ,
Дувум кас дар бараш он зан нишастӣ.
Хушилхон буду ҷусту нағзгуфтор,
Набуда як нафас ҷуз мутрибӣ кор.
Чу пайғамбар биёмад бо Мадина,
Ба маҳри дил ба дил шуд ҷангу кина.
Ҳама кори мусулмонӣ қавӣ шуд,
Зи наҳси куфр имон муставӣ шуд.
Чу дар Макка намонд аз муфсидон кас,
Пароканда шуданд аз пешу аз пас.
Шуд он зан дар Мадина саҳт дарвеш,
Ба наздики паямбар рафт дилреш.
Паямбар гуфт: – Ҳон, чун омадӣ, чун,
Бигӯ, то ҳочирӣ, ё тоҷир акнун?
Бад-ин ҷо баҳри имон омадӣ ту
Ва ё тоҷир шудӣ, з-он омадӣ ту?! [3,31-32]

Зани мутриба ба Муҳаммад (с) мефаҳмонад, ки ҳанӯз на қудрати инрову на қуввати онро дорад. Илова бар ин сиёсати пешгирифтаи пайғамбар(с) ва дини ислом ҷунон қавӣ шудааст, ки дар Маккаву Мадина дигар ҷавонон ёрони бо ӯ базм оростану ҳаққи заҳмат пардохтанро надоранд:

Саворони арабро суст шуд пой,
Касеро сӯйи мутриб чун бувад рой?!
Паямбарро хуш омад ин суҳанҳо,
Ридои худ ба ӯ бахшид танҳо.
Ба ёрон гуфт: – Ҳар к-имрӯз ёред,
Бад-ӯ бахшед аз он чизе, ки доред!
Зи сад навъаш ато карданд ёрон,
Шуд он зан аз гурӯҳи симдорон. [3,32]

Абдулҳусайни Зарринқӯб маснавии «Илоҳинома»-и мутафаккиро аз асарҳои ҷолиби

ӯ дониста, аз ҷумла менависад: «...Дар ин анвоъ ҳикоёт ва тамсилоти ҷолиб, ки дар гуфтушуниди падар бо фарзандон матраҳ мешавад, қиссаи ишқи Робиа – духтари Каъб ва қиссаи зани порсо шӯрангезии хос дорад» [12,146]. Зарур ба таъкид аст, ки маъхази ягона ва бебаҳои рӯзгори сипаришудаи Робиаи Балхӣ ҳамин «Илоҳинома» буда, баъдинагон дар бораи ӯ ҳар чӣ гуфтаанд навиштаанд, ҳамин сарчашмаи ягонро бо баъзе бофтаю сохтаю иловаҳо такрор кардаанд [3,305-324].

Дар ҳикояти зани порсо бошад, Аттори Нишопурии шоир аз назари ҷаҳонбинӣ ва маҳорати суханварии худ симои барҷастаи занро тасвир кардааст, ки аз ҳар ҷиҳат дар ҷомеа ба камол расида ва сазовори ситоиш аст. Зани порсо дар тасвири Атор ҳам ҳусну ҷамоли зебо дорад, яъне сураташ фиребост, ҳам донишманду фозил аст, яъне сирати поку мубарро ва дур аз ҳар гуна олоишхоро дар вучуди худ ҷой намуда. Дар ин ҳикоят симои зани порсо хеле азим тасвир ёфтааст. Он симои як зан аз ҷомеа нест. Шоир хостааст дар симои зани порсо иродаи мустаҳкамаи нисвони замонашро ва дар баробари ин занони ояндаро дарси тарбият диҳаду субстансияи ҷамъиятро дар асараш дода тавонад, ки он дар баробари дарунмои ирфонӣ доштан як манзара ё чизи мусбату воқеӣ бошад, на ин ки фарзӣ ва тахминӣ. Зани порсо бо устуворӣ ва қатъият монеаҳои дар сари роҳаш, баъди сафари ҳаҷ кардани шавҳар, омадаро бо ҷасорату муқобилияти мардона барканор менамояд, ишқи ягонашро то бозгашти шавҳар покиза нигоҳ медорад, барои номуси худ ҳатто дар ҷомаи мардон амал мекунад ва ғ. [3,42-56].

Бале, дар ин гуна ҳикоятҳои маснавиҳои Аттори Нишопурӣ ишқ бо ҳар ду мафҳуми худ: ҳам заминӣ ва ҳам осмонӣ дар симои занон кӯтоҳу муъҷаз, хотирмон ва омӯзанда тасвир ёфтааст.

Лайлӣ аз Мачнун ҷуз ишқ чизе интизор нест, Сафiahотун аз дӯстдоштааш молу амвол не, балки «ишқи садтана»-ро меҳаҳад ва монанди инҳо.

Ин ҷо ҷанбаи ирфонии масъала матраҳ шудааст, на ишқи Лайлию Мачнун қисса. Ба андешаи Атор вақте «ширу бода» ба ҳам пайваста шудаанд, дӯй даркор нест, ҳамчунин сирру ҳадис чун падидаи шавад, имтиёз барҳезад ва ошику маъшук ва толибу матлуб яке гарданд. Фаридуддини Атори беш аз 20 ҳикоят дар маснавиҳояш дорад, ки дар онҳо лаҳзаҳои аз рӯзгору ишқи Лайлӣ нақл шудаанд, вале Лайлӣ асосан беҳаракат буда, бо доштани ҳусну латофат Мачнунро гирифтори худ кардааст. Дар он ишқи маҷозӣ аз ишқи заминӣ афзалият дорад.

Ё қиссаи Юсуф ва Зулайҳоро гирем, ки аз шикебоию бурдборӣ ва ҷасорату матонати маъшук дар роҳи ишқ ҳикоят мекунад ва ҷи ҳикояте хонданбобу хотирмон.

Дар маснавиҳои Аттори Нишопурӣ бо заноне дучор меоем, ки аз табақаҳои поёни ҷамъият баромада бошанд ҳам, ба шоҳзодагон ошиқ мешаванд ва мақсади ниҳой мерасанд (аз «Ҳикояти зан ва ба шоҳзода» дар «Илоҳинома»), бо шоҳону ҳокимон дар афту дарафтанд («Ҳикояти Султон Маҳмуд ва пирзан»), ҷавонмардии шавҳарони ҳудро таҳаммул карда наметавонанд (аз «Ҳикояти арӯс ва шавҳари ҷавонмард») ва ғ., ки асосан ҷанбаҳои баланди тарбиявӣ- ахлоқиро барои истифодаи ҷомеа фароҳам овардаанд. Табиист, ки мақсади асосии муаллиф ба воситаи баён намудани андешаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва маърифати динӣ тарбия намудани ҷомеаи башарист. Ин тоифа занон аз нигоҳи Атори шоир новобаста ба синну сол, дину ойину мазҳаб ва ғ. тасвир шудаанд. Дар ҳикоятҳои шоҳзода ва сарҳанг, арӯс ва шавҳари ҷавонмард, ҷавон ва зани зебо, пир ва дӯшизаи ҷавон дар маснавиҳои Атор суҳан аз мочароҳои зиндагӣ ба миён ояд, дар ҳикояҳои пирзан ва Султон Маҳмуд, пирзани сӯхтадил, пайғамбар ва канизакӣ ҳабашӣ, шайх ва пирзан, Султон Маҳмуд дар шикор, зане, ки тавофи Каъба мекард ва ғ. суҳан дар бораи заноне меравад, ки солору зиндагидида, гармию сардии рӯзгорро ҷашида ва ғ.. Дар ин қабил ҳикоятҳо зан бо ҳама кӯтоҳдастӣ, фурутанӣ бебизоатии зоҳирӣ ботинӣ бою ғановатманд аз хираду заковат дорад, ки омӯзандаанд аз он ҳатто шоҳон ибрат мегиранд.

Занони тасвиркардаи Атори Нишопурӣ вобаста ба мазмуну муҳтавои осори ӯ буда, бештар ҳолатҳо ёридиҳандаву наҷотдиҳандаи мардон, ҷӯи роҳи ҳақиқат ва тарафдори Ҳақ,

махзани бебаҳои панду ҳикмат барои баъдинагон, пешоҳангони зиндагии ободу осудаанд. Симои модарони дар осори ин суханвар омада низ саршор аз ҳикмати рӯзгори гузарон, бо ҳама бурду бохто, мебошад.

Шоир бо офаридани симои занон масъалаи нақши зан дар ҷомеаро пеш гузоштааст, ки бешубҳа дар тарбияи ахлоқи ҳамидаи инсонҳо муҳимму арзимшманд доништа мешавад..

Ниҳоят, Аттори Нишопурӣ- ин суханвари доно ва тавонои ориф дар саросари осори гаронмояш ба тарбияи ҳамнавбон аҳаммияти аввалиндараҷа дода, дар умум таъкид дорад, ки:

- арзиши одаӣ дар одамияту инсонияти шахс равшан мегардад;
- ҳадаф аз сухани ишқ гуфтан ҳастист, ки аз ақл боло меистад;
- ҷилваи ҳақиқат ростисту равшангари ҷон аст;
- аз газофу дурӯғ парҳез мебояд;
- давлату дорой беарзиш аст;
- дунёи ҳаёл саробе беш несту фиребанда мебошад;
- дину дунё омехтаи ҳаманд, то мӯҷиботи мавҷудоти одамиро дар ҷаҳони ҷовидон фароҳам оваранд;
- зиндагӣ ҷойи андешидан аст, то бардавом нигоҳ дошта шавад ва монанди инҳо.

Аз ҳамин нигоҳ, ҷанбаҳои тарбиявӣ маърифатии осори гаронмояи Фаридуддини Аттори аз дидгоҳи ирфонӣ инсонӣ бешак аз ҳастӣ маншаъ гирифта, омӯзандаанд. Дар онҳо гуфтаҳо ҳадафмандонаю нишонрас ва коргар буда, метавонанд барои тарбияи инсонӣ муносиру кушодани бархе аз гиреҳҳои масоили ахлоқии дунёи имрӯз мусоидат намоянд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Аттот, Фаридуддин Иброҳими Нишопурӣ. Мухторнома [Матн] / Фаридуддин Иброҳим Аттотри Нишопурӣ. Тасхеҳ ва муқаддима аз Муҳаммадризо Шафъии Кадканӣ. – Техрон: Сухан, 1386. – 492 с.
2. Аттот, Фаридуддин Иброҳими Нишопурӣ. Мусибатнома [Матн] / Фаридуддин Иброҳим Аттотри Нишопурӣ. Муқаддима, тасхеҳ ва таълиқоти Муҳаммадризо Шафъии Кадканӣ. – Техрон: Сухан, 1388. – 1388 с.
3. Аттот, Фаридуддин. Илоҳинома [Матн] / Фаридуддини Аттот. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва шарҳи луғоту тавзеҳот аз Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Паёми ошно, 2000. – 367 с.
4. Аттот, Фаридуддин Иброҳими Нишопурӣ. Асрорнома [Матн] / Фаридуддин Иброҳим Аттотри Нишопурӣ. Муқаддима, тасхеҳ ва таълиқоти Муҳаммадризо Шафъии Кадканӣ. – Техрон: Сухан, 1388. – 595 с.
5. Аттот, Фаридуддин. Панднома. Футувватнома. Ҳикоят аз маснавиҳо [Матн] / Фаридуддини Аттот. Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008. – 256 с.
6. Аттот, Фаридуддин. Мантиқу-т-тайр ва Асрорнома [Матн] / Фаридуддини Аттот. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва шарҳи луғоту тавзеҳот аз Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. –Душанбе: Адиб, 2014. – 480 с.
7. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (Аз давраи қадим то асри XI) Китоби 1 (11) [Матн] / Холиқ Мирзозода. –Д ушанбе: Маориф, 1988. –424 с.
8. Нафисӣ, Саид. Ҷустуҷӯ дар аҳвол ва осори Фаридуддини Аттотри Шинопурӣ [Матн] / Саид Нафисӣ. – Техрон, 1320. – 249с.
9. Номдориён, Тақипур. Ақл ва фалсафа аз нигоҳи Аттот [Матн] / Тақипури Номдориён // Кайҳони фарҳангӣ. Соли дувум. Март-апрели 1995, №120. – С.20-26.
10. Ритар Ҳелмут. Дарёи ҷон. Ҷилди аввал [Матн] / Ҳелмут Ритар. Тарҷумаи Аббос Зарёбхӯй ва Меҳрофоқи Бойбурдӣ. – Техрон: Алҳудо, 1374. – 531 с.
11. Фурӯзонфар, Бадеъуззамон. Шарҳи аҳвол ва нақду таҳлили осори Шайх Фаридуддин Муҳаммад Аттотри Нишопурӣ[Матн] / Бадеъуззамони Фурӯзонфар. – Техрон: Чопхонаи Донишгоҳи Техрон, 1339. – 1340+134 с.

12. Хуросонӣ Алии Мухаммадӣ. Зан ва чойгоҳи он дар чомеа аз диди Фаридуддини Аттор [Матн] /Алии Мухаммадӣ Хуросонӣ // Меҳру муштарӣ (Маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: Адиб, 2010. – С. 143-150.

13. Хуросонӣ А. Аттор [Матн] /Алии Хуросонӣ // Энциклопедияи миллии тоҷик. Ҷилди 2. – Душанбе, 2013. – С. 82-83.

14. Шачеъӣ, Пурон. Ҷаҳонбинии Аттор [Матн] / Пурони Шачеъӣ. – Техрон: Чопи Ҳайдарӣ, 1373. – 324 с.

ҶАНБАҲОИ ТАРБИЯВИЮ МАЪРИФАТӢ ДАР КАЛОМИ ФАРИДУДДИНИ АТТОР

Фаридуддин Аттори Нишопурӣ (1145м.-1221м.) аз суханварони бузурги нимаи дувуми асри XII ва аввали асри XIII адабиёти форсии тоҷикӣ буда, бо осори пурарзишу гаронбаҳои хеш дар роҳи ривочу раванги ин адабиёт, хусусан инкишофу тавсияи назми тасаввуфӣ ва шеърӣ ирфонӣ сахми назаррас дорад. Дарунмояи асарҳои шоир, монанди маснавиҳои “Илоҳнома”, “Мантику-т-тайр”, “Хусравнома”, “Асрорнома”, “Мусибатнома” ва ғ. дар баробари фаро гирифтани андешаҳои ирфонӣ ва ҷаҳонбинии эҷодкор, инчунин ба масъалаҳои ҳамешагии зиндагии инсонҳо, ки ин пеш аз ҳама ба тарбияи ахлоқӣ ва маърифатии онҳо алоқаманд мебошад, равона карда шудааст.

Дар мақола вобаста ба офаридаҳои бадеии Аттор ба ҷанбаҳои тарбиявию маърифатӣ, бо овардани мисолҳои мушаххас аз ҳикмати хурду бузурги маснавиҳои шоир сухан рафтааст, ки ҳар кадоме имрӯз ҳам барои ҳамназмон омӯзанда доништа мешаванду ҳаёти ва раҳнамои роҳи рости зиндагониянд.

Калидвожаҳо: Фаридуддини Аттор, маснавиҳо, андешаҳои тарбиявӣ-ахлоқӣ, арзиши одамӣ, арзиши зиндагӣ, дастгирии бечорагону дармондагон, нақши зан дар ҷомеа, ишқ, ҳастӣ, ростӣ, ҷаҳони ҷовидон.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мухаммадиев Алӣ – мудири шуъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва нашри мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ. Суроға: 734025, ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода, 35.

Тел: 927 37 72 42.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНО - ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ В ПОЭЗИИ ФАРИДУДДИНА АТТАРА

Фаридуддин Аттар Нишопури (1145 – 1221) является одним из великих поэтов персидско-таджикской литературы второй половины XII и начала XIII веков.

Содержание произведений поэта, таких как “Илохнаме”, “Мантаку-т-тайр”, “Хусравнаме”, “Мусибатнаме” и др., наряду с освещением мистических вопросов и мировоззрения автора и освещаются вечные вопросы жизни и бытия людей, которые в первую очередь, охватывают нравственно-дидактические проблемы.

В статье с целью раскрытия воспитательно-просветительских аспектах произведение Аттара, рассматриваются конкретные примеры из маленьких и больших рассказов месневи поэта, каждый из которых до сих пор считается поучительным для сверстников. Надо сказать что, они жизнены и являются путеводителем правильного пути жизни человечества.

Ключевые слова: месневи, воспитательно-нравственные мысли, человеческая ценность, поддержка бедных и слабых, роль женщины в обществе, любовь, бытие, истина, вечный мир.

Сведения об авторе: Мухаммадиев Али - кандидат филологических наук, заведующий отделом текстологии, исследование и издание письменного наследия Центра письменного наследия Национальной Академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Ш. Хусейнзода, 35.

Тел: 917251401.

EDUCATIONAL AND EDUCATIONAL ASPECTS IN POETRY FARIDUDDINA ATTARA

Faridudin Attar Nishopuri (1145 - 1221) is one of the great poets of the Peri-Tajik literature of the second half of the 12th and early 11th centuries.

The content of the poet's works, such as "Ilohiname", "Mantaku-t-tair", "Khusravname", "Musibatname", etc., along with the coverage of mystical issues and the author's worldview, also highlights the eternal issues of life and life of people, which are primarily cover moral and didactic problems.

In the article, with the aim of revealing the educational and educational aspects of Attar's work, specific examples from small and large stories of the poet's mesnevi are considered, each of which is still considered instructive for peers. I must say that they are vital and are a guide to the right path of human life.

Key words: mesnevi, educational and moral thoughts, human value, support for the poor and the weak, the role of women in society, love, being, truth, eternal peace.

Information about the author: Muhammadi Ali - Candidate of Philological Sciences, Head of the Department of Textual Studies, Research and Publication of the Written Heritage of the Center - Written Heritage of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Sh. Khuseinzoda, 35.

Tel: 917251401

МАЗМУНОФАРИНӢ ДАР АШӢОРИ СӢЗАНИИ САМАРҚАНДӢ

Хучова М.¹

СӢзании СамарқандӢ яке аз бузургони адабиёти асри ХII ба ҳисоб рафта, дар соҳаи адабиёт бо лақабҳои «Ҳаким СӢзанӣ» ва «Пири сӢзангар» шинохта шудааст. Шоири форсу тоҷик СӢзании СамарқандӢ дар шаҳри Насаф (Қаршии ҳозира) ба дунё омадааст. СӢзании СамарқандӢ дар ҷавонӣ ба Бухоро рафта, баробари касби улум пешаи сӢзангариро омӯхтааст. Ба шеърӣ хангоми таҳсили мадраса шуруъ кардааст. Пас аз хатми таҳсил ба Самарқанд омадааст. Вай баъзе амалдорони девони давлатиро дар қасидаҳои васф намулдааст. Чуноне ки аз таҳлил ва таҳқиқи муҳаққиқон бармеояд, дар бораи таърихи таваллуд, таҳсил ва ҷараёни зиндагии СӢзании СамарқандӢ маълумоти дақиқ дастрас нест. Аз ашъори худ шоир бармеояд, ки ӯ умри хеле тӯлонии бобаракат дидааст.

Мисол:

Ҷуз мадҳи шоҳ беҳудагӯист шоирӣ,
Ҳаштод сол бас, ки будӣ беҳудасаро. [3,5]

СӢзании СамарқандӢ аз худ барои баъдинагон девони ашъори хешро ба мерос гузоштааст, ки нусхаи комили он дар китобхонаи Калкутта (Ҳиндустон) маҳфуз буда, қариб 12 ҳазор байтро дар бар мегирад. Якчанд нусхаи нисбатан хурдтари девони шоир дар китобхонаҳои Россия ва Эрон маҳфузанд. Девони комили СӢзании СамарқандӢ дар Эрон солҳои 1960 ва 1966 ба таърифи расидааст. Як нусхаи девони шоир дар Маркази мероси хаттии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон зерӣ № 440 маҳфуз аст. Ашъори девони СӢзании СамарқандӢ дар навъҳои маъмули назми давраи ӯ: қасида, қитъа, ғазал, рубоӣ, мусаммат ва ғайраҳо навишта шудаанд, вале онҳо бо мундариҷа ва мазмуни худ аз ашъори шоирони дигар фарқ мекунанд. Дар эҷодиёти СӢзании СамарқандӢ дар ҳавҷи мутоибот тамоюли ҳаҷвӣ мутоибавии адабиёти шаҳр дар се навъ: шеърҳои ҳаҷвӣ, шахсӣ, ғазалӣ, мутоибавӣ ва нақиза инкишоф ёфтааст. СӢзании СамарқандӢ дар ҳаҷви мутоиботи зоҳиран «қабҳ»-и худ маданияти хандаю истехзои халқ, хушҳолию зиндадили мардумро ифода намудааст. Бештари ҳаҷвиёти СӢзании СамарқандӢ бо санъаткорӣ ва маҳорати баланди адабӣ навишта шуда, устои ҳаҷв будани ӯро собит кардаанд. Қисми муайяни ашъори СӢзании СамарқандӢ оид ба ҳунармандӣ ва васфу ситоиши касбомузӣ мебошад. Дар ашъори худ ҳукуматдоронро пайваста ба адлу инсоф ва тараххум нисбат ба омма ташвиқ намуда, ба муқобили баъзе золимони халқ қиём кардани ӯ аз мафкураи гуманистӣ ва зиддиистibdодии табақаи ҳунармандон сарзадааст. Чуноне ки аз мисраҳои шеърӣ СӢзанӣ бармеояд, ба ҳамон нафароне, ки СӢзанӣ дасти саҳо бардошта кӯмакашон мекард, бо ҳосидони вай забон як карда дар ҳақи СӢзанӣ дар назди Ҳоким Маҳмуд ибни Муҳаммад суҳанҳои бад гуфтанд ва бо игвои онҳо шоир аз тамоми молу сарваташ маҳрум гашта, ҳатто ба қатл маҳкум шудааст.

Мисол:

Ҳамчу мӯрон моли ман дар хонаи худ карда ҷамъ
В-он гаҳе карданд бар ман тез дандонҳо чу мор.
Ҳақиқӣ молу неъматӣ ман ҳеҷгун нашнохтанд,
Он сағони нобакору он ҳасони нобакор. [3,8].

Мо дар ин мақола кӯшиш ба харҷ додем, ки танҳо дар бораи мазмунофарӣ дар ашъори СӢзании СамарқандӢ маълумот диҳем ва то як андоза зехни хонандаи гириро ба

1. Хучова Мавҷуда – ходими пешбари илмӣ шуъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва нашри мероси хаттии Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

дунёи пуробуранги ашъори шоир бедор созем. Бояд қайд кард, ки қасида ва ғазал дар ашъори Сӯзани Самарқандӣ мақоми аввалиндараҷа дошта, қисми зиёди осори ӯро ташкил медиҳад. Гарчанде, ки Сӯзанӣ қисми зиёди қасидаҳояшро дар мадҳи соҳибмартабони замони худ, салотину умаро, намояндагони дину шариат, бузургони аҳли адаб ба монанди Унсурӣ, Рӯдакӣ, Саной, Низомӣ, Муъизӣ, Рашидуддини Ватвот бахшида бошад ҳам, вале дар ғазалҳояш тавонистааст, ки аз манзараҳои зебои табиат(пейзаж), ишқу муҳаббат байни инсонҳо, дарду ғами ошиқ, ишқи поку ҳақиқӣ, адолати шоҳ ба тобеияти мансаб, ғалабаи осоиштагӣ ба зулм, мафҳуми хирад ва одобу ахлоқ, хирад ва қонунро бо мафҳуми шараф пайванд бахшида, алоқамандии қонун ва ҳукуматдории хирадмандонаро бо талаботҳои одобу ахлоқ ва меъёрҳои ахлоқӣ таъкид менамояд. Шоир пеш аз ҳама тараннумгари ишқ аст, ишқи пок, ишқи беолоиш, ишқи ҳақиқии дур аз ҳама гуна фасод, бидуни ҷудо намудани ишқи инсонӣ ва ишқи ирфонӣ. Мувофиқи эътирофи худӣ суҳанвар ишқи ҳақиқӣ дар эҷодиёти ӯ пеш аз ҳама ишқи ирфонӣ буда, асосан дар қолаби мафҳуми истилоҳҳои тасаввуфӣ баён гардидааст. Вай аз ишқи инсонӣ чун аз ишқи маҷозӣ таъбир мекунад ва ишқи заминиро барои расидан ба ишқи ирфонӣ гузаргоҳи дилхоҳ медонад. Ӯ бо офаридани ишқи ҳақиқӣ шамъи тоза ба мазори ишқи қуҳан афрӯхтааст. Ба воситаи ғазалҳои ошиқонааш шоир ба мардум дарси муҳаббат, покӣ, суббот, бурдборӣ, башардӯстӣ, ахлоқи ҳамида ва шоистаи инсонӣ ва дар ишқ устувор будан ва барои ишқи ҳақиқӣ мубориза бурданро меомӯзад.

Мисол:

Эй ҷуфти дили ман, аз ту фардам
В-эй роҳати ҷон, зи ту бадардам.
Ишқи ту ба ҷон шигард дорам,
То умр ба сар шавад шигардам. [6, 70].

Ё дар ҷои дигар:

Соқӣ, пеш ор боз он оби оташфомро,
Ҷом гардон кун, бибар ғамҳои беанҷомро.
З-он, ки айёми нишоту ишрату шодӣ шудааст,
Бад бувад беҳуда зоеъ кардан ин айёмро.
Маҷлисе дарсоз дар бустону ҳар сӯйе нишон,
Лӯбатони гулруҳу хурони симандомро. [6, 67]

Мафҳуми қонуни адолатро Сӯзанӣ дар андешаҳои ахлоқӣ мебинад, ки донишмандони онро ба унвони сифати аслии шоҳи одил ва давлатдории одилона зарур мешуморад, ҳамаи инро шоир дар қолаби зебои назм, бо як ҷаҳон обу ранги бадеӣ ба қалам додааст, ки ин аз маҳорати баланди суҳанварии ӯ дар адабиёт дарак медиҳад. Сӯзанӣ дар байти зерин фасли ҳазон-рези тирамоҳ ва ҷашни Меҳргонро шоирона чунин тавсиф кардааст:

Моҳи муҳаррам омад в-овард Меҳргонро,
Оини меҳргонӣ айши муҳаррамӣ кун.
То аз лақаб тараб беҳ, ҳамвора бо тараб зӣ,
То хуррамӣ беҳ аз ғам, пайваста хуррамӣ кун [3,122].

Дигар аз ақидаҳои судманди Сӯзанӣ адолати шоҳ ва тобеияти мансаб мебошад. Ӯ маслиҳат медиҳад, ки ҳама дар мақоми адолат бошанд, зеро дар ҳамин ҳолат осоиштагии давлат таъмин карда мешавад. Ба андешаи Сӯзанӣ набояд ба ҳеҷ кас зулмро раво дид, зеро шуълаи ҳақиқат ҳамеша фурузон аст. Ин мафҳумро ӯ тавассути рафторҳои яке аз хонҳои қарохонӣ Қилич Тамғочхон, ки фақат дар давраи ҳукумронияш ӯ ба тараққиёти илм ва адабиёт андаке аҳаммият додааст, нишон додааст:

Бахти бедори шаҳаншаҳ Хусрави молик рикоб,
Кард бар болини ғафлат шӯрбахтонро ба хоб.
Дид чун дар хоби ғафлат рафт моҳи нав ҳаме,
Теги хунолуда бар болин чу теги офтоб.
Ғафлат андар тоати султон ба Ҳақ гарданкашист,
Гардани гарданкашонро тег бояд ё таноб [4,3].

Аммо дар замони давлатдории Қарохониҳо илму фан ва адабиёт хеле акиб меравад. Чи навъе ки Муҳаммади Авфӣ дар тазкираи асри XIII менависад: Бо вучуди ин, якчанд асархоеро, ки дар асри XI дар Мовароуннаҳр ба майдон омадаанд, ном бурдан мумкин аст. Чунончи, «Таърихи мулки Туркистон»-и Маҷдуддин Муҳаммад ибни Аднон ва гайра, ки аз онҳо ба ҷуз баъзе порчаҳои ҷудогона то давраи мо чизе омада нарасидааст.

Ба ҳар ҳол, дар ин давра адабиёти тоҷик дар Мовароуннаҳр баъзе шоирони боистеъдод, монанди Амъаки Бухорӣ (вафоташ соли 1149), Сӯзани Самарқандӣ (вафоташ соли 1173), Рашидии Самарқандӣ ва гайраро ба камол расонид. Вале ин шоирон аз ҷиҳати аҳамияти эҷодиёти худ бо гузаштагонанон баробар шуда наметавонистанд. Амъак ва Сӯзанӣ дар сабк ва тафаккури бадеӣ аз якдигар хеле тафовут доранд. Эҷодиёти Амъак, ки шоири дарбор аст, пур аз зарофат буда, шакли шеърро ба авҷи такомул расонидааст. Бесабаб нест, ки донишмандони адаб ашъори ӯро дар дастурномаҳои илми баён, ҳамчун намунаи тақлид ва пайравӣ зикр кардаанд. Сӯзанӣ, баръакс, шоири берун аз дарбор, намояндаи назми доираи ҳунармандони шаҳр аст. Албатта, гоҳо ба ӯ ҳам лозим меомад, ки барои дарёфти маош қасидаҳои мадҳия гӯяд, вале ӯ беш аз ҳама бо ҳақиқияти худ, ки бо забони содда ба сабки гуфтугӯ наздик навишта шудаанд, машҳур аст.

Мисол:

Фарзанди ман, набераи маймунӣ,
Иблиси дигар аст, на малъунӣ.
Асроре карда ба падарозорӣ,
Ҳамчунон имомзодаи собунӣ [3, 157].

Ё дар ҷои дигар:

Эй Шамсиддин, ба ному наво зи ту абр бех,
Ҷомаат кафан нақӯтару қабр бех.
Аз савту сурати ту ҳазорон ҳазор бор,
Ғурранда абр бехтару дарранда бабр бех [3, 156].

Ва ё:

Ашрафи абрешимӣ чу кирмаки пила,
Умр ба тазвир мегузораду ҳила.
Аз паи донге ҷаҳору се занад аз сар,
Ба тани пинагон зи қаббатайни ҳалила [3, 156].

Қорбасти санъатҳои бадеӣ дар қоргоҳи эҷодии шоирон одатан бо мақсади ороиш ва муассир гаштани сухан амалӣ мешавад. Сӯзанӣ дар ашъори худ гоҳо аз санъатҳои бадеӣ хеле фаровон истифода бурда, таъъозмӯй кардааст ва ҳунари баланди эҷодкории худро ба намоиш гузоштааст. Истифодаи фаровон аз ташбеҳу истиора, маҷоз, ташхису тақрор, тазоду талмех ва дигар санъатҳои бадеӣ аз маҳорати суҳанофарии шоир дарак медиҳад.

Ташбеҳ аз серистеъмолтарин навъи санъати бадеист, ки дар ашъори шоирон, аз ҷумла дар ашъори Сӯзанӣ зиёд ба назар мерасад. Дар китобҳои илмӣ назарӣ, чунончи дар асари «Бадоеъ-ус-саноеъ»-и олими асримиёнагӣ Атоулло Ҳусайнӣ, дар китоби «Санъати сухан»-и адабиётшиноси муосир Тӯракул Зехнӣ ва дигарон навъҳои гуногуни ташбеҳ нишон дода шудаанд, чунончи, ташбеҳи мутлак ё мурсал, киноят, машрут, тасвир, акс, измор, тафзил....

Мо дар ашъори Сӯзани Самарқандӣ анвои гуногуни ташбеҳ ва санъатҳои дигари бадеиро дучор шудем, ки овардани чанд намуди ташбеҳро беҳбудии кори худ донистем.

1.Ташбеҳи мутлақ, ки ташбеҳи сарех низ мегӯянд, содатарин навъи ташбеҳ дар адабиёт ба шумор меравад, ки дар ашъори Сӯзанӣ хело зиёд ба назар мерасад.

Мисол:

То бастаам бад-он ду рухи лолафом дил,
Монанди лола сӯхта дорам мудом дил [3, 112]

Дар ин мисол мушоҳида мекунем, ки сурхии чехраи маъшуқа ба гули лола монанд карда шудааст. Ин намуна ҳамчунин ташбеҳи ҳиссӣ аст, ки асоси монандкунӣ бар чизҳои махсуси дидашаванда аст.

2.Ташбеҳи измор (музмар). Дар ин маврид чизе ба чизе ташбеҳ карда мешавад, аммо зоҳиран чунин метобад, ки ташбеҳ мақсади ӯ нест, ҳол он ки дар замири ин тасвир мақсуд ҳамон ташбеҳ аст. Чунончи, дар байти зер калимаи «баҳор» ташбеҳи измор аст:

Фасли баҳор бо мани нозук чу барги гул,
Лашкар бурун задам чу гули сурх дар баҳор.
То комгор гардам бо душманони мулк,
Як сӯ шудам зи барги гули сурх комгор [3,14].

Дар адабиёти форсӣ шоирон санати такрорро ба ҳадди нисбатан зиёд истифода мебарданд, ки Сӯзанӣ ҳам дар пайгирии онҳо дар истифода аз ин санъат бештар баҳра бурдааст. Такрор агар баъзан дар оҳангнокӣ ва зебоии сухан саҳм дошта бошад, гоҳо нишон медиҳад, ки шоир мехоҳад ягон нуқтаро маҳз таъкид кунад ё тақвият диҳад, ки он дар таҷниси маънави ин тавр омадааст:

Симбар ёрам шуд аз ман симбар,
Сим ёрам неву ёрам симбар [2,22].

Ё дар ҷои дигар:

Ба зери сояи килке, ки хомаи ту шавад,
Шикан-шикан шавад аз бими шери хасмшикан [3,89].

Ва ё

Дар ҳар гуноҳ саҳраи девам ба хайр хайр,
Ё Раб, маро ихлос деҳ аз деви саҳра гир [2, 19].

Корбурди муқаррари калимот на танҳо ҳусни зоҳирии шеърро меафзояд, балки мусиқии дохилии шеърро низ ба вучуд меорад, ки ин ҳолатро ба роҳат метавон дар шеърҳои шоир мушоҳида кард :

Наёмад аз ман хайрею дар дилам ҳама он,
Ки Ҳақ пазирад бе хайр хайри хайри маро [2,4].

Шоир бо риояи навъҳои гуногуни таҷнис, ки санъати маънавӣ буда, аксар дар адабиёти классикӣ мушоҳида мегардад ва дар ин санъат шоир ё нависанда калимаҳои ҳамшаклу гуногунмаъноро оварда, ба сухани худ зебӣ, бозии сухан, рангорангии маъно дароварда, ба ин васила завқӣ бадеиро баланд мекунад, ба шакли зоҳирии шеъррош ҷозибаро ато кардааст. Дар адабиёт ҳелҳои таҷнис бисёр бошад ҳам, се намуди он дар ашъори шоирон зиёд ба чашм мерасанд [1, 154-156].

Тачниси том:

То бастаам бад-он ду рухи лолафом дил,
Монанди лола сӯхта дорам мудом дил [3,112].

“Лола”-и якум ба маънои рӯй (ду рухсора) аст, “лола”-и дуом ба маънои дили сӯхта (обшуда) аз ғаму интизорӣ аст.

Тачниси мураккаб :

Басам зи наргиси серобу лолаи худрӯй,
Ки наргиси бути ман лола даркашид ба рӯй [3, 114].

Тачниси мукаррар (ё муздавач) :

Дар ин намуди тачнис баъд аз овардани калимаи тачнис, калимаи дигаре меояд, ки аз калимаи аввал чудо нашуда, ҳиҷои охириин такрор мешавад [1, 155].

Ҳарчанд дар чадал санамо, даст дасти туст,
Бо ман раҳе макун ту ба ҷои чадал -чадал [1, 119].

Ҳангоми пайгирии санъати муболиға дар ашъори Сӯзанӣ мебинем, ки одатан дар дохили санъати маҷоз баъзе санъатҳои дигар низ омадааст. Умуман дар эҷодиёти Сӯзанӣ агарчӣ гоҳ-гоҳ игроқ вомахӯрад, асосан муболиға дар ҳолати муътадил корбарӣ шуда аст, чунки муроди аслии шоир мазмунофаринист.

Мисол:

Сипахдорон камар бастанд пеши тахти ӯ саф-саф,
Бар он расму бар он сират ки ҷинне пеши тахти Ҷам [2,19].

Ё дар ҷои дигар:

Саргузашти буду набуди ҳама ҷаҳон,
Девони Унсурист зи Маҳмуд ёдгор
В- аз ходимони маҷлиси Маҳмуд тоҷи дин
Чун Унсурӣ ҳазор баромад ба як шумор [4, 6]

Ё дар ҷои дигар:

Хусрави сайёрагон берун шуд аз бурҷи Ҳамал,
Бурҷи Савр аз фарри хусрав ёфт миқдору маҳал [3,128].

Дар байти зер Сӯзанӣ санъати муболиғаро истифода бурда дар мадҳи Садруддин чунин меғӯяд:

Ба фазлу адл маъруфӣ бар он ҷумла, ки дар олам,
Зананд аз фазлу адли ту ба бустон булбулон дастон [3,123].

Дар ашъори Сӯзанӣ ба ғайр аз санъатҳое, ки дар боло гуфта гузаштем, инчунин санъатҳои акс, сифатчинӣ, мусаччаъ, баргардониш, тааҷҷуб, тарсеъ, лаффу нашр, санъати лабрас, ирсоли масал, муқобала, тазод, фаровон истифода шудаанд. Яке аз санъатҳои лафзӣ, ки сифатҳо ва ҳолатҳо барои равшан кардани ҳолати предмет зид оварда мешавад, ки ин намуди санъатро дар адабиёти бадеӣ санъати тазод меноманд [1,135].

Санъати тазод дар ашъори Сӯзанӣ хеле зиёд ба назар мерасад:

Аз паси пирӣ ҷавонӣ дар ҷаҳон ояд падид,
Гӯй аз иқболи соҳиб ҳамчу ҷаннат шуд ҷаҳон [3,129]

Ё дар ҷои дигар:

Ба фаҳшу ҳазли ҷавонӣ ба пирӣ овардам,
Ки ҳеч шарм набуд аз ҷавону пир маро [2,4].

Ё дар ҷои дигар:

Басе гуноҳи сағиру кабир кардам касб,
Ки низ кабир хатар буду низ сағир маро.
Зи баҳри сағир азоби кабирро аҳлам,
Агар на авф кунад холиқи кабир маро [2,4] .

Ё дар ҷои дигар:

Пирӣ расиду мӯи сиёҳат сафед шуд,
Ёри сафедрӯи сияҳмӯиро махох 2,7] .

Дар мисраи зерин Сӯзани Самарқандӣ маҳорати суҳанофариниашро истифода намуда, санъати тасвириро моҳирона ба қор бурда, “Бӯи зулфи дилбар”, “оби ҷашми абр”, “бӯстони гул”, “ишқи гул” яке аз беҳтарин тасвириҳои шоиронаи Сӯзанианд:

Бӯи зулфи дилрабоён бод бар саҳро вазид,
Ҳамчу хатти ҷонфазоён бардамид аз хоки хид.
Оби ҷашми абр ошиқвор бар бӯстон ҷакид,
Ҳамчу рӯи некувон дар бӯстон гул бишқуфид.
Булбул андар бӯстон шуд маст, ноҳӯрда набид,
Маствор аз ишқи гул дастону алҳон баркашид [3, 129]

Дар ин мисраи шоир тавонистааст бӯи зулфи дилбар, боди саҳро, оби ҷашми абр (яъне боридаи борон) ва ишқи гулро ин қадар зебою гуворо ва диданию шунидани тасвири кунад.

Ё дар ҷои дигар:

Оби равшан тира гашт аз жолаи абри баҳор,
Хоки тира гашт равшан аз фуруғи лолазор. [3, 126].

Ё,

Наргиси хушбӯй боз аз ҳоби хуш бедор шуд,
Ҷашми бедидори ӯ боз аз дари дидор шуд [3, 126].

Дар ин мисраи санъати тасвири хело шоирона истифода бурда шудааст, ки ин аз маҳорати суҳанофаринии Сӯзани дарак медиҳад.

Хулоса, дар қорбасти анвои санъатҳои Сӯзани баробари риояи анъана дар мавридҳои муносиб тозақориҳо намудааст. Аҳамияти ҳоси қори ӯ дар ин ҷода билвосита қорӣ намуни рӯи замон дар шеър, биниши тоза, ҷустуҷӯҳои ҳаёли ва омезиши якҷанд нави санъатҳои зимни офариниши тасвири бадеист.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Мирзозода Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ [Матн] / Холиқ Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1992. –240 с.
2. Самарқандӣ, Сӯзани. «Девон» захираи дастхатҳои шарқии АФ Тоҷикистон № 440 [Матн] / Сӯзани Самарқандӣ.
3. Самарқандӣ, Сӯзани. Мунтахаби девон [Матн] / Сӯзани Самарқандӣ.–Душанбе: «Нашириёти ДСРТ», 2009. –163 с.
4. Самарқандӣ, Сӯзани. Девони ҳазлиёт [Матн] / Сӯзани Самарқандӣ. Бо тасҳеҳи доктор На-

сриддин Шоххусайнӣ. –Техрон: Интишороти Амири Кабир, 1338. –568с.

5. Куръони мачид (тарчума ба тоҷикӣ бо хатти кириллӣ) [Матн].–Душанбе:,2007.

6. Шоирони Мовароуннаҳр [Матн]. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Алии Муҳаммадии Хурсонӣ.–Душанбе: Адиб, 2006. – 688 с.

МАЗМУНОФАРИНӢ ДАР АШӢОРИ СУӢЗАНИИ САМАРҚАНДӢ

СуӢзании СамарқандӢ аз худ барои баъдинагон девони ашӢори хешро ба мерос гузоштааст, ки нусхаи комили он дар китобхонаи Калкутта (Ҳиндустон) махфиз буда, қариб 12 ҳазор байтро дар бар мегирад. Якчанд нусхаи нисбатан хурдтари девони шоир дар китобхонаҳои Россия ва Эрон махфизанд. Девони комили СуӢзании СамарқандӢ дар Эрон солҳои 1960 ва 1966 ба табъ расидааст. Як нусхаи девони шоир дар Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон зери № 440 махфиз аст. АшӢори девони СуӢзании СамарқандӢ дар навъҳои маъмули назми давраи ӯ: қасида, қитъа, ғазал, рубоӣ, мусаммат ва ғайраҳо навишта шудаанд, вале онҳо бо мундариҷа ва мазмуни худ аз ашӢори шоирони дигар фарқ мекунанд. Дар эҷодиёти СуӢзании СамарқандӢ дар ҳаҷву мутоибот тамоюли ҳаҷвию мутоибавии адабиёти шаҳр дар се навъ: шеърҳои ҳаҷвӣ, шахсӣ, ғазалӣ, мутоибавӣ ва нақиза инкишоф ёфтааст.

Калидвожаҳо: Девон, Сузанӣ, санъати ташбеҳ, ҳунари шоирӣ, асотир, қаҳрамони адабӣ, ривояти динӣ, ашҳоси твѣрихӣ, номҳои ҷуғрофӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хучова Мавҷуда Ӯроқовна – ходими пешбари илмии Шуъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва нашри мероси хаттии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ, индекс: 734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон: шаҳри Душанбе, кӯчаи Ш. Хусейнзода 35.
Тел: 935044963.

ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ МАСТЕРСТВО СУЗАНИ САМАРКАНДИ

Сузани Самарканди принадлежит к числу выдающихся мастеров слова персидско-таджикской литературы, литературное наследие которого оказало огромное воздействие на последующее развитие литературы. Творчество Сузани Самарканди в которых нашли свое отражение различные аспекты человеческой жизни, всегда были в центре внимания поэтов, писателей, не только сочинявших на персидском но и на языках других народов мира. Ещё одним признаком мастерства поэта в изображении образов является то, что он очень широко использует нравственно-этические мысли, накопленные творческим мышлением народа, пословицы и поговорки, содержащие народную образность и мировоззрение которые определяют гуманистические идеалы поэта.

Ключевые слова: Диван, Сузани, искусства, ташбеҳ, миф, религия ислама, исторический персонаж, милосердие, верность и преданность, Коран.

Сведения об авторе: Худжова Мавҷуда Урақовна– ведущий научный сотрудник отдела текстологии, исследование и публикации письменного наследие Центра письменного наследия при Президиуме НАНТ. Адрес: 734025 Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул.Ш. Хусейнзода – 35,

Тел: 935044963.

SYZANI SAMARQANDIS ABILITY INCREATING CHARACTERS

Syzani Samarqandi's work had an enormous influence on literature and culture of all peoples of Maverannahr and Khorasan. In conclusion, the above-mentioned examples indicate in creating women's characters in order to make his thoughts more effective Syzani Samarqandis uses multiple artistic genres, which as a result increased the attractiveness of his words. Creativity, especially the gazelles, which are reflected different aspects of human life, has always been the center of attention of poets, writers and compilers of anthologies not only composed in Persian but also in the languages of other peoples of the world.

Key words: Divan, Syzani Samarqandi, talmeh, image, myth, personality, history, literature, sivilization, Koran, poet, nation.

Information about the avthor: Khujova Mavjuda Uraqovna. Leading researcher of Textual Studies, Researcher and Publication of written Heritage of the Center of the written Heritage of the Tajik national Academy of science. Address: 734025 of Respublic of Tajikistan; Dusanbe city, st.Sh.Khuseinzoda,

Tel: 935044963.

МАЪЛУМОТИ САРЧАШМАҶО ПЕРОМУНИ РӯЗГОР ВА ФАЪОЛИЯТИ ЭҶОДИИ ҚОЗӢ АБУБАКРИ АРҶОНӢ

Наимов М.¹

Қозӣ Носиҳуддин Абубакр Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Хусайни Арҷонӣ (460 / 1068-544 / 1150) аз зумраи шуарои машҳури арабизабони билоди Аҷам дар садаҳои XI-XII маҳсуб меёбад, ки эҷодиёти ғаномандаш таваҷҷуҳи бисёре аз муҳаққиқони имрӯзаро ба худ ҷалб намудааст [7, 53]. Ӯ соли 460х. / 1068м. дар ноҳияи Арҷони Форс ба дунё омадааст. Дар робита ба ин Абусаъд Абдулкарими Самъонӣ дар “ал-Ансоб” чунин овардааст: “ал-Арҷонӣ бо фатҳи алиф, сукуни ро, фатҳи чим ва дар охир нун-ин нисбат ба Арҷон ва он яке аз навоҳии Аҳвози кишвари Хузистон мебошад. Онро бо ҳарфи ғайн Арғон мегӯянд, ки ин ҳамон Арҷон аст” [8, 1, 173]. Ибни Халликон низ зодгоҳи Қозӣ Абубакрро Арҷон ба шумор овардааст [4, 1, 151].

Аммо баъзе аз донишмандони аҳди қадим лақаби шоирро Арраҷонӣ ба қайд овардаанд. Аз ҷумла, Салоҳуддини Сафадӣ чунин изҳори назар кардааст: “Носиҳуддин ал-Арраҷонӣ, Аҳмад ибни Муҳаммад ибн ал-Хусайн ибни Алӣ аш-Шерозӣ ал-Ҳочӣ Абубакр ибни Абуабдуллоҳ. Арраҷонӣ бо ташдиди “-ро” ва фатҳи “-чим” яке аз афозили замон, соҳиби ибороти латиф, шоири маънигаро маҳсуб мешавад” [9, 7, 243].

Луғатнигори маъруф Абунасл Исмоил ибни Ҳаммоди Ҷавҳарӣ (ваф. 393х. / 1003м.) андешаи мазкурро тақвият баҳшида ва чунин овардааст: “Арраҷон: вилоятест дар Форс. Дар ашъори шоирон бо таҳфифи “-ро” низ дучор мешавад” [10, 1, 298].

Арҷонӣ ҳанӯз аз овони кӯдакӣ ба омӯзиши улуми динию адабӣ машғул гардида, дар мадрасаҳои Кирмон ва Низомияи Исфаҳон таҳсил намудааст. Дар баробари ин, бар ӯ шоирӣ ғалаба намуда, дар илми шеър табаҳҳури комил пайдо намуд. Аз рӯи ахбори муаллифи “ал-Ансоб” ӯ дар Исфаҳон ҳадисро аз Абубакр Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Ҳасан ибни Мочаи Абҳарӣ омӯхтааст [8, 1, 174].

Донишмандони зиёде, аз қабили Абусаъди Самъонӣ, Имодуддини Исфаҳонӣ ва дигарон дар назди Арҷонӣ таълим гирифта, баъдан бо қамоли эҳтиром дар бораи устои худ сухан кардаанд. Чунончи, Абусаъди Самъонӣ таъкид доштааст, ки ӯ соҳиби иҷозатномаи Арҷонӣ ба тамоми осору гуфтаҳояш аст [8, 1, 174].

Имодуддини Исфаҳонӣ дар овони ҷавонӣ ба гирдоварии девони шоир пардохта ва ашъорашро аз ҳуди ӯ омӯхтааст. Абдурраҳими Аснавӣ низ таъкид кардааст, ки Имодуддини Исфаҳонӣ дар назди Арҷонӣ “Девони кабир”-и ӯро омӯхта ва соҳиби иҷозатномаш гардида будааст [1, 1, 63]. Дар радифи ин, бино ба қавли муаллифи “Харидат-ул-қаср” ӯ соли 549х. / 1165м. писари Арҷонӣ Муҳаммадро вохӯрда ва дархост намудааст, ки мусаввадоти падарашро дар мадҳи амуяш барояш орият диҳад. Пас ӯ дафтари калони падарашро ба ихтиёраш вогузор намуд ва Имодуддини Исфаҳонӣ аз он баҳрамандии комил пайдо кардааст [5, 147]. Дар “Харидат-ул-қаср” намунаи ашъори Арҷонӣ бо тартиби ҳуруфи ҳичой оварда шудааст, ки он дар қиёс бо шоирони дигар қисми зиёди шуарои Форсро дарбар гирифта, аз самимияти хос ва муҳаббату иродатмандии шогирд нисбати устод дарак медиҳад.

Бино ба тасреҳи Имодуддини Исфаҳонӣ дар “Харидат-ул-қаср” Арҷонӣ сараввал дар овони ҷавонӣ дар мадрасаи Низомияи Исфаҳон фаъолият дошта, аз фақеҳони барҷастаи он ҷо маҳсуб меёфт. Сипас ҷиҳати бароаташ дар он ва балоғаташ дар аҳкоми қавофӣ шеър бар ӯ ғалаба кард ва ӯ ба давлати Маҳмудияи Салҷуқӣ робитаи қавӣ пайдо намуд, ки падар ва амуҳои Имодуддини Исфаҳонӣ низ дар он ҷо шахсиятҳои барҷастаи сиёсӣ ба шумор мерафтанд. Муаллифи “Харидат-ул-қаср” дар пайвастагӣ ба он чунин андешаронӣ намудааст: “Амуям Азиз ҳокими давлат ва амину хидматгузори он буд. ал-Арҷонӣ, ки дар бозори фазлу ҳунар арзиши баланд дошт, дар сояи густурдаи давлати ӯ нумуи тоза пайдо намуд.

1.Наимов Муҳаммадамин. - ходими калони илмии Маркази мероси хаттии назди АМИТ

Ў ба амуям Азиз Абунаср Аҳмад ибни Ҳомид, падарам, амуям Зиёуддин ва бародаронаш қасоиди мадҳии дилангезе сароидааст ” [5, 145]. Сипас порчае аз он қасоиди мадҳиро матраҳ намудааст, ки дар он бобояш бо кунияи Абурраҷо мавриди ситоиш қарор гирифтааст [5, 146].

Арҷонӣ ханӯз аз давраи ҷавонӣ то ба охири умр мансаби қозигиро ба зимма дошта, дар Арҷон, Тансар ва Аскар адои вазифа намудааст [5, 173]. Мансаби қозигии ӯ ва муҳаббати беандозааш ба шеърӯ шоирӣ мӯҷиби алоқамандии устувори ӯ бо бузургмардони давлатҳои Аббосӣ ва Салҷуқӣ гардидааст.

Таърихи вафоташро Ибни Асир соли 544х. / 1150м. таъйин сохтааст [3, 9, 364].

Арҷонӣ девони калоне ба мерос гузоштааст, ки аз сенздаҳ ҳазор байт фароҳам омада, 212 қасида, 103 қитъаро ташкил медиҳад. Қадимтарин шеърӣ сурудаи шоир ба охири аҳди Низомулмулк, соли 485х. / 1093м. рост меояд ва бо назардошти ин, ғайолияти шоирӣ ӯ беш аз шаст сол идома ёфтааст.

Мунаққидон ва муаррихони асримиёнагӣ дар бораи арзиши шеърӣ Арҷонӣ ва ҷойгоҳи адабии ӯ андешаҳои қобили таваҷҷуҳе иброз доштаанд. Абусаъди Самъонӣ қадимтарин донишманде маҳсуб меёбад, ки манзилати адабии Арҷониро таъйин намуда ва чунин овардааст: “Соҳиби шеърӣ шево ва табъи равон буда, шуҳрати девони шеърӣаш то ба офоқ расидааст” [8, 1, 173].

Салоҳуддини Сафадӣ Арҷониро “яке аз афозили замон, соҳиби ибороти латиф, шоири маънигаро” муаррифӣ кардааст [9, 7, 243]. Афзун бар ин, мусаннифи “ал-Вофӣ би-л-вафайт” зимни баёни арзиши эҷодӣ Арҷонӣ чунин нигоштааст: “Абулқосим Ҳибатуллоҳ ибни Фазли шоир (ваф. 558 х.) гуфтааст: “ал-Ғаззӣ соҳиби маънисту лафз надорад. Абевардӣ соҳиби лафз асту маънӣ надорад. Аммо Қозӣ Абубақр ал-Арраҷонӣ ҳар ду–лафзу маъниро дар худ ҷамъ намудааст” [9, 7, 243].

Ибни Халликон Арҷониро “соҳиби шеърӣ латиф ва баландмазмун” [4, 1, 151] хонда, сипас илова менамояд, ки “ӯ соҳиби девони шеърӣест, ки саросар аз ашъори латиф фароҳам омадааст” [4, 1, 154].

Ибни Тағрибардӣ ҷиҳати баён намудани мувозанати байни Абӯҳайёни Наҳвӣ (ваф. 745х. / 1345м.), Абулғаллои Мааррӣ (ваф. 449х. / 1058м.), Арҷонӣ ва Ибни Саноулмулк (ваф. 608х. / 1212м.) чунин гуфтааст: “Равиши ман дар пайравӣ аз Абуҳайён аст, ба дурустӣ ӯ олим аст, на шоир, аммо шоири олим ин Арҷонӣ, Абулғаллои Мааррӣ ва Ибни Саноулмулк мебошанд” [2, 10, 114]. Аз гуфтаҳои донишманди мавсуф бармеояд, ки Арҷонӣ шоири олим буда, шеърӣаш бар илми ӯ ғолиб омада буд. Ибни Тағрибардӣ суханони муаллифи “Миръот-уз-замон” Сибти Ибни Ҷавзиро низ сабт намудааст, ки дар он чунин омадааст: “Ӯ пешвои асри худ, ғаҷху адиб ва шоир, соҳиби назми равон буда, девони шеърӣаш дар байни мардум маъруф аст... Ӯ заковатманду суханвар аст” [2, 5, 385].

Имодуддини Исфаконӣ дар қисми шуарои Шоми “Харидат-ул-қаср” зимни шарҳи аҳволу осори Абуисҳоқи Ғаззӣ зикр кардааст, ки Туғроии Исфаконӣ, Абумузаффари Абевардӣ, Носиҳуддини Арҷонӣ ва Абуисҳоқи Ғаззӣ “ҷаҳор арқони фазл” буда, дар ҳеҷ замоне мисли онҳо набуд ва дар ягон асре монанди онҳо дар як ҷо ҷамъ наомада буданд [6, 1, 27-28].

Андешаҳои мазкури донишмандони қадим инъикосгари мафтунию эҷоб, ҳамду сано ва дар баъзе маврид нақди илмие дар мавриди эҷодӣ Арҷонӣ мебошанд, ки аҳаммияти ашъори шоир ва ҷойгоҳи адабии ӯро таъйин менамоянд. Маълумоти ин сарчашмаҳои муътамад шаҳодати возеҳи онанд, ки воқеан ҳам Носиҳуддини Арҷонӣ дар рушду нумуи адабиёти аҳди худ заҳмати заҳим кашида, нақши бориз гузоштааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ал-Аснавӣ, Ҷамолуддин Абдулрахим. Табақот-уш-шофиъия [Матн] / Ҷамолуддин Абдулрахим ал-Аснавӣ. – Бейрут-Лубнон: Дор-ул-Кутуби-л-илмия, ат-табъат-ул-уло 1407/1987, адад-ул-аҷзоъ 2, ал-ҷузъ 2. – 406 с.

2. Ал-Атобакӣ, Чамолуддин ибн Тағрибердӣ. Ан-Нучум аз-зоҳира фӣ мулук Миср ва ал-Қоҳира. Таҳқиқ Муҳаммад Хусайн Шамсуддин [Матн] / Чамолуддин ибн Тағрибердӣ ал-Атобакӣ. - Бейрут-Лубнон: Дор-ул-Кутуби-л-илмия, ат-табъат-ул-уло, 1413/1992, адад ал-аҷзоъ 8, ал-ҷузъ 5. – 382 с.
3. Ибн ал-Асир, Иззуддин Абулҳасан ибн Абулқарам. Ал-Комил фи-т-таърих. Роҷааху ва Саҳҳааху Муҳаммад Юсуф ад-Даққок [Матн] / Иззуддин Абулҳасан ибн Абулқарам ибн ал-Асир. - Бейрут-Лубнон: Дор-ул-кутуби-л-илмия, ат-табъат-ур-робиа, 1424/2003, адад-ул-аҷзоъ - 11, ал-ҷузъ 9. – 504 с.
4. Ибн Халликон, Абулаббос Шамсуддин Аҳмад ибн Муҳаммад. Вафаёт-ул-аъён фӣ анбоъ абнои-з-замон. Ҳаққаху ад-дуктур Эҳсон Аббос [Матн] / Абулаббос Шамсуддин Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Халликон. – Бейрут-Лубнон: Дор Содир, адад-ул-мучалладот - 8, ал-мучаллад 1. – 493 с.
5. Ал-Исфаконӣ, Имоуддин ал-Котиб. Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср фӣ зикр фузало аҳл Форс. Такдим ва таҳқиқ ад-Дуктур Аднон Муҳаммад Ол Туъма [Матн] / Имоуддин ал-Котиб ал-Исфаконӣ. - Техрон: Дафтари нашри мероси мактуб, Ойинаи мерос (Миръот-ут-турос), 1419/1999. – 392 с.
6. Ал-Исфаконӣ, Имоуддин ал-Котиб. Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср. Қисм шуаро аш-Шом. Таҳқиқ Шукрӣ Файсал [Матн] / Имоуддин ал-Котиб ал-Исфаконӣ. Ал-Матбаъат-ул-Ҳошимия би Димашк, 1375/1955. Адад-ул-аҷзоъ 3, ал-ҷузъ 1. – 712 с.
7. Раҷабова М.Т. Таҳаввули назми арабизабони форсу тоҷик дар нимаи дуҷуми асри XI ва асри XII” (дар заминаи “Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср”-и Имоуддини Исфаконӣ) [Матн] / М.Т. Раҷабова. Дисс. докторӣ. - Душанбе, 2021. – 355 с.
8. Ас-Самъонӣ, Абусаъд Абдулқарим ибн Муҳаммад ибн Мансур ат-Тамимӣ ал-Марвазӣ. Ал-Ансоб. Ҳаққақа нусусаху ва ғаллақа алайҳи аш-Шайх Абдурахмон ибн Яҳё ал-Маъламӣ ал-Ямонӣ [Матн] / Абусаъд Абдулқарим ибн Муҳаммад ибн Мансур ат-Тамимӣ ал-Марвазӣ ас-Самъонӣ. – Ал-Қоҳира, ат-табъат-ус-сония, 1400/1980, адад-ул-аҷзоъ - 12, ал-ҷузъ 1. – 422 с.
9. Ас-Сафадӣ, Салоҳуддин Халил ибн Айбак ибн Абдуллоҳ. Ал-Вофӣ би-л-вафаёт. Таҳқиқ ва иътино Аҳмад ал-Арноут ва Туркӣ Мустафо [Матн] / Салоҳуддин Халил ибн Айбак ибн Абдуллоҳ ас-Сафадӣ. - Байрут-Лубнон: Дор Ихёи-т-туроси-л-арабӣ, ат-табъат-ул-уло, 1425/2000, адад-ул-аҷзоъ - 29, ал-ҷузъ 1. – 284 с.
10. Ал-Ҷавҳарӣ, Абунаср Исмоил. Ас-Сихоҳ Тоҷ-ул-луға ва сихоҳи-л-арабия. Таҳқиқ Аҳмад Абдулғафур Аттор [Матн] / Абунаср Исмоил ал-Ҷавҳарӣ. - Бейрут: Дор-ул-илм ли-л-малойин, ат-табъат-ус-солиса, 1404/1984, адад-ул-мучалладот - 4. – 2563 с.

МАЪЛУМОТИ САРЧАШМАҲО ПЕРОМУНИ РӯЗГОР ВА ФАЪОЛИЯТИ ЭҶОДИИ ҚОЗӢ АБУБАКРИ АРҶОНӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаи рӯзгор ва фаъолияти эҷодии Қозӣ Абубакри Арҷонӣ аз дидгоҳи донишмандони асримиёнагӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҷиҳати равшанӣ андохтан ба масъалаи мазкур андешаҳои бисёре аз донишмандони асримиёнагӣ таҳқиқ гардидааст. Бо тақия ба нигоштаҳои муаллифони манобеи муътамад чунин натиҷагирӣ гардидааст, ки воқеан ҳам Қозӣ Абубакри Арҷонӣ бо фаъолияти пурсамари худ дар ривочи адабиёти арабизабони аҳди худ саҳми назаррас гузошта, пештози замон будааст.

Калидвожаҳо: Арҷонӣ, Сафадӣ, Субкӣ, Исфакон, Бағдод, Низомия, Форс.

Маълумот дар бораи муаллиф: Наимов Муҳаммадамин Соҳибназарович. Ходими калони илмии шуъбаи тавсиф ва таҳияи феҳристи дастхатҳои Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ Сулоға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе, кучаи Хусейнзода 35.

E-mail: m.amin2019@mail.ru **Тел:** (+992) 918761255.

СВЕДЕНИЯ ИСТОЧНИКОВ ОТНОСИТЕЛЬНО ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАЗИ АБУБАКРА АЛ-АРДЖАНИ

В данной статье рассматривается вопрос о жизни и творческой деятельности Казии Абубакра ал-Арджани с изучением сведений авторов источников. С целью освещения этого вопроса исследуются мнения многих средневековых ученых. На основе рассуждений авторов

достоверных источников заключается, что действительно Кази Абубакр ал-Арджани своим плодотворным творчеством внёс значительный вклад в развитии арабоязычной литературы своего времени.

Ключевые слова: ал-Арджани, ал-Сафади, ал-Субки, Исфахан, Багдад, Низамия, Персия.

Сведение об авторе: Наимов Мухаммадамин Сохибназарович- старший научный сотрудник отдела описания и подготовки каталог рукописей Центра письменного наследия при НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. Хусейнзода 35.

E-mail: m.amin2019@mail.ru **Тел:** (+992) 918761255.

INFORMATION OF SOURCES ABOUT THE LIFE AND WORK OF QAZI ABUBAKR ARJONI

This article discusses the life and work of Qazi Abubakr Arjoni from the point of view of medieval scholars. In order to shed light on this issue, the views of many medieval scholars have been studied. Relying on the statements of the authors of reliable sources, it is concluded that, in fact, Qazi Abubakr Arjoni with his fertile work made a significant contribution to the development of Arabic literature of his time.

Keywords: Arjani, Safadi, Subki, Isfahan, Baghdad, Nizamiya, Fars.

Information about the author: Naimov Muhammadamin Sohibnazarovich –Senior Research Assistant of the Department of Description and Preparation of Manuscript Catalogue of The Center of Written Heritage of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic Tajikistan, Dushanbe, S. Huseynzodas. 35.

E-mail: m.amin2019@mail.ru **Tel:** (+992) 918761255.

ОЗОДАШОИРИ АДОЛАТХОҲ

Нуриддинов Ш. ¹

*Даври гардун нест гар дун, пас чаро дунпарвар аст,
Кай ҳуморо устухон лоиқ, мағасро шаккар аст.*

Ҷунайдуллоҳи Ҳозик

Ҷунайдуллоҳи Ҳозик аз адибони намоёни охири асри XVIII ва аввали асри XIX-и тоҷик буда, ҳамасронаш Фазли Намангонӣ ва Ҳашмат ўро «мўшикофи фаҳми сухан», «фалотун-замиру ҳаками маънӣ», «бадоеъ-ул баёни асру замон» ва Мирзоолими Тошкандиву Ҳаким-хони муаррих ўро сухансанҷи шучоъ ва адолатхоҳу раъиятпарвар донистаанд.

Худи шоир низ дар маснавии «Юсуф ва Зулайхо» ба истеъдод ва тавонмандии шахси худ дар гуфтани анвои шеърӣ ишорат намуда, дар гуфтани қасоид истеъдоди хешро аз Урфию Носиралӣ, дар мухаммас аз Ғании Кашмирӣ, дар маснавӣ аз Нозими Ҳиравӣ, ки ҳар кадом ситораи дурахшоне дар шеърӣ форсии тоҷикӣ мебошанд, баландтар дониста, ҳам-замон дар хушқаломӣ ба маротиби Низомии Ғанҷавӣ нарасиданаширо эътироф мекунад:

Ба майдони қасоид гар дароям,
Зи Урфӣ гӯи маънӣ мерабоям,
Битобам панҷаи Носиралӣро,
Ба мазмуни мухаммас ҳам Ғаниро.
Валекин «Ҳамса»-е дорад Низомӣ,
Ки тобад панҷаам дар хушқаломӣ.

[6,17 а,б]

Зиндагонии шоир замоне чараён дошт, ки Осиёи Миёна ба хонигарихои Бухоро, Хева ва Ҳуканд тақсим гардида, муҳолифатҳои байниҳамдигарии хонигарихои мазкур боиси ҳар чӣ бештар суръат пайдо кардани таназзули сохти феодалӣ ва парокандагии халқҳои сарзамин гардида буд.

Донишмандони маъруфи тоҷику рус ва узбек: С. Айнӣ дар «Намунаҳои адабиёти тоҷик», Абдулғанӣ Мирзоев дар китоби «Адабиёт», Холиқ Мирзозода «Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик», Н. Маъсумӣ «Адабиёти тоҷик дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX», И.С. Брагинский, дар мақолаи «Оид ба омӯхтани робитаҳои адабиёти тоҷик ва узбек», А. Қаюмов дар китобчаи «Ҳозик» ва «Муҳити адабии Ҳуканд», Ғафур Ғулом дар мақолаи «Одамони фаромӯшнашаванда», бар асоси сарчашмаҳои таърихӣ адабӣ доир ба шахсият ва паҳлуҳои осору афкори Ҷунайдуллоҳи Ҳозик пажӯҳишҳои муҳимро анҷом додаанд, ки он ҳама дар рисолаи муҳаққиқи шинохтаи тоҷик профессор С.Амиркулов «Ҷунайдуллоҳи Ҳозик ва достони ӯ «Юсуф ва Зулайхо», ба таври ҳамаҷониба мавриди баррасиву ҷамъбаст ва таҳқиқу такмил қарор гирифтааст.

Бар мабноси таҳқиқоти мазкур, ки дар заминаи маълумотҳои «Маҷмаат –уш шуаро»-и Фазли Намангонӣ анҷом гирифтааст, Ҳозик зода ва парвардаи ноҳияи Каррухи вилояти Ҳирот буда, номи пуррааш Ҷунайдуллоҳ халиф ас- Сиддиқ ибни Шайхӣ Исломи Каррухӣ мебошад ва дар доираҳои адабии Бухорову Ҳуканд ва Хоразм ҳамчун Ҳозики Ҳиротӣ шинохта мешуд:

Ба шаҳри Ҳарӣ Ҳозики тардимоғ,
Ба гӯши яқин ёфт завқи балоғ.

[4,3]

1. Нуриддинов Шамсуддин – номзади илмҳои филологӣ, ходими пешбари илмии Маркази мероси хаттии назди раёсати АМИТ..

Зи мулки Ҳарӣ Ҳозиқи ҳушманд,
Ба амрози маънист мушкилписанд.
[4,9]

Ҳаким асту шоир, писандидагӯ,
Ҳиротист, Ҳозиқ таҳаллуси ӯ.
[4,217]

Худи шоир дар абёти зер доир ба ному таҳаллус ва кунияташ фармудааст:

Тариқи бенишонӣ месупорам,
Валекин ҳамчу онҳо номдорам.
Ҳамин Ҳозиқ таҳаллус бошаду ном,
Ҷунайдуллоҳ ибни Шайхулисом.
[6,186]

Ҳозиқ соли 1216 х. 1802-и мелодӣ барои таҳсил озими Бухоро гардида, ҳаёти минбаъдааш дар Осиёи Миёна сипарӣ мегардад. Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех дар “Тухфат ул аҳбоб” ба таъйиди ин фикр дар аввали аҳди амир Ҳайдар (1800 -1827) ба Бухоро омадани ӯро қайд намудааст, ки дуруст аст.

Доир ба чараёни зиндагии Ҳозиқ дар Ҳирот маълумоте вучуд надорад. Мутобиқ ба сарчашмаҳои мавҷуда баробари ба Бухоро расидан Ҳозиқи чавон мавриди навозиш ва қабули хоси Амир Ҳайдар ва аъёну ашрофи ин шаҳр қарор гирифта, “ғизоли шӯҳи абёташ дили бухороиёнро мерабояд” [2,84].

Навозишу пазириши Ҳозиқ дар Бухоро то дараҷае буда, ки Амир Ҳайдар пардохти масорифу маҳориҷи таҳсилоти ӯро дар мадрасаи олий пурра ба уҳдаи худ гирифта, баъди хатми мадраса (дар соли 1220х. 1806 мелодӣ) баробари даъват ба хидмати дарбор, ҳамзамон ӯро имоми мадрасаи олий таъйин менамояд.

Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех дар ин маврид чунин фармуда: “Ҳозиқ Ҷунайдуллоҳ Маҳдум Ҳиравист, ки дар авоили аҳди амири мабрур (Амир Ҳайдар) ба Бухоро омада, бо анвои таваққудоти хусравона ва навозишот сарфарозӣ ёфта, ба ақобиру афозили Бухоро машҳур ва маҳсуд таҳсили улуми муқаррарӣ намуда, дар илми табобат низ алами даъвӣ зада, ба ҳамин муносибат худро Ҳозиқ таҳаллус намуданд. Дар фанни шоирӣ саликаи вофӣ дошта, қасоид ва ашъори бисёре гуфтааст” [2,84].

Амир Ҳайдар бо назардошти истеъдоди баланди Ҳозиқ дар шеърӯ суҳанварӣ меҳост ӯро аз надимони хоси дарбори худ намояд. Вале табиати адолатхоҳу исёнҷӯёнаи Ҳозиқ маҷоли таҳаммули ҷаҳолату дасисабозиҳои муҳити дарборро нашошт. Ҳозиқ бо ин хислати худ наметавонист ба муҳити иртиҷоии дарбор, адибони маддоҳу ҷохил ва ҳангоматалаби дарбор созиш намояд. Бинобар фармудаи Қори Раҳматуллоҳи Возех “ӯро (Ҳозиқро) мусоҷира ва мунозироти бисёре воқеъ шуда ва ҳаҷвиёти рақиқа ба назм оварда, ки эроди он дар ин ҷо муносиб набуд” [2,83].

Мисоли зер намунаи ҷавоби машҳури шоир ба қасидаи ҳаҷвии Мавлоно Ҷалолӣ:

Дар гоҳи хотирам расад чу ҳаёли қасидаат,
Гардад дилам сияҳ зи зуғоли қасидаат.
Гуфтӣ, ки зода табъи ман ин бикр фикрро,
Сад шӯр карда духтари золи қасидаат.
Эй карда шеъри халқ ба чандин бало дучор,
Бояд гирист, оҳ ба ҳоли қасидаат!

Худ равшан аст гавҳари мазмуни дигарон,
Торику сакта аст зи зулоли қасидаат.
Тактею вазни шеър нодошта ханӯз,
Кар шуд ҷаҳон зи қолу мақоли қасидаат....
Эй рӯбаҳак ба шери жаён ноҳ мезанӣ?
Даркаш забон, ки нест маҷоли қасидаат!
Ҳозик чӣ ҳоҷат аст дарад пардаи туро,
Нафсат намуда рух зи “камол”-и қасидаат.
[3,52]

Ҳозик ҷои дигар фазилатмаобони бефазилати дарборро, ки суҳансанҷони ҳақиқиро эрод гирифта, бо дахлҳои бечо меҳостанд афкори умумро ғалат раҳнамоӣ кунанд, саҳт ма-заммат намуда, ба ин васила эътирози худро нисбат ба муҳит ва адибони ҷоҳили замон ошкоро баён доштааст:

Чӣ бешармист аҳли фазлро эрод мегирад,
Ба ҳарфи беғалат он ҳар, ки нашносад зи “Хор” “О”-ро.
[4,180]

Ҳамин муҳити носолими дарбори Бухоро ва солҳои 1809-1810-и мелодӣ дар хониғарии Ҳуқанд ба тахт нишастани Муҳаммад Умаршо (вафоташ 1822), ки худ аз суҳанварону фозилони давр буда, дар дарбораш муҳити адабии қавӣ ва фаъолро таъсис дода буд, боиси он гардид, ки Ҳозик мутобиқ ба фармудаи Ҳашмат “Аз давлати Бухоро нафрин гашта, ба давлати Ҳуқанд дил баст”. [1,10] Муҳаммад Умаршо, ки худ аз зумраи фозилону шуаро ва қадршиноси аҳли суҳан буд, шоирро бо қамоли эҳтиром пазируфта, дар тарбияташ иқдом намуд.

Байти зерин далели равшани дорои мақоми хос будани Ҷунайдуллоҳи Ҳозик дар дарбори Ҳуқанд мебошад:

Ҳақим аст Ҳозик зи мулки Ҳарӣ,
Ба даргоҳи ҳазрат ниҳода сарӣ.
[1.11]

Ҳозик дар маснавии “Юсуф ва Зулайхо” фаслро дар ситоиши хони Ҳуқанд Саид Муҳаммад Умаршоҳ таҳсис дода, ўро дар адлу дод ба Нўшервони Одил баробар медонад, ки бо шарофаташ Ҳуқанд Мисри қандрез ва суҳанвар дар он азизу муътабар аст:

Зи адлаш кишвари Фарғона он ёфт,
Ки дар оғоз аз Нўшервон ёфт.
[6,156]

ва:

Кунун Ҳуқанд Мисри қандрез аст,
Шакарғуфтор чун тўтӣ азиз аст.
[6,166]

Умархонро шоир дар майдони суҳан бартар аз Навоӣ ва гоҳе ҳарифи Низомиву Ҷомӣ доништа, ки дур аз ҳақиқат ва инсоф аст:

Ба туркӣ бурда дар ширинадой,
Ба майдони суҳан гўй аз Навоӣ.

Ба назми форсӣ гаҳ бо Низомӣ
Ҳариф афтода ҳарфаш, гаҳ ба Ҷомӣ
Каломи шоҳ чун шоҳи калом аст,
Майи шеъраш беҳ аз Ҷомӣ ба ҷом аст.

[6,17a]

Ҳамзамон дар ин фасл баробари ситоиши шукӯҳу шаҳомат, бахшояндагӣ ва фазилат-парварии мавсуф, шоир сипосгузор аст, ки Умархон нисбат ба шахсияти ӯ бо ҷашми илтифот ва тарбият нигаристааст:

Маро чун дид, дорам табъи мавзун,
Диле чун ғунҷаи рангин зи мазмун.
Ғулистон дар бағал дорад ҳаёлам,
Қабули тарбият дорад ниҳолам.
Ба санги фитратам чун меҳр тобид,
Дилам кони суҳан буд, лаъл гардид.
Ба ҷашми тарбият сӯям назар кард,
Димоғамро ба ҷоме тозатар кард.

[6,17a]

Дар посух ба қадршиносии хони мазкур шоир тасмим мегирад, ки дар пайравии достонҳои “Юсуф ва Зулайхо”-и Абдурахмони Ҷомӣ ва Нозими Ҳиравӣ ба таълифи маснавии ҳамноми худ пардохта, онро ба Умархон тақдим дорад:

Ба дил гуфтам, ки дар аҳди чунин шоҳ,
Ки мебахшад суҳанро мансабу ҷоҳ.
Туро чун лола хомӯшӣ нашоёд,
Забоне чун фурӯғи шамъ бояд,
Ки бишқофӣ муаммои ҳақоик,
Кунӣ равшан шабистони дақоик.
Ҳама тӯтисифат шаккарбаён бош,
Даме худ анделеби достон бош.
Ба ҳар баҳре суҳан бисёр гуфтӣ,
Дури назми қасоид низ суфтӣ.
Кунун оҳанги сози маснавӣ кун,
Бад-ин қонун навои маънавӣ кун.
Ба дӯши қиссаи Юсуф Зулайхо,
Мурассаъ хилъате дигар биёро.

[6,176 - 18a]

Бо вуҷуди дар пайравии гузаштагон ба навиштани “Юсуф ва Зулайхо” иқдом намуданаш шоир ҳаргиз тарафдори тақлид ва усули муқаллид дар шеър набуд. Чунон ки фармудааст:

Мабош аз ҳарфи мардум шеърғустар,
Либоси орият то чанд дар бар!
Хумат гар бодае дорад, бизан ҷӯш!
В-агар созат навосанҷаст, бихрӯш! ...
В-агарна ҳамчу санге бош хомӯш!
Чу занги гардани ҳар ҳарза мафрӯш!

[6,236]

Бо вучуди марҳаматҳои зиёди Умархон муҳити тангу пур аз фитнаю фасоди дарбор барои ӯ, ки ростқавлу адолатҷӯй буд, тангӣ мекард. Беқарории ӯро дар ин маврид Фазли Намангонӣ чунин ба қалам додааст:

Зи рӯи фазоил дар ин боргоҳ,
Басе марҳамат дида аз лутфи шоҳ,
Зи бас дар табиат набудаш қарор,
Аз он рӯй афтода дар изтирор.

[4,9]

Адолатпарастӣ ва рӯёрӯ иброз намудани андешаю афкори танқидӣ боиси он мешуд, ки як гурӯҳ дарбориён ба тавҳину таҳқири шоир пардохта, Фазли Намангонӣ ӯро ба дево-нагӣ нисбат медиҳад:

Ба фанни суҳан гарчи фарзона аст,
Валекин аҷаб марди девона аст.

[1,11]

Ҳозик дар байти зер ҳамчун ниқоби худҳимоятӣ истифода бурдани девонагиро аз ҷониби худ чунин иброз доштааст:

Гар намеҳоҳӣ, ки дарди сар кашӣ аз рӯзгор,
Ҳамчу Ҳозик бо камоли зиракӣ девона бош!

[1,11]

Соли 1822 Амир Умархон ҷаҳонро падруд гуфт. Ҳозик, ки фурсати мусоидро барои раҳидан аз ин даргоҳ мечуст, ба Бухоро рафта, ба касби табибӣ машғул ва аз ин тариқ луқмаи нони худро пайдо мекард. Ӯ дар ҳамин давра китоби “Шарҳи Қонун”-ро таълиф намуда, соли 1824 маснавии “Юсуф ва Зулайхо”-и худро ба анҷом расонид.

Мутобиқ ба маълумотҳои мавҷуда Ҳозик тақрибан солҳои 1825-1826-и мелодӣ, яъне охириҳои салтанати Амир Ҳайдар аз Бухоро ба Хоразм мусофират намуда, ҳангоми вафоти Муниси Хоразмӣ (соли 1829) ҳанӯз дар он ҷо будааст.

Дар Хоразм пас аз вафоти Муҳаммад Раҳимхон (ҳукмронияш солҳои 1805-1825) Оллоҳқулихон ба тахт менишинад. Амири мазкур тарҷумаи “Равзат –ус-сафо”-и Мирхондро аз форсӣ ба узбакӣ ба уҳдаи Мӯнис гузошта буд. Пас аз вафоти номбурда дар соли 1829 Оллоҳқулихон ин масъулиятро бо вучуди пурра бархурдор набудани Ҳозик ба забони узбекӣ ба ӯ вогузор менамояд.

Бо фавти Умархон зимомии салтанатро дар Ҳуқанд Муҳаммадалихон ба даст гирифта, бештари муқаррабони падарашро қатлу бадарға намуд, ки намунаи он ба Сибир бадарға намудани Ҳакимхони муаррих мебошад.

Дар мавриди ба Ҳуқанд муҳочират намудани шоир низ фарзияҳои зиёде мавҷуд аст. Азбаски Ҳозик бо Ҳакимхони муаррих дӯстӣ ва қаробати наздик дошт, дар ин маврид наметавон андешаи аз тарси таъқиб ба Ҳуқанд муҳочират кардани шоирро сарфи назар кард.

Ҷунайдуллоҳи Ҳозик баъд аз ба тахт нишастани Амир Насруллоҳ (охириҳои соли 1829) аз Хоразм ба Бухоро баргашта, дар ҳоли ошуфтагӣ ва парешонӣ тасмим мегирад, то ба мусофирати олам барояд, вале ин хостааш амалӣ намегардад:

Даме расид ба хотир, ки сӯи Рум равам,
Ки шояд ин дили ғамгин шавад нишотпазир.
Зи сайри Шом гаҳе рехт бар сарам савдо,
Ки субҳи айш дамад шоядам зи шоми замир.

Шикаст фикри Ҳалаб гоҳ шиша дар роҳам,
Намуда гоҳ Фарангам дар оина тасвир.
Гаҳе зи Ҳинд намак рехт дар дили решам,
Гаҳе зи Миср шакар ёфт, тўтии тақрир.
Аторуд аз сари шафқат, ки Ҳизри роҳи ман аст,
Намуда хобу ҳаёли маро чунин таъбир:
Ки эй ситамкаши айём, ин қадар ғам чист?
Зи рӯзгор чӣ биншастай чунин дилгир?!
Туро ба илму ҳунар кист дар замона адил,
Туро ба донишу фан дар ҷаҳон кучост назир!
Кашида килки ту хатте ба нусхаи Букрот,
Шикаста гавҳари назми ту қадри шеъри Заҳир.
Ба гӯшае биншин, сайри олам макун ҳаргиз,
Ба ҳоли хеш мадеҳ роҳ ин ҳама таъмир.

[1,16]

Дар мавриди ба дарбори амир Насруллоҳ истихдом шудани Ҳозик дар сарчашмаҳо ва таҳқиқотҳои мавҷуда маълумоте нест. Аммо дар баъзе нусхаҳои хаттӣ ривояте аст, ки гӯё Амир Насруллоҳ ба Ҳозик чорбоғе ваъда карда, сипас ваъдахилофӣ намудааст, ки қитъаи зерини ӯ ба ҳамин муносибат гуфта шудааст:

Чаҳорбоғе, ки хусрави олӣ,
Ваъда фармуда буд, он нарасид.
Дидаам чун шукуфаи бодом,
Ба раҳи интизор гашт сафед.
Фасли гул нест як-ду-се рӯзе,
Кай гуле хоҳамаш зи гулбун чид?!
Ё ки ин ҷаннат асту ҷаннатро,
То намирад, касе нахоҳад дид?!

[5, 430б]

Чунон ки аз осори таърихнигорони ин аср бармеояд. Амир Насруллоҳ бо хонигариҳои Хуқанду Хева ҳамеша дар ҳолати омодабошии ҷангӣ қарор дошт. Ӯ дар яке аз лашкаркашиҳои худ ба Хуқанд Ҷунайдуллоҳи Ҳозикро низ бо худ бурда буд. Дар ҷараёни ин ҷарб бо ҳукми амир Насруллоҳ лашкариён атрофи Хуқандро ба яғмо бурда, зулму тааддиро аз ҳад гузарониданд. Чунон, ки Ҳакимхон дар “Мунтахаб-ут-таворих” мефармояд: “Узбакони бераҳм суми самандашон ба кучо, ки расид, молу ҳоли фуқарои бечораро тороҷ мекарданд, касе, ки аз раҳм буй бурда буд, ангушти ҳайрат ба дандон газида, чун мӯй дар оташ мепечид ва хомӯш мешуд...” [1,18].

Шоири адолатхоҳ барои пешгирии зулму тааддӣ ба Амир Насруллоҳ пандномаи зеринро менависад то шоҳро, ки ба ақидаи ӯ падари мардум аст, ба шафқату меҳрубонӣ даъват намояд:

Маслиҳат ба ҳоким бояд гуфт,
Назди ҳар беҳирад нашоҷад гуфт.
То бувад сулҳ, ҷанг натвон кард,
Ҷанг бошад, таранг натвон кард.
Чун ба нохун гиреҳ кушод осон,
Пас чӣ ҳочат фишурдани дандон?!
Баҳри он подшоҳ кард Худо,
Ки низоми ҷаҳон бувад барпо.

Яъне кас моли дигаре нахурад,
Сари мазлум золиме набурад.
Шоҳ бояд хурад ғами олам,
На, ки з-он олам афтад дар ғам.
Халқро молу ҷон зи султон аст,
Чун талаф гашт, бо кӣ нуқсон аст?!
Шоҳ бояд чун падар бошад,
Аз падар ҳам шафиқтар бошад.
Фатҳу нусрат зи адлу эҳсон аст,
Бо фусун сайди мор осон аст...
Суҳанам зеби гӯши шоҳон аст,
Гавҳари тоҷи қачқулоҳон аст.

[1,31]

Зери таъсири пандномаи мазкур ғорату татовули молу амволи мардум аз ҷониби лаш-
кариён муддате манъ шуда бошад ҳам, дар ниҳояти ҳол бо дасисаи муқаррабони дарбор,
шоир мавриди кинаву адовати амир қарор гирифта, маҷбур мешавад ба Шаҳрисабз фирор
кунад.

Ҳангоми фирор ба сӯи Шаҳрисабз ба дасти надимони амир афтида, бо гуфтани ин
байт:

Девонаро Худой нагирад барои ҷурм,
Эй шоҳ, чун ту зилли Худой, ту ҳам мағир!,

худро раҳо сохта, муддате дар Шаҳрисабзу Ҳуқанд ба табобат мепардозад.

Соли 1842 амир Насруллоҳ ба Ҳуқанд ҳучум намуда, мардуми он диёрро қатли ом на-
муд. Хони Ҳуқанд Муҳаммадалиро бо кулли хешу ақрабояш ба дор кашид, ки дар он миён
модари хон Моҳларойим (яъне шоира Нодири ва ду писараш) низ буданд. Амир Насрул-
лоҳ бо анҷоми қатли ом Иброҳим Хаёло ҳокими Ҳуқанд таъйин намуда, донишмандону
фозилон ва адибони зиёдеро ҳамроҳи худ ба Бухоро меорад, ки дар он миён Ҷунайдуллоҳи
Ҳозик низ буд.

Амир Насруллоҳ баробари ба Бухоро расидан, ки саргарми ғурури ғолибият буд, аз
Ҷунайдуллоҳи Ҳозик тақозо менамояд, ки ин пирӯзияшро мадҳ кунад. Шоири адолатхоҳу
исёнгар, ки аз бераҳмиҳои амир ба ҷон омада буд, бадоҳатан ин байтро меҳонад:

Буридӣ бар қадӣ худ аз маломат,
Либосе то ба домони қиёмат.

[1.18]

Амир бо шунидани ин байт саҳт ранҷида, бо асабоният ба қароргоҳи худ меравад. Ҷу-
найдуллоҳи Ҳозикро ваҳм фаро гирифта, шабона ба сӯи Шаҳрисабз рӯ ба гурез мениҳад.
Чун ин хабар ба амир мерасад, амр менамояд, ки ҳар кучое бошад, ўро пайдо ва ба Бухоро
биёранд.

Аз дӯстони шоир Ҳакимхони муаррих, ки шоирро дар хонаи худ нигоҳ медошт дар
“Мунтахаб-ут-тавоҳих” фармудааст: “Аз гурехтани Мавлоно Ҳозик амир Насруллоҳ воқиф
ёфта, дар қаламрави худ қосидони бодрафторро фиристод. Хабар дод, ки дар ҳар ҷо Мав-
лоно Ҳозикро ёбанд дастгир намоянд... Ин хабарро шунда дасти афсӯс ба ҳам месудем, ки
Мавлоно аз даст рафт...” [1.18].

Таъқиби шоир аз ҷониби Амир Насруллоҳ идома меёбад. Ҷунонки Мирзо Олими Тош-
кандӣ дар “Ансоб-ус салотин- фи таворих-ул хавоқин” фармудааст, Амир Насруллоҳ се ма-
ротиба иноятнома навишта, ба воситаи фиристодагон талаб менамояд, ки Ҳозик ба Бухоро

баргардад. Дафъаи охир фарзанди шоир Мирзо Муҳташамро бо мактуб ба Шаҳрисабз мефиристад, вале Ҳозик боз ҳам баҳона пеш оварда, дар ҷавоби дархости ӯ ин байтро дарҷ ва аз бозгашт ба Бухоро сарпечӣ менамояд:

Чун ҳузурам сабаби ранчиши табъат гардид,
Меғурезам, ки малулат накунам бори дигар.

Замоне, ки ин байт ба амир Насруллоҳ мерасад, бисёр барошуфта ҷаҳор дузди каттолро мефармояд, ки сари Мавлоно Ҳозикро биёранд [1,19].

Ҳозик пас аз фирор ба Шаҳрисабз муддате дар хонаи Ҳакимхон зиста, сипас дар берун аз шаҳр хонаеро харида бо ду хизматгори худ мезист. Фиристодагони амир Насруллоҳ камин гирифта, пагоҳии шанбеи 2-и даври шамсии соли 1259 ҳ- 1843 мел., шоирро ба қатл расонда, сари буридаи ӯро ба Амир Насруллоҳ, ки ҳамон вақт дар Қаршӣ буд, мерасонанд, таърихи қатли ӯро Мирзо Олими Тошкандӣ чунин ба қалам додааст:

Шунидам ҳотифи ҳикматсаранҷом,
Ба гӯшам қатли Ҳозик дод пайғом
Хирад аз баҳри таърихаш рақам зад:
“Ҷунайдуллоҳ ибни шайхулислом”.
(1259х / 1843 м.)

Мутобиқ ба маълумоти Ҳакимхон қабри шоир дар қисмати шарқии шаҳри Китоби вилояти Қашқадарё воқеъ гардида, ҳуди шоир низ қабл аз ба қатл расиданаш ин байтро фармуда будааст:

Кори ҳар кас нест аз таърихи қатлаш дам задан,
Аз “тани Ҳозик” бичӯ таърихи сар бурриданаш.
[1.21]

Дар сарчашмаҳои адабию таърихӣ асрҳои XVIII -XIX доир ба маҳорату мақоми шоистаи Ҳозик дар гуфтани анвои шеърӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва узбекӣ ва намунаҳои ашъори ӯ маълумотҳои парокандаи зиёде мавҷуд бошад ҳам, то замони аз ҷониби муҳаққиқи аслии аҳволу осори шоир профессор С.Амиркулов кашф гардидани нусхаи №470-и марбут ба фонди дастнависҳои шӯбаи Санкт- Петербурги Институти халқҳои Осиёи АИ Федератсияи Россия аз девони шоир хабаре набуд.

Дар ин нусха 24 ғазал, 12 қасида, 7 мустазод, 7 мухаммас, 1 маснавӣ, 11 рубой ва 12 таъриху муаммои шоир иборат аз 1755 мисраъ, (110 мисрааш ба забони ўзбекӣ) ба сурати девон дар як муқова бо “Мунтахаб-ут - таворих”-и Ҳакимхон дар соли 1261х- 1845 мел., ҷузъбандӣ шудааст.

Аз осори боқимондаи Ҷунайдуллоҳи Ҳозик маълум аст, ки ӯ чун дигар шоирони ин аср: Мирзо Содик, Шавқӣ, Музтар, Ҳасрат, Садриддини Маҳзун ва Парӣ дар ғазалу мухаммас ба Саъдию Ҳофиз, Хусраву Ҷомӣ, Ҳилолӣ ва Соибу Бедил пайравӣ менамуд.

Дар ин осори ӯ оҳангҳои шиквой, изҳори беадолатиҳои даври замон ва бемурувватии муҳити носозгору аҳли он мақоми аввалиндарачаро касб намудааст.

Илова бар ин аз Ҷунайдуллоҳи Ҳозик китобе ба унвони “Шарҳи қонун” дар ташреҳи китоби тиббии ба забони арабӣ навиштаи донишманди асрҳои XIII-XIV-и мелодӣ Чағминӣ боқӣ мондааст, ки таълифаш соли 1822 мел., дар Бухоро сурат гирифтааст.

Аз муҳимтарин ва машҳуртарин осори шоир маснавии “Юсуф ва Зулайхо”-и ўст, ки нусхаҳои зиёди он дар Маркази мероси хатти АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, китобхонаи Институти шарқшиносии АИ. Ҷумҳурии Ўзбекистон ва фонди дастхатҳои шӯбаи Санкт- Петербурги Институти халқҳои Осиёи АИ Федератсияи Россия ва дигар китобхонаҳои олам

хифзу нигоҳдорӣ мешаванд.

Лозим ба ёдоварист, ки шуарои Мовароуннару Хуросон ҳанӯз дар ибтидои шаклгирии ин адабиёти оламшумул ба мавзӯи ошиқонаи Юсуфу Зулайхо, ки сарчашмаи қуръонӣ до-рад, таваҷҷуҳи ҳосе доштанд. Мисоли равшан он ин абёти Абуабдуллоҳи Рӯдакист:

Нигорино, шунидастам, ки гоҳи меҳнату роҳат,
Се пирохан салаб будаст, Юсуфро ба умр андар:
Яке аз қайд шуд пурхун, дувум шуд чок аз тухмат,
Севум Яқубро аз бўш равшан гашт чашми тар.
Рухам монад бад-он аввал, дилам монад бад-он сонӣ,
Насиби ман шавад дар васл он пирахани дигар.

[7,113]

Дар тӯли асрҳо шуарои тоҷику форс чӣ дар абёти ҷудогона ва чӣ дар сурати маснавиҳои алоҳида ин ишқи ҷовидонаро бо пайравӣ аз ҳамдигар дар ҳавзаҳои гуногуни қаламрави забони форсӣ сурудаанд, ки дар он миён достони “Юсуфу Зулайхо”-и Мавлоно Абду-рахмони Ҷомӣ беназиру бесобиқа буда, мавриди истиқболу пайравии 75 нафар шоирони баъдӣ, аз ҷумла: Бадрӣ, Салими Табрзӣ, Тазарви Абҳарӣ, Муллошоҳи Бадахшонӣ, Лутфа-либеки Озар, Шуълаи Гулпойгонӣ, Ҷавҳарии Табрзӣ, Муҳаммад Ширини Балхӣ, Котиби Бухорӣ, Нозими Ҳиравӣ, Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ ва дигарон қарор гирифтааст. Аз осори мазкур то кунун 30 асари дар ин мавзӯ навишташуда то замони мо расидааст, ки “Юсуфу Зулайхо”- ҳои Нозими Ҳиравӣ ва Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ аз беҳтаринҳо шинохта шудаанд.

Мутобиқ ба таърихи зер анҷоми ин достони шӯрангези шоир, ки дар пайравӣ ба сун-натҳои маъмулии маснавиҳои ошиқона аз пешгуфтор, ҳамду наът, мадҳи мамдух(Умар-хон), ситоиши ишқу сухан ва бобҳои мундариҷа иборат аст, соли 1239х/1824 мел., сурат ги-рифтааст:

Намуд илҳом дар таърихаш иншо,
Муфассал қиссаи “Юсуф, Зулайхо”.
Шуд ин оғози ишқи ҳуснанҷом,
Ба соли “анҷуманорой ” итмом.

Лозим ба ёдоварист, ки мутобиқ ба “Лоихаи давлатии осори манзуми адабиёти тоҷик дар асоси нусхаҳои хаттии Тоҷикистон (асрҳои XVI-XIX)”, Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИ Тоҷикистон аз соли 2020 баробари дигар осори шоирони асрҳои XVI-XIX-и тоҷик дар асоси нусхаҳои (№2594,2539 ва 746) –и захираи дастнависҳои маркази мазкур таҳияи матни илмӣ маснавии “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҳозиқро оғоз ва ба анҷом расонид.

Замоне, ки матни феълӣи «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ мутобиқ ба барно-маи давлатӣ барои ҷоп омода гардид, маълум шуд, ки дар солҳои 2019 – 2020 бо ибтиқори шахсии Мухлиса Нуруллоева - корманди Маркази илмӣ Камоли Хучандӣ ва профессор Субҳон Амирзода муҳаққиқи асосии аҳволу осори Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ, дар асоси нус-хаҳои хаттии дар ихтиёрдошташон матни “Юсуф ва Зулайхо”-и шоир дар шаҳри Хучанд ва дар шаҳри Душанбе ба таърифи расонида шудааст.

Бо назардошти ин, зарурат пеш омад, ки поре аз матни омодагардидаи лоихаи дав-латӣ бо нашрҳои мазкур мавриди муқоиса қарор дода шуда, камию кистӣ ва кайфияти онҳо аз назари матншиносӣ равшан карда шавад.

Дар ҷараёни муқоиса таври умум маълум гардид, ки ҳар ду матни ба нашр расидаи «Юсуф ва Зулайхо», тақрибан тафовути ҷиддӣ аз ҳамдигар надоранд. Далели он дар 170 байти барои муқоиса ҷудо кардашуда якранг такрор ёфтани ғалатҳо ба иллати дуруст хон-да нашудани калимаҳо ва ё истифода аз нусхаҳои ноқису пурғалат мебошад.

Ҳоло барои намуна аз он 170 байти муқоисашуда танҳо 27 байти мазкурро дар зер ни-

шон медиҳем, ки намоёнгари ҳақиқати ҳол ва камию кайфияти матнҳои муқоисашаванда мебошанд:

1. Забон дар арзи шукраш очизу лол,
Қалам дар шарҳи ҳамдаш камтар аз **(бол?)**.
Дар ҳар ду нашр калимаи **нол** таври ғалат **бол** хонда шудааст.
2. Азал бошад агар субҳу абад шом,
Зи рӯзаш дур чун з-оғоз анҷом.
Мисраи аввал дар ҳарду нашр таври ғалат:
Азал бошад агар субҳи абадшом омадааст.
3. Ду олам чист? Дугоҳе зи удаш,
Замину чарх, зеру бам сурудаш,
Калимаи **дугоҳе** таври ғалат **коҳе** омадааст.
4. Ки дар **бозори савдои муҳаббат**,
Ситонам Юсуфи хуснаш ба қимат.
Ибораи **бозори савдои муҳаббат**, ба шакли бозори расвои муҳаббат омадааст, ки ғалат аст.
5. На он **ишқе**, ки ангезад зи шахват,
Биёлоя аз ӯ домони иффат.
Ибораи **он ишқе** нисбат ба ибораи **он шӯҳӣ** аз ҳар лиҳоз беҳтару саҳеҳтар аст.
6. Кӣ бошам ман, ки бошад ихтиёрам,
Агар дорам, чаро рухсат надорам?!
Ба ҷойи калимаҳои **дорам ва рухсат**, **бошам ва роҳат** омадааст, ки саҳеҳ нест.
7. Сиришта тинататро дасти қудрат,
Ба ҳоки поки **ҳилму** оби **раҳмат**.
Ба ҷои **оби раҳмат** оби ваҳмат омада, ки ғалат аст.
8. Намебуд ар сиёмат худ зи ҳиммат,
Кӣ аз ранҷи гунаҳ меёфт сиҳҳат?!
Мисраи аввал дар ду нашрия ба сурати **Агар сурат намегардид ҳимят ва ҳамият** омадааст, ки саҳеҳ нест.
9. Чӣ шаб? Дар **зулматаш** оби ҳаёте,
Саводаш васл аз хатти бароте.
Мисраи аввал ба таври ғалат **Чӣ шаб? Дар зулмати оби ҳаёте**, омадааст, ки аз лиҳози маънӣ костааст.
10. Умар чархи хилофатро дувум давр,
Нихон аз **муҳри** адлаш зулмату чавр.
Ба ҷои ибораи муҳри адлаш, **меҳри адлаш** омадааст, ки чандон саҳеҳ нест.
11. Бувад мантиқ зи нутқат як мақола,
Мутаваал аз баёнат як рисола.
Мисраи дуюм ба шакли **Мутаваал аз баёнат як пиёла** омада, ки мантиқан ғалат аст.

12. Биё, Ҳозик, гулобе дар даҳон **пош**,
Пас он гаҳ ҳамчу мавҷаш тарзабон бош.
Ба ҷои калимаи **пош бош** омадааст, костагии мантиқӣ дорад.
13. Зи **адлаш** кишвари Фарғона он ёфт,
Ки дар оғоз аз Нӯшервон ёфт.
Ба ҷои калимаи **адлаш**, ки комилан дуруст аст, таври ғалат ҳаддаш омадааст.
14. Мулоимхӯ батамкин гар чу кӯҳ аст,
Тавозуъпешаву гардуншукӯҳ аст.
Дар мисраи дуввум ба ҷои калимаи **гардуншукӯҳ**, **дар гардан шукӯҳ** омадааст, ки комилан ғалат аст.
15. Ки аз **сози ғино оҳанг пардоз**,
Даме бар бурёи факр дамсоз.
Мисраи аввал ба сурати **Ки аз сози ғинооҳанги парвоз**, омадааст, ки чандон дуруст нест.
16. Даме мегуфт бар шоҳин уқобам,
Зи панча чангули сад **чарғ** тобам.
Ба ҷои калимаи **чарғ**, **чарх** омадааст, ки ғалат аст.
17. Зи думболам банотуннаъш бошад,
Ба ҳар сӯ дона чун анҷум напояд.
Дар ҷои Хучанд ба ҷои калимаи напояд, бипояд ва мисраи дуввум дар ҷои Адиб ба сурати **Ба ҳар сӯ дона чун наҳсам бипояд**, омадааст, ки бе мантиқ аст.
18. Мизочи он чу май в-ин ҳамчу мушк аст,
Бувад он **гарму тар в-ин** сарду хушк аст.
Мисраи дуввум ба шакли **Бувад он гармтар в-ин сарду хушк аст**, омада, ки аз лиҳози маънӣ ва шеърӣ ба маротиб заиф аст.
19. Зи лаълаш гашт коми **Шис** ширин,
Ҷунон к-аз ханда гардад лаъл рангин.
Мисраи аввал ба шакли **Зи лаълаш гашт коми шиша ширин**, омадааст, ки комилан ғалат аст.
20. Машав ҳосид чу эшон бар такаллуф,
Ки **зангиро** набошад ҳусни Юсуф.
Дар нусхаи Хучанд ба ҷои **ки зангиро**, **ки рангиро** омадааст, ки ғалат аст.
21. Ҷӣ **шабгарде**, чу нақши қуръаи фол,
Ба истикболи равшан дидаи ҳол.
Ба ҷои ибораи **ҷӣ шабгарде**, **ҷӣ шаб кардӣ** омадааст, ки ғалат мебошад.
22. Ба давлат буд аз дарё фузунтар,
Набастӣ мавҷи нашлаш лек гавҳар.
Мисраи дуввум дар ҷои Адиб ба шакли **Ба бистар мавҷ, васлаш лек гавҳар**, омадааст, ки комилан ғалат ва бемаънист.

23. Диламро бурда хусни бенишоне,
Дарида пардаам рози ниҳоне.
Мисраи дувум ба шакли **Дарида пардаамро аз ниҳонӣ** омадааст, ки саҳеҳ нест.

24. Ба шоҳи Мағриб охир қиссаро гуфт,
Дури он роз дар гӯшаш ниҳон суфт.
Мисраи дувум ба шакли **Дар он рози дури гӯшаш ниҳон суфт**, омадааст, ки комилан ғалат аст.

25. Гаҳе аз дидаи тар об мерехт,
Даме бар сар зи ҳасрат хок мебехт.
Мисраи дувум дар чопи Хуҷанд ба сурати **Даме мепухту аз ғам хок бар сар**, дар чопи Адиб ба шакли **Даме мебехт дар аз ғам хок бар сар**, омадааст, ки ҳарду нодурустанд.

26. Ба занҷири ҷунун пояш ҳамоғӯш,
Чу он фавворае, к-аз мавҷ зад ҷӯш.
Мисраи дувум ба шакли **Чу он фаввора гар мавче занад ҷӯш**, омадааст, ки саҳеҳ нест.

27. Дилам бурдию гардондӣ **рух** аз ман,
Кашидӣ ҳамчу нур аз соя доман.
Дар мисраи аввал ба ҷои калимаи **рух**, калимаи **дил** омадааст, ки чандон дақиқ нест.

Хулоса, шахсияти тавоно ва осори Ҷунайдуллоҳи Ҳозик дар ҳаёти адабии охирҳои асри XVIII ва аввалҳои асри XIX нақши муҳиме дошта, ба мақсад мувофиқ аст, ки муҳаққиқони аҳволу осори озодашӯир зимни таҳқиқу омӯзиши мероси боқимондаи ӯ ва матнҳои фавқуззикри достони “Юсуф ва Зулайхо”-и шоир дар оянда ба ду масъала таваҷҷуҳи бештар намоянд:

1. Ба таҳияи матни илмӣ-интиқодии маснавии “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷунайдуллоҳи Ҳозик дар заминаи 3 матни фавқуззикр.

2. Такмилу ба ҷоп расонидани девони ноқиси ашъори шоир бо истифода аз бозёфтҳои манобеи таърихӣ адабии асрҳои XVIII- XIX, ки метавонад симои асилу воқеӣ ва нақши барҷастаи Ҳозикро дар адабиёти классикии тоҷик равшану тобонтар намояд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Амиркулов С. Ҷунайдуллоҳи Ҳозик ва достони ӯ “Юсуф ва Зулайхо” [Матн] / Субҳон Амиркулов. – Душанбе наш: Ирфон, 1967.

2. Воеҳ Қори Раҳматуллоҳ. Тухфат-ул-аҳбоб [Матн] / Қорӣ Раҳматуллоҳи Воеҳ. – Тошкент: Чопи литографӣ, 1914.

3. Каримов Усмон, Адабиёти Тоҷик дар нимаи дувуми асри XVIII ва аввали асри XIX [Матн] / Усмон Каримов. – Душанбе:

4. Намангонӣ Фазлӣ. Маҷмаат- уш шуаро [Матн] / Фазли Намангонӣ. Тошкент: Чопи литографӣ, 1902.

5. Нусхаи хаттии №397-и захираи дастнависҳои Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ[Матн].

6. Ҳозик Ҷунайдуллоҳ, Маснавии «Юсуф ва Зулайхо» [Матн] / Нусхаи хаттии № 2594-и захираи дастнависҳои Маркази мероси хаттии АИ ҶТ.

7. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Ашъор [Матн] / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғату тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Али Мухаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.

ОЗОДАШОИРИ АДОЛАТХОҲ

Бинобар маълумоти сарчашмаҳои хаттӣ ва пажӯҳишҳои муҳаққиқини замони шуравӣ ва даврони охир Ҷунайдуллоҳи Ҳозик (вафоташ 1259 ҳ- 1843 мел) аз суҳанварони тавонои зулисонайн ва табибони ҳозиқи асрҳои XVIII - XIX буда, аз худ мероси гаронбаҳое дар сурати маснавии “Ҷосуф ва Зулайҳо” ва девони ашъор ба мерос гузоштааст. Девони шоир фарогирандаи ғазалу қасида, мустазод, муҳаммас, маснавӣ, рубой ва китъаҳои таъриху муаммоҳо ба забони тоҷикӣ ва узбекӣ буда, то ҳанӯз мавриди омӯзиши ҷиддӣ қарор нагирифтааст. Ашъори парокандаи шоир дар баёзу тазкира ва манобеи гуногуни таърихӣ низ зиёд ба назар мерасад.

Дар мақола таври мухтасар роҷеъ ба шахсияту мақоми Ҷунайдуллоҳи Ҳозик дар адабиёти тоҷик, зарурати дар заминаи ҷопҳои суратгирифта таҳия намудани матни илмӣ-интиқодии достони “Ҷосуф ва Зулайҳо” ва такмили ба ҷоп омода намудани девони мукаммали Ҷунайдуллоҳи Ҳозик бо истифода аз ашъори парокандаи дар маъхазҳо маҳфузмондаи шоир баҳс карда мешавад.

Калидвожаҳо: Манобеи адабӣ, манобеи таърихӣ, озодашoir, аморати Бухоро, Хониғариҳои Ҳева, ва Ҳуқанд, суҳанвари адолатҷӯ, табиби ҳозик, девон, мадраса, ғазал, муҳаммас, китъаи таърихӣ, зулисонайн, мероси гаронбаҳо.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нуриддинов Шамсудин –ҳодими пешбари илмии шуъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва нашри осори хаттии Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, суроға : 734025 ш.Душанбе, кучаи Ш.Ҳусейнзода35.

Тел: 936018886, 2346502

БЛАГОРОДНЫЙ ПОЭТ СПРАВЕДЛИВОСТИ

Согласно письменным источникам и научным работам исследователей советской и новейшей эпох, Джунайдуллах Хазик (умер в 1259 г. хиджры - 1843 г. н.э.) был одним из самых сильных литераторов опытным лекарем конца 18-19 вв., и оставил в наследство драгоценные произведения «Ҷосуф и Зулейха» и диван (сборник стихов).

Диван поэта включает в себя газели и касыды (оды), мустазад (стихотворная форма, в которой в каждой строке добавлена дополнительная, более короткая строка), муҳаммас (пятистрочная строфа с одинаковыми рифмами), маснави, рубаи (четверостишия) и исторические китъа и загадки на таджикском и узбекском языках, которые до сих пор не подвергались серьёзному изучению.

В статье кратко рассматриваются личность и статус Джунайдулла Хазика в таджикской литературе, необходимость разработки научно-критического текста к сказанию «Ҷосуф и Зулейха» на основе фотографированных изданий, а также дополнение (совершенствование) и подготовка к изданию полного дивана Джунайдуллы Хазика с использованием сохранившихся в архивах разрозненных стихотворений поэта.

Ключевые слова: литературно-исторические источники, благородный поэт, Бухарский эмират, Хива, Коканд, поэт, ищущий справедливость, опытный лекарь, диван, медресе, газель, муҳаммас, историческая китъа, двуязычный, драгоценное наследие.

Сведения об авторе: Нуриддинов Шамсудин – к.ф.н., ведущий научный сотрудник отдела исследования и издание письменного наследия при Президиуме Национальной Академии наук Таджикистана. 734025, г. Душанбе, ул. Ш. Хусейнзода 35.

Тел: 936 01 88 86, 2346502

NOBLE POET OF JUSTICE

According to written sources and scientific works of researchers of the Soviet and modern eras. Junaydullah Khazik (died 1259 AH - 1843 CE) was one of the most powerful writers and an experienced physician of the late 18th-19th centuries, and left behind the precious works "Yusuf and Zuleikha" and a sofa (collection of poems) .

The poet's divan includes ghazals and qasidas (odes), mustazad (a poetic form in which an additional, shorter line is added to each line), Mukhammas (a five-line stanza with the same rhymes), masnavi, rubai (quatrains) and historical kita and riddles in Tajik and Uzbek, which have not yet been seriously studied.

The article briefly discusses the identity of the status of I Junaydullah Khazik in Tajik literature, the need to develop a scientific-critical text for the legend "Yusuf and Zuleikha" on the basis of photographed editions, as well as the addition (improvement) and preparation for edition K of the full divan of Junaydulla Khazik using those preserved in archives of scattered poems of the poet.

Key words: literary and historical sources, noble poet, Emirate of Bukhara, Khiva, Kokand, poet seeking justice, experienced doctor, divan, madrasah, gazelle, mukhammas, historical kita, (genre of poetry) bilingual, precious heritage.

About the author: Nuriddinov Shamsudin, PhD Researcher, Leading Researcher of the Written Heritage at the Presidium of the National Academy of Tajikistan. 734025, Dushanbe, st. Sh. Khuseinzoda 35. Sciences and publications

Tel: 936 01 88 86, 2346502

АНДЕШАЕ ЧАНД ПЕРОМУНИ ТАШАККУЛИ ҲУНАРИ НАВИСАНДАГИИ ҶАЛОЛ ОЛИ АҲМАД

Хоҷамуродов О. Ҳ.¹

Ҷалол Оли Аҳмад (1923-1969) аз зумраи нависандагоне буд, ки бо таъсирпазирии фаровон аз осори бадеии Содиқ Ҳидоят (1903-1951) барои эҷоди сабки тозае дар насри достони форсии Эрон талошҳои фаровон кард ва ба қавли доктор Абдулалӣ Дастгайб “ба ҷое расид, ки насраш бо осори Ҳидоят ва навиштаҳои классики форсӣ пахлӯ зад” [1,16]. Аз ин лиҳоз нақшу мақоми Ҷалол Оли Аҳмад дар рушду такомули насри достони форсӣ, ба вижа насри воқеъгарои он дар нимаи дувуми қарни XX Эрон хело назаррас аст [2].

Зеро ӯ дар қатори Сайд Муҳаммадалӣ Ҷамолзода, Содиқ Ҳидоят, Бузург Алавӣ, Содиқ Чубак, Маҳмуди Беҳозин, Иброҳими Гулистон, Ғуломҳусайни Соидӣ, Аҳмад Маҳмуд дар басту такомули насри достони ҷадиди форсӣ саҳми бузург гузоштааст. Ӯ аз зумраи нависандагонест, ки қаламро барои эҷоди асар ба ҷомеа, яъне ба манзури бармало сохтани нобасомониҳо ва айбҳои ҷомеае, ки дар он зиндагӣ мекунад, ба кор бурдааст. Аз ин дидгоҳ, Ҷалол Оли Аҳмад нависандаест, ки осори бадеиаш василае барои ибрози андешаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва мазҳабияш буда, тозагию арзишмандии онҳо иртиботи қавӣ бо зербинои фикриаш аст. Ва ба қавли Ҷамол Мирсодиқӣ: “достонҳояшро, ки бифшоранд, усорае аз назариёти сиёсӣ иҷтимоӣ мазҳабӣ ӯ берун мезанад” [4,632]. Аз ин рӯ, ҳар тағйироти мафкуравӣ, ки дар ҷаҳонбинии сиёсӣ ва иҷтимоии нависанда сурат гирифтааст, пайёмадашро дар осори бадеӣ ӯ публитистиаш гузоштааст. Аз ин ҷост, ки ҳангоми мутолиаи осори ӯ, ба вижа навиштаҳои марҳалаи аввали эҷодиёташ (нимаи дувуми солҳои 40 то нимаи аввали солҳои 50 қарни XX), барои хонандаи дақиқназар чунин эҳсосе даст медиҳад, ки Ҷалол Оли Аҳмад ҳамеша дар ҷустуҷӯю озмоиш аст. Дар ин ҷустуҷӯҳои эҷодии нависанда он чизе, ки муҳим ба назар мерасад, ин “ман”-и ривоятгари асарҳои ӯст. Аммо аз назари яке аз муҳаққиқони осори Ҷалол Оли Аҳмад, Маҳмуди Киёнӯш: “ман”-и ӯ “бо зехни марде, ки беш аз донистаҳои сухан меғӯяд ва он чи меғӯяд, чандон ки воқеият эҷоб мекунад, ошно нест” [3,11].

Чунин қазоват танҳо дар мавриди марҳалаи аввали эҷодиёти Ҷалол Оли Аҳмад, он ҳам ба достонҳои кӯтоҳаш қобили қабул аст. Зеро дар марҳали дувуми эҷодиёташ, ба вижа дар солҳои охири зиндагии Оли Аҳмад, мо бо ҳунарманде рӯ ба рӯ ҳастем, ки дар адабиёти муосири Эрон мақому сабки эҷодии худро пайдо карда буд. Акнун “ман”-и ӯ дорои диди мушаххас ва шеваи баёни хос гардида, қабл аз ҳама ин эътироз бар ҳама гуна назму қонуни мавҷуда шомил буда, он маҳсули саргардониҳои сиёсӣ ва ақидатии Ҷалол Оли Аҳмад будааст.

Ин таҳаввулро доктор Муҳаммадалӣ Исломи Нудушан басо хуб ба мушоҳида гирифтааст: “Оли Аҳмад ҳамвора як нависандаи сиёсӣ зист, ҳарчанд дар таи зиндагӣ навасонҳои мутаадид кард: аз мазҳабӣ будан ба марксизм ва аз он ҷо ба навъе ҳосе аз миллатгарой ва саранҷом дар поёни умр бозгашти рақиқе ба мазҳаб. Вале дар ҳамаи ин хативазкуниҳо ӯ ба сари як ҳастаи фикрӣ боқӣ монд ва он “эътироз” буд [5,670].

Маншаи ин “эътироз”-ро дар диди воқеъгароеи нависанда бояд ҷуст, ки аз ибтидои нависандагиаш ҳамчун сабки ҳосе барои худ интиҳоб кардааст.

Аз муҳтавои достонҳои кӯтоҳи марҳалаи аввали эҷодиёти ӯ маълум мешавад, ки Оли Аҳмад меҳодад аз дабистони реализми нависандагони барҷастаи Ғарб ва асарҳои воқеъгароеи Содиқ Ҳидоёту Бузург Алавӣ пайравӣ намояд. Маҷмуаи достонҳои кӯтоҳи ӯ “Диду боздид” (1324 ҳ.ш./1945), “Аз ранҷе, ки мебарем” (1326 ҳ.ш./1948) ва “Сетор” (1331 ҳ.ш./1952)

1. Хоҷамуродов Олимҷон Ҳамроевич – доктори илмҳои филологӣ, профессор, сарҳодими илмӣ Маркази мороси хаттии назди раёсати АМИТ.

навиштаҳои марҳали аввали Ҷалол Оли Аҳмад махсуб мешаванд. Агарчи бархе дostonҳои ин маҷмуаҳо ба меъёрҳои жанри новелла ё ба истилоҳи бародарони эронӣ дostonи кӯтоҳ ҷавобгӯ нестанд, мунтаҳо аз дарунмояи неруманде бархурдоранд, ки ҷавҳари онро интиқоду эътироз ташкил медиҳад. Маҳз ҳамин назари интиқодгароёна ва то ҳадде воқеъбинонаи асарҳои ин маҷмуаҳо, ҳамагуна навоқиси фаннии онҳоро ҷуброн мекунад. Мо дар ин муҳтасар танҳо ду маҷмуаи аввалро ба муоина мегирем.

Ин эътирози нависанда дар ашқоли гуногун аз нахустин асари бадеии Ҷалол Оли Аҳмад таборуз карда, ба тадриҷ такомил ёфтааст. Дар дostonҳои нахустини Ҷалол Оли Аҳмад “эътироз”-и ӯ ба навҳи танзу тамасхур аз хурофоти мазҳабӣ ва ба масҳара гирифтани чехраҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ ва мазҳабӣ оғоз меёбад. Ин шигирдро дар маҷмуаҳои дostonи кӯтоҳи “Диду боздид” ва “Сетор” метавон мушоҳида кард. Барои он ки ҳарфамон муваффақ бошад, ба таври намуна нахустин навиштаи Оли Аҳмад, новеллаи “Диду боздид”-ро аз маҷмуаи “Диду боздид” мавриди арзёбӣ қарор медиҳем.

Дар ин новелла диду боздидҳои як рӯзи иди Наврӯз дар се муҳити гуногуни ҷомеаи Эрони солҳои 40-уми қарни XX ба риштаи тасвир гирифта шудааст.

Хатти пайванди ин се манзара ҳуди ровии дostonааст, ки ба навбат ба табрику арзи эҳтироми намоёндагони ин се қишри иҷтимоии ҷомеаи Эрон омадааст ва манзараҳоро бо назари дақиқ барои хонанда тарсим кардааст.

Манзараи аввал, муҳити ашрофист, ки ашҳоси саршиноси ҷомеа, аз қабилӣ намоёндаи Маҷлиси Шуро, тоҷири маъруф, муовини вазир, вазири собиқ ва рӯзноманигор ва амсоли он барои арзи эҳтирому табрик ба манзили ҳазрати устод, ки худ низ намоёндаи саршиноси ин тоифа аст, омадаанд.

Ровии дoston, ки худ шоҳиди айнист, ҳамчун мушоҳидагари дақиқназар, суҳбату муколимоти эшонро, ки ағлабашон соҳтаву ташрифотӣ ва ҷоплусонаанду дар зимн ҳадафҳои хоси шахсӣ сиёсӣ доранд, хело моҳирона ироа кардааст.

Маҳз ин муколамаҳо, ки миёни ашҳоси номбурда радду бадал мегардад, чехраҳои воқеии онҳоро бармало месозад. Ровӣ чун воқеанигори резакор тамоми гуфтору рафтори аҳли суҳбатро сабт карда, батадриҷ ҳислату характери ҳар яки онҳоро мекушояд. Зеро ҳар яке аз ин персонажҳо бо лаҳну сабки гуфторашон баёнгари афқору андеша ва ботини хешанд. Ровии дoston зимни ироаи дақиқи муколимоти эшон, бо як навъ, тамасхуру танзи малех онҳоро зер интиқод гирифтааст. Барои мисол, вуруди мудири рӯзномаи “М” ва суханони тамаллуқкоронаи ӯро ба ҷаноби оқои устод чунин тарсим медорад:

“Ҷумла, бо ҳаёҳуи вуруди як нафари дигар бурида шуд, ки аз пушти парда ба садо дар омада буд:

– Салом ҳазрати оқои устои бузургвор. Аз самими қалб табрик арз мекунам. Вазифаи вичдонии банда аст, ки ҳамеша хоки даргоҳатонро сурмаи чашм кунам. Вале ҷӣ қадар рӯсиёҳам, ки ин қадр қусур варзидаам. Умедворам хоҳед бахшид.

Ва ҳанӯз нанишаста, машғул шуд ва дар ҳоле, ки даҳонаш мечунбид, сару каллае барои дигарон чунбонд. Оқои “Т”, намоёндаи Маҷлис идома дод” [8,8].

Тавре ки аз порчаи боло мулоҳиза шуд, нависанда зимни ироаи суханони ҷоплусонаи мудири рӯзнома, ҳарисию пурхӯрии ӯро низ бо як ҷумла “...ҳанӯз нанишаста, машғул шуд...” хело хуб гӯшзад кардааст.

Гузашта аз ин, аз муколимоти манзараи аввал метавон аз вазъи иҷтимоӣ-сиёсии Эрони солҳои чилуми қарни XX огоҳӣ пайдо кард. Зеро дар ин нишаст табодули назар байни намоёндаи Маҷлис, бозургони калон, рӯзноманигори ҷоплус перомунӣ интиқоду дифои низомии давлати вақт сурат мегирад. Нависанда тавассути ровии дoston муколамаҳои эшонро меовард, аммо натиҷагирӣ ба уҳдаи хонанда ҳавола мекунад, то дар қазоват бетараф бошад. Аммо бо тасвири тааҷҷуби чанд донишҷӯи ҷавон, ки ба табрики ҳазрати устодашон омада, шоҳиди ин сахнаи музҳик шудаанд, ҳамчун иброзу нуқтаи назари муаллиф, ба ин манзара хотима бахшидааст:

“Ҷавонакҳои муҳассил, ки гӯё аввалин бор буд дар як маҷлис бо намоёндаи муҳтарами

Мачлис ва вазиру рӯзноманавис, яъне нерӯи миллат ва сарони қавм даври ҳам ба рӯи як чӯр мубл (мебел – О.Х.) нишаста буданд, даҳонашон аз тааҷҷуб боз монда буд ва намедонистанд, чӣ бикунанд...

Сарам дард гирифта буд ва аз ин ки ин ҷо ҳам наметавониستم даме роҳат бошам, хеле касал будам... Буланд шудаму худоҳофизӣ кардам”[8,10-11].

Манзараи дувуми достон, ба муҳити мардуми оддӣ, авому содда, ки гирифториҳои зиндагӣ онҳоро дар мазиқа гузоштааст, иртибот дорад. Ривоятгари достон, ки худ қаҳрамони марказист, дар симои пиразани таку танҳо, ки аз омадани ровии достон дар рӯзи ид ба кулбааш хело хушҳол асту намедонад аз шодӣ чӣ тавр аз ӯ пазироӣ кунад, афкору андеша ва зиндагии бихуру намири қишри поини ҷомеаро ба қалам додааст.

Ин пирзан, ки аз пайдо кардани як ҳамсӯхбат хело шод аст, бо ровӣ хело самимист ва бо ӯ дарди дил мекунад.. аз пирию маризии худ шикоят мекунад ва дар зимн аз авзои кишварашу ҷаҳон ҳам бепарво нест. Ҳамчун зан-модар аз ҷанг безор аст ва аз ин куштор нафрат дорад. Андешаҳояш агарчӣ хеле соддалавҳонаву аввомонаанд, аммо дар асли хеш дурустанд. Аз ҷумла мегӯяд:

“Хуб наначун, аз ҷанг-манг чӣ хабар дорӣ? Ин Ҳасана, бачаи рахтшури мо шабо [...]пои родиюле? Родию на? Чийе?... Пош во мисе ва баромо хабар миоре. Мигуфт, олмоно ӣа бумб, намидунам чӣ-чӣ, исмашам гуфт нана... вали бар мо, ки диге хушу ҳавос намунда, ихтироъ кардан. Рос се? Нананчун, рос-росӣ ман дилам восеёе модарон ин ҷувонако кабобе. Кабоб! Оҳӣ ҳар чӣ боше бандаи худо, ки ҳасан. Одам дилаш мисузе...” [8,14].

Бояд ёдовар шуд, ки дар суҳбатҳои муҳити ашрофӣ, мавзӯи ҷанги Ҷаҳонии дувум танҳо ба иртиботи манфиатҳои молӣ ва шахсии афроди зирабт хело сатҳӣ матраҳ шуда ва гӯё ҷанг ба зиндагии рӯзмарраи эшон ба ҷуз манфиати молӣ асари дигаре нагузоштааст.

Дар манзараи дувум, тавре ки аз такгуфтори (монологи) пиразан равшан аст, на танҳо муҳит билкул фарқ мекунад, балки қорбурди калимоту сохтмони ҷумалҳо, ки оммиёнаву гуфторист, бо сабку сиёки ашхоси дар манзили ҳазрати устод буда, ки китобию ташрифтост, хело тафовут дорад. Дар ин ҷо нависанда саъй кардааст, то зимни фардисозии забони шахсиятҳои достон намояндаи қишри иҷтимоии онҳоро нишон диҳад.

Манзараи ё сахнаи севум, муҳити мазҳабист, ки бинобар ёддоштҳои Ҷалол Оли Аҳмад бардоштҳои мушоҳидаҳояш аз муҳити хонаводааш маншаъ гирифта, хело дақику табиӣ, бо як навъ танзу тамасхури пӯшида ироа шудааст. Зеро дар ин марҳилаи эҷодӣ Оли Аҳмад узви фаъоли ҳизби тӯда буда, бо дину мазҳаб назари интиқодӣ ва тамасхуромезона дошт.

Аз ин рӯ, огози тасвири муҳит як навъ танзомезона аст, ки назари манфӣ доштани муаллиф бармало эҳсос мегардад:

“Дасти Оқоро бўсидаму дар як гӯшаи мачлис зону задам. Бо вучуди ин ки ҷуз оқо касе маро намешинохт, ҳама “ёллоҳ” гуфтанду ҷулӯи поям буланд шуданд.

-Асъдаоллоҳу айёмакум.

-Субҳакумоллоҳу билхайр.

-Идикум саъидо.

Арабиҳои об нақшаида буд, ки аз ҳар сӯ бо як таккони сар партоб мешуд. Мачлиси “ғосса билаҳлу” буд. Аз охунду бозургон ва косибу аъён ва равазхону фуқули ва ҳама ҷӯр одами дигар дар он пайдо мешуд” [8,17].

Тасвири муҳит ва нақли қавли ибороти арабии ҳозирин баёнгари муҳити ҳоси мазҳабист ва ровии достон қадам ба қадам лобалои муколамаҳо ва тарсими симоҳо мафкураҳои мазҳабии хурوفотии ҷомеаро бо як мутоибаи пардапӯшонаю нозук ифшо мекунад. Зеро дар ин муҳит суҳбат асосан дар меҳвари “оби дуъо” ва ҳосиятҳои шифобахшии он, зиёрати Қарбало ва амсоли он буд.

“Яке, ки саодаташ ёрӣ накарда буд, то тахвили ҳамалро “таҳти қуббаи мунаввар” муваффаку дуогӯ бошад ва тоза аз роҳи сафар мерасид, мегуфт:

-Дар Қарбало, дар мачлисе бо раиси шаҳрбонии он ҷо рӯ ба рӯ шудам. Пурсидам, омори заввори имсолро доред? Гуфт: Бале. Мутобиқи охири хабар иддаи заввори имсол як курур

(панҷсад ҳазор – О.Х.) аст. Гуфтам: “Чӣ қадари онҳо аз Эрон ҳастанд? Гуфт: “Арабҳо, ки аҳли ин диёранд, қузви ин шумор ба ҳисоб наёмадаанд!

Касе ки ин хабарро дод хеле машғуф буд ва ҳама ба шунидани он бо нешҳои боз “алҳамдулиллаҳ”-ҳои ғализ ва бо обутабе аз беҳи ҳалқ адо мекарданд” [8,20].

Тавре ки аз интиҳоби вожаҳо иборот (аз ҷумла, “бо нешҳои боз” ва “бо обу тобе аз беҳи ҳалқ адо кардан”) ва сохтмони ҷумлаҳо тамасхури ровии дoston баръало намудор аст. Бо ин муколамаҳо ва мавзуи суҳбатҳо муаллиф бидуни натиҷагирҳои иҷтимоӣ андешаву омол ва сатҳи тафаккури мавзёгирӣ иҷтимоӣ кишрҳои мухталифи ҷомеаи нимаи аввали солҳои чилуми қарни XX Эронро ҳамчун як нависандаи иҷтимогаро нишон додааст.

Дар тарсими манзари дувум, яъне суҳбати пирзан, гарчанде як навъ дарди дили пирзани барҷомондаю танҳост, ки ҳама аз танҳоию маризии хеш ҳарф мезанад, аммо бар ҳилофи охундҳову муллоҳо авзои сиёсии ҷаҳон ва ҷанги хонумонсӯзи ҷаҳонии дувумро, ки назми ҷаҳониро ба ҳам задааст, фаромӯш намекунад ва муҳолифати хешро баён мекунад.

Дар муколимаҳо ва баҳсҳои муҳити мазҳабӣ гӯё дар ҷаҳони он вақт на ҷанг асту на қувваҳои бегона дар кишвар. Ҳамаи зиндагӣ дар атрофи зиёрати Қарбалову оби дуои шаби ид маҳдуд шудааст.

Аз ин рӯ, ровӣ бо ачала он маҷлисро тарк мекунад:

“Бӯи ҷубуқу қалён сарамро манг карда буд. Буланд шудам ва: - Хуб хоҷоко иҷозаи мураххасӣ мефармояд? Мустафиз шудем. Умедворам худованди мутаол сояи шуморо аз сари мо кам накунад!” [8,20].

Ба таври хулоса, дар ин асари нахустини нависанда мо эътирози ўро бар зидди урфу одатҳои хурофотӣ-мазҳабии кишвараш ба мушоҳида мегирем. Ин эътироз, албатта, бозтоби ақидаҳои марксистии ўст, ки ҳамчун узви фаёли Ҳизби тўдаи Эрон алайҳи хурофоту дин мубориза мебард.

Ин нешҳанди малех дар мавриди хурофоту ҷаҳолати мардум дар новеллаи “Зиёрат” хело возеҳ нишон дода шудааст... Аз ибтидои тасвири тадорики ровии дoston барои зиёрат, (асар аз номи шахси аввал нақл мешавад), гарчанде бо имону иштиёқи зиёде ҷараёни сафарро зикр мекунад, аммо хонанда дар қорбурди вожаҳо ва тасвирсозӣ як навъ тамасхури танзро эҳсос мекунад:

“Се бор аз Қуръону обу орд рад шудам ва дар мартабаи сеюм Қуръонро бўсидам ва ба пешонӣ ниҳодам ва дар миёни ҳавое, ки дар асари дамидани “Оятулқурсӣ”-ҳо ва “ҷаҳорқул”-ҳои наздиконам, бӯи масҷиду ҳарам аз он меомад ҳавои ҳараме, ки дуди дар миёни ашқҳои аз ҷашми хоҳарону бародари кучакам равон буд, аз дари хона берун омадам” [9,37].

Ҳатто дар тасвири боргоҳу сахни мутаҳҳар оҳанги тамасхуре дар суҳанони тасвириаш ба мушоҳида мерасад:

“Акнун ман ҳам тавоф мекунам. Дуди ҷигораҳои арзон ва нафаси ҳазорон нафар, ки базӯр аз лои якдигар рад мешаванд, бо ҳам омехта ва бо бӯи арақи баданҳо, ҳавои махсусе эҷод кардааст... Қаламоти муқаддас дар зерӣ гунбади баланду муртафеъ чандин бор мунтақис мешавад ва муҳити тақдисуҷае, ки аз сару рӯяш қалимоти арабӣ меборад, ба вучуд оварда аст... Қалимоти арабӣ бо ҳазор нақшу нигор ва зебу зеварҳои гуногун бар рӯи ҷўб, очур, кошӣ, нуқра, тилло нишаста ва ҳамаро ба худ машғул дошта, Худо медонад чанд сол аст, ки инҳо ҳаминтур самич монда, ба ин ҳама обирони зудгузар менигаранд ва ҳам ба абрӯ намеоваранд” [8,51-52].

Дар аксари дostonҳои кўтоҳи давраи аввали эҷодиёти Қалол Оли Аҳмад, ки ба қавли ҳудаш меҳост “ба сабки реёлисими сусиёлистӣ” [9,19] асар эҷод кунад, мавзёгирӣ диди нависанда ба ҳодисаю воқеаи тасвиршаванда хело ошкорост, ки ин амал то андозае воқеияти тасвирро ҳалалдор мекунад. Барои мисол, дар ҳамон новеллаи “Зиёрат” доир ба урфу одат ва суннатҳои хурофотии мардум ба таври ошкоро нуқтаи назари хешро баён медорад, ки чунин тарзи талаққӣ як навъ даҳолати нуқтаи назари нависанда буда, аз он бӯи публицистика меояд:

“Оре эронисту ин маросим: сабзипалав бо моҳии шаби иди Наврӯз, ҳафтсин, шулаи зарду саманд, риштапалав, оши риштаи пушти по... ва ҳазор одоби дигар, ки дар назари аввал

чузи одоти ночизу хурофаҳои по дар ҳавой ба назар намеояд, вале дар ҳақиқат ҳама тобеъу мавлуди шароити зиндагии баҳусуси эронист... эй эронӣ!" [8,39].

Ин тарзи ошкоро гуфтани нуқтаи назар дар новеллаи "Тобут" низ баръало намудор аст.

Асар як навъ баёни андеша ва ё худ изҳори назари муаллиф перомуни марғу мир ва интиқод аз хурофот ва дар баробари он натиҷагирҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ аз муҳит аст.

Дар ин асар, ки онро ба мушкिल метавон новелла хонд, як лаҳзае аз ҳаёти рӯзмарраи мардуми қисмати фақирнишини Техрон дар як субҳи барвакти зимистонӣ, тасвир шудааст:

"Шаҳр ханӯз сокит буд. Ҳатто сағҳои велгард ҳам, ки то субҳ дар ҳамаи кӯчаҳо ав-ав мекунанд, дар ин соати бомдод кам-кам аз по меафтаданд ва дар гӯшаю канор ба хоб мерафтанд" [8,83], ки даҳ-поздаҳ нафар дар тобут чанозаи зани фақири бекасеро ба қабристон мебарданд. Бо иртиботи ин манзара ровии дoston, ки худ шоҳиди ин лаҳзаи ҳузнангез асту беихтиёр дунболи чаноза меравад, андешаҳои зайли хешро баён медорад:

"Ман намедонистам мурда кист: зан аст? Мард аст? Як дехотиест, ки дар гӯшаи қорвонсарои дурафтаи дигар субҳ сар аз хоб барнадошта? Ё як гадои канори кӯча аст, ки яке аз обирон, вақте қабл аз азон ба нонвой мерафта, марғи ўро дарёфта? Ва ё бадбахтест, ки дирӯз зери мошин рафта ва дишаб наъши лиҳшудаи ўро ба гӯшаи масҷиди харобае дар рӯшноии бенури як шамъи пихӣ ва ё як чароғи мушии пурдуд гузаштаанд?

Ҳеҷ кадоми инҳоро намедонистам, вале ҳар чӣ буд, ў танҳо бист нафар ташеъкунанда дошт [8,84].

Ин изҳори назарҳо бадеияти асарро коста, ба он бештар ҷанбаи воқеанигории рӯзнома-нигорро медиҳад.

Аз мурури сатҳии ин чанд новелла ё достони кӯтоҳ ба мушоҳида мерасад, ки нависанда дар онҳо нозири воқеаҳост ва аз ҳодисаҳо одамҳо барои мо гузориш медиҳад. Ба таъбири дигар, дар дostonҳои кӯтоҳи маҷмуаи "Диду боздид" мо ровии тамошогареро мебинем, ки тасвирҳои интиқодгаронаи сатҳие аз бунёдҳои мухталифи ҷомеаи он вақтаи Эрон ба қалам медиҳад ва бо мардуми фақиру бенаво ҳамдардӣ мекунад. Аммо, ба қавли Ҳасан Обидинӣ: "Оли Аҳмад дар ҳеҷ як аз ин дostonҳо муваффақ ба офаридани шахсият ё мавқеияти зиндае наметавонад ва ҳатто наметавонад ба тавсифи дарунии дostonи "Зиёрат" наздик шавад ва дар ҳадди гузоришнависи рӯзномае мемонад. Қалами нависандаи ҷавон сатҳи вақеъро ҳафто медиҳад ва қодир ба дастбӣ ба воқеъгарии суннатии Ҷамолзода фаротар намераванд, буришҳои гузоришӣ аз зиндагии суннатиро ба намоиш мегузоранд" [6,171].

Албатта, муҳаққиқ дар мавриди новеллаҳои маҷмуаи аввали нависанда хело саҳтгирона қазоват намудааст. Вале ин новеллаҳо аз диду буриши афкори иҷтимоӣ-сиёсӣ ва адабӣ-эстетикӣ ҳамон солҳои нависанда бояд арзёбӣ кард. Зеро дар он давра Ҷалол Оли Аҳмад марксист ва узви фаёли ҳизби Тӯда буд ва тамоми рӯйдодҳо ва воқеаҳои зиндагиро аз дидгоҳи муборизоти табақотӣ ба мушоҳида мегирифт. Аз ин рӯ, ҷанбаҳои иҷтимоӣ-интиқодӣ ва табақотии новеллаҳои се маҷмуаи аввали ў хело барҷаста буда, бар ҳунари нависандагӣ ва бадеияти он бартарӣ дорад.

Агар дар маҷмуаи аввал камтаҷрибагии нависанда дар бархе аз новеллаҳояш ба назар расад, аммо дар маҷмуаҳои дувум ва сеум "бо нависандае мувоҷеҳем, ки мекӯшад мазомин ва одамҳои ҷадидеро тасвир кунад ва аз миёни хуну хушунат садои тикидастони шаҳру руство бозтоб диҳад". [6,173].

Албатта, дар ин давра нависандагони мутаадида буданд, ки дар осори бадеии худ мекӯшиданд, муборизоти синфӣ, махсусан, синфи коргарро дар ҷомеаи он вақтаи Эрон (нимаи дувуми солҳои чилуми қарни XX) ба қалам диҳанд. Гарчанде бештари онҳо "ба хоҳири манфиатҳои ҳизбӣ-сиёсӣ" асар эҷод кардаанд, аммо дар миёни онҳо новеллаҳои "Фардо"-и Содиқи Ҳидоят ва "Гиламард"-и Бузурги Алавӣ намунаи беҳтарини тасвири бадеии симои коргар ва деҳқони мубориз дар ин давра маҳсуб мешаванд [7,131].

Ҷалол Оли Аҳмад низ дар ин давра асосан зери таъсири Содиқ Ҳидоят қарор дошт, аммо бештар бо ғароиши интиқодгаронаи сиёсӣ-иҷтимоии марксистӣ ба воқеаю ҳодисаҳо менигарист.

Аз ин рӯ, бо вучуди норасоии хунари маҳорати эҷодӣ, як навъ ҳамоҳангии таъсирпазирӣ аз осори бадеии Содиқи Ҳидоят дар навиштаҳои он давраи Ҷалол Оли Аҳмад ба чашм меҳурад. Ногуфта набояд гузошт, ки нахустин новеллаи Оли Аҳмад маҳз бо тавсияи Содиқ Ҳидоят дар маҷаллаи “Сухан” ба нашр расида буд. Албатта, таъсири осори бадеии Содиқ Ҳидоят дар ташаккули нависандагӣ ва сабки ниғориши Ҷалол Оли Аҳмад калон аст ва он баҳси ҷудогонаро тақозо мекунад. Дар ин ҷо ба ҳамин нукта бояд ишора кард, ки бо вучуди иҷтимогароии Оли Аҳмад дар новеллаҳояш рӯҳи сабки Содиқи Ҳидоят эҳсос мегардад.

Бояд иқрор шуд, ки Ҷалол Оли Аҳмад дар қатори аввали нависандагоне қарор дорад, ки осорашон асосан “бар мабной эътиқоди сиёсии он замон” [6,173] эҷод гардидаанд. Намунаи барҷастаи он маҷмуаи дувуми ӯ “Аз ранҷе, ки мебарем” мебошад, ки ҳафт новелларо дар бар мегирад. Ин маҷмуа дар “авҷи вафодории нависанда бо шиорҳои ҳизбӣ” (Ҳизби тӯда) навишта шудааст.

Гарчанде дар новеллаҳои ин маҷмуа ҷанбаҳои сиёсӣ бар бадеияти асар болотару тобишҳои таблиғотии онҳо бартар аз ҷавҳари хунариашон аст, аммо бо вучуди ин маҳорати нависандагӣ ва истеъдоди фитрии нависанда дар бештаре аз лаҳзаҳои дostonҳо ба мушоҳида мерасад, яъне ба қавли Обидинӣ “аз ҳадди таблиғ дармегузаранд ва ба ҳунар наздик мешаванд” [6,174].

Тамоми муҳтавои дostonҳои кӯтоҳи ин маҷмуа гирди масъалаҳои меҳарханд, ки дар нимаи дувуми солҳои 40-уми қарни XX қорғарону аъзои Ҳизби тӯдаи манотиқи шимоли Эронро фаро гирифта буд. Дар ин давра режими шохӣ дар ҳама ҷанбаҳо алайҳи онҳо мубориза мебард. Аз ин ҷост, ки ҳатти суҷаи тамоми дostonҳои маҷмуаро муборизаи табақотӣ дарбар мегирад. Нависандаи ҷавон тамоми ҳодисаи воқеаҳои рӯйдодаро аз зовияи диди сиёсии хеш ба қалам дода, саъй кардааст, ҳатталимкон аз пургӯйҳои таблиғотӣ дурӣ ҷӯяд. Дар бархе маворид муваффақ ҳам шудааст. Дар ин маҷмуа ва дostonҳои кӯтоҳи дигараш Ҷалол Оли Аҳмад он вижагиро, ки яке аз мушаххасоти сабки ниғориши ӯст, идома ва сайқал додааст. Яъне нависанда қаҳрамононашро “дар матни ҳаёҳуҳои таблиғӣ нишон намедихад, балки мекушад бо тавсифи ранҷе, ки ҳар яке аз онҳо мебаранд, ҳамдардии хонандаро нисбат ба онон барангезад”. [6,175] Зеро қаҳрамони дostonҳо ашхоси содда мебошанд, ки қурбонии шароити ногуворӣ зиндагӣ шудаанд ва гоҳо ҳамин ранҷ аст, ки онҳоро дигаргун месозад ва дар навбати худ онҳо водор мешаванд, ки бо фикри тағйир додани дигарон шаванд.

Ба андешаи Ҷалол Оли Аҳмад ӯ дар ин маҷмуа “меҳост “адабиёти релёисми иҷтимоӣ” бисозад, аммо ба эътирофи ҳудаш муваффақ нашуд [10,98].

Мунтаҳо ровии гузаришгари ин маҷмуа, ки бештари дostonҳои он ба ҳамин сабк эҷод шудаанд, аз ровии дostonҳои “Диду боздид” тафовут дорад. Агар дар маҷмуаи аввалӣ ровӣ “байни эътиқоду беътиқодӣ муаллақ” бошад, дар маҷмуаи “Аз ранҷе, ки мебарем” дар заминаи “қабул ё радди боварҳои сиёсӣ саргардон аст” [6,176].

Аммо, сарфи назар аз ҷанбаҳои сиёсӣ ва таблиғотии ин маҷмуа, “эътироз”-и нависанда бо идеалу ормони иҷтимоиаш гиреҳ хӯрдааст ва қаҳрамононаш умед ба ояндаи пирузмандона дорад.

Забони асарҳои ин маҷмуа нисбат ба забони дostonҳои маҷмуаи “Диду боздид” соддаву табиӣ буда, дур аз ҷумлапардозии тӯлонист, ки аз тақомули хунари нависандагии Оли Аҳмад муҳда меҷаҳад.

Дар хотима, як нуктаро бояд таъкиқ кард, ки агарчи бархе аз муҳаққиқону мунаққидони осори Ҷалол Оли Аҳмад маҷмуаи “Аз ранҷе, ки мебарем”-ро ба сабаби ғароишҳои марксистӣ ва муборизоти табақотӣ зерини интиқод гирифтаанд ва ҳатто, баъдҳо ҳуди муаллиф низ бо беътиноӣ аз он сухан гуфтааст, аммо ин роҳро, ки Оли Аҳмад дар ин маҷмуа пеш гирифтааст, масири дурусте буд. Зеро Ҷалол Оли Аҳмад натавонист дар ин ду маҷмуаи аввалаш, балки дар ҳамаи асарҳои бадеӣ ва публицистӣ, ба қавли Муҳаммадали Нудушан як “нависандаи сиёсӣ” ва мутааххид боқӣ монд. Зеро ӯ пас аз даврони дудилию тардид, аз

зовия ё диди дигаре ба сӯи “таахуди ҳунари” бозгашт, ки он шигирди эҷодӣ дар асарҳои калонҳаҷмаш таҳким пайдо карда, асоси сабки эҷодии ӯро ташкил додааст, ки он баҳси ҷудогонаеро тақозо мекунад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Дастгайб Абдулалӣ. Насри имрӯзи форсӣ ва дигаргуниҳои он [Матн] / Абдулалӣ Дастгайб // Фирдавсӣ, 1350х.ш. №1011.
2. Дар бораи зиндагинома ва таҳқиқоти перомунӣ эҷодиёти Ҷалол Оли Аҳмад дар Эрон ва эроншиносӣ анҷомшуда ба таври муфассал ниг.: Олимҷон Ҳочамуродов. Ҷалол Оли Аҳмад ва сабки нигориши ӯ // Адаб. 1995 №1-2, с. 85-95; ҳамон муаллиф. Ҷаҳише ба сӯи ҳаяҷону асабоният // Адабиёт ва санъат, № 20 (1210), 2004, 14.05; ҳамон муаллиф. Воқеият ва таҳаюли бадеӣ дар қиссаи “Нафрини замин”-и Ҷалол Оли Аҳмад // Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ, 2015, №3. С. 142-148; Ёдномаи Ҷалол Оли Аҳмад. Ба кӯшиши Алӣ Деҳбошӣ. Техрон. Чопи аввал. 1378. х.ш. 880с.
3. Киёнӯш Маҳмуд. Баррасии шеър ва насри форсии муосир [Матн] / Маҳмуд Киёнӯш. Техрон, 1351 х.ш.
4. Мирсодиқӣ Ҷамол. Адабиёти дostonӣ [Матн] / Ҷамол Мирсодиқӣ. – Техрон. 1366 х.ш.
5. Нудушан Муҳаммадалӣ Исломи. Чанд нуктаи гуфтани ва ногуфтани дар адаби муосири Эрон [Матн] / Муҳаммадалӣ Исломи Нудушан // Эроншиносӣ. 1990, №4.
6. Обидинӣ Ҳасан. Сад соли дostonнависӣ дар Эрон. Ҷ.1[Матн] / Ҳасан Обидинӣ. Техрон, 1366 х.ш. 336 с.
7. Ҳочамуродов Олимҷон. Андешае чанд перомунӣ гароишҳои асосии насри бадеии форсии қарни XX Эрон (гузориши масъала) [Матн] / Олимҷон Ҳочамуродов // Олимҷон Ҳочамуродов. Дар паҳнои адабиёт. Душанбе: Дониш, 2018, 340 с.
8. Ҷалол Оли Аҳмад. Диду боздид. Маҷмуаи дoston [Матн] / Ҷалол Оли Аҳмад. Техрон. Чопи панҷум. 1349 х.ш.
9. Ҷалол Оли Аҳмад. Масалан, шарҳи аҳволот [Матн] / Ҷалол Оли Аҳмад // Ёдномаи Ҷалол Оли Аҳмад. Техрон. Чопи аввал. 1378 х.ш.
10. Ҷалол Оли Аҳмад. Арзёбии шитобзада [Матн]. Техрон, 1357 х.ш.

АНДЕШАЕ ЧАНД ПЕРОМУНИ ТАШАККУЛИ ҲУНАРИ НАВИСАНДАГИИ ҶАЛОЛ ОЛИ АҲМАД

Дар мақола андешаҳои муаллиф перомунӣ ташаккули ҳунари нависандагии Ҷалол Оли Аҳмад (1923-1969), яке аз нависандагони маъруфи Эрон дар пояи таҷзияву таҳлили ғоявию сохтори новеллаҳои ду маҷмуаи давраи аввали эҷодиёти нависанда ироа гардидааст.

Муҳаққиқ дар асоси чанд новеллаҳои маҷмуаҳои “Диду боздид” ва “Аз ранҷе, ки мебарем” кӯшиш кардааст, то ташаккули сабки нигориш ва маҳорати нависандагии Ҷалол Оли Аҳмадро дар марҳилаи аввали эҷодиёташ мушаххас намояд. Зимни баррасии новеллаҳои ин ду маҷмуа, муҳаққиқ ба ҳулосае омадааст, ки ин марҳала давраи ҷустуҷӯи эҷодии Ҷалол Оли Аҳмад буда, бо вучуди заъфҳои ҳунари ва жанрие, ки ин асарҳо доранд, аз дарунмояи нерӯманде бархурдоранд, ки ҷавҳари онро интиқоду эътироз ташкил медиҳад. Ҳамин диди интиқодгаронаву воқеъбинонаи навиштаҳои ин давраи нависанда шолудаи сабки нигориш ва ҳунари нависандагии ӯро ташкил медиҳад.

Калидвожаҳо: Ҷалол Оли Аҳмад, ривоятгар, “Диду боздид”, “Сетор”, эътироз, иди Наврӯз, муқолимаҳо, ҳизби тӯдаи Эрон, воқеъгаро, тақуфтор, ҳурофот, мазҳабӣ, ашрофӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳочамуродов Олимҷон Ҳамроевич, д.и.ф., профессор, сарҳодими илми Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ, Суроға: 734025, ш. Душанбе, кӯчаи Ш.Хусейнзода – 35.

E-mail: khojamurod@mail.ru. **Тел:** (+992) 915054664

НЕКОТОРЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ О ФОРМИРОВАНИИ ПИСАТЕЛЬСКОГО МАСТЕРСТВА ДЖАЛОЛА АЛЕ АХМАДА

В статье излагаются некоторые размышления автора о формировании писательского мастерства известного иранского писателя Джалола Але Ахмада (1923-1969) на основе структурно- идейного анализа двух сборников коротких рассказов (новелл) первого этапа его творчества.

Автор статьи рассматривая короткие рассказы из сборников «Диду боздид» (Обмен визитами) и «Аз ранче, ки мебарем» (Наши страдания) прослеживает пути формирования стиля и художественного мастерства Джалола Але Ахмада. И несмотря на некоторые жанровые и художественные погрешности его новеллы имеют мощную сюжетную мотивацию, ядро которой составляют протест и критический взгляд автора на рассматриваемую проблему. Именно эти компоненты являются основополагающими в определении творческого пути и формировании художественного стиля писателя.

Ключевые слова: Джалола Але Ахмад, короткий рассказ, формирование писательского мастерства, иранский писатель, структурный анализ, «Диду боздид», новелла, художественный стиль.

Сведения об авторе: Ходжамуродов О.Х., д.ф.н., профессор, Главный научный сотрудник Центра письменного наследия при президиуме НАНТ.

E-mail: khojamurod@mail.ru **Тел:** (+992) 915054664

SOME REFLECTIONS ON THE FORMATION OF THE WRITING SKILL OF JALOL ALE AHMAD

The article presents some of the author's thoughts on the formation of the writing skills of the famous Iranian writer Jalol Ale Ahmad (1923-1969) on the basis of structural and ideological analyzes of two collections of short stories of the first stage of his work.

The author of the article, considering short stories from the collections “Didu bozdid” (Exchange of visits) and “Az ranche, ki mebare” (Our suffering), traces the ways of the formation of the style and artistic skill of Jalol Ale Ahmad. And despite some genre and artistic errors, his short stories have a powerful plot motivation, the core of which is the author's protest and critical view of the problem under consideration. It is these components that are fundamental in determining the creative path and shaping the artistic style of the writer.

Key words: Jalol Ale Ahmad, short story, the formation of writing skills, Iranian writer, structural analysis, “Didu bozdid”, short story, artistic style.

Information about the author: Khojamurodov Olimjon - Doctor of Philology, Professor, Chief Researcher at the Center for Written Heritage under the Presidium of the National Academy of Science of Republic of Tajikistan.

E-mail: khojamurod@mail.ru **Tel:** (+992) 915-05-46-64

МУҲОЦИРАТ ВА ОФАРИНИШ (Бозтоби хичрат дар ашъори Сиёвуши Касроӣ)

Сафаров У.¹

Хичрат падидаест бархоста аз ҷомеаи инсонӣ, пешинаи тӯлонӣ. Аз сӯйи дигар раванди зуҳуру шаклгирии он дар ҳар кишваре шохисҳову барҷастагиҳои хосе дорад, ки омӯзишу таҳқиқаш мавзуи ҷудогонаест. Тибқи пажӯҳишҳои анҷомшуда пажӯҳиши ҳадафмандонаи масоили хичрат ба таври расмӣ нимаи дувуми қарни IX оғоз мегардад. Қазия аз ин қарор аст, ки маҳз дар ҳамин даврон дар ағлаби кишварҳо кӯч бастанӣ иддаи зиёди мардум ба хоҷаи идомати зист дар дигар сарзаминҳои мусоид барои қору зиндагӣ оғоз мегардад. Пажӯҳишҳои мавҷуд гувоҳ бар он аст, ки муҳаққиқон бар ду мавзуи меҳварӣ таъҷавр буданд. Бархе аз пажӯҳишгарон атрофи масъалаи кӯчбандии ҷамъият ба манотиқи камҷамъият таҳқиқ кардаанд. Гурӯҳи дигар бошад, ба ин масъала ҳамчун падидаи истеъмории бархурд намудаанд.

Яке аз муҳаққиқони рус А.А.Кауфман зимни роҳфитҳи исқони муҷаххаз ё кӯчбандӣ таъкид намуда, ки истеъмори яке аз шеваҳои рушду боландагии инсоният, густаришдиҳандаи фарҳангу тамаддун дар саросари гетӣ маҳсуб мешавад [3].

Қобили зикр аст, ки ағлаби пажӯҳишгарони тоинқилобӣ муътақид буданд, ки кучбандӣ, муҳоҷират аз як макон ба макони дигар амали хусусӣ, фардӣ аст, дар ҳоле ки истеъмори як иқдоми давлатӣ маҳсуб мешавад [3].

Албатта мавзуи ёдшуда доманаи фароҳе дорад, ки аз ҳавсалаи ин муҳтасар берун аст. Мо дар ин мақола атрофи таъсири падидаи муҳоҷират амри эҷоду офариниш, зиндагии як ҳунарманд мепардозем. Набояд фаромӯш намуд, ки ҳичрати як ҳунарманд, як адиб агар ҳичрати иҷборӣ бошад, дар қиёс бо муҳоҷирати афроди маъмулӣ нисбат ба муштарақот, ҷавониби зиёди мутафовит дорад. Тавре ки маълум аст, мавҷи муҳоҷиратҳои иҷборӣ аксар бар асари низоъ ва муноқишоти сиёсӣ, таҳаввулу инқилобҳо сурат мегиранд.

Муҳоҷиратҳое, ки барои ҳамеша ҳунармандро аз ватану зистубумаш ҷудо месозанд. Ба навиштаи муҳаққиқон муҳоҷироне, ки зиндагии ҳаллоқона доранд маъмулан дар гурбат зиндагиашон фарогири ҷанбаҳои зерин аст: «Вижагии носталжик – яъне ҳифзу ниғаҳдошти расму сунани кишвари матрук; вижагии ҷаҳонватанӣ, яъне ҳешро шаҳрванди ҷаҳон доништан ва дарку пазириши шохисҳои тамаддуни қарни XX; вижагии интибоқӣ, яъне созгории инъитофпазир ва воқеияти тозаи меҳани ҷадид» [3,122].

Ҳамон гуна ки равшан аст, вуқуи Инқилоби исломӣ дар даҳаи ҳафтодуми қарни сипаришуда муҷиби он гардид, ки теъдоди зиёди шоирону аҳли илму ҳунар бо далоили муҳталиф, носозгорӣ бо режим, эҳсоси ноамнӣ ҳоки Эронро барои ҳамеша тарк гуфтанд. Яке аз эшон шоири гаронмоя, адиби мубориз Сиёвуши Касроӣ буд.

Сиёвуши Касроӣ соли 1926 мелодӣ дар Техрон по ба арсаи вуҷуд гузошт. Нахуст сурудаҳои ӯ аз оғози солҳои панҷоҳуми қарни гузашта дар матбуоти Эрон мунташир мегардид. Вай аз пайравони сарсаҳти мактаби Нимо Юшиҷ ва аз шогирдони баргузидаи ӯ буд. ӯ маҷмуаҳои пуршуморе дар дохилу хориҷи Эрон нашр намуда, ки намунааш ба шарҳи зер аст: «Ово» (1958), «Ҳуни Сиёвуш» (1963), «Сангу шабнам» (1965), «Бо Дамованди ҳомӯш» (1966), «Ба сурҳи оташ, ба таъм дуд» (1976), «Аз қуруқ то ҳурусхон» (1978), «Амрико! Амрико!» (1979), «Тарошаҳои табар» (1984) ва ғ. С. Касроӣ ба ҷуз ин ду манзума бо шеваи нимой суруда, ки нахустин «Ораши камонгар» (1958) ва манзумаи дувум «Муҳраи сурх» ки соли 1996 дар Австрия ба таъб расидааст.

Сиёвуши Касроӣ мутааллиқ ба мактаби ҷадиди форсӣ ва намояндаи насле аст, ки шеъри

1. Сафаров Умархоча – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи филологияи Эрон.

форсиро доману вусъати бештар бахшидаанд. Касроӣ ва шоирони ҳамасри ӯ баъд аз Нимо тавонистанд дар майдони адабиёти муосири Эрон нисбат ба устои худ Нимо пой фароҳтар биниҳанд ва соҳиби сабку услуби хосси худ гардиданд. Нигоҳи насли Касроӣ ба шеър дигаргуна аст. Ба қавли шоир шеър барои вай мояи тафаннун нест, балки аслиҳаест, ки бо он мубориза мекунад. Перомуни шеърӯ масири эҷодии вай адабиётшиносону мунтақидони зиёде изҳори назар намудаанд, ки ба бархе аз онҳо ишорат мешавад. Эҳсон Табарӣ муҳаққиқу мунтақиди адабӣ изҳор дошта, ки «шеъри Касроӣ аз ду сарчашмаи зулол моя гирифтааст. Аз сарчашмаи адаби классикии Эрон бо он ҳама дастовардҳои аъҷобангезаш аз ҷиҳати лафзу маънӣ, шаклу мазмун ва низ аз сарчашмаи адаби ҷаҳонӣ, ки эронӣён бавижа тайи садаи бистум ошноии фаровоне ёфта ва дар таъсири он дар суннати шеъри форсӣ дигаргуниҳои бисёр падид оваранд» [12, 3].

Касроӣ дар давроне, ки аз тарафи режими дастандаркори вақт мамнӯъқалам буд, дар хориҷи Эрон маҷмуаи «Ба сурхӣ оташ, ба таъм дуд»-ро бо номи мустаори Шубони Бузургмеҳр интишор дод. Муқаддимаи маҷмуаи мазкур низ ба қалами Эҳсон Табарӣ маҳсуб аст. Муаллиф дар ҷаҳорҷӯби ин муқаддима муҳимтарин вижагиҳо ҷузъиёти шеъри Касроиро бозгӯ кардааст. Ба андешаи мавсуф шеъри муосири форсӣ, аз ҷумла шеъри Касроӣ, аз дидгоҳи самтҳои тақомулии худ, ба вижа дар ду густура рушд ёфтааст: «Яке аз ҷиҳати даст ёфтани ба биниши тозаии шоирона, истиораҳо, ташбеҳо, ҷеҳраҳои ҳунарии нав дар ҷаҳорҷӯби ашқолу авзони бесобиқа, дар ин сӯю он сӯйи классик, дигаре аз ҷиҳати мазмуни иҷтимоӣ ва ба вижа пазириши нақши басиҷгари иҷтимоӣ таърихӣ ва қабули масъулияти хеш дар баробари меҳану мардумаш» [2, 4].

Муҳаққиқи номвар А. Дастгайб низ дар ҷанд асару мақолоти арзишманди хеш ба нақду баррасии ҷанбаҳои гуногуни шеърӯ ҳунари шоирии Сиёвуши Касроӣ пардохтааст. Аз ҷумла дар мақолаи «Нағмаҳои диловези шоири навапардоз» зимни таҳлилу баррасии ашъори шоирони навапардоз вижагиҳои шеъри Сиёвуши Касроиро низ зикр намуда, ҷунин менигорад: «Касроӣ, ки дар қудрати таҳайюл бемонанду мумтоз аст, ба қоидаи аслии зебошиносӣ, ваҳдати ҳунару ҳунарманд, маънӣ бар ин ки ҳунарманд мебояд, ки воқеият ба забони ӯ ҳарф бизанад, вафодор монда ва дар он мекушад, ки шахсияту таманниёти ӯ монеи инъикоси воқеият набошад» [6, 40].

Муҳаққиқи номдори муосир Комёр Обидӣ, ки нақди муфасссале перомуни зиндагӣ ва осори Сиёвуши Касроӣ анҷом дода, ба ҷанбаи инсонии шеъри шоир таваҷҷуҳи хос доштааст. Мазкур таъкид менамояд, ки яке аз дағдағаҳои Касроӣ дар бештари лаҳзаҳои шеъраш инсон аст. Ӯ шоире аст, ки: «Бо вучуди андешаҳо ва шикастҳои ғаҳ-ғаҳ бо имону шӯр зиндагиро дармеёбад. Бо шеъре, ки албатта ин ҳисси фарогирро аз худ метаровонад» [7, 220].

Касроӣ дар ашъораш инсонро дар ҳолату мавқеиятҳои муҳталифи зиндагӣ мувофиқи завқу салиқаи худ ва муҳимтар аз ҳама дар қолабҳои ҷадиди шеър, ки зоидаи зеҳни халлоқи ӯ матлубу муҳтавоянд, тасвир мекунад. Ӯ гоҳо аз инсонии мубориз сухан мегӯяд, гоҳо даст ба домани синаи таърихӣ мезанад. Гӯшаҳои аз зиндагии коргару инсонии кишоварз низ аз мадди назари ӯ дур намонанд. Махсусан тасвири ҳолатҳои равонии инсонҳо, ғаму андух, шодию сурур, мотаму азо, тарзи майишати инсонҳо аз маҳорату ҷирадастии ӯ дарак медеҳад. Шеъри С. Касроӣ дар Тоҷикистон низ маҳбубияти хоса дорад. Соли 1989 баргузидаи ашъори ӯ бо саъю эҳтимоми ховаршиносии тоҷик шодравон Ф. Начмонов ба нашр расид [2].

Соли 1996 бошад асари таҳқиқии муаллифи ин сатрҳо бо номи «Сиёвуши Касроӣ ва шеъри нави форсӣ» дар Душанбе ба таъъ расид [4].

Шумори ноқидони осори ӯ сол ба сол афзунӣ пайдо мекунад, ки аз зикри номи эшон сарфи назар мешавад. Танҳо таъкиди як нукта номуносиб нест, ки дар нақдҳои мавҷуд ба зиндагии Сиёвуши Касроӣ дар муҳочират камтар таваҷҷуҳ шудааст. Бозтоби ин мавзӯ дар воқасин сурудаҳои ӯ, ки бо номи «Ҳавои офтоб», пас аз марғаш ба нашр расид, бисёр барҷастаю шохис аст.

Масъалаи гурбату муҳочират дар шеъри Сиёвуши Касроӣ барои нахустин бор дар маҷ-

муаи «Ёди он ғариб» ба гунаи фишурда мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст [4].

Оғози ҳичрат. Соли 1983 мелодӣ, бар асари муташанниҷ гаштани авзои сиёсии кишвар ва бо эҳсоси хатдору ноамнӣ Эронро тарк намуд ва ба Кобул ҳичрат кард. Як даврони баланди сарсонӣ парешонӣ барои шоиру хонаводааш оғоз гардид. Сздаҳ соли поёнии зиндагии Сиёвуши Касроӣ дар хориҷ аз меҳанаш сипарӣ шуд. Аммо ӯ ҳеҷ гоҳ нахост ва на-тавонист ҳавое чуз ҳавои Эронро офтобе чуз офтоби ватан орзу кунад. Розу ниёзҳои ӯ бо за-бони шеър дарвоқеъ замзамаҳоест дар андуҳи фироқ аз Эронро ёрони дерин ва забони форсӣ.

Ашъори Сиёвуши Касроиро дар заминаи муҳочирату гурбат метавон ба ду қисмат чудо намуд. Бахши аввал сурудаҳое мебошанд, ки қабл аз тарки меҳан дар Эрон эҷод шудаанд. Дар матни ин даста аз шеърҳо мо ҳолати руҳиву равонии шоирро, ки саршори изтиробу нигаронӣ аст, эҳсос мекунем.

Нахустин шеъре, ки аз муҳочирати зудҳангоми шоир башорат медиҳад «Баргҳои пой-изӣ» аст, ки озармоҳи 1361 (1982) дар Техрон нигошта шудааст. Шеъри мазкур як навъ та-аммулу андешаи шоирона дар атрофи масири зиндагӣ аст, ки ба нуктаи бухронии худ раси-да аст. Қаҳрамони шеър умри хешро дар домани ватан поёнёфта мебинад. Масири зиндагӣ, асбобу абзори муборизаашро дар пардаи зехн барандоз менамояд:

Ғуруб мерасад, /Ғуруби ман ҳам, /Ба чаҳчаҳо дар ғӯшам мепечад. /Меандешам, /Ба ав-роқи сиёҳмашқҳо, /Ба номахову номаҳои ошиқона, /Ба китобхову китобҳои мамнуъ, /Ба парвандаҳои СОВОК, /Ба дафтарҳои шеър, /хитобаҳои рӯзномаҳ, /Ба саҳафоти таърих, /Ва ин баргҳои пойизӣ, /Ки зери поҳоям хурд мешавад! [11, 22].

Сиёвуши Касроӣ барои муҳочират нахуст Афғонистонро интиҳоб намуд ва ҳудуди 6 сол дар Кобул зист. Нахустин сурудаи ӯ дар пайванд бо масъалаи муҳочирату ҳаҷр газали та-кондиҳандаи «Мо бармегардем» мебошад, ки меҳрмоҳи 1362 (1983) эҷод шудааст. Аз муру-ри абёти шеъри мазкур ҳувайдост, ки шоир аз дурии меҳан ранҷ мекашад, вале умедвор аст, бовар дорад, ки рӯзе фаро мерасад, ки ӯ боз ба зодгоҳи хеш бармегардад. Сарнавишт чунин буда, ки муддате дар паҳнои ҷаҳон дарбадар буд, вале оқибат ба меҳан бозпас хоҳем омад.

Мо рӯзе ошиқона бармегардем
Бар дарди фироқ чорагар мегардем.
Аз по нафитодему то сар дорем,
Дар гирди ҷаҳон ба дарди сар мегардем...
Аз рафтани бедруд сухан соз макун,
Эй хуб! бигӯ, бигӯ, ки бармегардем. [11,5].

Як муҳаккиқи рус зимни таҳқиқи арзёбии рӯзгори шоирони муҳочирони рус дар гурбат андешаи ҷолиберо хотирнишон месозад. Ба андешаи мавсуф зарфияти фарҳангии муҳочи-рат бисёр бузург аст. Офаридаҳои як ҳунарманд вижагии хос дорад. Муҳочир мардум дар офаридаҳои хеш ҳамеша нозири меҳани хеш аст. Ӯ меҳанро аз дохилу хориҷ тасаввуро қиёс менамояд. «Шоирони зиёде дар ҳичрат дур аз ватан даргузаштанд. Орзуи бузурги эшон «За-моне ки боз мегардам» бароварда нашуд (ё шояд пас аз марг бо офаридаҳои хеш ба меҳан бозгаштанд). Дар ин миён муҳим ин аст, ки ағлаби муҳочирон ҳамеша бо умеди бозгашт умри хешро ба сар бурданд... Андешаи муҳочир, офаридаҳои ӯ мисли гарди гул ҳастанд, ки бо болҳои нозуки занбурҳо ба фосилаҳои дуродур пароканда мешавад (китобҳо, наққо-шиҳо, осори мусиқӣ) ва фарҳанги худро бегонаро борвар месозад» [1, 124]. **Воқеияти ин андешаро мо дар сурудаи боло шоядем.**

Ба назар чунин мерасад, ки Сиёвуши Касроӣ аз ибтидои даврони гурбат, бо гунае ба офариниши мучассамаи ростини як муҳочир, як марди ғариби дурафта аз ёру диёр шуруъ мекунад. Эҳсоси набуди фазои боз, ҳавои меҳан, табиати руҳбахшу ҷонпарвари зодубум зехни ҳаллоқи ӯро музтарибу ошуфта месозад. Шеърҳои соли нахустини гурбат ҳолати ра-вонӣ, вазъи сангину ғамгини шоирро, ки ҳамеша зехну ҳушаш сӯйи меҳан аст, мучассам месозад. Дар қитъаи «Чашм ба роҳ» аз сурхгул, гули сурӣ, навиди баҳору зебӣ ёд мекунад,

ки замоне шукуфону атрпароканияшро ба тамошо менишаст. Шоир зиндагии хешро, ки як замоне шодобию нишоти нерузоӣ дошт, бо гули сурх ташбеҳ месозад, ки дигар дар гурбат он рангу атрро надорад:

Сурхгул имсол
Беҳуда ба шохсор чашм ба роҳ аст,
Беҳуда сар мекашад ба хомӯшии боғ,
Беҳуда дил медиҳад ба қосидаки бод
Бар лаби боди вазанда оташи оҳ аст.
Сурхгул имсол,
Ранг паридаст
Ҷома даридаст
Музтариби хуни тапидагон сапед аст.
Ҷоҷеаро бо даҳони баста гувоҳ аст. [11, 29]

Дарду ранҷи гурбат бо гузаштани замон дар зехну бандобанди ҷисму ҷони шоир ҷанг мезад. Касроӣ чи зевбову шоирона, ғамгину тақондиҳанда қонуни гурбату шомӣ ғарибона ва равони ҷонсӯзи хешро тарсим мекунад. Дар шеърӣ «Дар ман касе» нахуст аз асбобу абзорӣ макони ғарибонаву андуҳборӣ хеш, ки шамъу ҷароғе беш надорад, зикри ном мекунад:

Танги ғуруб аст,
Дар хона шамъеву ҷароғе ё садое нест, аммо
Дар ман касе мегирад ин ҷо.

Дар ҷунин фазои ғамбору тазъинқунанда як муҳочирӣ дамсӯхта чи метавонад бикунад, ба ҷуз назораи дороии хона, ки ҳар шайъаш беруҳу сард аст. Ҳатто аксҳои овезон ба девор бемору парешон ба назар мерасанд. Бо гузашти ҳар лаҳзае ба дарди вай афзуда мешавад. Орзуи бозгашт ба меҳанро дурӣ аз ёронро муҳол мебинад ва дардаш ба марзи фарёд мерасад:

Дур аст аз ман орзу дур,
Дер аст бар ман зиндагӣ, дер
Дилтанг аз ин дурию дерӣ тамошо
Дар ман касе хомӯш мегирад дар ин ҷо.[11, 20]

Гуфтем даврони аввали муҳочирати шоир дар Афғонистон шуруъ мешавад. Миёни мардуме, ки бо эронӣ муштарақоти фаровони таърихӣ, забонӣ, фарҳангӣ, расму русуми ягона, ҷуғрофиёӣ муштарақӣ таърихӣ доранд, вале ранҷи беватанӣ, ҳичрат, гирифтории Эрон ёро ором намегузорад. Ватан бо ҳамаи вусъату доманааш тика- тика дар шеърӣ ӯ бозофаринӣ мешавад. Шоир хешро дар домани пойиз, дар қафас эҳсос мекунад ва дар зехнаш баҳоре ба худ месозад. Орзуманди он аст, ки рӯзе бирасад ва меҳанаш аз банду асорат раҳо гардад ӯ ба «ин сарои баставу хомӯш» озода шавад:

Ин ҷо сарои баставу хомӯш аст,
Аммо
Дар тан парандаест, ки озоии туро
Якрез дар таронааш овоз мекунад
Пойизи қалбҳост,
Аммо дилам ба ҳавсаламандӣ дар ин ҳаво
Парвардани баҳори дигар соз мекунад. [11,21]

Сиёвуши Касрой аз сарчашмаи зулоли шеъри классик баҳраҳои фаровон аҳз намуда. Дар девони ӯ ашъори зиёде ба чашм мерасад, ки бо таъсирпазирӣ аз шеъри шоирони пешин суруда шудаанд. Ӯ бештар аз шоироне мисли Ҳофизу Мавлоно таъсир пазируфтааст. Масалан бар ҳавои ғазали «Дуди пароканда шудам»-и Мавлоно қитъашеъре дорад, ки аз ҳар зовия ҷалби таваҷҷуҳ менамояд. Қитъаи мазкур зери унвони «Саргузашт» соли 1995 мелодӣ дар Кобул иншо шуда. Дар маънии ин шеър Касрой бо ҷирадастии мунҳасир ба фард давраи камолу шаклгирии шахсияти хешро бо таъбироту ташбеҳоти ҷаззобу кашанда тарсим намудааст. Бо мурури ин қитъа мо даврони тифлӣ, навҷавонӣ, зехнияти ҷаҳоннигарии ӯро, дарку тасаввураш ва таваққушо аз зиндагӣ ба тамошо менишинем, то ин ки даврони муҳочират саргардониву парешонии рӯзгори ӯ оғоз мешавад. Барои бозтоби ин даврон шоир аз сурати дуд, ки нумоди нобасомониву парешонӣ аст суд меҷӯяд:

Оҳ аз ин теша маро,
Канд зи ман реша маро,
Кандаму афрӯхт маро.
Сӯхт маро, сӯхт маро.
Канда шудам, канда шудам,
Оташи афканда шудам.
Дар ҳама офоқи ҷаҳон,
Дуди пароканда шудам. [11, 38-39]

Шеъри «Мо муҳочирон» низ аз сурудаҳои ҷаззоби шоир ба шумор меравад, ки соли 1985 дар Кобул эҷод шудааст. Дарунмояи ин шеър бозтоби дардангези замона ҷилваи ватан намудан ва ибрази пушаймониву надомат аз хатову иштибоҳот рафта аст. Ҳичрат ва созу барги он барои шоир бо гузашт ба ҳар банде таъкид меварзад, ки дар сангинтарин лаҳзоти умр эшон бо ватану бо ёди ватан будаанд.

Бо убур аз хатти вайронаи марзи ту ватан,
Мо ба ҷуғрофии ҷон вусъати дунё додем.
Хайли турноҳо будему ба як сайри баланд
Тани овора ба торикии шабҳо додем.

Дар сатрҳои поёнии шеъри мазкур шоир ибраз меорад, ки рӯзе зебову хостанӣ фаро хоҳад расид, ки онҳо муждафишон боз хоҳанд гашт.

Месароем суруде, ки зи хун бол гирифт,
Мерасонем паёми ту ба ушшоқи ҷаҳон.
То ба як рӯз яке рӯз ба зебоии васл,
Боз гардем ба сӯйи ту ҳама муждафишон. [11, 51]

Моҳҳои поёнии соли 1985 Сиёвуши Касрой дар Москва, пойтахти собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ паноҳанда мешавад. Замони иқомат дар Москва шоир чанд шеъре бо дарду моҳҳои ғурбату ҳичрат эҷод намуда, ки ба бархе аз онҳо ишорат мешавад. Мурури ашъори шоир дар Москва нишонгари вусъату доманай сангини ранҷу шиканҷаи ғарибии шоир аст. Сиёвуши Касрой шеъре дорад мавсум ба «Дарахт, оху, ситора». Шеъре, ки дар қабл мо бо марде ғарибу дилшикаста, ҷудошуда аз решаи бун, ноумед афсурда рӯ ба рӯ мешавад:

Ман он дашти
 бадсаргузаштам
 ки як шаб
ба бегоҳ
 гум карда
 оҳуи дилчӯ
Ман оҳуи
 рахпӯйи
 бебозгаштам
 ки дар хоб бинад
 баҳорона
 дашти
 гулбӯ.

Манам ахтари дурдасте, ки фонуси чашмонаш афтода аз сӯ
Намебинад афсӯс дигар на дашту на оҳу [11, 61].

Дар пайванд бо қитъаи мазкур бояд ба нақши се калима «дарахт, оҳу, ситора» ва пайванди маънавии онҳо бо муҳтаво арзиш қоил шуд. Аммо қабл аз ин бамаврид аст аз як андешаи судманди Шомлу довар шавем. Номбурда перомуни шеваҳои корбурди вожагон дар шеър чунин менависад: «Калима ҳам дар назм ва ҳам дар наср иброз аст. Аммо дар наср иброз иртибот аст. Дар шеър ибрази интиқол, яъне дар гуфтор ва ҳатто дар наср мухотаб вучуд дорад. Яъне, ўро касб мекунад ва хитоб ба ў сухан мегӯяд, то иртибот барқарор кунанд. Ағлаб интизори посух ё навъи посух доранд. Дар ҳолате, ки дар шеър мухотаб мақсуд нест. Шоир танҳо восита аст, то чизеро аз «ноқучо» то «қучо» интиқол диҳад. Дар ин ҷо калима худ тасмим мегирад ва изҳори вучуд мекунад ва дигар дар ихтиёри шоир нест. [8, 128]

Шеъри мазкур дар баҳри мутақориб навишта шуда, вале шеъри нимоист. Шумораи фоилҳо дар мисраъҳо фарқ мекунад. Дувум ин ки ҳамнишинии вожагон дар шеър ба шакли зинай мебошад ва ин шакл дар навбати худ як фазои ҳосеро эҷод мекунад, ки дар конуни он ҳузури шоир эҳсос мешавад. Баъд аз ҳар як калима ҳолати мавҷуди равонӣ гӯё пурангтару шадидтар мешавад. Анҷоми ҳар мисраъ як тавакқуфи ониро тақозо дорад ва зимни ин тавакқуф гӯё ровӣ ё шоир масири зиндагии хешро ҳаёлан барандоз мекунад ва зехнашро барои паймоиши масофати баъдӣ омода месозад. Дар маҷмӯъ дар қитъаи мазкур ҳолати сангини равонии шоир мунъакис гаштааст.

Сиёвуши Касрой соли 1989 барои кӯтоҳмуддате ба Боку пойтахти Озарбойҷон мусофират мекунад. Зимни ин мусофират шеъри баланди «Аз ин сӯ бо Хазар»-ро менависад, ки қитъаи такондиҳанда аст. Инҷониб соли 1990 дар Москва бо шоир дидоре доштам. Пас аз дидори кӯтоҳ шоир дастнависи шеъри мазкурро ба ман дод ва иброз дошт, ки то ҳол ҷое нашр нашуда ва ҳосили тамошои ҳасратолуди ў аз соҳили дарёи Хазар ба Эрон аст.

Чанбаи отифӣ - ҳиссии шеър ба андозае аст, ки ҳар хонандаро таҳти таъсир қарор ме диҳад. Шоири ғариб дар Боку аз соҳили баҳри Хазар замони тӯлонӣ вусъати Хазару Эронро назора месозад. Хазар ҳам мисли шоир сарупо асири ғаму андӯҳ аст. Ягона мавҷудааст, ки бузургии дарди шоирро эҳсос менамояд. Ба ғами ў шарик мешавад. Хомӯшвор «орому бе калом» бо чераи гирифтаю «абрӣ» шоирро ҳамроҳӣ мекунад. Аз сӯйи дигар ў дар симои Хазар, Эрон, меҳанашро мебинад:

Дарё! Дубора дидамат, орому бекалом,
Дилтангу талхком
Дар ҷомаи кабуд саропо нигоҳу бас.
Абрист чашми ту
Абрист рӯйи ту
То жарфнои хотири ту абрист.

Хуршед гӯйё
Дар умқи обҳои ту мадфун аст.
Аммо ба ҳар даме ки чу солест даргузар
Ман офтоби толеъ
Ман осмони сабзи туро мекунам ҳавас! [9, 125]

Шоири ғариб ба мусоҳиби «хомӯшу абрӣ»-и хеш хира мешавад ва дардаш фузуда мешавад. Таваққи ӯ аз мавҷҳои ин дарёи бекароне, ки ӯро аз сарзаминаш чудо месозад шамидани атру бӯе аз ин «хонаву кошона»-и падарӣ аст. Меҳоҳад бо амвоҷи ин дарёи пурдомана аз ранҷу азобҳои руҳии хеш, аз бетобии рӯзгори ғурбат ба пайвандону ёрон паёме бифиристад: Орзу дорад, дарё бо ӯ суҳан бигӯяд, «гарди ғурбат» аз руҳсори ӯ бишӯяд:

Мавҷат кучост, то ба шиканҳои кокулаш
Атре зи хоку хонаи худ ҷустуҷӯ кунам.
Мавҷат кучост, то ки паёме ба сидки дил
Бар сокинони соҳили дигар
Ҳамроҳи ӯ кунам.
К-ин ҷо ғарибмонда, пароканда хотирест,
Дилбастаи Шумою ба уммеди ҳеҷ кас,
Дарё! Матоб рӯй,
Бо ман суҳан бигӯй
Ту модари манӣ, ба муҳаббат маро бибӯй.
Гарди ғарибӣ аз сару руҳсори ман бишӯй [9, 125].

С. Касроӣ яке аз муборизони роҳи озодӣ буд, ки то охири нафас дар роҳи баргузидаи хеш содиқ монд. Дар адабиёти таҳқиқотӣ ӯро «шоири умедҳо» хондаанд. Бо вучуди он ки гоҳ - гоҳ дар бархе аз сурудаҳои ӯ сояи хирае аз ноумедӣ зухур мекунад, ӯ ба зудӣ хешро аз вучуди он раҳо месозад ва чашм ба ояндаи дурахшони умедзоя меафканад.

Дар шеъри ёдшуда зимни гуфтугӯ бо дарёи Хазар, бо он ки дар сангинтарин ва дардноктарин мактабе аз зиндагии хеш қарор дорад, аз Хазар кӯмаку паноҳ меҳоҳад, то бори дигар дар роҳи муборизаву набард қарор бигирад:

Дарё! Маро дубора бигиру бикан зи ҷой
Бигзор ҳамчу мавҷ
Бори дигар зи домани ту сар бароварам
Дар тундхези ҳодиса фонус баркашам
Дасте ба додҳои дилҳо бароварам. [11, 27]

«Ба сабзи ҷовидони ман» аз дигар сурудаҳои ҷаззоби Сиёвуши Касроӣ маҳсуб мешавад, ки дар зимистони 1983 дар Кобул эҷод гардидааст. Дар матни ин китъашеър, ки бо сабку шеваи нимоӣ нигошта шуда, муҳотаби шоир меҳан аст. Дар сатрҳои оғозин ҳамон гуна, ки ҳоси шеваи баёни ӯст аз худ нишонӣ медиҳад. Бо лаҳне дар назари аввал омирона, вале саршори ғаму андуҳ аз ғурбату ҳиҷрати хеш дар сарзамини бегона хабар медиҳад:

Ватан! Ватан!
Назар фикан ба ман, ки ман
Ба ҳар кучо ғарибвор
Ки зер осмони дигаре ғунудаам
Ҳамеша бо ту будаам
Ҳамеша бо ту будаам.

Шеъри мавриди назар як навъ барандоз намудани масири зиндагии шоир аз оғози рӯзгор аст. Нишонгари пайванди як фард бо зодубуму таърихи ватанаш, расму сунану фарҳангаш мебошад. Даврони боландагиву камол, дар бистари фарҳангу доштаҳои миллӣ ҳаёлан пеши назари шоир чилвагар мешавад. Масири рушду пешрафт, шаклгирии шахсият барои шоир осон набуда, балки шебу фарози зиёд, мушкилу печидагиҳои чашмгире дошта. Шоир муътақид аст, ки дар роҳи саодату озодии ватан ӯ низ нақше дошта, набарду мубориза намода, дар ин росто бандию зиндонӣ шуда, шиканча дида, вале аз роҳ пас нагашта ва ноумед набуда:

Кунун агар ки ханчаре миёни китфи хастаам
Агар ки истодаам
Ва ё зи по фитодаам
Барои ту, ба роҳи ту шикастаам,
Агар миёни сангҳои Осиё
Чу донаҳои судаам
Вале ҳанӯз гандумам
Ғизою қути мардумам
Ҳамонам, он ягонае, ки будаам. [11, 29]

Пешинаи зиндагӣ дар меҳан, корномаи шоирро ба ин натиҷа мерасонад, ки муборизаву пайкораш барҳадар нахоҳад рафт, базрҳои пошида борвар хоҳад гардид.

Набуду буди барзгар чӣ бок,
Агар барояд аз замин
Ҳар он чи ӯ ба солиён
Фишонда ё нишондааст.
Ватан! Ватан!
Ту сабзи ҷовидон бимон, ки ман
Парандаи муҳочирам, ки аз фарози боғи босафои ту,
Ба дурдасти меҳгирифта пар гушодаам [11, 29].

Поёни андешаҳо ин ки бо падид омадани Инқилоби исломӣ теъдоди зиёде аз шоирону аҳли қалами Эрон бо иллати авзои ноорому адами пазириши сиёсатҳои давр тарки зодубум карданд. Ҳарчанд зиндагии эшон дар сарзаминҳои ноошно рангу мазҳари қобили мулоҳизае надошт, вале онҳо ҳаргиз аз меҳану қонуни нахустини ҳастии хуш ҷудо набуданд. Муҳочират ба рӯҳу равон, ба ҳунари офаринандагии эшон таъсири амиқ гузошта. Метавон гуфт, ки тӯли чанд даҳаи пас аз инқилоб дар саросари ҷаҳон адабиёти ҳосе бо номи «адабиёти ғурбат» ба вучуд омада, ки мутаассифона ба гунаи шоиста шинохта нашудааст, ки намунааш ғарибонаҳои Сиёвуши Касроӣ аст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Боров Ю.Б. Эстетика: Учебник [Текст] / Ю.Б. Боров. – Москва: Высшая школа, 2002. – 511 с.
2. Касроӣ, Сиёвуш. Маҷмуаи ашъор [Матн] / Сиёвуши Касроӣ. – Душанбе, 1989. – 207 с.
3. Кауфман, А. А. Переселение и колонизация: редкая книга [Текст] / А. А. Кауфман. - СПб. : Типография т-ва "Общественная Польза" (Библиотека "Общественной Пользы"), 1905. – 349 с.
4. Сафар, Умар. Ёди он ғариб (маҷмуаи мақолот) [Матн] / Умар Сафар. – Душанбе, 1995. – 30с.
5. Сафар, Умар. Сиёвуши Касроӣ ва шеъри нави форсӣ [Матн] / Умар Сафар. – Душанбе, 1996. – 144с.
6. دست غیب. نغمه های دلآویز شاعر نوپرداز / مجله پیام نوین. 1359، شماره 8.
7. عابدی کامیار. شبان بزرگ امید. بررسی زندگی و آثار سیاوش کسرای. تهران، 1381ص.

8. کاخی مرتضی. روشن تر از خاموشی. برگزیده شعر معاصر ایران، تهران 1378 - 341 ص.
9. کسرائی سیاوش. مجموعه اشعار. انتشارات «نگاه»-تهران، 1387. 970- ص.
10. کسرائی سیاوش. مجموعه اشعار. دوشنبه، «ادیب»، -1989 208 ص.
11. کسرائی سیاوش. هوای آفتاب. واپسین شعرها. نشر کتاب پدر. تهران 1381 - - ص. 106.
12. طبر احسان. شعر انقلاب/ سیاوش کسرای. آمریکا! آمریکا! تهران، علم و هنر، 1980. - 240 ص.

МУҲОЦИРАТ ВА ОФАРИНИШ (Бозтоби ҳичрат дар ашъори Сиёвуши Касроӣ)

Муҳочират - тарки зодубум барои ҳамеша ё шояд бо умеди бозгашт дар оянда яке аз печидатарин масоили иҷтимоӣ инсонист. Тавре ки аз пажӯҳишҳои мавҷуд равшан аст, муҳочират заминаву илатҳои мухталифе дорад, ки бар мабнӯи онҳо мақулаи муҳочират ба навъҳо ҷудо мешавад. Миёни ҳама анвои муҳочират шояд сангинтарин навъаш муҳочирати иҷборӣ бошад. Замоне, ки инсонҳо бар асари даргириҳои дохилӣ, инқилобу таҳаввулоти иҷтимоӣ зиндагии худро хонаводаи хешро дар марзи хатар мебинанд. Замоне, ки ба ҷуз ҳичрату ҷилои ватан роҳи дигаре нест. Ин падида бавижа барои шоирону ҳунармандон, ки ҳассостарин қишри ҷомеа мебошанд, бисёр сахту дардангез аст. Қазия аз ин қарор аст, ки ҳаллоқият, нуруи офаринандагии як шоир бо ҳазор ришта ба муҳити зиндагӣ, расму сунан, фарҳангу адаб, пешинаи таърихӣ фарҳангии зодгоҳаш гиреҳ хӯрдааст. Аз ин рӯ, бо ҳичрат аз зодубум даврони дигаре дар сарзамини бегона барои шоир ё ҳунарманд оғоз мегардад, ки зистан дар домани он амри сода нест. Дар ин мақола саъй шуда, ки перомунҳои зиндагии шоири муосир Сиёвуши Касроӣ дар муҳочират изҳори назар шавад.

Сиёвуши Касроӣ пас аз чанд соли Инқилоби исломӣ дар Эрон, носозгорӣ бо режим ва сиёсати замони аз Эрон ҳичрат намуд ва боқии умрро дар муҳочират муддате дар Афғонистон, Тоҷикистон, Москва ва Шветсия сипарӣ намуд. Осоре, ки шоир дар солҳои гурбат суруда, зиёд нест, вале дар матни ашъорро мо метавонем чехраи ростини ҳичратро бо тамоми ҷузъиёташ ба тамошо бинишем.

Зиндагӣ дар ҳичрат дар қабл аз ҳама ба ҳаллоқияти ӯ таъсиргуздор мегардад. Бо ин сабаб омӯзишу шинохти шоир аҳамияти вижа касб мекунад. Муҳимтарин хасисаи эҷодиёти муҳочир иборат аст аз биниши дохилию хориҷи ӯ аз Ватан. Маърифати ҷаҳоннигариҳои шоир аз ду қутб, аз ду макон (яъне замони зиндагӣ дар Ватан ва ҳангоми муҳочират).

Муҳочират як ҳунармандро ба пуле миёни ду кишвар ду фарҳанг табдил медиҳад. Фарҳанги ватанӣ ва фарҳанги кишваре, ки барои ҳунарманд паноҳгоҳ додааст. Бо шумули ин масоил дар мақола сурудаҳои воқасини Сиёвуши Касроӣ дар муҳочират мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: Сиёвуши Касроӣ, ҳичрат, муҳочират, шоир, ҳунарманд, шеър, адабиёт, фарҳанг, ҳаллоқият, шинохт, таҳаввул.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафаров Умархоҷа Раҳимович. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи филологияи Эрон. Суруға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17

E-mail: umar_safar@mail.ru **Тел:** (+992) 98-578-67-11

МИГРАЦИЯ И ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ТВОРЧЕСТВО (ОТОБРАЖЕНИЕ ТЕМЫ МИГРАЦИИ В СТИХАХ СΙΑВУША КЕСРАЙИ)

Данная статья посвящена проблемам изображения темы миграции в персидской поэзии на примере поэтического наследия современного поэта Ирана Сияваша Кесрайи. Отмечается, что покидание родины навсегда, или возможно, с надеждой вернуться в будущем – одна из самых сложных проблем человеческого общества. Обычно в научной литературе миграцию подразделяют на виды. Среди существующих видов миграции самой тяжелой, считают вынужденную миграцию, когда людям, из-за внутренних конфликтов, социальных

потрясений, нет другого пути, кроме миграции или покидания родины.

Миграция особенно тяжела и болезненна для поэтов и художников, которые являются наиболее чувствительными слоями общества. Дело в том, что творчество поэта связано с жизненной средой, обычаями и традициями, культурой и литературой, родным очагом. Поэтому для поэта жить на чужбине, легко не даётся. Для него начинается новая эпоха.

В статье впервые предпринята попытка анализировать стихи С.Кесрайи, относительно проблем миграции.

После революции в Иране Сияваш Кесрайи эмигрировал из страны и провел остаток своей жизни в Афганистане, Таджикистане, Москве и Швеции. Произведений, написанных поэтом за годы пребывания, немного, но в тексте стихов мы можем увидеть истинное лицо миграции или «муходжират», со всеми ее подробностями. Жизнь вдали от Родины, прежде всего, сказывалась на творчестве С.Кесрайи. Поэтому изучение и анализ творчества поэта имеет особое значение.

Ключевые слова: Сияваш Кесрайи, эмиграция, миграция, поэт, художник, поэзия, литература.

Сведения об авторе: Сафаров Умарходжа Рахимович - Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор, зав.кафедрой иранской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.

E-mail: umar_safar@mail.ru **Тел:** (+992) 98-578-67-11

MIGRATION AND CREATION (Reflection of migration in the poems of Siavash Kasrai)

Immigration - leaving the homeland forever or perhaps with the hope of returning in the future is one of the most complex human social issues. As is clear from this research, migration is divided into types. Of all the types of migration, perhaps the hardest is forced migration. When people see their lives and the lives of their families on the verge of danger due to internal strife, revolutions and social developments there is no other way but emigration and exile. This phenomenon is especially difficult and painful for poets and artists, who belong to the most sensitive sections of society. The point is that creativity, the creative force of a poet with thousand roots is tied to the living environment, customs and traditions, culture and literature, history and culture of his birthplace. Hence, the migration from motherland begins another era in a foreign land for the poet or artist, in which living is not easy. In this article, an attempt has been made to comment on the life of the contemporary poet SiavashKasraei in emigration.

Siavash Kasrai emigrated from Iran after several years of the Islamic Revolution in Iran, due to the incompatibility with the regime and the politics of the time, and spent the rest of his life emigrating to Afghanistan, Tajikistan, Moscow and Sweden. There are not many works written by the poet during his years of exile, but in the text of the poems we can see the true face of migration in all its details.

Life in exile first and foremost influenced his creativity. Due to this, learning and recognizing the poet's creations is of special importance. The most important feature of the immigrant's creations is that he is inside and outside his homeland. Knowledge of the poet's worldview from two poles, from two places (living time at home and migrating) is essential.

An artist's migration becomes a bridge between two countries and two cultures: homeland culture and the culture of the country that has given shelter to the artist. The article researches a number of these issues on the basis of the last poems of SiavashKasrai written in migration.

Keywords: Siavash Kasrai, emigration, immigration, poet, artist, poetry, literature, culture, creativity, cognition, transformation.

Information about the author: Safarov Umarkhoja Rakhimovich, Tajik national University, doctor of philological Sciences, professor, Head of department of Iranian Philology. Address: 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan.

E-mail: umar_safar@mail.ru **Tel:** (+992) 98-578-67-11

ПАЖҶҲИШИ СУРУДҶОИ ХАЛҚИИ ТОЧИКӢ ТО ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ

Қосимӣ С.¹

Таҳқиқ ва нашри сурудҳои халқии тоҷикӣ асосан аз солҳои охири асри XIX ва аввали асри XX аз ҷониби муҳаққиқони рус оғоз гардида, баъдан солҳои 20-и асри XX аз тарафи пажӯҳандагони тоҷик мавриди ғирдоварӣ, омӯзиш ва пажӯҳиш қарор гирифтанд. Мутахассисони рус аввалин мушоҳидаҳои худро ҳангоми сафарҳои мардумшиносӣ нисбат ба суруд ва мусиқии тоҷикони Осиёи Миёна баён кардаанд. Аз ҷумла, Г.А. Арандаренко дар мақолаи худ “Дарвоз ва Қаротегин” дар бораи мусиқӣ ва мазмуни сурудҳои халқӣ, агарчи намунаҳои матнро наовардааст, роҷеъ ба сурудхонии мардум ишора намуда буд [5]. В.И. Липский ҳангоми сафар ба ин минтақа аз сурудхонии мардум ёдовар мешавад, вале матнро намеорад [23]. Баъдан А.А. Семёнов ҳангоми таҳқиқи ғӯиши мардуми тоҷикони кӯхистон сабти нотаи суруди яке аз афсонаҳоро меорад. Ў дар асари дигари худ, ки очеркҳо дар бораи Зарафшон ва Дарвоз аст, роҷеъ ба сурудхонии тоҷикон ва мавқеи он дар раванди зиндагонӣ, мавридҳои иҷрои суруд, оид ба сурудҳои маросими тӯй, сурудҳои раванди меҳнат ва ҷашнҳо ишора менамояд. Агарчи ин ишораҳо таҳқиқи муфасссал нест, вале барои донишмандони мавқеи суруд дар байни мардум, ки дар он солҳо ҷи гуна буд, арзишманд мебошанд [36; 37].

Аввалин ишораҳо роҷеъ ба муҳим будани таҳқиқи осори фолклорӣ, аз ҷумла сурудҳо, аз солҳои бистуми асри XX оғоз мешавад. Дар он солҳо Т. Зехнӣ дар маҷаллаи “Раҳбари дониш” зери унвони “Адабиёти халқ” дар шумораи 4-5-уми соли 1928 мақолае навишта оид ба моҳияти матнҳое, ки дар байни мардум аст, сухан мегӯяд ва аҳли қаламро даъват менамояд, ки ба адабиёти халқ таваҷҷуҳ намоянд. Ў адабиётро ба ду қисм ҷудо кардааст: адабиёти хаттӣ ва адабиёти халқ. Баъд роҷеъ ба моҳияти адабиёти халқ назари худро гуфта, зери сарлавҳаи “Суруд ва ҷистонҳои манзуми тоҷикӣ ба вазни ҳичой гуфта шудаанд” оид ба таърихи вазни шеърӣ ниёгон изҳори назар намудааст. Бо мисолҳо дар бораи вазни ҷистонҳои манзум ва сурудҳои бачагона, ки дар вазни ҳичой аст, ақидаи худро ҷунин баён намудааст: “Аксари сурудҳои бачагона ва ҷистонҳои манзум бисёр дилкаш, равон, сода, самимӣ ва бетакаллуф гуфта шудааст. Қофия ва радифҳо бисёр табиӣ аст, гоҳо бекофия ва радиф. Гоҳо нимқофияҳо низ дида мешаванд. Вазни бештарини инҳо ҳичой – шумурӣ аст. Ба фикри ман ҷунон фаҳмида мешавад, ки шумурӣ будани инҳо ихтиёрӣ ва шуъурӣ набуда, балки худӣ ҳаво ва оҳанги табиӣ забон тайин мекунад ва ба ҳичоҳои муайян ва якнусак онҳоро медароварад” [45, 27; 46, 199-209].

Аввалин мақолаҳои илмиро оид ба осори манзуми халқӣ, суруди ҳамосии “Гӯрғули”, тарзи иҷрои рубоӣҳои халқӣ аз ҷониб ҳофизон ва ғӯяндагони тоҷик ҳанӯз дар солҳо 30-ум А.Н. Болдирев навишта буд. Ў ҳам дар пешгуфтор ва ҳам пеш аз фаслҳои маҷмуаи “Намунаи фолклори тоҷик” (1938), ки мураттиб ҳам худӣ ӯ аст, ба таври мухтасар роҷеъ ба мавзӯҳои сурудҳо маълумоти илмӣ додааст, ки ҳоло ҳам арзишманд мебошад [9; 10].

Дар солҳои сиюм мақолаҳои илмӣ оид ба сурудҳои халқӣ кам буд. Дар он солҳо М. Турсунзода мақолае менависад, ки соли 1938 дар маҷаллаи “Шарқи сурх” ҷоп шуда, унвони он “Зани дирӯза ва зани имрӯза” (“Zani dirūza va zani imrūza”) мебошад. Муаллиф андешаи худро дар асоси рубоӣҳои тоҷикӣ баён намудааст, ки онҳо ҳамчун суруд сароида мешуданд. Мақсади муаллиф аз нашри мақола нишон додани мавқеи иҷтимоии зани тоҷик дар гузашта ва замони шоир буд. Ин мақоларо Р. Раҳмонӣ ба хатти лотинӣ ба хатти тоҷикӣ баргардон карда, нисбат ба он ақидаи худро баён намудааст [53; 32].

Дар солҳои сиюм ягон фолклоршиносии касбӣ дар Тоҷикистон набуд. Корҳои ғирдоварӣ, нашр ва таҳқиқи матнҳои фолклориро адибон, мардумшиносон, адабиётшиносон, за-

1. Қосимӣ Саъдӣ – н.и.ф., дотсенти кафедраи назария ва адабиёти ДДОТ ба номи С.Айнӣ.

боншинос ва ҳатто рӯзноманигорон анҷом меоданд. Адиби ҳамакораи тоҷик А. Деҳотӣ дар он солҳо яке аз фарҳангдӯстоне буд, ки ин ҳолигоҳро пур мекард. Ғайр аз он ки ӯ ла-тифа ва дигар намунаҳои фолклориро дар фурсатҳои муносиб гирд меоварад, соли 1938 зери унвони “Дар бораи ашӯлаҳо ва таронаҳои тоҷикӣ” дар бораи мавқеи жанри суруд дар байни мардум ва ҳам эҷодиёти оҳангсозон мақолае менависад. Ин мақола соли 1966 дар “Куллийт”-и А. Деҳотӣ чоп шудааст. Ӯ дар он мақола ишора бар он мекунад, ки дар сурудҳои “меҳнаткашони мазлуми кӯхистони тоҷик” чи гуна “навҳа” мекунад. Баъдан ҳамчун мисол як банди суруди машҳури он замонро, ки бо мисраи “Дар ғарибӣ рафта-рафта ран-ги зард овардум” оғоз мешавад, овардааст. Ба идомаи ин чанд мисоли дигар аз сурудҳои мардуми Хуҷанд, Самарқанд меорад, ки дар онҳо дарди дили аҳволи мардум ва рӯзгори талхи духтарону занон инъикос ёфтааст. А. Деҳотӣ ба таври муқоисавӣ аз сурудҳои нав ёд мекунад, ки дар онҳо ҳаёти нав тасвир шудааст: “Хусусан дар муддати ду-се соли охир (солҳои 1936-1938 – Қ.С.А.) дар соҳаи истифода бурдан аз эҷодиёти халқ – санъати мусиқӣ ва оҳангҳои халқӣ хеле кор карда шуд. Бисёр ҳаво ва мақомҳои халқии маҳалҳои гуногуни Тоҷикистон аз Варзоби Душанбе сар карда, то районҳои шимолӣ ва Помир концертҳои имрӯзаи тоҷикиро зинат медиҳанд: “Кафтари чӯлӣ”, “Зебак”, “Ширинҷон”, “Ёр-ёр”, “Лайло” барин таронаҳои шӯҳ ва шавқовари тоҷикӣ, ки имрӯз дар бисёр ҷойҳои Осиёи Миёна паҳн шудаанд – намунаи эҷодиёти лирикии халқанд” [19, 135].

Ӯ дар ин мақола на фақат ба таври муқоисавӣ сурудҳои гузашта ва навро мавриди таҳқиқ қарор медиҳад, балки дар охири он баъзе нуқсонҳоеро, ки нисбат ба сурудҳои халқӣ ҳастанд, мазамат менамояд. Аз ҷумла гуфтааст: “Дар масъалаи ашӯла ва таронаҳо кор хусусан дар театрҳои райони мо бад аст. Дар он ҷоҳо одамоне ҳастанд, ки шеърҳои бемаънӣ, ҳалтура ва ҳатто ҳаттои сиёсидорро аз номи шоирон меҳонанд...” [19, 135].

Баъдҳо дар маҷмуаҳои “Намунаи фолклори тоҷик” ба таври мухтасар роҷеъ ба мавзуи сурудҳои халқӣ, шӯҳрати онҳо дар байни мардум, аз ҷониби тартибдиҳандагон ба таври қутоҳ маълумот дода шудааст. Ин маълумот хусусияти ахборӣ дошта, ҳонандаро нисбат ба матнҳои маҷмуа ба хусус суруд роҳнамоӣ месозад [51; 52].

Дар солҳои 1939 ва баъд 1941 сурудҳои ҳофиз ва шоири халқӣ Бобоюнус Худойдодзода (1870 - 1945) сабт ва нашр шуд. Эҷодиёти ин гӯянда ва сароянда аз ду бахш иборат аст: аввал ӯ сарояндаи сурудҳо ва гӯяндаи осори дигари халқӣ аст ва баъд худ ҳарчанд бесавод буд, мавзӯҳои гуногуни иҷтимоиро дар қолаби назм дароварда, онҳоро чун суруд бо мусиқии хушнаво месароид.

Соли 1939 Лутфулло Бузургзода аз Бобоюнус Худойдодзода сурудҳои дилнавозе мешу-навад, ки баъзе дар шакли дoston буданд. Аз ҷумла, dostonҳои «Осудаҳол шудем», «До-стони Восеъ», «Босмаҷӣ чӣ хел таслим шуд»-ро ӯ сабт менамояд. Ин сарояндаи сурудҳои ҳамосиро соли 1941 ба Сталинобод (ҳоло Душанбе) даъват карда, аз ӯ суруду doston ва шеърҳояшро сабт менамоянд. Баъдҳо Я. Налский бо сабти сурудҳо ва эҷодиёти Б. Худой-додзода машғул мешавад ва дар бораи ӯ мақолаҳои илмӣ ва оммавӣ таълиф менамояд. На-мунаҳои сурудаҳои ӯро соли 1951 ҳамроҳи Б. Раҳимзода дар китоби «Сурудҳои Бобоюнус» чоп мекунад ва дар пешгуфтораи таҳти унвони «Ҳофиз Бобоюнус Худойдодзода» ба та-ври муфассал дар бораи зиндагӣ ва сурудаҳои Б. Худойдодзода маълумот медиҳад. Я. Нал-ский дар ин пешгуфтор оид ба рӯзгори пурпечутоби ҳофиз ва шоир, дар бораи махсусияти мавзӯ, мазмун, сохтори сурудаҳои ӯ мушоҳидаҳои ҳудро баён намудааст. Зимнан оид ба пайванди сурудаҳои Б. Худойдодзода ва сурудҳои халқӣ, дар асоси маводи мавҷуда изҳори назар кардааст [27; 28; 29].

Дар ин ҷо ба як масъала ишора намуданро муносиб медонем, ки маъмулан шоирон ва ҳофизони халқӣ, ки бадоҳатан худ низ шеър мегуфтанд, ашӯри ҳудро месароиданд. Он чи онҳо бо сози худ ба самъи шунаванда мерасониданд, суруд аст, ки таҳқиқи ин масъала дар оянда бояд ба таври ҷудогона сурат гирад.

Соли 1952 аввалин дастури таълимӣ барои донишҷӯёни ғоибхон зери унвони “Фолклори тоҷик” аз ҷониби Н. Маъсумӣ ба нашр расид. Дар ин воситаи таълимӣ, дар қисми “Жанр

-ҳои асосии фолклори тоҷик”, роҷеъ ба “Суруд ва таронаҳо” маълумот дода шудааст. Дар айни замон ин бахш ба чор ғуруҳ ҷудо карда шудааст: а). Сурудҳои таърихӣ; б). Таронаҳо; в). Бадеҳаҳо; г). Ғазалҳо. Ҳамаи ин анвӯе, ки Н.Маъсумӣ дар бораи онҳо маълумот додааст, аз тариқи овоз ва соз суруда мешаванд. Муҳаққиқ хусусияти ҳар кадоме аз ин анвӯи сурдҳо-ро бо овардани мисолҳо шарҳ дода, махсусияти онҳоро таъкид кардааст. Н. Маъсумӣ оид ба сурудҳои шӯриши Восеъ, шӯриши Нозим, шӯриши Усмон сухан гуфта, намунаҳои онҳо-ро овардааст ва моҳияти иҷтимоии онҳоро тавзеҳ додааст. Ҳангоми сухан гуфтан дар бораи тарона Н. Маъсумӣ гуфтааст: “Яке аз жанрҳои эҷодиёти халқ тарона мебошад. Тарона аз ҷиҳати ҳаҷми худ аз ғазал фарқ намекунад. Андозаи гуногуни вай умуман ба андозаи ғазал мувофиқ меояд. Аммо бо баъзе хусусиятҳояш аз ғазал фарқ карда меистад. Аз ҷиҳати поэ-тикӣ бошад, ғазал асосан як навъи қофиябандӣ дорад. Аммо тарона ба ин қонуни ғазал ито-ат намекунад. Дар қофиянокӣ метавонад айнан монанди ғазал, ё таври маснавӣ бошад ва ё мумкин аст, дар шаклҳои дигар (мусаллас, мураббаъ, қитъа ва дигарҳо) бошад. Аз ҷиҳати мазмун дар ғазал масъала андаке умумитар гузошта мешавад. Дар тарона бештар конкрет аст... Вай баъзан сюжети муайян конкретӣ ҳам дорад, композитсияи махсусе дорад ва воқе-аи зиндагӣ ба таври махсус суруда мешавад” [24, 82].

Аз ин иқтибос маълум мешавад, ки манзури Н. Маъсумӣ аз “тарона” гуфтан ҳамон су-руд аст, ки дар шаклҳои гуногуни шеърӣ сароида мешавад. Нисбат ба бадеҳа ҳам айнан ҳамон назар аст, яъне он матне, ки суруда мешавад, вале аз ҷониби ду нафар. Ҳамин нуктаи назарро дар фасли охир, ки “лирикаӣ ишқӣ - ғазал” унвон гирифтааст, ба мушоҳида меги-рем. Ба қор бурдани истилоҳи “ғазал” дар ин воситаи таълимӣ ин фақат он матне аст, ки сароида мешавад ва дар байни мардум вариантҳо дорад: “Дар ғазалҳои халқӣ вариантҳои гуногун мавҷуданд. Сабаби ин аз ҳуди халқӣ будани вай омада мебарояд. Ғазал на монанди афсона, достон, бадеҳа ва марсия аз тарафи ғўянда ва сарояндагони махсус суруда мешавад, балки монанди рубоӣ, суруд ва тарона дастраси ҳама шуда метавонад. Ёро ҳама – пиру ҷа-вон, зану мард, духтару писар дар хона, дар маърака ва дар саҳро ба таври танҳои ва ё умум мехонданд ва мехонанд. Ин ҳолат ба дигаршавии текст, ба ў мувофиқ қунонида шудани вай ба ҳолати руҳии ҳар кадоми онҳо оварда расондааст. Маҳорати сарояндагони ғазалро дараҷаи бадеии ҳуди ғазалҳо муайян мекунад. Сарояндагони бомаҳорат, ки текст, оҳанг ва поэтикаи ғазалро якбора қабул мекунанд ва ба назар мегиранд, вариантҳои хуби бадеиро ба вучуд меоваранд. Онҳое, ки бештар як тарафи масъала, махсусан оҳангро мегиранд, ба ҷиҳати поэтикӣ кам аҳамият медиҳанд. Дар натиҷа варианти номукаммали ғазал пайдо ме-шавад” [24, 88].

Дар идомаи ҳамин фасл Н. Маъсумӣ ба таври муқоисавӣ ба бадеҳа рӯ меорад ва аз мав-зуи ғарибӣ мисол оварда, сипас чанд намуна “ғазал” (суруд)-ро меорад, ки ба мавзӯи ғарибӣ бахшида шудааст. Дар ин ҷо ба як нукта бояд тавачҷуҳ намуд, ки дар он солҳо манзури мардум аз “ғазал” он матне буд, ки сароида мешуд. Н.Маъсумӣ ҳам ба ҳамин нукта аҳамият дода, ба донишҷӯи навомӯз ба таври қуллӣ маълумот додааст.

Тавре дар боло ишора кардем, ба омӯзиш ва таҳқиқи фолклори мардуми тоҷик аз охири солҳои 20 оғоз шуд, дар ин давра роҳи муайяне тай шуд. В. Асрорӣ дар як мақолаи худ тахти унвони “Фолклоршиносии тоҷик дар зарфи 25 сол” ҳамин марҳалаи тайшударо ҷамъбаст кардааст. Ё дар ин мақола, ки соли 1954 дар маҷаллаи “Шарқи сурх” ҷоп шудааст, кӯшиш намудааст, қорҳои дар ин муддат шударо бо нигоҳ илмӣ аз назар гузаронад [6 , 106-114].

Дар солҳои 50-уми асри XX ба гирдоварии мусиқии халқии тоҷикӣ тавачҷуҳ шуд. Тавре ки дар бахши гирдоварии сурудҳо ишора намудем мусиқии О.Л. Данскер баъди гир-доварии маводи мусиқӣ ва сурудҳои мардуми Дарвоз чанд мақола менависад. Аз ҷумла, «Народная песня Дарваза (по материалам Гармской этнографической экспедиции 1954 г.)», «Собрание и изучение таджикской народной песни», «Народный певец Шариф Джураев». Ё дар ин мақолаҳо оид ба мавқеи суруд дар байни мардум, лаҳзаҳои сароидани он, нақши ҳофизони халқӣ дар ҳифзи суруд сухан рондааст. Аз гуфтаҳои ў маълум мешавад, ки суруд дар рӯзгори моддӣ ва маънавии мардум дар маросимҳо, ҷашнҳо, ҳатто дар мотам ҷойгоҳи

хос дошта, одамон аз тариқи он эҳсоси худро баён менамоянд ва ғизои маънавӣ мегиранд. Андешаҳои О.Л. Данскер баъдҳо дар таълифоти дигараш такмил ёфта, аҳамияти сурудҳои халқиро дар раванди зиндагии мардум нишон медиҳад [13; 14; 15; 16].

Соли 1956 рисолаи илмӣ И.С. Брагинский зери унвони “Из истории таджикской народной поэзии. Элементы народно-поэтического творчества в памятниках древней и средневековой письменности» нашр шуд. Дар ин рисола, ки дар асоси сарчашмаҳои бостонӣ, асрҳои миёна ва баъдҳо таълиф шудааст, ба жанри суруд тарона низ ишораҳои ба назар мерасад. Дар баъзе мавридҳо муаллифи китоб ба сурудҳои ҳамосӣ ва дигар анвои сурудҳои халқӣ назари худро гуфтааст [12].

Гоҳе чунин рух медиҳад, ки дар бораи ин ё матни фолклорӣ асли матлабро нафаҳмида, бо назари танқидӣ менигаранд. Ҳамин гуна фикри бидуни пояи илмӣ дар фелетони “Гулпарӣ-райҳонпарӣ” ба вучуд омадааст, ки муаллифи он Р. Абдуллоев буда, соли 1959 дар рӯзномаи “Маориф ва маданият” чоп шудааст. Муаллифи мақола мазмун ва моҳияти ин бадеҳа ва арзиши халқияти онро мавриди танқид қарор медиҳад [1].

Ва ҳол он ки ин бадеҳа яке аз сурудҳои машҳури халқӣ буда, солҳост, ки барои мардум ғизои маънавӣ мебахшад. Шоирон М. Турсунзода, А. Деҳотӣ, Б. Раҳимзода, Ғ. Мирзо ме-донанд, ки ин бадеҳа суруди дилнишин ва яке аз матнҳои барои мардум аз ҳар нигоҳ хушоянд аст. Онҳо таҳти унвони «Ҷавоб ба муаллифи фелетони “Гулпарӣ-райҳонпарӣ” мақолае менависанд, ки он дар рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» ба нашр мерасад. Шоирон бо далелҳои мантиқӣ тарафдории андешаи худро нисбат ба он бадеҳа баён намуда ёдовар мешаванд, ки “Гулпарӣ-райҳонпарӣ” аз ҳар нигоҳ яке аз сурудҳои тоҷикӣ дар шакли бадеҳа аст ва аз ҷониби ду кас сароида шуда, мазмуну сохтори он аз ҳар нигоҳ мақбул аст. Ин мақола ҳамзамон зери унвони «Саррофони гавҳарношинос» дар «Маориф ва маданият» низ чоп шуда, шоирон хусусиятҳои арзишманди сурудҳои мардумӣ, дар айни ҳол бадеҳаро, нишон медиҳанд. Аз ҳар нигоҳ дар байни мардум шухрат доштани ин матнро, бо шӯҳию ширинкорӣ суруда шудани онро ёдовар мешаванд [38].

Дар солҳои шастум ҳам мақолаҳои илмӣ ва ҳам рисолаҳои илмӣ ба вучуд омадан ғирифтанд, ки дар онҳо оид ба сурудҳо низ ибрози назар шудааст. Дар қанори ғирдоварӣ ва нашр, масъалаи таҳқиқи сурудҳои халқӣ таваҷҷуҳи муҳаққиқонро сол то сол бештар ҷалб менамояд. Дар ин қор Р. Амонов яке аввалинҳо аст, ки дар рисолаи илмӣ худ “Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Ҳосор)” дар як боби алоҳида зери унвони “Сурудҳо” суҳан гуфтааст. Устод Р. Амонов ба таври муфассал дар асоси маводи ғирдовардаи худ, мушоҳидаҳо ва гуфтаҳои мардуми он диёр дар бораи сурудҳои минтақаи Сарихосор суҳан гуфтааст. Ин таҳқиқот аз ҷанд ҷиҳат арзишманд аст. Аввал ин ки муаллиф мавқӣ сурудҳои халқиро дар байни мардум, дар раванди зиндагии иҷтимоии онҳо нишон додааст; дуюм ин ки роҷеъ ба сохтор ва бадеияти сурудҳои дастрас изҳори назар намудааст; сеюм ин ки оид ба ҳофизон, яъне сарояндагон низ маълумот дода, ки онҳо сурудро ҷи гуна месароянд [3, 23-44].

Аз аввали солҳои шастум маҷмуаҳо ва рисолаҳои илмӣ оид ба масъалаҳои фолклорӣ нашр шуданд, ки дар онҳо ба таҳқиқи сурудҳо низ аҳамият меоданд. Баъди рисолаи илмӣ Р. Амонов соли 1963 китоби Р. Қодиров “Фолклори маросимии тореволюсионии тоҷикони водии Қашқадарё” чоп шуд. Дар ин рисола низ зимни таҳқиқи маросимҳои мавсимӣ, тӯйи арӯсӣ, мотам ва ғайра мавқеи созу навои мусиқию сурудҳо дар раванди ин расму оинҳои халқӣ нишон дода шудааст. Маълум мешавад, ки дар тамоми рафти ҳаёти модӣ ва маънавии мардум суруд ифодкунандаи эҳсосоти онҳо будааст. Аз тариқи он мардум саргузашт, меҳнат, муҳочират, шодию ғам ва амсоли инро сароида ғизои маънавӣ мегирифтаанд. Ин рисолаи илмӣ соли 2005 бо таҳрири иловаҳи нав зери унвони “Назаре ба фолклори тоҷикони вилояти Қашқадарё” чоп шуд [22].

Агар дар баъзе мақолаҳо, сарсуханҳо нисбат ба суруд гапҳои умумӣ ва мушоҳидаҳои тақрорӣ гуфта шуда бошанд, вале “Сарсухан”-и маҷмуи “Таронаҳои Самарқанд”-ро, ки таҳиягари он Б.Шермуҳаммадов аст, метавон як таҳқиқи муфассал роҷеъ ба сурудҳои тоҷи-

кони вилояти Самарқанд донист. Муаллиф аз аввали сарсухан ба суруд таваҷҷуҳ менамояд ва мегӯяд: “Суруд ва таронаҳои ғайримаросимӣ низ як қисми зиёди назми халқии аҳолии вилояти Самарқандро ташкил медиҳанд. Онҳо аксар хусусияти лирикӣ доранд ва дар шаклу намудҳои гуногун: байт, рубоӣ, қитъа, ғазал, мухаммас ва монанди инҳо эҷод шудаанд” [41, 3].

Хуб аст, ки Б. Шермухаммадов дар ин сарсухан дар бораи сурудҳои таърихӣ, мардикор-гирӣ, ҳунармандӣ, зулму истибдоди амирӣ, ғаллақубӣ, бофандагӣ маълумот дода, ақидаи худро баён намудааст. Зимни баёни фикри худ ӯ бар он ишора намудааст, ки баъзе матнҳои дар бойгонӣ бударо дар ин маҷмуа ворид накардааст. Ҳамчунин, оид ба сурудҳои лирикии мардуми Самарқанд, ки дар он диёр мавқеи махус дошта, мардум ба ин навъ сурудҳо муҳаббатҳои зиёд доранд, гуфтааст: “Суруд ва таронаҳои лирикӣ, ки онҳо ҳолати руҳӣ ва ҳиссиёти чуқури инсониро ба таври ҳаққонӣ ифода намудаанд, дар байни аҳолии васеъ паҳн шудаанд. Сурудҳои лирикии тоҷикони Самарқанд, бағоят раван, сода ва дилчасп буда, ҳанӯз ҳам дар байни аҳолии маъмул ва машҳуранд. Онҳо дар маросим ва тантанаҳои халқӣ сароида мешаванд. Сурудҳои лирикии ғайримаросимиро, махсусан бибихалифаҳо, гӯяндагон, ҳофизон бештар медонанд. Суруд ва таронаҳои лирикии самарқандиён бо шаклу мазмун, санъати бадеии худ ба адабиёти хаттӣ мушобеҳ ва ҳамоҳанганд. Бояд гуфт, сурудҳои таронаҳои лирикии халқӣ оҳангҳои хоси худро доранд” [41, 4].

Дар ин сарсухан Б. Шермухаммадов кӯшиш намудааст, ки он чи нисбат ба суруд ва анвои дигари он дар байни тоҷикони ин минтақа дидааст, шунидааст ва сабт намудааст, шарҳ диҳад. Ӯ роҷеъ ба сурудҳои бачагона, суруди алла, сурудҳои маросимҳои тӯӣ, маросими мотам ва амсоли ин изҳори назар намояд. Эшон ҳамчунин оид ба сохтор, вазн, бадеият ва ҳамчун суруд сароида шудани байт, рубоӣ, ғазал ва амсоли ин ишора намудааст. Ба гуфти ӯ дар байни тоҷикони Самарқанд сурудҳои ўзбекӣ низ дида мешаванд, ки бархе аз онҳо ба ду забон: “яъне ширу шакар ба забони тоҷикӣ ва ўзбекӣ гуфта шудаанд” [41, 9].

Дар ин сарсухани таҳқиқӣ Б. Шермухаммадов дар бораи сурудҳои давраи нав изҳори назар намуда, ба як нукати ҷолиб ишора мекунад. Ин он аст, ки сурудҳои давраи нав чи гуна вирди забони мардум шудаанд: “Аксарияти шеърҳои давраи советӣ солҳои 20-ум ва 30-ум дар байни аҳолии тавассути мактаб, китобҳои дарсӣ паҳн шудаанд. Махсусан, сурудҳои таронаҳое, ки кашшофон ва ҷавонон ҳангоми намоишҳо месароиданд, ҳанӯз ҳам (яъне то соли 1966 – Қ.С.А.) дар хотири калонсолон боқӣ мондаанд” [41,10].

Ба идомаи ин гуфтаи худ Б. Шермухаммадов боз як мушоҳидаи худро нисбат ба суруд ёдовар мешавад, ки ин роҷеъ ба сароидани осори манзуми тоҷикони Самарқанд аст: “Сурудҳои таронаҳои дар лентаи магнитофон сабт шуда гувоҳӣ медиҳанд, ки фолклори мусиқии самарқандиён низ хеле бой, гуногун ва дорои хусусиятҳои хос аст. Аҳолии тамоми шеърҳои халқиро месароянд, аз ин рӯ гуфтан мумкин аст, ҳамаи сурудҳои тарона ва дигар намудҳои фолклори вилояти Самарқанд дорои оҳанги хос аст” [41, 11].

Боз як ҷиҳати назарраси ин таҳқиқ дар он аст, ки эшон ҳамаи он истилоҳотро, ки мардум нисбат ба суруд ва “назми халқӣ” дар деҳаҳои Самарқанд ба кор мебаранд, ёдовар мешавад. Ба гуфти Б. Шермухаммадов нисбат ба суруд ва дигар анвои ашъори манзум, ки месароянд мардум дар деҳоту маҳалҳои Самарқанд истилоҳоти “байт”, “ғазал”, “ашӯла”, “ҳофизӣ”, “қўшиқ”, “майдағазал”, “қўчабоғӣ”, “авомӣ”, “мухаммас”, “шарқӣ”, “ғазалак”, “байтҳои алафӣ”, “ишқия”, “қўшма”, “базм”, “саломнома”, “ёр-ёр”, “келинсалом”, “байти тӯӣ”, “адой”, “бойчечак”, “ашӯлаи сусхотун”, “марсия”, “байтгӯӣ” ва ғайраро ба кор мебаранд [41, 12-15].

Агар ба ҳамин равиш осори манзум, аз ҷумла сурудҳои минтақаҳои гуногун, дар маҷмуаҳо ба нашр мерасид, маводи арзишманде дастрас мебуд ва қори таҳқиқи сурудҳои халқӣ низ осон мешуд. Дар илми фолклоршиносии мо чунин маҷмуаҳо, ки дар он осори манзум бо равиши илмӣ, бо лаҳҷаи мардум нашр шуда бошад, хеле кам аст.

Соли 1968 Н. Азимов дар мавзӯи “Назми халқии водии Фарғона” рисолаи илмӣ дифоъ кард. Аз фишурдаи рисола маълум мешавад, ки муаллиф ба сурудҳои халқии ин минтақа,

ки онро “ашӯла” мегӯянд, таваҷҷуҳ намудааст. Ӯ зимни таҳқиқ дар бораи робитаи осори манзуми тоҷикӣ ва ўзбекии водии Фарғона, мавқеи хос доштани суруд дар байни мардуми ин водӣ назари худро баён намудааст. Бо таассуф рисолаи имлии эшон дар шакли китоб ба нашр нарасидааст [2].

Соли 1967 рисолаи илмӣ В. Асрорӣ “Адабиёт ва фолклор” чоп шуд. Дар ин рисола осори фолклорӣ дар эҷодиёти ду устои сухан – Айнӣ ва Лоҳутӣ таҳқиқ шудааст. Ин рисола соли 1982 бо таҳрири нав бо номи “Фолклор, халқият, нависанда” дубор чоп шудааст. Ба гуфти В. Асрорӣ: “Суруд тарона як навъи жанри фолклорианд, ки дорои мазмунҳои иҷтимоӣ, ишқӣ ва маишӣ-оилавӣ буда, руҳияи халқи меҳнатиро инъикос менамоянд. Суруд таронаҳо ҳамсафару дамсози зиндагии одамон, ифодаи назари эстетикӣ халқ, машғулияти лаҳзаҳои мухталифи ҳаёти инсон ва ғизои маънавии он мебошад” [7, 55].

Профессор В. Асрорӣ дар чараёни таҳқиқи хеш ҳамчун воситаи тасвир бадеӣ аз жанри суруд таронаву бадеҳа истифода намудани устод Айниро дар романҳои “Дохунда” ва “Ғулмон” бо мисолҳо нишон додааст. Ӯ гуфтааст, ки: “Суруд ва порчаҳои манзуми халқӣ дар насри бадеии С. Айнӣ аз ҷиҳати муносибати худ ба фолклор ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд. Гурӯҳи аввал суруд ва порчаҳои манзуми фолклорӣ, гурӯҳи дуюм суруд ва порчаҳои манзуми дар асоси мотив ва сабки фолклор эҷод кардаи муаллиф мебошанд” [7, 56].

Дар идомаи таҳқиқи худ В. Асрорӣ бо мисолҳо ёдовар мешавад, ки устод С. Айнӣ матни бадеҳаро низ дар раванди тасвири воқеаҳо ба кор бурда, бо истифодаи сурудҳо, бадеҳаҳо тасвирҳои худро рангинтар намудааст, ки В. Асрорӣ дар ин бора муфассал изҳори назар намудааст.

Дар айни замон В. Асрорӣ дар бораи А. Лоҳутӣ ва маҳорати сурудофаринии шоир сухан гуфта, қайд намудааст, ки шоир ба сабки омиёна низ дубайтиҳо ва сурудҳо мегуфт, ки дар ҳамаи солҳо вирди забони мардум шуда буданд. Ҳамчунин устод Лоҳутӣ дар асарҳои дигари публицистӣ ва суҳанронихояш низ ба осори фолклорӣ ва сурудҳои халқӣ таваҷҷуҳ менамуд, ки дар ин бора В. Асрорӣ навиштааст: “А. Лоҳутӣ дар мақолаҳои публицистӣ, дар маърӯза, нутқ, сарсухан ва мактубҳои худ аз материалҳои фолклорӣ, аз он ҷумла аз суруд порчаҳои манзум фаровон истифода бурдааст. Шоир суруд порчаҳои манзумро барои далелу исботи фикру андешаҳои худ оид ба табаддулоти бузурги сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданияи ҳаёти халқҳои Осиёи Миёна... истифода бурдааст” [7, 64-65].

Аз таҳқиқоти В. Асрорӣ маълум мешавад, ки дар қанори маводи гуногуни фолклорӣ адибон ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ сурудҳоро дар асарҳои худ ба кор мебардаанд, ки ба ин масъала дар оянда муҳаққиқон бояд аҳамият диҳанд.

Нашри рисолаи илмӣ Р. Амонов “Лирикаи халқи тоҷик” (1968) дар шинохти осори манзуми халқӣ, ки аксари онҳоро мардум месароянд, як кори муҳими ҷамъбасти буд. Р.Амонов дар аввали рисола ёдовар мешавад, ки таҳқиқи ӯ он матнҳое мебошад, ки “суруди лирикӣ” аст: “Сурудҳои лирикӣ фикру ҳис, ҷаҳонбинӣ ва орзуи умеди дар шароитҳои гуногуни зиндагӣ ба миён омадаи мардумро самимӣ, амиқ ва равшан инъикос менамоянд” [4, 3].

Ба ин далел манзури устод Р. Амонов аз таҳқиқи лирикаи халқи тоҷик матнҳое будааст, ки онҳоро месароиданд. Аз ин сабаб эшон барои таҳқиқи худ чор навъи матнҳои лирикии суудро интихоб намудааст. Ӯ рисола дар чор қисм: “Рубоӣ”, “Байтҳо”, “Ашӯлаҳо” ва “Сурудҳо” ба таври муфассал оид ба хусусиятҳои ҳар кадоме аз ин матнҳои фолклорӣ изҳори назар намудааст. Анвои шеърро аз ҷиҳати мавзӯ, сохтор, вазн, қофия, радиф, бадеият ва амсоли ин баррасӣ карда, ишора бар он кардааст, ки ҳамаи ин анвои шеър дар мавридҳои муносиб асосан суруда мешаванд. Бояд гуфт, ки мардум на ҳамаи рубоӣҳо ва байтҳоро месароянд, вале “ашӯла” (тарона), суруд ва бадеҳа аз ҷониби ҳофизон ва сарояндагон суруда мешаванд, ки Р.Амонов низ ин хусусияти сурудҳоро таъкид намудааст. Аз сабаби дар байни мардуми тоҷик шухрат доштани истилоҳи “ашӯла”, ки маъмулан аз 7 ҳиҷо (гоҳе 5-6 ва гоҳе 8-9 ҳиҷо) иборатанд, ин истилоҳро ба кор бурда, роҷеъ ба истилоҳи “тарона” баҳс накардааст. Дар рисола “Мундариҷаи ғоявии ашӯлаҳо” ва “Услуби бадеии ашӯлаҳо” бо мисолҳо таҳқиқ шудааст. Ба гуфти мантиқии Р.Амонов: “Ашӯлаҳо сурудҳои дӯстдоштаи

ҳам мардуми шаҳранд ва ҳам мардуми деҳот” [4, 252].

Баъдан устод Р. Амонов дар қисми “Сурудҳо” оид ба он матнҳое, ки сохтори онҳо аз дигар анвои шеърӣ тафовут дошта, дар байни мардум фақат суруда мешаванд, ақидаи ҳудро баён намудааст. Ӯ ба таври нисбӣ онҳоро ба “сурудҳои шодӣ”, “сурудҳои ҳаҷвӣ”, “сурудҳои ғамангез” ҷудо карда, сохт ва услуби сурудҳоро низ мавриди баррасӣ қарор додааст. Ба идомаи ин қисм Р. Амонов анвои дигари суруд – бадеҳаро, ки аз ҷониби ду кас бо шӯҳию ширинкорӣ сароида мешавад, таҳқиқ намудааст. Бо овардани намунаҳо вижагиҳои бадеҳаро ҳамчун суруд гуфта, дар байни мардум шухрат доштани онҳоро низ ёдовар шудааст. Ӯ дар мавридҳои муносиб ишора бар он намудааст, ки суруд дар оянда бояд ба таври муфассал ва ҷиддӣ таҳқиқ шавад [4, 339].

Агарчи Р. Амонов рӯбиёт, ашӯла, суруд ва бадеҳаро ҳамчун “суруди лирикӣ” [4, 3] мавриди баррасӣ қарор дода, вале ба таври дақиқ нагуфтааст, ки чаро як қисми таҳқиқи ҳудро “сурудҳо” [4, 288-339] номидааст. Тавре ки ишора намудем, таҳқиқи муфассали масъаларо барои ояндагон гузоштааст.

Табии аст, ки дар натиҷаи баҳсҳои илмӣ назарӣ ақидаҳои нав ба вучуд омада, яке дигареро комил месозанд ва дар натиҷаи баҳсҳо назарияҳои нав ба вучуд меоянд, ки дар бахшҳои дигари диссертатсия оид ба ин масъалаҳо низ баҳс хоҳем кард.

Аз ҷониби Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ соли 1973 таҳти унвони “Фолклори тоҷик (Материалҳо ва мақолаҳо)” ҷоп мешавад. Ин маҷмуаи мақолаҳои илмӣ як навъ ҷамъбасти натиҷаи корҳои илмӣ шӯбаи фолклор дар тӯли солҳои 60-ум буда, дар он мақолаҳои аксари муҳаққиқони фолклоршинос ба нашр расида, масъалаҳои зиёди илми фолклоршиносии тоҷикро дар бар гирифтааст. Дар мақолаҳои Ф. Зехнӣ, Р. Аҳмадов, С. Фатҳуллоев, Н. Шакармамадов, Б. Шермуҳаммадов, Н. Азимов ва дигарон ҳангоми баҳсу мунозира дар бораи сурудҳои арӯсӣ, сурудҳои маросимӣ, суруда шудани осори ҳамосӣ, сурудҳои бачагона, мавқеи суруд дар ҳаёти маънавии мардум, иҷрои суруд ва монанди ин изҳори назар шудааст. Ҷопи ин маҷмуаи илмӣ барои таҳқиқи минбаъдаи ҳамаи жанрҳои фолклорӣ, аз ҷумла сурудҳои халқӣ мусоидат намуд [39].

Соли 1973 рисолаи илмӣ Б. Шермуҳаммадов “Назми халқии бачагонаи тоҷик” ҷоп шуд. Дар ин рисола қариб аксари анвои назми хурдсолон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Фолклоршинос ёдовар мешавад, ки қариб ҳамаи шеърҳои бачагона суруда мешаванд. Б.Шермуҳаммадов дар аввали боби дуюм ҳангоми таҳқиқи “Фолклори мавсимии бачагон” ёдовар мешавад: “Қисми калони фолклори хурдтараконро суруду тарона, бозӣ ва маросимҳое ташкил мекунад, ки сароянда, иҷро ва ташкилкунадаи онҳо ҳуди бачагонанд” [42, 34].

Сипас, муаллиф ба таври муфассал бо мисолҳо оид ба он ки дар кадом маросимҳо ва ё мавридҳо духтаракону писаракон сурудҳои махсуси ҳудашонро месароянд, сухан мегӯяд. Маъмулан аз аввали сол, яъне расидани Наврӯз, ки онро дар гузаштаҳо соли нав низ мегуфтанд, ба гуфти Б. Шермуҳаммадов пеш аз ҳама хурдсолон пешвоз мегирифтанд. Ӯ барои тасдиқи гуфтаи худ, дар асоси мушоҳидаҳо ва дар мисоли бачагони шаҳри Хучанд бо таъба ба гуфтаи В. Асрорӣ чунин ишорае дорад, ки ҷи гуна хурдсолон соли навро бо муҳаббат ва бо суруд истикбол менамуданд: “Дар Хучанд ва мавзеъҳои атрофи он суруди “Соли нав” машхур аст, ки аксарияти гӯянда ва эҷодкунандагони ин навъ сурудҳо бачагон буданд. “Бачагон (махсусан духтаракон) дар шаби соли нав ҷамъ омада, баъзан дар болои бом, баъзан дар ягон ҷои баландӣ истода, коллективона сурудҳои мекунад. Сурудҳои онҳо то бевақтии шаб давом мекунад” [42, 35; 6, 106]. Эшон роҷеъ ба сурудҳои бачагона ба таври муфассал изҳори назар намуда, дар байни хурдсолон маъмултарин ва машхуртарин будани сурудҳои бачагонро бо далелҳо нишон медиҳад. Аз гуфтаҳои ӯ маълум мешавад, ки суруд аз даврони хурдсолӣ барои тарбияи наврасон муҳим буда, ба рушди фикрии онҳо низ таъсир мерасонад. Б.Шермуҳаммадов дар боби сеюми рисола, ки унвони он “Мундариҷа ва хусусиятҳои бадеии назми халқии бачагон” аст, сурудҳои хурдсолонро ба қисмҳо ҷудо менамояд: “Аз ҷиҳати мавзӯи сурудҳои халқии бачагонро ба ҷаҳор қисм ҷудо намудан мумкин

аст: I. Сурудҳои алла; II. Сурудҳои навозишӣ ва дӯстдорӣ; III. Сурудҳои маросимӣ ва оид ба ҳодисаву предметҳои табиат; IV. Сурудҳои ғайримаросимӣ” [42, 79].

Хуб аст, ки эшон ба таври муфассал дар контексти тасвири этнографӣ ҳар чор қисми сурудҳои бачагоноро мавриди таҳқиқ қарор медиҳад. Ў ин сурудҳоро аз ҷиҳати мавзӯ, сохтор, вазн, қофия, нидо, мухотаб, нақарот, вариант, мусиқият, ритм, тасвири бадеӣ ва амсоли ин бо мисолҳо баррасӣ менамояд [42, 79-141].

Н. Шакармамадов аз аввали солҳои 60-уми асри XX ба гирдоварӣ ва таҳқиқ фолклори мардуми Бадахшон машғул шуда, роҷеъ ба назми халқии мардуми Бадахшон ва ба хусус сурудҳо мақолаҳо навишт ва намунаҳои онҳоро ба нашр расонд. Соли 1969 дар мавзӯи “Назми халқии Бадахшон” рисолаи номзадӣ дифоъ кард, ки он соли 1975 бо ҳамин ном дар шакли рисолаи илмӣ нашр шуд. Ин рисола аз чор боб иборат аст. Ў дар ин рисола ба таҳқиқи суруд аҳамияти ҷиддӣ додааст. Боби дуҷуми рисола “Сурудҳои маҳаллии Бадахшон” ном дорад. Муаллиф дар ин боб роҷеъ ба густариш, истилоҳ, мавзӯ, сохтор, бадеият ва иҷрои сурудҳои “Даргилмодик”, “Булбулик”, “Ғалла ба давлат аз маш”, “Сад менато кашидам”, “Журнимучон”, “Дилум-дилум” ва ғайра изҳори назар намуда, ин сурудҳоро ба мисолҳо мавриди баррасӣ қарор дода, дар охири ин боб чунин натиҷагирӣ намудааст: “Сурудҳои маҳаллӣ ҷузъи муайяни назми халқии мардуми Бадахшонро ташкил карда, онҳо ҳам аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ва ҳам аз ҷиҳати бадеияти шеърӣ тадқиқи амиқтарро тақозо доранд” [42, 52].

Дар боби сеюми рисола “Назми халқии тоҷикӣ дар фолклори Бадахшон” Н. Шакармамадов дар қанори хусусиятҳои рубоӣ, мухаммас ва ғазал, ки аксари ин жанрҳо низ суруда мешаванд, бо номи “Сурудҳо” фасли махсус ҷудо намудааст. Ин навъ сурудҳо маҳз ба забони тоҷикӣ суруда мешаванд, ки эшон дар ин бора гуфтааст: “Дар Бадахшон сурудҳое дар шакли мусаммати мурабба (ааав, бббв) маъмуланд, ки ба ягон маросими анъанавии халқ муносибате надоранд, аммо ба сабаби вазни сабук ва оҳанги шӯҳ доштани онҳо аз тарафи ҳофизони моҳири халқ ва гӯяндаҳои соҳибтабъ дар маъракаи маросимҳои гуногуни халқӣ хонда мешаванд. Мардум ин навъ сурудҳоро шоирӣ мегӯянд” [42, 72].

Ба гуфти Н. Шакармамадов баъзе вариантҳои ин сурудҳо дар минтақаҳои дигари Тоҷикистон низ суруда мешаванд. Ў дар ин фасл оид ба мазмун, сохтору бадеияти сурудҳои “Тарма”, “Дод аз сари гандушкак”, “Афсӯс дар ғарибӣ” назари худро баён намудааст. Дар қадом мавридҳо суруда шудани ин сурудҳоро низ ёдрас намудааст. Унвони боби чоруми рисола “Сурудҳои маросими тӯӣ” ном дорад. Дар ин боб муаллиф аз таълифоти муҳаққиқоне, ки сурудҳои арӯсиро таҳқиқ намудаанд, ёдовар мешавад: “Суруди мансуби маросими тӯӣ арӯсиро мардуми Бадахшон “сурсоз” – “суруди тӯӣ” ва “дафсоз” мегӯянд” [42, 91].

Баъдан ӯ сурудҳои “Сартарошон”, “Шо муборак боде, подшо муборак боде”, “Дасти ману доманат, эй куртапӯш”, матни намоиши “Муғулбозӣ” бо сурудаш, “Шои мо меравад, подшоӣ мо меравад” ва баъзе сурудҳои беунвон, ки пӯшидани либоси арӯсиро ифода менамояд, таҳқиқ мекунад. Дар бораи густариш, воситаи тасвири бадеӣ, тарзи иҷро, таъсири суруд ба мардум, мавқеи матн дар раванди ҷашни арӯсӣ, мазмун, сохтор ва ғайраро бо овардани мисолҳо мавриди баррасӣ қарор додааст [42, 87-115].

Фолклоршиносон маъмулан аксари маводи фолклориро дар контексти маросимҳо, расму оинҳои этнографӣ гирдоварӣ менамоянд. Ба ин васила онҳо матни фолклориро дар муҳити иҷро сабт ва таҳқиқ менамоянд. Аз ин рӯ, сурудҳои зиёде аз замонҳои қадим то имрӯз дар раванди маросимҳо ва расму оинҳои гуногун иҷро мешаванд, ки муҳаққиқон ба ин масъалаҳо таваҷҷуҳ намудаанд. Яке аз рисолаҳои илмие, ки дар ин контекст таълиф ва нашр шудааст, асари Ф.Зехниева “Сурудҳои маросими тӯӣ тоҷикон” мебошад, ки муаллиф ба таври муфассал мавқеи сурудро дар раванди тӯӣ арӯсӣ баррасӣ намудааст. Муаллиф мавридҳои иҷро шудани сурудҳоро ба таври муфассал тавзеҳ дода, баъдан онҳоро ба гурӯҳҳо тасниф кардааст. Ф.Зехниева сурудҳои арӯсиро ба 8 даста ҷудо намудааст: сурудҳои хабарӣ, сурудҳои тайёрӣ, сурудҳои ҷудой ва фирок, сурудҳои тантанавӣ, сурудҳои тавсифӣ, сурудҳои рақсӣ, сурудҳои ҳаҷвӣ. Дар рисола бо мисолҳо ҳар кадоми ин гурӯҳҳоро шарҳ

дода, таъсири эстетикии онҳоро баён намудааст. Аз ҷумла, ӯ гуфтааст: “Мавриди иҷрои сурудҳо дар тӯй гуногунанд. Сурудхонӣ аз давраи ҳезумбиёрон шуруъ шуда, дар айни ҷӯшу хурӯши шаби тӯй (никоҳ) шиддат мегирад. Шаби никоҳ аз ҷиҳати мавқеи сурудхонӣ лаҳзаҳои бошукуҳтарин ва ботантана ба шумор меравад. Бисёр касон кӯшиш мекунанд, ки дар ин шаб дар сурудхонӣ ҳамроҳ шуда, худро ба анбуҳи қофилаи арӯсбарон дохил намоянд ва шарикӣ шодии тӯйдорон гарданд. Оҳанги сурудҳои тӯй шӯҳу сабук буда, бо ягон асбоби мусикӣ – табл, доира, рубоб, думбура ва ғайра иҷро мешавад. Қисми дигари сурудҳо мувофиқи мазмуну рафти тӯй оҳанги ҳазин доранд, зеро дар ин навъ сурудҳо баъзе нишонаҳои ҳаёти давраи никоҳи маҷбурӣ акс ёфтааст” [20, 62-63].

Баъди таҳқиқи муфассали сурудҳои бахшида ба ҷараёни тӯйи арӯсӣ, ки он аз нигоҳи мазмун, мавқеъ, сохтор, бадеият ва амсоли ин баррасӣ шудааст, муаллиф натиҷагирҳои худро меорад. Дар натиҷагирӣ Ф.Зехниева аз ҷумла чунин омадааст: “Дар тӯйҳои нав сурудҳои нав офарида мешаванд. Дар вақтҳои охир суруди “Тӯй муборак шавад” оммавӣ шуда истода, лаҳзаҳои қабули арӯсро зинат медиҳад. Азбаски ин суруд мазмуни хурсандибаш дорад, аз ҳисоби рубоҳои лирикӣ ва нақаротҳои сурудҳои халқӣ вариантҳои зиёд пайдо карда истодааст” [20, 62-63].

Соли 1980 аз ҷониби нашриёти “Маориф” аввалин китоби дарсӣ зери унвони “Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик” ҷоп шуд, ки муаллифи он В.Асрорӣ ва Р.Амонов мебошанд. Як қисми махсуси ин китоб ба таҳқиқ “Сурудҳо” бахшида шудааст. Дар аввали бахши “Сурудҳо” муаллифон ақидаи худро нисбат ба ин жанр ба таври зерин баён намудаанд: “Суруд яке аз намудҳои қадимии санъати бадеии халқ буда, бо як қатор хусусиятҳои худ аз рубоӣ, байт ва ашӯла барин навъҳои миниатюрии назм фарқ мекунад. Бисёр сурудҳо аз ҷиҳати ҳаҷм нисбатан калон, шаклан гуногун ва аз ҷиҳати сохт нисбат ба жанрҳои мазкур мураккабтаранд. Сурудҳо аз 4-10 то 30-40 мисраъ мерасанд. Баъзе сурудҳо дорои сюжети мукамал буда, ба дostonҳои хурди лирикӣ шабоҳат доранд.

Сурудҳои халқӣ бо таъсири пурқуввати адабиёти китобӣ инкишоф ёфта, вазифаи дилхушу андармон кардани мардум, хурсандӣ бахшидан ба одамон, ба ҷӯшу хурӯш овардани онҳоро ба зимма гирифта омадаанд” [9, 100].

Сипас, муаллифон ба таври муфассал сурудҳои шодӣ, сурудҳои ҳаҷвӣ, сурудҳои ғамангез, сурудҳои таърихро бо мисолҳо барои донишҷӯён фаҳмониданд. Муаллифони ин китоби дарсӣ ҳангоми шарҳи жанрҳои бадеҳа, ашӯла, байт, рубоӣ низ бар он ишора намудаанд, ки бархе аз намунаҳои ин жанрҳо низ сароида мешаванд [9, 129-202].

Тавре ки медонем, бо роҳбарии И.Левин дар солҳои 60-70-уми асри гузашта ҳам маводи бойгонии фонди фолклор ба тартиб дароварда шуд ва ҳам нашри илмӣ чандин чилд “Куллии фолклори тоҷик” бо равиши байналмилалӣ ба ҷоп омода шуд. Чилди аввали он “Куллии фолклори тоҷик”, ки масалҳо ва афсонаҳо дар бораи ҳайвноторо дар бар мегирад, соли 1981 ҷоп шуд. Худи ҳамон сол дар ҳаҷми 45 саҳифа (дар саҳифаҳои 40-45 шумораи саҳифаҳо гузошта нашудааст) ҷузъе бо номи “Куллии фолклори тоҷик” (III, 1), “Сурудҳо” дастраси аҳли илм гардид, ки он дар асоси фақат ду матни суруд: 1. “Наъли кафшат ёфтам”; 2. “Мурғак”, таҳия шудааст. Баъди пешгуфтори русии муаррифии ин асар аз ҷониби И.Левин муқаддимаи илмӣ дақиқ ба забони русӣ навишта шудааст, ки масъалаҳои зеринро дар бар мегирад. Матни аввал “Наъли кафшат ёфтам” зери шумораи типӣ “С03” ва матни дуюм “Мурғак” зери шумораи типӣ “С43” оварда шудааст. Дар ин муқаддима дар бораи ҳар ду матн бо нигоҳи илмӣ ба ин масъалаҳо таваҷҷуҳ шудааст: санадгузориҳои матн (сигнатура, картограма, хроносотисограмма), синопсис, версияи меҳварӣ ва ғ. [21, 7-10].

Сипас, сигнатураи 40 матни сабтшудаи “С03”, муҳити густариши мант дар асоси картограма, синопсиси калимаҳо бо ишораи ҳарфҳо, пасон рӯйхати ин калимаҳо дар асоси ҳамин ҳарфҳо, баъдан матни меҳварии суруд, матн дар нота оварда шудааст. Дар асоси суруди “Мурғак” “С43”, ки дар фонд ҳамагӣ 13 матн мавҷуд аст, айнан бо ҳамин равиши кор оварда шудааст [21, 15-45].

Муҳаққиқон ба ҳамин равиши ҷуғрофӣ-таърихӣ ва муқоисавӣ 99 матнро барои ҷоп

омода карда будаанд, ки ба ҳамин равиш мехостанд, нашр намоянд: “Над подготовкой этого выпуска и всей серии, состоящей из 99 песен, которую мы надеемся постепенно издать в ближайшие годы...” [21, 5]. Вале ғайр аз ҳамин чузваи 45 саҳифай матни илмӣ бо ин равиши байналмилалӣ омода шудаи сурудҳои халқии тоҷикӣ то имрӯз чоп нашудааст.

Яке аз таҳқиқотҳои арзишманд дар бораи сурудҳои тоҷикӣ, дар асоси равиши пешниҳодшудаи И.Левин ва мактаби сохторшиносӣ сураат гирифтааст, ин рисолаи илмӣ Б. Шермухаммадов ба забони русӣ «Рецепция произведений таджикско-персидской поэзии» (Нусхаҳои асарҳои манзуми тоҷикӣ-форсӣ) мебошад. Муаллиф дар аввали рисола, ки хусусияти матншиносӣ дорад, оид ба ҳадафи аслии таҳқиқи худ чунин гуфтааст: “Таҳқиқот дар асоси пурра ё чузъан тафтиш ва барқорор намудани 99 асари (суруди) назми тоҷикӣ дар асоси дастхати сабти солҳои гуногун, ки теъдоди он 1 500 матн аст (ҳар кадоме ба ҳисоби миёна аз 6 то 48 сабт, дар маҷмӯъ 17 000 мисраъ иборат мебошад) сураат гирифтааст. Ин ҳамаро мо тавонистем, ки дар асоси фонди бузурге, ки 13 000 матнро дорост, чудо намоем” [43, 3].

Муаллифи рисола дар пешгуфтор ба таври муфасссал ҳадафи аслии кори худро гуфтааст. Ин ҳадаф иборат аст аз баррасии матнҳои осори хаттӣ, ки аз ҷониби сарояндагон суруда мешавад ва нусхаҳои онҳоро муҳаққиқон аз минтақаҳои гуногун аз байни тоҷикони Тоҷикистон ва Ёзбекистон сабт намуданд. Рисолаи мазкур аз ду қисм иборат аст. Қисми аввал “А” дорои ҳашт боб буда, унвони ҳар боб аз матни суруд, ки мардум ном гузоштаанд, гирифта шудааст: “Боби А1 С20 Дил ки ранҷид аз касе” (мансуб ба Саъдӣ), “Боби А2 С11 Аз ман чаро ранҷидаӣ?” (мансуб ба Саъдӣ), “Боби А3 С37 Нафас дар сина сокин бош” (мансуб ба Амирӣ), “Боби А4 С65 Ман чӣ кардам?” (мансуб ба Туғрал), “Боби А5 С68 Андеша кун” (мансуб ба Аҳмади Ҷомӣ), “Боби А6 С31 Пурсиши ҳолам кун” (мансуб ба Лутфӣ), “Боби А7 С81 То умр бувад” (мансуб ба Ҳилолӣ), “Боби А8 С36 Эй санам” (мансуб ба Аҳмади Ҷомӣ) [43, 29-198].

Дар рисола ишораи “А” ин унвони рамзии боб аст. Ишораи “С20” рақамҳо шумораи сурудро, ки дар ФФ (Фонди фолклор) махсус барои сурудҳо гузошта шудааст, ифода менамояд. Б.Шермухаммадов дар ҳар боби қисми “А” махсусияти сурудҳои номбаршударо, мавзӯи аслии онҳоро, аз ҷониби кӣҳо сабт шудани матнҳоро, ҳатто бо нишон додани ҷинсият, бо далелҳо нишон додааст. Аз ҳама ҷолиб ин аст, ки муаллиф нишон медиҳад, ки чи гуна ғӯяндагони суруд матни сурудро аз асли хаттии он дур сохтаанд. Ҳатто дар баъзе матнҳо, аз ҷумла “Боби А8, С36 Эй санам” муайян намудани муаллифи аслии матн мушқил аст. Барои дақиқ баён намудани ақидаи илмӣ хеш ӯ матнҳоро дар ҷадвалҳо низ нишон додааст.

Унвони қисми дуюми рисола бо ҳарфи “Б” ишора шудааст. Ин қисм аз ду боб иборат аст: “Боби Б1 Муаллифӣ”, “Боби Б2 Типологияи вариантҳои” [43, 199-275].

Дар “Боби Б1” муаллифи рисола дар асоси гуфтаҳои илмӣ фолклоршиносони кишварҳои аврупоӣ ва русҳо ба масъалаи дар кадом ҳолат матни осори хаттӣ “халқӣ” мешавад ва ё ба “фолклор” табдил меёбад, баҳс намудааст. Эшон баҳси худро ба таври мантиқӣ аз он оғоз менамояд, ки дар адабиёти классик шоирон ҳама “тахаллус” доштанд, вале аксари сурудҳо агарчи таҳаллус дошта бошанд ҳам, дар матн аз ҷониби сарояндагон иловаҳо сураат гирифтааст. Ё барои равшанӣ андохтани асли масъала ба осори муҳаққиқони адабиётшинос ва фолклоршинос ба мисли Т. Караев, Р. Воҳидов, А.Н. Болдирев, М.-Н. Османов, В.Е. Гусев, Й. Мейер, В. Штейнитс ва дигарон таъяс намудааст. Ҳамзамон, во-баста ба андешаҳои муҳаққиқони кишварҳои дигар дар асоси матни сурудҳои халқии худ баҳс намуда, ишораҳо намудааст. Матни соҳибмуаллиф, ки мо онро медонем, дар он ҳолат халқӣ мешавад, ки агар он дар байн мардум паҳн шуда бошад ва бо вариантҳои гуногун суруда мешавад. Дар таҳқиқоти Б. Шермухаммадов ана ҳамин масъалаҳо дар асоси матни сурудҳои халқӣ таҳқиқ шудааст [43, 202].

Муаллифи рисола дар “Боби Б2” оид ба “Типологияи вариантҳои”-и сурудҳои халқӣ баҳс намуда, дар аввал оид ба истилоҳи вариант, анъана, типология изҳори назар мекунад. Нисбат ба матнҳои фолклорӣ дар кадом мавридҳо ба кор рафтани ин истилоҳотро ёдовар мешавад. Барои исботи фикри худ назари муҳаққиқон К. Крон, Анти Аарне, Н.П. Андреев, Й. Мейер, Р. Дессауер, К.-Д. Ванниг, Х. Штробах, Т.М. Акимова ва дигаронро меорад, ки

дар асоси сурудҳои мардуми аврупоӣ таҳқиқот анҷом додаанд. Дар ин замина дар асоси маводи сурудҳои тоҷикӣ, ки дар асл муаллиф доранду вариантҳо пайдо карда, ба моли мардум табиал ёфтаанд, сухан мегӯяд [43, 199-275].

Дар охири рисолаи мазкур баъди “Библиография” дар бахши “Илова” сигнатура, хроносотсиограмма, картограмма ва рӯихати 99 матни сурудҳои машҳури халқӣ оварда шудааст. Ҳар кадоме аз ин санадҳо оид ба густариши 99 матни суруд маълумоти муфасссал ва дақиқ медиҳанд. Аз рӯихати 99 матн маълум мешавад, ки сурудҳои сабтшудаи маҳфуз дар Фонди фолклор аз 48 то 6 вариант доштаанд [43, 313-316].

Соли 1989 рисолаи илмӣ А. Раҷабов “Афкори мусиқии тоҷик дар асрҳои XII-XV” chop шуд. Дар ин рисолаи илмӣ асарҳои мусиқии асрҳои XII-XV таҳқиқ шуда, муаллиф ёдовар мешавад, ки мусиқии он давр бо мусиқии халқӣ иртиботи ногусастанӣ дошт: “Дигар аз тарафҳои муҳимми таълифоти илмӣ мусиқии асрҳои XII-XV дар он аст, ки баробари густариши масъалаҳои анъанавӣ, инчунин ба вазъи ҳаёти мусиқии халқӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда ва заминаи таҳқиқи қисме аз рисолаҳои ин давра бештар дар атрофи мусиқии шифоӣ сураат гирифтааст” [35, 7].

А. Раҷабов асосан дар бораи рисолаҳои хаттии мусиқӣ сухан рондааст, ки дар онҳо сурудҳо халқии шифоӣ оварда нашудааст. Вале ӯ бо мусиқии халқӣ (ба хусус созҳо) пайванд будани мусиқии асрҳои гузаштара дар ҷо-ҷои рисолааш дар баён намудааст.

Дар дастури таълимии В. Асрорӣ, ки аввал дар солҳои 80 ва баъд соли 1990 зери унвони “Жанрҳои хурди фолклори тоҷик” chop шуд, бахше бо номи “Сурудҳо” аст. Муаллиф дар ин бахш донишҷӯро ба таври мухтасар бо хусусиятҳои асосии ин жанр шинос намуда гуфтааст: “Сурудҳо ба таври инфиродӣ ва дастаҷамъона хонда шуда, дорои оҳангу мусиқӣ мебошанд. Асбобҳои мусиқӣ: дутор, танбӯр, най, ғижжак, дойра, рубоб, чанг ва ғайра дар иҷрои сурудҳо ҳамоҳанг мешаванд. Бештари сурудҳои халқиро бо ҳамовозии дуторча ва ё дойра меҳонанд ва қариб ҳамеша рақсро ташкил мекунанд. Сурудҳо шӯҳ ва ҳазин мешаванд, оҳанги мусиқии онҳо ба ин хусусияти сурудҳо пурра тобеъ мегардад” [Асрорӣ 1990, с. 91]. Ин китоб дастури таълими барои донишҷӯён аст. Муаллиф оид ба мавзӯи сурудҳо низ ишорати кутобе намуда, баъдан бори шиносӣ намунаҳои сурудҳоро оид ба ҳар мавзӯ меорад [8, 92-178].

Хулоса, ҳамаи он асарҳои илмиро, ки дар бораи сурудҳои халқӣ гуфта шудааст, мо ба се даста метавонем, ҷудо намоем: 1). Мақолаҳои ҷудогона, ки дар рӯзномаву маҷаллаҳо chop шудаанд. 2). Сарсухани маҷмуаҳо, ки дар онҳо роҷеъ ба сурудҳо мушоҳидаҳои таҳиягарон баён гардидаанд. 3). Рисолаҳои илмӣ, ки дар онҳо дар канори жанрҳои дигари лирикӣ ё манзум оид ба сурудҳо низ муҳаққиқон ақидаи худро иброз намудаанд.

Дар раванди пажӯҳиш ва омӯзиши масъалаи таҳқиқи сурудҳои халқии тоҷикӣ маълум гардид, ки дар мақолаҳои солҳои 20-40-уми асри XX дар бораи суруд ба таври умумӣ изҳори назар шудааст. Ҳар муаллифи мақола дар навиштаи худ аз мушоҳидаҳо ва мутолиаҳо сухан меронад. Аз ин сабаб мо оид ба ҳамаи мақолаҳо, ки аксарашон хусусияти шиносӣ ва оммавӣ доранд, сухан нагуфтем, балки ба таври хронологӣ баъзе мақолаҳои бахшида ба сурудҳо аз назар гузаронида, оид ба мақолаҳои илмӣ ва рисолаҳое, ки дар он сурудҳо таҳқиқ шудаанд, андеша ва ақидаҳои худро баён намудем.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абдуллоев, Р. Гул парӣ, райҳон парӣ... (Дар бораи бадеҳаи мазкур) [Матн] / Р. Абдуллоев // Маориф ва маданият, 1959, 3 октябр.
2. Азимов, Н. Народная поэзия Ферганской долины [Текст] / Н. Азимов. Автореферат канд. дис. Душанбе, 1968. – 22 с.
3. Амонов, Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Ҳосор) [Матн] / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти АФ РСС Тоҷикистон, 1963. – 346 с.
4. Амонов, Р. Лирикаи халқи тоҷик [Матн] / Р. Амонов. – Душанбе: Дониш, 1968. – 412 с.

5. Арандаренко, Г.А. Дарваз и Каратегин. Этнографический очерк [Текст] / Г.А. Арандаренко // Туркестанские досуги. – СПб, 1889. – С. 437-479.
6. Асрорӣ, В. Фоклоршиносии тоҷик дар зарфи 25 сол [Матн] / В. Асрорӣ // Шарқи сурх, 1954. – С. 106-114.
7. Асрорӣ, В. Фолклор, халқият, нависанда [Матн] / В. Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 176 с.
8. Асрорӣ, В. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик. Дастури таълим барои факултаҳои филологӣ [Матн] / В. Асрорӣ. – Душанбе: Маориф, 1990. – 256 с.
9. Асрорӣ, В., Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик [Матн] / В. Асрорӣ, Р. Амонов. – Душанбе: Маориф, 1980. – 304 с.
10. Болдырев, А.Н. Устный эпос Таджикистана [Текст] / А. Н. Болдырев // Дружба народов. – 1939. – № 9. – С. 299-304.
11. Болдырев, А.Н. Таджикские чорбайты. Перев. с тадж. Н.Лебедева [Текст] / А. Н. Болдырев // Дружба народов. – 1941. – № 7. – С. 261-264.
12. Брагинский, И.С. Из истории таджикской народной поэзии. Элементы народно-поэтического творчества в памятниках древней и средневековой письменности [Текст] / И. С. Брагинский. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – 496 с.
13. Данскер, О. Л. Народная песня Дарваза (по материалам Гармской этнографической экспедиции 1954 г.) [Текст] / О.Л. Данскер // Известия Отделения общественных наук АН Тадж. ССР, 1956. – № 10-11. – С. 137-150.
14. Данскер, О. Л. Собрание и изучение таджикской народной песни [Текст] / О. Л. Данскер // Труды АН Тадж. ССР. Ин-т истории А.Дониш. Т. 12. – Сталинабад, 1956. – С. 87-105.
15. Данскер, О. Л. Народный певец Шариф Джураев [Текст] / О.Л. Данскер // Труды АН Тадж. ССР. Ин-т истории А. Дониш. Вып. 2., 1960. – С. 35-60.
16. Данскер, О.Л. Музыкальная культура таджиков Каратегина и Дарваза [Текст] / О.Л. Данскер // Искусство таджикского народа. Вып. 3. Душанбе, 1965. – С. 174-264.
17. Данскер, О. Музыкальная культура советского Таджикистана [Текст] / О.Л. Данскер // Музыкальная жизнь Советского Таджикистана (1946–1956). Вып. 2. – Душанбе: Дониш, 1975. – С. 3-61.
18. Дехотӣ, А. Дар бораи ашӯлаҳо ва таронаҳои тоҷикӣ [Матн] / А. Дехотӣ // А. Дехотӣ. Куллиёт. Иборат аз панҷ ҷилд. Ҷилди 5. – Душанбе: Ирфон, 1966. – С. 133-143.
19. Дехотӣ, А. Дар бораи ашӯлаҳо ва таронаҳои тоҷикӣ [Матн] / А. Дехотӣ // А. Дехотӣ. Куллиёт. Иборат аз панҷ ҷилд. Ҷилди 5. – Душанбе: Ирфон, 1966. – С. 133-143.
20. Зехниева, Ф. Сурудҳои маросими тӯи тоҷикон [Матн] / Ф. Зехниева. – Душанбе, 1978. – 162 с.
21. Куллиёти фолклори тоҷик. III, 1. Наъли кафшат ёфтам. Мурғак [Матн] / Ба ҷоп ҳозир намуанд: Ф. Зехниева, И. Левин, Б. Шермухаммадов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 45 с.
22. Қодиров Р. Фолклори маросимии тореволюционии тоҷикони водии Қашқадарё [Матн] / Р. Қодиров. – Душанбе: Дониш, 1963. – 153 с.
23. Липский, В. И. Горная Бухара: Результаты трехлетних путешествий в Среднюю Азию в 1896, 1897 и 1899 году Ч. 1-3 [Текст] / В. И. Липский. – Санкт-Петербург: типо-лит. “Герольда”, 1902-1905. – 3 т. – 735 с.
24. Маъсумӣ, Н. Фолклори тоҷик (Курси конспективӣ барои ғоибхонҳои институти педагогӣ) [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1952. – 114 с.
25. Мирзозода, Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ [Матн] / Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1992. – 240 с.
26. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт [Матн] / Р. Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 336 с.
27. Налский, Я. Ҳофиз Бобоюнус Худойдодзода (1887-1945) [Матн] // Сурудҳои Бобоюнус / Тартибдиҳандагон: Б. Раҳимзода, Я. Налский. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1951. – С. 3-62.
28. Налский, Я. Народный поэт (Бобо Юнус Худойдод-заде) [Текст] / Я. Налский. – Сталинабад: Таджгосиздат, 1955. – 195 с.
29. Наршахӣ, Абӯбакр Муҳаммад бинни Ҷаъфар [Матн] / А. М. Наршахӣ. Таърихи Бухоро. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 736 с.
30. Раҳимов, Д. Фолклори тоҷик [Матн] / Д. Раҳимов. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 264 с.
31. Раҳмонӣ, Р. Эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик [Матн] / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Сино, 2008. – 112 с.
32. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ [Матн] / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе:

анд, ба се гурӯҳ чудо намудааст: 1). Мақолаҳои ҷудогона, ки дар рӯзномаву маҷаллаҳо ҷоп шудаанд. 2). Сарсухани маҷмуаҳо, ки дар онҳо роҷеъ ба сурудҳо мушоҳидаҳои таҳиягарон баён гардидаанд. 3). Рисолаҳои илмӣ, ки дар онҳо дар канори жанрҳои дигари лирикӣ ё манзум оид ба сурудҳо низ муҳаққиқон ақидаи худро иброз намудаанд.

Калидвожаҳо: пажӯҳиш, сурудҳои халқии тоҷикӣ, омӯзиш, тарона, назми халқӣ, лирика, эҷодиёти даҳанакӣ, куллийот, маҷмуа, фолклори тоҷик, мақола, рисолаи илмӣ, дастури таълимӣ, жанрҳои лирикӣ, муҳаққиқон, масъалаи таҳқиқ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти ДДОТ ба номи С.Айнӣ.

ИССЛЕДОВАНИЕ ТАДЖИКСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСЕН ДО ВРЕМЁН ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

Автор в начале статьи приводит информацию об изучение таджикских народных песен и подчеркивает, что исследование данной темы в основном была начата русскими исследователями в конце 19-начале 20 веков, а затем таджикскими учеными в 20-х годах 20 века все эти в ыслях дальнейшего исследования были собраны.

В заключение все научные работы, которые были написаны о народных песнях, разделены на три группы; 1. Отдельные статьи, опубликованные в газетах и журналах; 2. Предисловие сборников, в котором выражены точка зрения составителей; 3. Научные диссертации и монографии, в которых исследователи помимо других лирических или поэтических жанров, высказали свое мнение и о народных песнях.

Ключевые слова: Таджикские народные песни, этюд, песня, народная поэма, лирика, устное творчество, сборник, таджикский фольклор, статья, научная диссертация, учебное пособие, лирические жанры, проблемы исследования.

Сведения об авторе: Косими Саади Абдулқодир, кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы ДГПУ им. С. Айнӣ.

RESEARCH OF TAJIK FOLK SONGS BEFORE THE STATE INDEPENDENCE

The author of the article first gives information about researching Tajik folk songs and emphasizes that these issues were mainly started by Russian researchers in the late XIX and early XX centuries, and then, in the 20s of the XX century, they were collected, studied and researched by Tajik researchers.

In conclusion, the author has divided all those scientific works, which were written about folk songs, into three groups: 1). Separate articles published in newspapers and magazines. 2). The preface of the collections, in which the observations of the producers regarding the songs are expressed. 3). Scientific treatises in which researchers have expressed their opinion on songs in addition to other lyrical or poetic genres.

Keywords: research, Tajik folk songs, study, song, folk poem, lyrics, oral creativity, kulliyot, collection, Tajik folklore, article, scientific thesis, teaching manual, lyrical genres, researchers, research problem.

Information about the author: Kosimi Sa'di Abdulqodir, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and History of Literature, TSPU named after S. Ayni.

МАВҚЕИ РАДИФ ДАР ҒАЗАЛҲОИ ҶОМӢ

Назар Б¹

Аксари муҳаққиқон радифро хоси шеъри форсии тоҷикӣ доништа, таъкид ҳам кардаанд, ки дар шеъри арабӣ танҳо дар қадимтарин намунаҳое аз сурудаи шоирони эронитабор радиф омадааст [1, 123].

Аз ҷумла муаллифи «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» Рашидаддини Ватвот бар ин Назар Аст, Ки «... Арабро Радиф Нест Магар Муҳаддисон, Ки Бархе Ба такаллуф бигӯянд» [1, 79]. Шамси Қайси Розӣ радифро «ба форсиён махсус» [2, 176] доништа, Абдурахмони Ҷомӣ низ радифро «хоссаи шуарои Аҷам» [7, 142] таъбир кардааст.

Аз муҳаққиқони назарияи шеъри гузашта Шамсиддин Муҳаммад ибни Қайси Розӣ дар «Ал-муъҷам» аввалинбор маънии истилоҳӣ ва ҳунарии онро шарҳ дода, аз ҷумла навиштааст: «Ва радифи қофия калимае бошад мустақим мунфасил аз қофия, ки баъд аз иштоми он дар лафз ояд, бар вачҳе, ки шеърро дар вазну маънӣ бад-он ҳочат бошад ва ба ҳамон маънӣ дар охири ҷумлаи абёт мутақаррар шавад...» [3, 210].

Радиф дар шеъри форсии тоҷикӣ қофияро мукамал сохта, таносуби комилеро дар сохтори шеър ба вучуд меоварад. Корбурди огоҳонаи он майдоне густурдаро барои ҳунарнамоии шоир муҳайё месозад. Агар дар корбурди радиф эътидол риоя шавад, «ҳам ҷафту басти абётро маҳкамтар ва мутмаинтар месозад ва ҳам ҳунари шоирро менамоёнад ва аз ин тариқ шеърро инсиҷом ва ҳаловати бештаре мебахшад» [2, 35]. Ба ин далел, шоирон низ бақоргирии радифро мояи ифтихор доништа, баҷанбаи ҳунарии он таъкид варзидаанд. Аз ҷумла, Ҳоконӣ «радиф шеъри маро омадӣ ба кор» гӯён нақши онро дар устуворӣ ва таносуби сохтори шеър таъкид кардааст. Ду аср аз ӯ пештар Лукарий низ аз шеъри мураддафи хеш ифтихор карда гуфтааст:

Соқӣ, бидеҳ он гулгун қарқафро,
Наёфта аз оташи газ тафро.
Наздики амир Аҳмади Мансур
Бар кушк бар ин шеъри мураддафро [2, 210].

Воқеан ҳам радиф яке аз неъматҳои шеъри форсии тоҷикӣ буда, аз ҷиҳати мусиқӣ, маъонӣ ва аз назари таркибот ва маҷозҳои бадеъ ба шеър зебӣ ва аҳамият мебахшад ва мояи бедории афқору андешаҳо ва ангезиши завқӣ солим мешавад.

Абдурахмони Ҷомӣ дар «Рисолаи қофия» «бар сабили истиқлол»-и [7, 142] радиф «дар охири ҳама абёт» [7, 142] таъкид варзида, худ дар таҷрибаи шоиронаш дилнишинтарин ашъор, ба вижа мусиқӣттарин ғазалиётро дар шакли мураддаф сурудааст. Радифи ғазалҳои Ҷомӣ бо содагӣ ва бепироягӣ ба шеъри ӯ хусн бахшида, ба аносири дигари байт дарҳам омехтаанд ва таносуби сохтори ғазалро қавӣ сохтаанд. Дар тарзи нигориши шоир такрори вожагон, ҳамовӣ ва таносуби калимот ё худ тазоди байни онҳо гӯши ҷони соҳибони завқро менавозад ва хоҳири ононро ба нишот меоварад. Аз ин назар, таҳқиқу таҳлил ва шинохти нақш ва ҷойгоҳи радиф дар ғазалиёти Ҷомӣ ба масъалаи ташаккул ва таҳаввули радиф дар шеъри тоҷикӣ марбут мешавад.

Корбурди радифҳои ғайриодӣ ва маъмулӣ далели онанд, ки Ҷомӣ ба он гурӯҳи шоироне мансуб аст, ки навъҳои зикршудаи радифро огоҳонаистифода карда, ба ин васила худуд ва микёси ҳунарии корбурди онро танаввуъ ва тафаннун бахшидааст. Шоири бузург дар ин замина ҳам дақиқии суннатии радифсозиро риоя кардааст, ҳам вожаҳоро ба кор гирифта, ки диққати хонандаро бо оҳанги ғайриодинашон ҷалб мекунад. Бо мақсади гуногунранг сохтани ҳайати радифҳо Ҷомӣ вожаҳои маъмулӣ ва серистифода, аз қабилӣ гӯям, гириям, мегӯям, кардем, нагириям ва ғайраро ҳадафмандона ба кор гирифтааст.

Т. Назар Баҳруло – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи мил-лии илмҳои Тоҷикистон.

Дар ин равиш корбурди таркибҳои феълӣ низ дар тарзи нигориши шоир мусиқизо ва муассир аст. Масалан:

Биё, эй ашк, то бар ҳоли зори хештан гириям,
Чу шамъ аз меҳнати шабҳои тори хештан гириям [6, 231].

Дар радифи хештан гириям илова ба феъли том буданаш ва таносуби он бо бофти ғазал, офаринишҳои ҳунари ва мусиқӣро ҳам аз такрори мусавватҳо ва сомитҳо, мурут, назир, тазод, маҷоз ва ғайраро метавон бо ҷашми ҳис дид ва бо ғӯши завқ шунид.

Камоли ҳунари шоирро дар ин равиш аввалан ба коргирии огоҳонаи радиф ва танаввуъи он ошкор созад, аз сӯи дигар дар тарзи нигориши ӯ радиф ҷанбаи таъкид гирифта, такрори бештари калимот сухани шоирро устувортар ва нағмаи онро дилнишинтар сохтааст.

Зоти радифҳои ҷумлаӣ ва шабеҳи ҷумла дар ғазалиёти Ҷомӣ ҷойгоҳи хос дошта, такрори онҳо мусиқизост. Ин навъи радифҳо фаровон ба ҷашм меҳӯрад, ки гоҳе чанд рукни арӯзиро месозанд: Эй ба боло ҳамон, ки медонӣ,

Ту гулӣ, мо ҳамон, ки медонӣ.
Ғар равӣ дар ҷаман, зи рашки қадат
Равад аз ҷо ҳамон, ки медонӣ.
Бари ту симобу андар сим
Санги хоро ҳамон, ки медонӣ [6, 506].

Радифи ин ғазал аз ду рукни арӯзӣ ташкил ёфта, оҳанг ва мазмуни шеърро тақвият бахшидааст. Ба ифодаи дигар, радиф дар ғазалҳои Ҷомӣ нақши мусиқӣ ва савтӣ, ваҳдат бахшидан ба афкор ва таҳаюлотӣ шоир, эҷоди мафҳумҳо ва таркибҳои нав дар шеър, эҷоди ваҳдат байни сароянда ва хонанда, барҷастасозии тасвир ва мазмунро дорад, ки то ҷое хусусияти ҳосси ғазалҳои шоирро низ ифода мекунад.

Ҷомӣ зимни корбасти тамоми коркардҳои ёдшудаи радиф бо истифода аз зарфиятҳои забонӣ, аз ҷумла эҷоди маъноӣ маҷозӣ, кинӣ ва истиории ҷадид дар таркиби калом ҳамаи хусусиятҳои радифро ифода карда тавонистааст. Масалан, дар ғазали зервожаи нагирям ба унвони радиф илова ба ифодаи ранҷи қаҳрамони лирикӣ ба василаи ифшоӣ ҳол, зимни барҷаста кардани мазмун ва ваҳдат бахшидан ба афкор ва таҳаюли худ, бо эҷоди ваҳдат байни сароянда ва хонанда бо ин вожа ва ба вучуд овардани наздикии дидорӣ ва шунидорӣ, мафҳуми хос, яъне фоҷиаи ҷудоӣ як инсонро аз гумкардаи худ ба сароҳат таҷассум намунадааст. Илова бар ин, интиҳоби ин вожа ба унвони радиф мӯҷиби тадоъии маъноии вожаи нагирям ва маънии маҷозии он дар зеҳни хонанда ва офариниши мазмуни тоза шудааст. Инак ин ғазал:

Даме нагзарад, к-аз ғамат хун нагирям,
Зи васлат ҷудо мондаам, чун нагирям?
Чу афзун шавад дамбадам бе ту дардам,
На мардам, агар ҳар дам афзун нагирям!
Набинам ба тарфи ҷаман сарви нозе,
Ки аз шавқи он қадди мавзун нагирям.
Наёрам гоҳе сӯи лаб ҷоми бода,
Ки бар ёди он лаъли майгун нагирям!
Зи Лайлӣ маро ҳеҷ гаҳ ёд н-ояд,
Ки бар меҳнату дарди Маҷнун нагирям.
На хуни ҷигар монд, не оби дида,
На аз беғамӣ дон, ки акнун нагирям.

Набинам гаҳе гирияи зори Ҷомӣ,
Ки аз дидаву дил бар ӯ хун нагириям [6, 227].

Дар ин замина метавон гуфт, ки ҳунар ва таҷрибаи шоирии Ҷомӣ дар қорбурди радиф чанд нуктаи муҳимро пеши назар меорад:

а) радиф дар ғазалҳои Ҷомӣ на танҳо мушкилофарин нест, балки тавонистааст ба афзоиши зарфиятҳои маъноӣ низ ёри расонад.

б) Ҷомӣ дар сохтани радифҳои таркибӣ тавонманд ва навоар аст.

в) андешаҳои маҳдудро оид ба радиф барҳам мезанад.

Шафеии Кадканӣ яке аз аломатҳои таъсирбахшии радифро дар эҷоди таъбироти ҳоси забони шеър, тавсияи маҷозҳо ва истиораҳо мебинад, ки ҳақ аст [4, 142]. Чунин фазилати радиф дар ғазалҳои Ҷомӣ назаррас буда, шеъри ӯро пурранг ва таъсиргузор кардааст. Ба унвони мисол ба мақтаи зер аз як ғазали шоир таваҷҷуҳ кунед:

Ҷомӣ аз дарди ҷудой ҳасби ҳоле менавишт,

Аз қалам оташ алам берунзаду дафтар бисӯхт [5, 289].

Ин ғазал дорои ҳафт байт буда, назар ва андешаи тозаи шоирро ба воқеият ба сурати бадеӣ ифода кардааст. Бо таваҷҷуҳ ба абёти ғазал пай бурдан душвор нест, ки Ҷомӣ аз ҳамнишинии радифи феълии бисӯхт бо ҷузъҳои дигари матни ғазал таркибҳо, кинояҳо ва маҷозҳои бадеӣ падида овардааст, ки аввалан қудрати шоирии ӯро дар офаридани маъноӣ ва таркибҳои хос собит мекунад, сониян арзиш ва мавқеи радифро дар шеър бозгӯ менамояд.

Ҷомӣ бо истифода аз радифи зикршудаи феълӣ (бисӯхт) ба микдоре таркиботи маҷозӣ, истиёроӣ ва киноӣ офарида, имконе фароҳам овардааст, ки хонанда бидуни таваҷҷуҳ ба риоя нашудани ваҳдати маъноии радиф, онҳоро ба осонӣ ва бегумон мепазирад. Ҷомӣ бо истифодаи ин радиф тавонистааст, ки илова ба маъноӣ зоҳири хонандаро бо маъноӣ маҷозӣ ва киноии радифҳои таркибӣ ошно созад.

Ҷомӣ дар эҷоди радиф монанди Ҳоконӣ хинҷоршиканӣ накардааст, балки яқсонии маъноиро риоя намудааст ва ба василаи офариниши таркибҳои истиёроӣ, киноӣ ва маҷозӣ зебоии бештари шеърро таъмин намудааст. Ҳамин тарик, аз ин мурури кӯтоҳ метавон ба ин натиҷа расид, ки радиф дар ғазалҳои Ҷомӣ пас аз қофия омада, дорои маъноӣ ва ҳавзаи лафзии хос мебошад ва дар бофти калом маъноӣ маҷозӣ ё худ киноиеро падида меоварад. Ба ифодаи дақиқтаре, Ҷомӣ дар эҷоди ғазал ба радиф аҳамияти фаровоне дода, навад дар сади ғазалҳояшро бо радиф гуфтааст. Дар ин миён радифҳои ҷумлай, феълӣ, замири ва таркибӣ дар тарзи нигориши ӯ ҷойгоҳи хос доранд. Шоир тавоно дар офариниши радиф илова ба таъмини забонҳои калон, мазмунҳои тозаро низ ҳадафи эҷодӣ қарор додааст, ки афзалиятҳои тарзи қорбурди радиф дар тарзи нигориши ӯст. дар мақола гуфта шудааст, ки қорбурди огоҳонаи он майдоне густурдаро барои ҳунарнамоии шоир муҳайё сохтааст, то забони шеър, ҳусни баён, равонӣ оҳангнок ва.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ватвот Р. Ҳадоиқ-ус-сеҳр фӣ дақиқ-уш-шеър [Матн] / Рашидаддини Ватвот. Таҳияи матн, муқаддима ва тавзеҳоти Ҳудой Шарифов - Душанбе: Адиб, 1990. – 160 с.
2. Мударрисзода А. Радиф дар шеъри форсӣ [Матн] / Абдурризо Мударрисзода // Номаи паҷуишгоҳ, 14 / 2. – С. 34-39.
3. Қайси Розӣ, Шамсиддин Муҳаммад. Ал – муъҷам фӣ маъойири-ил- ашъор – ил – Аҷам [Матн] / Шамсиддин Муҳаммад ибни Қайси Розӣ. Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи он Урбатулло Тоиров – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
4. Кадкании Шафеӣ, М. Мусиқии шеър [Матн] / Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ: чопи дувум, - Техрон: Огоҳ, 1378. – 168 с.
5. Ҷомӣ, А. Осор. Иборат аз ҳашт ҷилд. Ҷилди I [Матн] / Абдурахмони Ҷомӣ. (Ба чопхазиркунанда Афсаҳзод Аълоҳон). – Душанбе: Адиб, 1986. – 559 с.

6. Ҷомӣ, А. Осор. Иборат аз ҳашт ҷилд. Ҷилди 2 [Матн] / Абдурахмони Ҷомӣ. (Ба ҷопхозирику-
нанда Аълоҳон Афсаҳзод). – Душанбе: Адиб, 1987 – 576 с.

7. Ҷомӣ, А. Осор. Иборат аз ҳашт ҷилд. Ҷилди 8 [Матн] / Абдурахмони Ҷомӣ. Мураттибон А-
бӯбакр Зухриддинов, Алӣ Муҳаммадиев, Асрор Раҳмонов – Душанбе: Адиб, 1990. – 496 с.

МАВҶЕИ РАДИФ ДАР ҒАЗАЛҲОИ ҶОМӢ

Ради́ф дар охири мисраъ ё байт омада, дар сохти шеъри адабиёти форсии тоҷикӣ мавҷеи алоҳида ва ба оҳангнокию мусиқияти шеър таъсири вижа дорад. Ин раванди шеърӣ дар дар шеъри форсизабонон хеле роиҷ аст. Ради́ф яке аз кампонентҳои таҳаввули забон ва оҳангнокии шеър маҳсуб ёфта, дар ғазалиёти Мавлоно Ҷомӣ ҷойгоҳи маҳсусро ишғол ме-намояд. Ин шоир ва мутафаккири бузург дар осори худ, бахусус ғазалиёташ аз ради́ф хеле зиёд истифода намудааст.

Дар мақола гуфта шудааст, ки корбурди огоҳонаи ради́ф ва қофия майдоне густурдаро барои хунарнамоии шоир муҳайё сохтаанд. Ин ба эҷодкори асил имконият додааст, ки за-
бони шеър, ҳусни баён, равонӣ, оҳангнокии мусиқияти он, дар умум, шеъри пухтаву
реҳтаро эҷод намояду ба мерос гузорад.

Калидвожаҳо: Мавлоно Ҷомӣ, ради́ф, қофия, ғазалҳои Ҷомӣ, ягонагии муҳтаво, оҳан-
гнокии шеър, маҳорати шоирӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назар Бохруло, унвонҷӯи шуъбаи адабиёти классики Ин-
ститути забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИ Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷики-
стон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33

E-mail: bahrullo 1990@mail.ru. **Тел.:** 918644714

МЕСТО РЕДИФ В ГАЗЕЛЯХ ДЖАМИ

Реди́ф (словосочетания, повторяющиеся в конце стиха) в персидско-таджикской поэ-
зии является важной структурой согласования смысла с рифмой, который также оказывает
влияние на трансформацию стиха в музыку, создавая при этом песню. Этот поэтический
метод широко и по-своему используют все персоязычные поэты. Реди́ф, являясь важным
средством развития структуры языка и создавая созвучие стиха подобно музыке, занимает
особое место в газелях Джами. Этот великий поэт уделяет особое внимание реди́фу и почти
все его газели написаны именно с использованием стиля реди́фа. Целесообразное использо-
вание реди́фов в предложениях, в деэпричастиях, местоимениях и составных предложениях
в его стихах, обеспечивает единство смысла, красоту речи и свежее содержание, что говорит
о поэтическом мастерстве этого великого поэта.

Ключевые слова: Мавлана Джами, реди́ф, рифма, газели Джами, единство смысла, со-
звучие стиха, поэтическое мастерство.

Сведения об авторе: Назар Бохруло, аспирант отдела классической литературы Институ-
та языка и литературы имени Рудаки НАН Таджикистан. Адрес: Республики Таджикистан,
г. Душанбе, проспект Рудаки,

E-mail: bahrullo 1990@mail.ru. **Тел.:** 918644714

RADIF IN GHAZALS OF JAMI

Radif (word or phrases repeated at the end of the verse), in Persian-Tajik poetry, is an important
structure for harmonizing meaning with rhyme, which also influences the transformation of the
verse into music, creating thus a song. This poetic method is widely used in its own way by all
Persian-speaking poets. Radif, being an important means of developing the structure of the
language and creating a consonance of verse like music, occupies a special place in ghazals of Jami.
This great poet gives particular attention to radif and almost all his ghazals are written using the

radif style. The expedient use of radifs in sentences, verbals, pronouns and compound words in his poems, provides unity of meaning, beauty of speech and fresh content, which points to the poetic skill of this great poet.

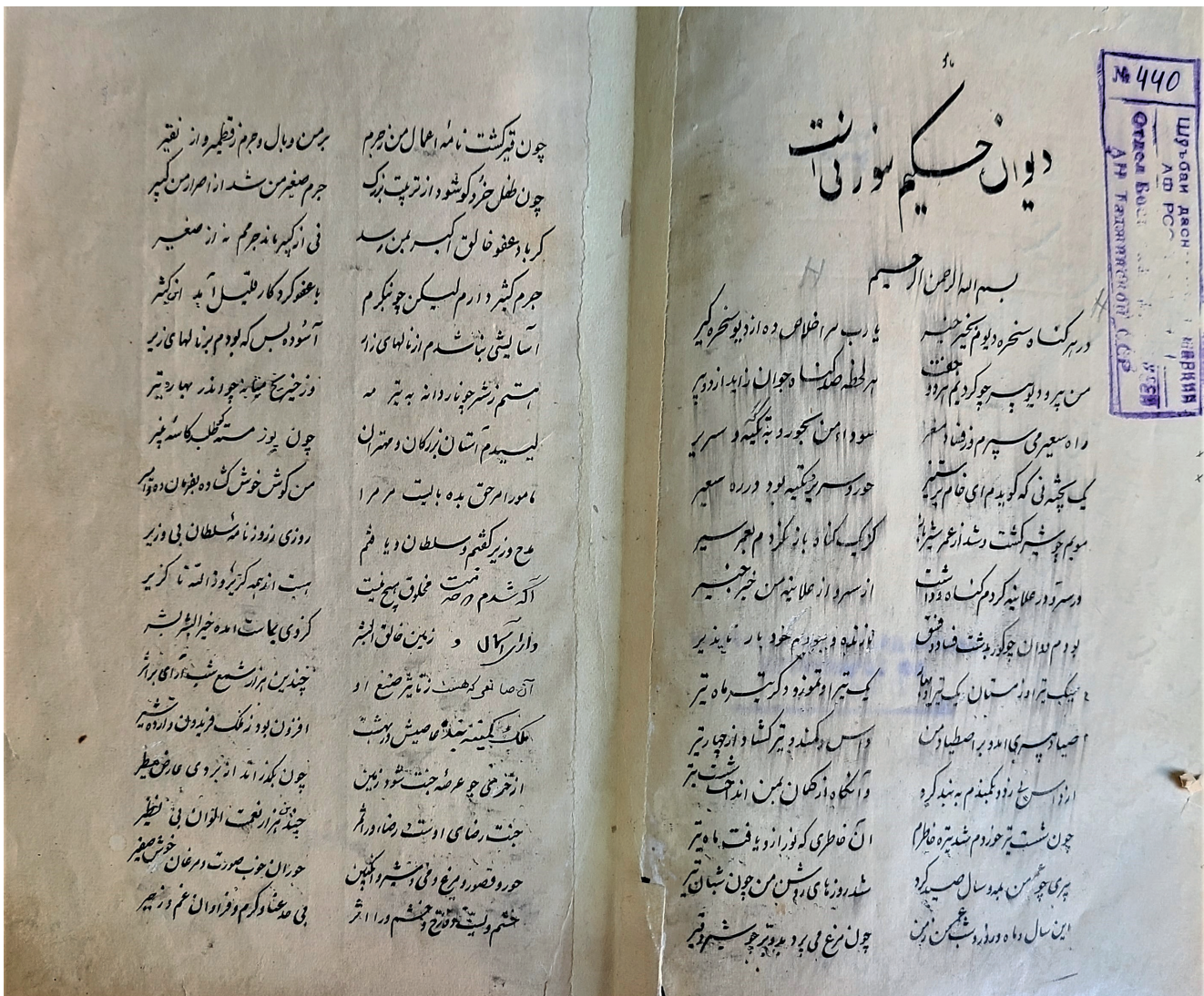
Keywords: Radif, qaafiyaa, Jami's ghazal, unity of meaning, consonance of verse, poetic skill

About the author: Nazar Bahrulo, graduate student of the Department of Classical Literature of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of Academy of Sciences of the Tajikistan,

E-mail: bahrullo 1990@mail.ru. **Tel.:** 918644714

Минијуре аз "Шоҳнома"-и Абулқосим Фирдавси, ки дар охири асри XV ва аввали асри XVI китобат шуда, таҳти рақами 5955 дар Ганҷинаи дастхатҳои шарқии Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон нигоҳдорӣ мешавад.

Варақҳои 16 ва 2а-и "Девон"-и Сӯзани Самарқандӣ, ки таҳти рақами 440 дар Ғанҷинаи дастхатҳои шарқии Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон нигоҳдорӣ мешавад.

Ғазали Саъдии Шерозӣ дар ҳушнависӣ

МУНДАРИҶА

ТАЪРИХ

<i>Раҳматуллоева З.А.</i> Синтези фарҳанги тоҷикон ва мардумони ҳинд.....	5
<i>Бобомуллоев Б.С, Хоҷаев Ш, Бобомуллоев М.Ғ.</i> Катибаҳои бостонӣ дар дараи Алмосӣ.....	13
<i>Раҷабалиев Х. Х.</i> Равобити Ҳиндустон бо Афғонистон дар даврони султаи Британияи Кабир	21

ЗАБОНШИНОСӢ

<i>Байзоев А.</i> Истилоҳшавии калимаҳо: сермаъноӣ ё калимасозӣ?.....	30
<i>Шарифов М.</i> «Тазкират-ул-хаттотин»-и Садри Зиё сарчашмаи муҳим дар омӯхтани хат ва фаъолияти хаттотон.....	36
<i>Ҳалимова С.</i> Вожаи «Дирафш» дар «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ.....	42
<i>Холов А. С.</i> Баррасии нусхаҳои хаттӣ ва тарҷумаҳои арабии осори Абдурраҳмони Ҷомӣ дар кишварҳои арабӣ.....	54
<i>Ахмедова А. А.</i> Ақидаҳо оид ба «саломатӣ» ва «беморӣ» дар таълимоти Абуалӣ ибни Сино.....	61

АДАБИЁТШИНОСӢ

<i>Муҳаммадӣ А.</i> Ҷанбаҳои тарбиявӣ маърифатӣ дар каломи Фаридуддини Аттор.....	67
<i>Хуҷова М. У.</i> Мазмунофаринӣ дар ашъори Сӯзани Самарқандӣ	77
<i>Наимов М. С.</i> Маълумоти сарчашмаҳо перомунӣ рӯзгор ва фаъолияти эҷодии Қозӣ Абубакри Арҷонӣ.....	85
<i>Нуриддинов Ш.</i> Озодашӯири адолатҳо.....	89
<i>Ҳоҷамуродов О. Ҳ.</i> Андешае чанд перомунӣ ташаккули ҳунари нависандагии Ҷалол Оли Аҳмад.....	103
<i>Сафаров У.Р.</i> Муҳочират ва офариниш.....	111
<i>Қосимӣ С. А.</i> Пажӯҳиши сурудҳои халқии тоҷикӣ то замони Истиқлоли давлатӣ.....	121
<i>Назар Б.</i> Мавқеи рафӣ дар ғазалҳои Ҷомӣ.....	135

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

<i>Рахматуллаева З. А.</i> Синтез таджикской и индийской культуры.....	5
<i>Бобомуллоев Б.С, Ходжаев Ш, Бобомуллоев М.Г.</i> Наскальные надписи ущелья Алмоси.....	13
<i>Раджабалиев Х. Х.</i> Отношений Индии с Афганистаном во время Британского правления	21

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Байзоев А.</i> Терминизация слов: Полисемия или словообразование?.....	30
<i>Шарифов М.</i> Антология «Тазкират-ул-хаттотин» Садри Зия важнейший источник по изучению почерков и деятельности каллиграфов.....	36
<i>Халимова С.</i> Слово «Дирафш» (Флаг) в «Шахнамэ» Абулькасима Фирдоуси.....	42
<i>Холов А. С.</i> Изучение рукописей и арабских переводов произведений Абдуррахмана Джами в арабских странах.....	54
<i>Ахмедова А. А.</i> Концептов «здоровье» и «болезни» в учении одного из ведущих средневековых ученых Абуали ибн Сины	61

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Мухаммадиев Али.</i> Образовательно - воспитательные аспекты в поэзии Фаридуддина Аттара.....	67
<i>Худжова М.</i> Изобразительное мастерство Сузани Самарканди	77
<i>Наимов М. С.</i> Сведения источников относительно жизни и творческой деятельности Кази Абубакра ал-Арджани.....	85
<i>Нуриддинов Ш.</i> Благородный поэт справедливости	89
<i>Ходжамуродов О.Х.</i> Некоторые размышления о формировании писательского мастерства Джалола Але Ахмада.....	103
<i>Сафаров У.Р.</i> Миграция и художественное творчество.....	111
<i>Косими С. А.</i> Исследование таджикских народных песен до времён государственной независимости.....	121
<i>Назар Б.</i> Место редиф в газелях Джами.....	135

CONTENTS

HISTORY

<i>Rakhmatullaeva Z. A.</i> Synthesis of Tajik and Indian culture.....	5
<i>Rajabaliyev Kh. Kh.</i> Of India's relations with Afghanistan during British rule 14.....	14
<i>Bobomulloev B.S, Khojaev Sh, Bobomulloev M.G.</i> Rock inscriptions in Almosi george.....	21

LANGUSITIK

<i>Bajzoev Azim.</i> Word's transforming to term: is it polysemy or derivation?.....	30
<i>Sharifov M.</i> The anthology "Tazkirat-ul-Khattotin" is the most important source for the study of handwriting and the activities of calligraphers.....	36
<i>Halimova S.</i> The word «Dirafhs» in «Shahname» Abolqasim Ferdousi.....	42
<i>Kholov A. S.</i> Study of manuscripts and Arabic translations of Jami's works in Arab countries.....	54
<i>Akhmedova A. A.</i> Concepts of "health" and "disease" in the teachings of one of the leading medieval scholars Abu Ali ibn Sina.....	61

LITERATURE

<i>Muhammadi A.</i> Educational and educational aspects in poetry Fariduddin Attara.....	67
<i>Khujova M. U.</i> Syzani Samarqandis avilility in Creating characteks	77
<i>Naimov M. S.</i> Information of sources about the life and work of qazi Abubakr Arjoni.....	85
<i>Nuriddinov Sh.</i> Noble poet of justice	89
<i>Khojamurodov O. Kh.</i> Some reflections on the formation of the writing skill of Jalol Ale Ahmad.....	103
<i>Safarov U. R.</i> Migration and creation.....	111
<i>Kosimi S. A.</i> Research of Tajik folk songs until The time of the state independence.....	121
<i>Nazar B.</i> Radif in ghazals of Jami.....	135

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТӢ

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ЦЕНТР ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
CENTER OF WRITTEN HERITAGE

МЕРОСИ ШАРҚ

(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)

№ 2 (2), 2022

Мухаррири масъул: А. Муҳаммадӣ
Мухаррири техникӣ: М. Шаҳобиддин
Мусаххех: Д. Валиева
Тарроҳ: Б. Назарзода

Ба матбаа супорида шуд 20.10.2022
Барои нашр имзо шуд 27.10.2022
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ - 18,25. Андоза 60X84 1/8.
Адади нашр 200 нусха. Супориши №39

ЧДММ “Меҳроҷ-Граф”,
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи Айни 29/2